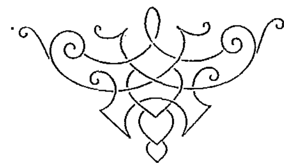
MAILÁTH JÓZSEF GRÓF

SZOCZIÁLPOLITIKAI TANULMÁNYAI ÉS BESZÉDEI

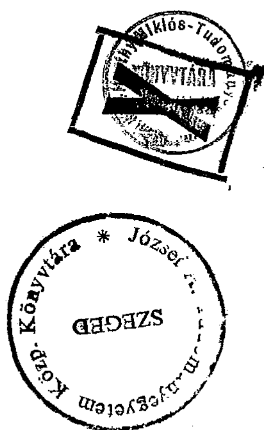
BUDAPEST
KILIÁN FRIGYES UTÓDA BIZOMÁNYA
1903

"Pátria" részv.-társ. nyomása, Budapest IX., Üllői-út 25.

Hű munkatársamnak:

szeretett hitvesemnek

ajánlva.

Mi van e könyvben?

Husz éve, hogy mezőgazdasággal foglalkozom — omne initium durum — nem a legkedvezőbb auspicziumok között; mert teljesen elhanyagolt két birtokot vettem át és mert a mezőgazdaságra mindig nehezebb idők járnak. Az első időben sok gond, felelősség és munka terhelte vállamat.

Egész gazdasági tudományomat felejthetlen boldogult emlékü édes atyám azon mondása képezte, melylyel utnak eresztett uj hazámba*): *oculus domini etiam ignorantis*, vagyis magyarul hosszabban kifejezve: a gazda nyitott szeme még akkor is használ, ha ő nem is ért a dolgokhoz.

Ezen két évtized alatt, télen-nyáron falun lakva, bő alkalmam nyilt a népélet sajátságait, szokásait, lélektanát és bölcseségét megfigyelni és tanulmányozni. Mindig vonzódtam a nemzetgazdaságtan és a rokon tudományok érdekes és szövevényes problemáihoz s a mit a könyvek holt betüi nem tudtak nekem megfejteni, arról a természet örökszép, fenséges és bölcs könyve, mely mindig nyitva áll, csak bele kell nézni, — jóakarattal, bizalommal és Istenfélelemmel oktatott ki.

Politikával behatóan nem igen foglalkoztam, mert azt láttam, hogy nálunk majdnem mindenki csak politizál és e mellett azt a szerény kört, melyben hivatva volna épiteni és alkotni, teljesen elhanyagolja.

---

*) *Baranya* vármegyében születtem és jogi tanulmányaim befejeztével jöttem mint 24 éves ifju *Zemplénbe* Majláth Antal gróf nagybátyám örökét átvenni.

Hazánk sajátos történeti és politikai fejlődése eredményezte azt, hogy a munkamegosztás elve sohasem volt nálunk keresztülvive, hanem az erőgyüjtő forrás mindig csak a *központban* bugyogott; a vidéki források nem voltak táplálva, sőt többnyire elnyomva. Innen van, hogy nálunk minden központositva van Budapesten: a társadalmi élet, tudomány, közmüvelődés, szépmüvészet, ipar, kereskedelem, forgalom stb., a vidék elhanyagolva, sőt tönkretéve. Ez a merev központositó rendszer, mely nem természetes, nem lehet egészséges, már is megboszulta magát. Az ország gazdaságilag, pénzügyileg és közigazgatásilag a tönk szélén áll. A gazdasági pusztulást természetszerüen a politikai pusztulás is fogja majdan követni. Magyarország regeneráczióját nem felülről kell kezdeni, hanem alulról felfelé. De ki teljesitse azt, ha mindenki csak a központba gravitál? Tévhit az, hogy csak a központ szükségli a jobb erőket, a vidéken éppen oly fontosak ezek.

És az, a ki a vidéken *magasabb szempontból* nézi és végzi dolgát, hálásabb, eredményesebb munkát végez a haza épületén, mint az, a ki az előtérben mozog és *kiabál, hogy észrevegyék.*

A komoly, tudományos munkának nálunk nincs értéke, ujságon kivül mást nem olvasunk. A mi tudósainkat külföldön jobban ismerik és méltányolják, mint mi idehaza; itt csak a politikai strébereket ismerik és tömjénezik, természetesen csak rövid ideig, mert sehol sem őrlik és koptatják ugy le az embereket, mint minálunk. Parlamenti életünk nem egészséges, nincs, nem volt ellenzék soha, a váltógazdaság elve nincs keresztülvive, az egy párt merev monopoliuma 1867. óta az egymást felváltó kormányképes pártok születését lehetetlenné tette, e nélkül pedig nincs ellenőrzés, igazi haladás és egészséges parlamenti szellem. Az egyházpolitika a vallási ellentéteket még jobban kiélesitette, az ugy is széttagolt nemzetet még jobban darabokra szakgatta. —

A 48-iki életbevágó átalakulás hirtelen jött, nem voltunk rá gazdaságilag elkészülve; egy őstermelő országban előbb-utóbb válságra kellett ennek vezetnie. A jobbágy, a kis ember szabad lett ugyan, de elvesztette támaszát, megszünt a pátriárchális viszony közte és földesura közt. A magára hagyatott nép helyenkint a rossz közigazgatás, sok helyütt az uzsora, néhol a rossz birtokmegosztási és megélhetési viszonyok, a felvidéken a pálinka által anyagilag és erkölcsileg tönkre téve, a szocziálizmus karjaiba vetette magát vagy vándorbotot vett kezébe: jobb megélhetést keresni.

A középbirtokos elvesztvén régi munkaerejét, kénytelen volt befektetéseket tenni, pénzt felvenni, törleszteni és kamatot fizetni és adómentességét adóteherrel felváltani. Pénzszegény országunk állandóan magas kamatlába mellett az államháztartás fokozódó igényei következtében *a földadóra* nehezedett minden teher. Azokat a birtokosokat, kik az uj aera első évtizedeiben szorgalmasak és takarékosak voltak, a gabonának a 80-as és 90-es évek áresései érzékenyen sujtották. Az eladósodás, a birtokcsere, a végrehajtások ijesztő módon szaporodtak, — vérző szivvel mondhatom: *a középosztály elpusztult.*

Csak a nagybirtokos maradt még meg, de azt is kezdik már döngetni. A hitbizományok a szabadkereskedelem és a józan szocziális politika szempontjából korlátozandók és reformálandók ugyan, de az, mint *a magyar nemzetet fentartó intézmény,* minden komoly hazafi által megbecsülendő és megvédendő, sőt bizonyos alakban a kisebb emberekre is kiterjesztendő volna!

A 48-iki átalakulás *az ujabb nemzedékre,* mely bele fogja magát találni a változott viszonyokba, mely okulni és tanulni fog, mindenesetre *áldásos* lesz, de a közvetlenül érdekelteket már — sajnos — erősen sujtotta. —

A mult század második felének fő jellemvonása volt az

individualizmusnak tulságig való fejlesztése, mindenki csak önmagával törődött, de nem törődött a közzel, különösen a kis emberrel. Az emberek mind'g jobban eltávolodtak egymástól. Ma már mindenki ellenállhatlan vágyódással siet a *tömörülés* felé. Ez hozta a szövetkezeteket létre, melyek nálunk eleinte csak akadályokkal terjedtek, az 1898: XXXIII. t.-cz. azonban szalonképessé tette őket s igy feltartóztathatlanul fejlődnek és fejlődni fognak.

A fővárosba özönlést mechanice és automatice követte a faluról a városokba való özönlés; ennek folyománya volt, mert a közviszonyok romlottak voltak és a megélhetés is nehezebb lett: a *szocziálizmus* és a *kivándorlás*. Előbbi nem ütött oly sebet a nemzet testén, mint az utóbbi, mely ma már lázzá fajult.

De mindezen jelenségeknek, mint minden rossznak, az a kétségtelen haszna megvan, hogy a társadalom, a törvényhozás, a kormányhatalom végre felébredt és a következetes okos szocziális reformok utjára lépett. Még sok a teendő e téren, de a kezdet megvan. „In magnis et voluisse sat est.“ A szoczialismust, különösen annak kinövését a szoczialdemokracziát csak két uton lehet ellensulyozni: az egyik a higgadt, okos *szocziális politika*, a másik a mérsékelt állami szoczialismus. Utóbbival talán többet fogunk elérni, mert a társadalom politikailag, felekezetileg és szoczialiter széttagolt, egymás iránt bizalmatlan, nem szeret munkálkodni, fáradni és áldozni, különösen másokért; magában soha sem keresi a hibát, hanem mindig másban, azért 1848-tól fogva az államhatalom mindig kiskoruságban tartotta társadalmunkat; attól most nehéz leszoktatni. —

Ezekkel és hasonló gondolatokkal foglalkozom évek óta irodalmilag is; ezeket a problémákat találja többé-kevésbé kifejtve szives olvasóm a szocziálpolitikai tanulmányokban és beszédekben, melyeket több oldalról jött kivánságokra most egy kötetbe foglaltam össze.

Azok a problémák, a melyek a külföld nagy elméit és nagy gondolkozóit már évtizedek óta foglalkoztatják, a többek közt: a *szocziálizmus* általában, ezzel kapcsolatban a *mezőgazdaság* kérdése, a *munkásügy* s főleg a *szövetkezeti szervezkedés* nagy hivatása. Ezek a kérdések majd együtt, majd még külön-külön végigvonulnak az egyes tanulmányokon és beszédeken.

Egyfelől ismertetem a külföldi eszmeáramlatokat s az ezzel összefüggő müveket, másfelől pedig a hazai viszonyokat a magam felfogása szerint és kidolgozásomban igyekszem olvasóimnak feltüntetni.

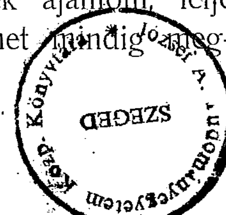
Eszméimnek ugy igyekeztem propagandát csinálni, hogy többször különféle alkalmakkor és alakban ismételtem egyiket-másikat. Ez szolgáljon mentségemül, ha szives olvasóim néha ismétléseket fognak a könyvben találni.

A római történelem és a római klasszikusok kedves olvasmányomat képezik most is; ezért talál szives olvasóm többször vonatkoztatást a római történetre. Sokszor elgondoltam, hogy mily haszonnal lehetne az ifjusággal megismertetni a nagy római alakok nemes jellemét és felfogását, különösen a köztársaság első idejében. Sajnos, hogy a tudás gőgős és szivtelen modern szelleme a tudományszomjas ifjuságot inkább a nyelvtan alakiságával, mint a régi római szellem nagyságával igyekszik megismertetni. Természetes, hogy a mai nemzedék nem képes már felfogni e szellemet, mert a férfiasságot nem *tettekben,* hanem *beszédekben* látja érvényesülni korszakunk. —

E bevezető szavak végeztéül hálás köszönetet mondok dr. *Horváth* János urnak, az Országos Központi Hitelszövetkezet ipari szakosztálya főnökének, ki dolgozataim rendezésében és kijavitásában igen nagy segitségemre volt.

Hogy e kötetet szeretett feleségemnek ajánlom, lelje magyarázatát abban, hogy ő törekvéseimet mindig meg-

értette, buzditott, ha csüggedtem, segitett, ha kellett, szóval és irásban; s a legtöbb beszédemet neki mondtam tollba.

Fogadja a szives olvasó oly jóakarattal e könyvet, mint a minővel én ennek egyes részeit időről-időre megirtam.

Perbenyik, 1902. november havában.

Mailáth József gróf.

ELSŐ RÉSZ

TANULMÁNYOK

I. FEJEZET.

A Rómaiak befolyása az emberiség müvelődésére.*)

Excudent alii spirantia mollius aera,
Credo equidem, vivos ducent de marmore vultus,
Orabunt causas melius, coelique meatus
Describent radio et surgentia sidera dicent:
Tu regere imperio populos, Romane, memento;
Hae tibi erunt artes, pacisque imponere morem,
Parcere subiectis, et debellare superbos.

Virgilius.

. . . minden ország támasza, talpköve
a tiszta erkölcs, mely ha megvész:
Róma ledől s rabigába görbed.

Berzsenyi.

I. SZAKASZ.

Jellemzés.

Ha a Rómaiak közmüvelődési történetének még ma is értékes és nagyfontosságu mozzanatait vizsgáljuk, ha végig tekintünk azokon az eseményeken, melyek nagyszerü változatosságban e nép életét tarkitják: bámulattal kell adóznunk a római jellem nagyságának, mely a távol és sötét multból hozzánk még most is oly jóltevőleg csillog át.

Egy hatalmas természeterőnek kifejlődését találjuk a római jellemben, mely méltóságának tudatában sokat adott arra, *a mi rá nézve dicsőséges és bátorságához illő!*, mely önmagát le tudta győzni s mely inkább a szabadító kardban kereste a halált, mintsem a gyalázatot vagy szolgaságot eltürje! S azért, ha Apollo lantja a Görögöket jelképezi, a *kardban* és *mérlegben* a Rómaiakra ismerünk.

---

*) Ezt az értekezésemet a Zemplénmegyei orvos-gyógyszerész-egyesület ismeretterjesztő estélyén 1887. évi november 13-án olvastam föl. Megjelent külön füzetben S.-A.-Ujhelyen 1887-ben.

Kardja hatalmával érte el a római nép, hogy eleinte maroknyi törzsének feje, később Italia vezetője és végre a világ nagy részének ura lett!

S a hová ő kardjával eljutott, a merre ő hóditásait terjesztette, nyomában járt kulturális intézményeinek átalakitó hatása, kereskedelmének és müveltségének hatalmas befolyása. Az általa leigázott népek munkáját és sok részben vagyonát a maga hasznára forditotta, de őket saját jogainak, saját müvelődésének részesévé is tette.

Hatalmas és büszke, de méltányos és jóakaratu is volt! Jellemének e tulajdonságai és véghez vitt tettei biztositották tartós uralmát. Igaz, hogy a pártok szakadatlan belső harcza erejét folyton izgalomban tartotta, de mert *jogérzet* uralta e harczot, az ellentétek a törvényes talajon egymással békésen érintkezhettek, egymást megismerni és eltürni tanulták, ugy, hogy a nép lépésről-lépésre haladhatott; s mert mindnyájan az egésznek, a közügynek — a respublikának — rendelték alá önmagunkat és önérdeküket, minden pillanatban készen is állottak teljes erővel a küzdő térre lépni, ha az államot kifelé bármi veszély fenyegette! Csak akkor, midőn a mindig jobban kifejlődő fényüzés és erkölcsi romlottság behatása alatt jogérzete is gyengült, kezdődött hanyatlása, mely az erkölcsi kapocs teljes meglazulásával és a nagy nép elpusztulásával végződött.

Ha az ókor más népeinek történetét lapozgatjuk, azt találjuk, hogy voltak törzsek, népek, melyek értelmi erővel hatottak kifelé, de hiányzott bennök a szellemesség vagy a hatalom; voltak ismét mások, melyek hatalmuk sulyával foglalásaikat nagy területre terjesztették, de müködésük maradandóbb becscsel nem birt és voltak végre, melyek szellemességük által még a Rómaiaknak is mintául szolgáltak, mint pl. a Görögök: de hiányzott bennök a római jellem szilárdsága, mely az elért sikert népének biztositotta volna.

A Rómaiaknál a legnagyobb politikai tökély a hatalommal és az értelmi erővel járt karöltve, azért volt a hatás a későbbi nemzedékekre maradandóbb és eltörülhetlenebb ő náluk, mint más népeknél, sőt látjuk, hogy az eltartott annyi századon keresztül a mai napig. Egyszóval látunk a római nép történetében nagy jellemeket és tetteket, látjuk egy jeles népéletnek egész fejlődését, mihez hasonlót más népek történetében alig találunk!

Ha szabad hasonlattal élni, azt mondhatjuk, hogy mig a többi népeket, mint a virágbimbókat látjuk leveleikbe burkolva felnőni, de teljes felnövésük előtt már elhullnak vagy csak satnyán nyilnak, mit különben az egyes emberéletnél is van alkalmunk tapasztalni, hogy sok ezer közt csak kevesen lesznek oly szerencsések, hogy fejlődésükben akadályra nem találnak: addig a Rómaiak majdnem szemeink előtt nőnek fel, látjuk mint a zsenge növény fejlődik, izmosodik és végre életerős törzszsé, terebélyes fává válik, mely gyökereivel mélyen benyulva a földbe, koronájával büszkén daczol minden viharral, lombos ágaival pedig messze földre jótékony árnyékot áraszt. Ma is az ujkori czivilizáczió rohamos haladásában, bár vesztett is a Rómaiakat jelképező terebélyes fa sürü lombjaiból, szerez az még annyi kulturális üdülést, hogy árnyékában megpihenni vágyódik lelkünk mindannyiszor, valahányszor a rég elmult időkről elmélkedünk.

Legyen azért nekem is megengedve, hogy üdülést keresve, e fának árnyékába vonuljak és türelmes hallgatóimnak röviden vázoljam a Rómaiak befolyását a müvészet, a jog és az irodalom terén.

II. SZAKASZ.

Művészet.

Az állam volt a Rómainak mindenek előtt és mindenek felett mindene! Ennek szentelte minden erejét és tehetségét, folyton azon fáradozva, hogy az állam a *város* hatalmát és dicsőségét növelhesse. S igy az összes római müvészet törekvéseiben is azt látjuk, hogy alkotásaik a nyilvános élet diszére, városuk és államuk dicsősége és fényének emelésére létesültek s csak később, midőn a görög befolyás és a más népekkel való érintkezés sürübbé vált s midőn a fényüzési hajlam mindinkább előtérbe lépett: vesszük észre azt, hogy a magánélet örömére is sulyt fektettek és alkotásaikkal e czélnak is szolgáltak.

A müvészet azon ágai, melyek a római eredeti jelleget magukon hordják, visszatükrözik e nép törekvéseinek irányát s azért ott, hol müérzékük *önállóan* nyilvánult, megtaláljuk e nép szilárd jellemének és a hasznosra forditott gondolkozási módjának hü lenyomatát.

Hogy a tulbő anyag tárgyalására szánt szük keretben megmaradhassak, csak a lehető rövidséggel jegyzem meg a következőket:

Az *épitészet* és müépitmények terén sok nagy és emlékezetes dolgot létesitettek a Rómaiak, igy pl. az állami funkcziók teljesi-

tésére rendelt forumot — forum romanum — mely nagyszerü kiterjedésében és hatalmas dimenzióiban, szobrokkal ékitve, templomok, bazilikák és egyéb nyilvános épületektől körülvéve, a komoly munka, a valódi *hatalom* és a nagy dicsőség benyomását tette és megfelelt nemcsak nagyfontosságu rendeltetésének, de a római polgár gondolkozásának is!

A szinházak, szinkörök és czirkuszok, melyek hova-tovább mindig nagyobb fényüzéssel voltak kiállitva, a római népnek a látványosság iránti szenvedélyéből keletkeztek; a társadalmi együttlét, a szemléltető müvészet és a szórakozás czéljainak szolgáltak!

A *thermák*, melyek eleinte, mint meleg fürdők az üdülésnek és közegészségnek voltak rendelve, később mint nyilvános mulató helyek, a kényelem és a mulatság szinhelyeivé váltak.

Legtöbb önállóságot fejtettek ki a Rómaiak az ugynevezett *hasznos* épitkezések körül! Igy pl. nagyszerü hidakat és vizvezetékeket létesitettek, melyek 3—4-szeres ivhajlásban, majd egy tátongó mély völgyet, majd egy rohamos és széles folyamot fogtak át; hadászati utakkal pedig behálózták nagy kiterjedésü birodalmukat, végre erőditményeket, sánczokat emeltek meghóditott területeik fontosabb pontjain! Mindezek azt mutatják, hogy a római nép kiválóan *technikus* nemzet is volt.

A *képzőmüvészet*, nevezetesen a szobrászat és a plasztika, ugyszintén a festészet terén, bár itt is törekvésük minden irányban észlelhető, csak jó *utánzók* maradtak. E téren a görög befolyás uralta müködésüket, a mi csak jótékony hatással volt alkotásaikra, mert igy a finom görög izlés sok helyt érvényesült.

Látjuk azt is, hogy a képzőmüvészet körébe vágó nagyobbszerü munkáikat Görögökkel készittették, s a mit ők maguk alkottak, azokban is a Görögök tanitványai voltak. Jelentékenyebb alkotásaik e téren a remekül diszitett, dombormüvekkel ékitett diadalivek, egyes kitünő polgárok szobrai, emlékkövek stb., melyekkel Rómát és köztereit elhalmozták.

Saját alkotásaikhoz szereztek még hatalmuk terjesztésével és a külömböző népek leigázása által számos mükincset, a szerint, a mint egyik-másik nemzettől rabolt zsákmányban ilyeneket találtak, melyeket eleinte szintén arra használtak, hogy városuk és középületeik diszét emeljék; később pedig arra is, hogy fény és pompával épitett nyaralóikat és magánépületeiket ezekkel megtömjék!

S ha ezzel, lehető rövidséggel, méltányolni igyekeztem a Rómaiaknak a müvészet és technika terén kifejtett munkásságát, mely hol önállóan, hol a görög példán indulva, érvényesülhetett, legyen szabad áttérnem müködésük azon részére, mely legpraegnánsabb és legsajátságosabb kifejezője a római szellemnek vagyis a jogtudományra.

III. SZAKASZ.

Jogtudomány.

A római történetben az állam épületének ezer éves munkáját szemlélhetjük, oly munkát, melyet kivitelében a *rend és szabadság* tudata támogatott, melynél azt, a mi jónak, üdvösnek és hasznosnak bizonyult, megtartották s melynél a törvény volt a fegyver s a jog volt a biztositék arra nézve, hogy a mi ujitás történt, az a közjó iránt való teljes megnyugvással létesült.

Az egymásutánnak természetes fejlődése, a létezőnek okszerü felhasználása és a haladás mérséklete párosulva a római jogérzettel létesithette az államból és annak történetéből ama müremeket, mely ma napság is érthetővé teszi azt, hogy a jog és a politika terén a Rómaiak klasszikus példaképeknek tekintetnek!

Jól és teljes igazsággal mondja az idősb Cató: „Róma alkotmánya nem egy embernek vagy egy emberöltőnek, hanem egy egész nemzetnek és évszázadoknak müve". S ime látjuk, hogy a római nép nagy hóditásainak dicsősége vele együtt sirba szállott ugyan, de jogrendje halhatatlanságát megörökitette, mert tudjuk, hogy a római törvénytár részint alapja a mostani törvényeknek, részint most is törvényes erővel bir.

Midőn ugyanis ők az életben felmerülő különböző viszonyok jogi megállapitásán fáradoztak, az *igazság* alapján állottak, mely mint végső oka a jogrendnek, tetteikben irányadóul szolgált és terveik végrehajtásában kényszeritő befolyással birt.

És látjuk azt, hogy a nyilvános élet taglalata, az egyesek, a család, a nép jogainak meghatározása törvényhozóik biztos kezében ugy nyert alakot, mint a márvány a müvész vésője alatt. Testületek és egyes hivatalnokok saját hatáskörükben szigoruan és önállóan intézkedtek; a hatalom minden ágának erőteljes és hathatós összemüködése a közjó szempontjából abban gyökerezett, hogy mindenki saját akarattal, de jogosan érvényesithető tekintélylyel is rendelkezett.

Az enyém és a tied közt való viszonyt, a tulajdonjogot, a szerződéseket és a szerződő felek egymás iránti kötelezettségét helyesen és szabatosan állapitották meg, de egyuttal megkövetelték minden egyes esetnél, hogy felperes és alperes, vádló és vádlott követelését, illetőleg kifogását, vádját és védelmét szabatosan formulázza, alaposan és érthetően indokolja.

Igy ébresztették életre lépésről-lépésre határozott logikával a birtok és társulási viszonyok tartalmát és igy állapitották meg mintaszerüleg, joggyakorlatuk által, a jogviszonyok helyes kifejezését. S a mennyiben a dolog természetéből meritették itéletüket és értelmes következtetéssel vitték keresztül az alapelveket, tudták megtalálni nemcsak a *klasszikus formát,* hanem a mi evvel szorosan összefügg: a *helyes tartalmat* is.

Azzal pedig, hogy az igazságszolgáltatás igen hamar az irott joghoz volt kötve, elérték azt, hogy a jog és a jogrend szilárddá, állandóvá vált, s maguk az alapelvek, bár a mindig tovább fejlődő követelményekhez simultak, alig észrevehető változáson mentek keresztül.

És bár látjuk azt, hogy az igazság külső jogviszonyaiban egyoldalulag is jártak el, ennek ellensulyozását észlelhetjük a *vallásban* és *erkölcsben,* mint az igazság belső jogviszonyaiban.

A római atya fiát el is adhatta, mert atyai hatalmánál fogva ehhez joga volt, viszont azonban a szokás és jó erkölcs megkivánta azt, hogy ily dolgokban a családi tanács is meghallgattassék, s azon felül megmaradt a vallási érzületökben gyökerező *isteni igazság,* mely jó szellemként őrködve a család és annak minden tagja felett, nem hagyta az igazságtalan büntetést megtorlás nélkül.

Igy testesül meg évszázadokra terjedő szellemi munkájuk által a *jog gondolata* először a világtörténelemben; igy emelkedik a tényleges jogi forma, mint ilyen erkölcsi és politikai mellékindok nélkül hatályra, s igy vivja ki magának legelőször a szerzett jog a feltétlen elismerést és tiszteletben tartást!

Könyvtárakat irtak már össze a római jog méltatásáról és sokat fognak még gondolkozni és irni a római jog különböző fázisairól s nekem is hosszasan kellene még értekeznem, ha csak megközelitőleg is óhajtanám nagyszabásu jogi és politikai eredményeiket taglalni: ezektől azonban elvonatkozva, nem marad más hátra, mint e néhány dióhéjba szoritott mondat után az irodalom terén kifejtett munkásságukról is röviden megemlékeznem.

IV. SZAKASZ.

Irodalom.

Az irodalom terén bebizonyitotta a Tiber partján lakó nép, hogy magas szinvonal elfoglalására volt hivatva, hogy más népek szent tüzét nemcsak megőrizni, hanem azt feléleszteni s mai napig ragyogó fényt és jótékony meleget árasztó lángra is tudta lobbantani.

A római nép ama kiváló tulajdonságai mellett, melyeket a müvészet terén az által tanusitott, hogy más népek termékeit szerencsés módon átültette, a jog terén pedig az által örökitett meg, hogy máig elérhetlen mesternek bizonyult, birt az irodalmi működésében is annyi fogékonysággal, hogy az idegen alkotás nemes javainak lassan és öntudatosan birtokába helyezze magát; birt annyi értelemmel, hogy átültetéseit időszerü és nemzeti bélyeggel lássa el és birt végre annyi kitartással, hogy szellemi javait másoknak és igy az utókornak üdvére és gyönyörére örökségkép hátrahagyja!

S mi háládatlanok volnánk irántuk, ha nem becsülnők kellőleg irodalmi termékeiket, melyek többnyire arról tanuskodnak, hogy a szivós és erős természetü római elem képes volt az idegenszerüt is széles ölébe felvenni, a nélkül, hogy ez által veleszületett sajátságából bármit is elveszitsen.

S bár be kell vallanunk, hogy a római nép nem rendelkezett a Görögök eszményi irányával, szépészeti műértő kezével s igy a görög müvészet és irodalom eszményi része és alaki kivitele az átültetésnél el is veszett: viszont el kell ismernünk, hogy a gyakorlati ***közérvényes dolgok*** szilárdságban és tartósságban okvetlen nyertek a hasznos érzékkel biró Rómaiak kezelése és feldolgozása által.

Békeltürő hallgatóim szives figyelmét nem fáraszthatom mindazok elősorolásával, kiket a római klasszikusok elnevezése alatt ismerünk s igy azt sem kisérlem meg, hogy remekműveiket, szellemük magasröptü nyilvánulásait, lelki világuk gyöngyeit legalább nagyjában ismertessem, annál inkább, mert mielőtt bucsut vennék és eddigi türelmükért köszönetemet fejezném ki, szándékom mai tárgyam kapcsában egy kérdéssel foglalkozni, mely egyaránt érdekli ugy a tudós, mint a laikus világot, de talán a mamákat is.

Sokat halljuk emlegetni, hogy felesleges a latin nyelv tanulása,

miért nyaggatják a szegény fiukat olyasmivel, a minek ők később hasznát ugy sem veszik, hisz ők latinul ugy sem fognak beszélni és ha az egyik gazda lesz, az abból jövedelmet ugyan nem fog teremteni, ha tudja, hogy Virgilius csinálta a Georgicont, vagy hogy Horatius azt mondta: beatus ille, qui procul negotiis stb.; vagy ha egy másik katona lesz, az ugyan nem fogja hasznát venni annak, hogy Caesar a Bellum Gallicum-ot irta stb. inkább tanuljanak fizikát, történelmet, földrajzot, francziát stb.

Volt nekem deák koromban egy okos mathematika professzorom, ki azt mondta nekünk egyszer, a midőn egyenletekkel, sinus és cosinusokkal traktált: ne gondolják, hogy én ezt önöknek azért mondom, hogy majd az életben egyenleteket tudjanak megfejteni két ismeretlennel, vagy hogy logarithmussal ébredjenek és hatványozzanak séta közben, hanem azért mondom ezeket, hogy kombinálni, konkludálni, gondolkozni tanuljanak, egyszóval hogy eszükkel egy kis gimnasztikát üzzek, mert, a mint a test megkivánja a maga gyakorlatát, hogy el ne lustuljon, el ne tespedjen, éppen ugy a szellem is!

És tökéletesen igaza volt az öreg urnak! Ha a fiatalság észbeli tehetségét képezni, müvelni akarjuk, ha azt akarjuk elérni, hogy egészséges, igaz és egyenes gondolkozásu férfiak váljanak belőlük: ugy forduljunk csak bizalommal a latin klasszikusok józan és mértékletes tanulmányához, mely minket e czélunk keresztülvitelében még a mathesisnél is hathatósabban fog támogatni. Meggyőződés és nem elragadtatás beszél belőlem, oly pedagógiai rendszer, mely előtt meghajolni tanultam!

Van a klasszikusoknak is hibájuk, van nekik is árnyoldaluk, azt mindannyian jól tudjuk, de abban az egyben bizonynyal nem sinylenek, hogy ők a józan ész rovására csillogni akarnának. Lehet, mert hisz többen mondják, hogy rövid eszüek voltak, no de az tény, hogy a mit irtak, az világos, határozott és mérsékelten egyszerü volt.

Nézzük csak, mint tudtak ők egy gondolatot kifejteni, azt következményeiben keresni, részeire szétbontani, minden izében megvilágitani és ismét visszaállitani minden idegen elem hozzáadása nélkül: és látni fogjuk, hogy ebben nincs vetélytársuk és nem volt a régiek közt sem!

A mint ők józan logikával gondolkoztak és cselekedtek, ugy volt nyelvök is alkotva és tovább fejlesztve komolyan, minden felesleges csillám és sallang nélkül. S mert olyan volt nyelvök, hogy komolyabbnak tartható, mint bármely más nyelv, melyen emberek valaha beszéltek, ebből következik azon fölény, melyet a klasszikusok más népek irói felett gyakoroltak.

Látjuk müveikben, hogy az értelem uralja a képzelő tehetséget s azt kellő korlátok közt féken is tartja, vagyis látjuk azt, hogy észjárásuk a józan ész és a mindennapos élet helyes logikája; látjuk azt, hogy emberileg páratlan pszichológiával gondolkoznak, vagyis látjuk, hogy közérzelmeket fejeznek ki egyszerüen, tisztán, mindenkire egyaránt érthetően!

Idézeteik azért élnek még mai nap is, mert általánosan elfogadott igazságokról s oly érzelmekről beszélnek, melyek az emberiség *közkincsét* képezik. Szépen, szellemes konstrukczióban, de értelmesen és világosan izleltetik meg velünk azt, a mit ők gondolnak és velünk együtt éreznek!

S azért vagyunk annyi bizalommal irántuk, hogy bátran hasonlithatjuk őket azon hegyi vezetőkhöz, kik lassu, óvatos, de biztos lépéssel mennek az ember előtt, s azért tarthatjuk kiválóan az ifjuság nevelésére alkalmasoknak, mert ifjaink hajlékony kedélyét kellő óvatossággal oktatják.

Tanitásaik, szabályaik és szentencziáik dogmától mentek mindenki számára, nem, vallás, faj és nemzeti különbség nélkül irvák. S mégis, sajnos, azt kell tapasztalnunk, hogy ifjuságunk ma napság nem bir kellő fogékonysággal a latin nyelv iránt, hidegen és közönnyel viseltetik a latin klasszikusokkal szemben.

S vajjon miért?

Nézetem szerint azért, mert a latin nyelv tanitásával foglalkozó tanárok nagy része nem áll feladatának magaslatán akkor, midőn e nyelv szellemének megismertetését tárgyalja! Tudjuk azt, hogy sok függ attól, mily alakban vesszük magunkhoz a táplálékot, és a mint a test asszimilálja a nyujtott tápszereket vagy rosszul lesz tőle, éppen ugy jár a szellemi tehetség is, ha azt idő előtt oly tápszerekkel erőltetjük, melyek megemésztésére nem képes, vagy oly alakban adjuk neki a szellemi tápot, mely esetleg csak undort okoz nála.

A mint a legtöbb testi betegség a gyomor megerőltetésétől származik, ugy a legtöbb ember szellemileg beteg lesz, ha meg nem tudja emészteni azt, a mit tanult. A kellő időben és megfelelő alakban nyujtott szellemi táplálék bizonyára meg fogja tenni

üdvös hatását, lehetővé fogja tenni ama czél elérését, hogy a tehetségek összességének természetes, teljes és egybehangzó fejlődése előkészitve és elősegitve legyen, meg fogja akadályozni, hogy a szellemi tehetségek egyensulya a rideg élet számtalan esélyei által teljesen meg ne zavartassék!

Ha a talaj jól van előkészitve, ugy az abba vetni szándékolt különleges oktatás is egészséges és erőteljes élet-aratására számithat. De mert az többnyire nem részesül kellő figyelemben, azért látjuk később — elég fájdalmasan — hogy az ifjuság, ha elvégezte iskoláit, ha letette az érettségit és a latin nyelvvel való foglalkozás nem fogja éppen kenyerét képezni: földhöz vágja, vagy a sutba dobja klasszikusait, vagy elviszi őket a szatócshoz, hol kilószámra adja el azt a tudományt, melylyel oly sokáig eredménytelenül kinozták! S a hatalom ezen tényével megszabadul egy óriási nyomástól, mely őt talán még álmaiban is zaklatta.

Nem szabad azonban megfelejtkeznünk arról, hogy a latin klasszikusok ismerete és müvelése oldotta fel egykor a modern gondolkodást hosszas kiskoruságából, nem szabad szem elől tévesztenünk, hogy minden nép költője és irója szellemi ihletét a klasszicizmus forrásánál frisitette fel kellő eredménnyel.

Magyar irodalmunk nagynevü előharczosai, szellemi géniuszai is ebből a forrásból meritettek. Nem szükséges Berzsenyi, Kisfaludy Sándor, Vörösmarty s több jeleseinkre hivatkozni, tudják ezt szives hallgatóim jobban, mint én. De elmondhatom még azt, hogy ha a történet évkönyveit figyelemmel lapozgatjuk, ott találjuk, hogy minden originális fő, minden nagyobb államférfiu jó barátságban élt a klasszikusokkal, különösen nálunk, áldott magyar honunkban, a hol a régi idők emberei, — sajnos — gyakran a nemzeti nyelv rovására, otthonosabbak voltak a latin nyelvben, mint a magyarban.

Ne legyünk oly háládatlanok, ne szakitsunk oly hamar a régi idők tradiczióival, ne mutassuk azt olyan fennen, hogy mi a villámszerü rohamos haladás fáklyavivői vagyunk s ne vessük magunkat annyira a felületes korszak csábkarjaiba, hogy igy egészen elfelejtsük azt, miként a mult emberei a régiek tanulmányozása által nem lettek ugyan oly sokaldalulag képzettek, annyira ismertek, megdicsértek és hirnevesek, mint a mai korszak emberei, de voltak legalább kedélyesek, egyszerüek, józan itéletü és nemes gondolkozásu jellemek!

Ne forduljunk el tőlük, inkább induljunk nemes példájuk után!

II. FEJEZET.

A szocziálizmus multja, jelene és jövője.*)

I. SZAKASZ.

Kiindulási pontunk.

A megtisztelő felhivásnak, hogy az orvosok és természetvizsgálók ez idei vándorgyülésén egy társadalmi kérdésről tartsak felolvasást, annál őszintébb örömmel engedtem, mert igy alkalmam nyilt a kitüzött kérdést oly közönség előtt fejtegetni, melynek soraiban oly tudományos férfiakat is tisztelhetek, kik a tudomány mellett a gyakorlati élet jelenségeivel is foglalkoznak, mert továbbá az a kérdés, melyről felolvasásom szól, a világ fennállása óta létezett, a kutató és gondolkozó elméket mindig foglalkoztatta, kimerithető, megoldható, megszüntethető nem volt s mert végül ez a kérdés mindig felszinen és érdekes lesz, mig emberek élni és gondolkozni fognak a földön: értem a *szocziális kérdést.*

De már előre is bocsánatot és elnézést kérek, hogy ezen kérdést nem a szorosan vett tudomány segitségével fogom fejtegetni, mert ha sokat foglalkoztam is, mondhatnám közel másfél évtizeden keresztül e kérdéssel, csak laikus vagyok és azt én főkép a gyakorlati élet kérdésének tekintem, mivel az emberiség egyetemét legközelebbről érdeklő, legsajátabb viszonyait érintő ezen ügyeket elméletekkel, tudományos tételekkel végleg megoldani ugy sem lehet.

Ha egyrészt be kell vallanunk, hogy a tudományos tételek mezébe burkolt szofisztikát egyes szoczialista izgatók felhasználták arra, hogy a tömeget félrevezessék, benne oly vágyakat ébreszszenek, mely vágyakat azután kielégiteni nem voltak képesek s

*) Ezt a tanulmányomat a Magyar Orvosok és Természetvizsgálóknak 1901. évi augusztus 22-én Bártfán tartott vándorgyülésén olvastam föl és megjelent a Közgazdasági Szemle 1901. évi szeptember havi füzetében, valamint külön füzetben is.

ezzel rendszerint oly mozgalom indult meg, melyet csak erőszakkal lehetett visszafojtani, — másrészt ki kell emelni, hogy egyes kiváló kutató elmék e kérdéseket a gyakorlati életből meritett tapasztalatok alapján, avagy tisztán elméletileg megvilágitva, az eszmék tisztázásához és ezzel a kedélyek megnyugtatásához nagyrészben hozzájárultak, miért is az emberiség az uttörő szocziálisták irányában csak hálával tartozik.

Az eszmék harcza bármily elkeseredettséget szülhet is sokszor kinövéseiben és tulzásaiban, mindig hozzájárul az eszmék végleges tisztulásához és igy ezen folyamat az emberiség egyetemére csak jóltevőleg hathat, mint a hogy a nagy zivatart megelőző, nyomott és kellemetlen levegőt a zivatar, ha pusztit, rombol és félelmet gerjeszt is, utóbb mégis a föld minden teremtményét felfrisíti és feléleszti.

De ha a müvelt embertől megkivánjuk, hogy saját hazája és népének történetét, saját vallásának alapelveit ismerje s e mellett a természettudományokban is járatos legyen, még fontosabb, hogy a mai korban a bonyolódott gazdasági állapotok legegyszerübb ismereteit magának megszerezze, mert a gazdasági kérdések kötik össze az embereket egymással és ezek képezik a közös, minden ember által előmozditandó jólét feltételeit.

A ki ma már nem akar visszamaradni és saját életkorának mindig változó jelenségeivel szemben nem akar érzéketlenül és tudatlanul élni, annak a tudomány és a történelem segélyével a társadalom létkérdéseivel foglalkoznia kell, annak legalább meg kell kisérlenie, hogy e kérdésekben a maga véleményét kiképezze, még pedig minden előitélet és szenvedély nélkül, mert a nemzetgazdasági és közgazdasági kérdésekben a nézetek, noha azok elejétől fogva tudományosan meg voltak világitva, igen elágazók. *Brentano*, a hires közgazdasági iró *) azt mondja, hogy a nemzetgazda kutatásaiban sokkal nagyobb nehézségekbe ütközik, a mi a módszert illeti, mint akármely más buvár vagy vizsgáló a tudomány egyéb szakában és hogy ebben rejlenék az egyenlő felfogás hiánya, a nézetek nagy ellentéte. A gazdasági tényleges állapotok ugyanis mindazon természeti, technikai, erkölcsi, jogi és állami feltételek együttmüködésének eredményei, melyek az emberi életet befolyásolják. Hozzá jön még az, hogy a kutató maga, önkéntelenül

*) Brentano Lujo. Kosmopolis 1896. április. 243. lp.

azon problemának részesévé és részévé válik, melyet vizsgál és igy azon szálaktól és hagyományoktól, melyekhez őt nemzetsége, az osztály, a család, a vallás, melyhez tartozik, csatolják, nem tud szabadulni és igy tárgyilagos itéletet nem képes hozni, mert saját egyéni felfogása őt tulságosan befolyásolja. De a gazdasági élet folyton változó jelenségei nem is engedik meg az egyes problemák alapos kutatását és innen van az, hogy a legtöbb nemzetgazda nem azt tanitja, hogy miért volt ez igy vagy ugy, hanem hogy ennek igy kellett volna lenni.

Minden korszaknak megvolt a maga nemzetgazdasági iránya és irója és minden kornak a maga szocziális kérdése.

És mert az emberek ősidőktől fogva nem elégedtek meg a létezőnek magyarázásával s mert ebből nem vonták le a következtetéseket, hanem mindig az érdekelte őket jobban, miként fog a jövő társadalma alakulni, innen magyarázható az ezen kérdések iránt nyilvánuló nagy közöny, az átlagismeretek nagy hiánya és a nagy fogalomzavar e téren.

De ez sehol sem oly veszedelmes, mint nálunk Magyarországon, a hol nem a lényeget szeretik tekinteni, hanem a jelszók után indulnak és csakhogy a jelszót a maga épségében megtartsák, a lényeget a saját jobb meggyőződésük ellen, hiuságból vagy gyávaságból inkább feláldozni készek. Átka volt mindig a magyarnak, a mellett, hogy nem tartott össze, az is, hogy gazdasági kérdésekkel behatóan soha sem foglalkozott.

Innen van, hogy nálunk a nemzetgazdasági és a közgazdasági tudományokban idegen és nem a nemzet józan, nemes felfogásának megfelelő tanok jutottak mindig érvényre. A magyar ember idegen befolyás alatt, idegen példa után, de legtöbbször a saját jól felfogott érdeke ellen alkotta meg magának a gazdasági kátéját, holott minden feltétel meg volna arra, hogy az ország a saját sorsát, különösen gazdasági téren, maga intézze és ne legyen más országok és népek által gazdaságilag kihasználva és kiaknázva. Hazánk a természet által, már geografiai fekvésénél fogva oly szerencsés helyzetben van, hogy a maga gazdasági igényeit, a melyeket a kereskedelem, ipar és mezőgazdaság tőle követelnek és kölcsönös felvirágoztatásukra igényelnek, kielégithetné.

Nyerstermelő ország vagyunk, megvan hazánknak majdnem minden nyers terménye. Ha azt maga dolgozná föl, volna ipara, ha ezt forgalomba hozná, volna kereskedelme és talán egészsé-

gesebb, mint a mostani. Minden komoly törekvés mellett, melyet vezető államférfiaink az utolsó időben a közgazdasági állapotok javitására és fellenditésére forditanak, a nagy haladás e téren még mindig nem tekinthető elegendőnek. Hogy többet ne emlitsek, vizi utaink oly számban és terjedelemben vannak, mint kevés más országban, de azokat fel nem használjuk, hanem e helyett oly merev vasuti központositó rendszert teremtettünk, mely a vidéki központokat tönkre tette. Nem szükséges e részben hangsulyoznom azt a veszélyt, mely beáll akkor, ha minden vér mesterségesen a központba, a szivnek két kamarájába lesz irányitva; ekkor az illető organizmus előbb-utóbb nem vérszegénységből, hanem vérbőségből fog elpusztulni.

De hogy el ne térjek tárgyamtól, bár nem szoktam politikával foglalkozni, ugy látszik, mégis politizálok. Nézzük csak, mit tanulhat a politikus — pedig ez Magyarországon tág fogalom, mert nálunk mindenki politikusnak tartja magát, a ki ujságot olvas — mit tanulhat a politikus a nemzetgazdától?

Halljuk e részben ismét azt, a mit Brentano *) mond:

1. A politikus azt tanulhatja, a mi volt és ez miért volt igy? Ily módon a mult összes tapasztalatainak kincse rendelkezésére áll. 2. Azt, a mi van. 3. A jövőre nézve pedig utmutatásokat kap.

Az idők tapasztalata azt mutatja, hogy a legnagyobb okosság mindig az *igazságosság* és hogy a fennálló rend megtartására az oly törvény mindig a legjobb alap, mely az egyes társadalmi osztályoknak napot és szelet egyaránt oszt el.

Ha a nemzetgazda tudományosan kutatni akar, akkor csak egy czél lebeghet szeme előtt: *az igazság*. Ezt azonban csak ugy érheti el, ha le tudja vetni magáról mindazt, a mi emberi gyarlóság, vagyis ne tekintse se nemzetségét, se osztályát, se családját, se vallását, hanem legyen ideálista.

Hogy ez nagyon nehéz, talán lehetetlen, ezt leszek bátor fejtegetéseim nyomán kimutatni, már előre is kérve szives elnézésüket és türelmüket.

II. SZAKASZ.

A szocziálizmus multja.

A történelem minden korszaka ismerte a szocziális kérdést, annak izgalmai az ókorban éppen ugy jelentkeztek, mint a középkorban és a mostani időkben; felváltva nagyobb mozgalmakat idézve elő, vagy erőszakos kitörésekben jelentkezve, vagy csak az eszmékben idézve elő forradalmat.

*) Brentano u. o. 244 lp.

Már az ókor bölcsészei is foglalkoztak e kérdéssel, de a létező dolgok kritikáján és bizonyos elméleti rendszerek felállitásán tul nem igen jutottak. A görög és római kultura eltünésével a hatalmassá vált egyház a maga szolgái által a kolostorok négy fala közé temette a tudományt. Az ugynevezett *renaissance* csak müvészettel, filozófiával és politikai kérdésekkel foglalkozott. A *reformáczió* sem tárgyalt gazdasági vagy szocziális kérdéseket, az is csak hatalomkérdésekkel vesződött.

Midőn Amerika felfedezésével a kereskedelem nagyobb lendületet vett, akkor léptek csak a gazdasági kérdések jobban előtérbe. A középkorban és az ujkort megelőző háborukban csak két szempont dominált: az egyik, hogy a népek egyfelől gazdagabbak vagyis adófizetésre képesebbek és a másik, hogy megerősödjenek, vagyis a háboru viselésére is képesebbek legyenek.

A technika haladásával, az uj felfedezésekkel karöltve járt a nagy ipar megteremtése. A kapitalizmus növekedni kezdett ugy, hogy az emberek tömegét mindjobban a maga hatalmába, a maga önző czéljaira és szolgálatába keritette.

A franczia forradalom az eszmék felvilágosodásával a gazdasági kérdéseknek is nagyobb jelentőséget és lökést adott. A mint az egyes emberek is külső behatások alatt fejlődnek és generácziókon keresztül anyagilag és szellemileg tökéletesednek, ugy látjuk, hogy az emberek tömege is a külső behatások sulya alatt megmozdul, de a tömegek csakis egyes kiváló egyéniségek által jutnak tudatára annak, a mit csak sejtenek; az egyes kiváló elmék képesek az összesség gondolatait a kellő kifejezésre juttatni.

Igy látjuk, hogy az egyes nemzetgazdászok irataikban több vagy kevesebb ügyességgel és világossággal csak azt fejezték ki, a mit az akkori időkben az emberek nagy része érzett vagy gondolt. Egy Smith Ádám, egy Ricardo, egy Malthus, egy Lassalle, egy Marx nélkül a szocziális kérdések még mindig azt a bizonytalan formát öltenék, a melyet az ókor bölcsészei csak érintettek.

Egy I. Napoleon nélkül világra szóló események nem történtek volna, egy Bismarck nagy elméje és vasakarata nélkül a nagy Németország egysége sem született volna meg.

Nem lehet feladatom, hogy a multnak mindazon jelenségeit,

mindazokat a mozzanatokat, melyeken az ugynevezett szocziális épület alapjához és felépitményéhez az egyes köveket egymás után felrakták, felsoroljam, csak egyes különös momentumokat akarok kiemelni, melyek az egész kérdés megértéséhez szükségesek és melyekből képesek vagyunk a szocziális kérdés jelenlegi alakját megérteni, felfogni.

Az ókor legrégibb államairól csak hézagos feljegyzéseink vannak, de azért sejtjük, hogy azokban nagy kultura lehetett. Ezt onnan gyanitjuk, mert nagy városok, metropolisok kultura nélkül nem létesülnek. Igy Babylon, Theba, Memphis. Ha az emberek csak őstermeléssel, földmiveléssel foglalkoznak, akkor nincs szükségük monumentális épitkezésekre, pedig ezek az épitkezések nagy méretüek lehettek, s ezeken a technikai eszközlések nem voltak primitivek. A vizszabályozás és hasznositás, a közlekedési utak felhasználása ezen népeknél virágzó állapotban volt. Hogy egyebet ne emlitsek, a chinaiaknál már ezer évvel ezelőtt a szocziális kérdés meg volt oldva, legalább átmenetileg; az állam ugyanis mindenki és minden felett rendelkezett: ime az *állami szoczializmus* in sua optima forma. A szövetkezetek sem voltak ott ismeretlenek. Innen magyarázható az, hogy ez a különben kevés igényü nép magát az európai kulturától mindig elzárta.

Ismeretes, hogy Plátót tartják a modern szoczializmus ősapjának. Plátó törvényeinek könyvében olvassuk, hogy az állam felügyeleti jogát az iparral szemben már akkor gyakorolhatta, tehát már akkor voltak *iparfelügyelők.* Hogy a szocziális kérdés a Görögöknél és a Rómaiaknál nem nyert tudományos formát, az onnan is megérthető, hogy az ókorban ugynevezett *munkás kérdés* nem volt. Az ókor csak a rabszolgaságot ismerte.

A görög filozófia azonban már ismerte az állam vagyona vagy a közös vagyon mellett a *magánvagyont* is. Ennek törvényességéről és hasznáról magának fogalmat is alkotott. A Rómaiaknál a munka még kevesebb becsben állott, mint a Görögöknél, mert midőn a Rómaiak világhatalmukat hóditás utján Itália különböző népeinek leigázásával maguknak megszerezték s azt fentartani igyekeztek, erre a leigázott népeket vagy idegen rabszolgákat használták. Vagyoni kérdésekben a római jogfelfogás még most is uralkodik.

Érdekes az a jelenség, hogy Itáliában a nagy vagyonok az állami bérletekkel való visszaélés által születtek és az által, hogy a különböző provincziákat kiaknázták. Ezen visszaélések hozták létre a lyciniusi törvényeket, melyek szerint nem volt szabad senkinek egy bizonyos maximumon tul terjeszkedni vagy bérelni. De ezen törvények tulajdonképpen végre nem hajtattak. Már ott is megvolt tehát egy neme az összeférhetlenségnek, melyet törvényhozásilag szabályoztak, de ugy látszik, végre nem hajtottak.

Miután a Rómaiak csak rabszolgákkal dolgoztak és az azokkal való kereskedés jó keresetforrás volt, ugyanazt a jelenséget észleljük, melyet napjainkban is látunk,*) hogy ellentét fejlődik ki a kisipar és a nagyipar között; a kisipar pusztul, a parasztok elhagyják országukat, önként vagy elüzve, kisajátitva vagy kiaknázva; a vagyonnélküliek a városokba özönlenek, ott proletárokká lesznek és a gazdagok kisérőivé, később eszközévé válnak. Ha hozzávesszük, hogy a macedoniai háboru után a gazdagok adómentességet is élveznek, meg fogjuk érteni, hogy az ür a gazdag és szegény között mindig nagyobb lett. A plebejusok harcza a patriciusokkal a hatalomért csak a korrupcziót és az erkölcsök sülyedését eredményezte, ugy, hogy a köztársaság utolsó éveiben a gazdasági és politikai helyzet ez volt: *belső rothadás és külső jólét a vagyoni emelkedés látszatával.*

A Gracchusok kisérlete által egy izzó zsarátnok szállt világgá, mely csak századok után aludt ki, sőt akkor sem aludt el egészen s ez a kisérlet az volt, hogy a szegényebb osztályokat államilag lássák el.

A Gracchusok végrendeletének tulajdonképeni végrehajtója Julius Caesar volt, a ki egyuttal a modern szegényügynek is megvetette alapját. Ettől fogva vált szükségessé a népnek nemcsak kenyeret adni, hanem játékokat is.

De a nép legalsóbb rétegével szemben állt a többnyire jogtalanul meggazdagodottak csoportja és abból a jelenségből, hogy a középosztály majdnem teljesen hiányzott, keletkezett a nagy decadentia.

A középosztályt a pénzzel foglalkozók csoportja helyettesitette. Hiába voltak később a különböző reformok, köztük igazán hasznos létesitmények, mint a parczellázás, telepités, — a mezőgazdaság válságát és a népesedés visszafejlődését nem lehetett megakadályozni.

A római világban kevés szocziális gondolatot találunk a társadalom anyagi és szellemi felfrisítésének megteremtésére. A császár-

*) Erre nézve korunkat illetőleg l. „A városba özönlés“ czimü dolgozatomat a VI. fejezetben.

ság legnagyobb reformátora: Diocletian is csak egy maximális tarifát bocsátott ki az élelmi és egyéb áruczikkekre és a munkabérre. De ez az intézkedés sem tudta az alapjában rothadt épitményeket az összeroskadástól megmenteni.

Különben magától értetődik, hogy a szocziális kérdés Rómában változó alakot öltött a szerint, a mint a római hatalom formája változott. Azok a rendi harczok, melyek a köztársaság első századaiban — később még inkább — lezajlottak, tényleg nem egyebek, mint szocziális harczok, csakhogy az első időben a szocziális pártokat törvényes rendi határvonalak választják szét.

A jelenkor szocziális harczának természetes előtörténetét a rendi előjogokban találjuk, a melyek még ott is, a hol jogilag egy század óta megszüntek, java részükben tényleg fennállanak. A *római* birodalom *történetéből* mindazáltal azon *tanulságot* vonhatjuk le, hogy a társadalmi osztályoknak egymásra való kölcsönös hatását az *igazságon alapuló intézményekkel* kell biztositani.

Semmi sem uj a nap alatt, mindig vissza-visszatérő jelenségeket látunk; ugyanaz az ok ugyanazt az okozatot szüli. Igy látjuk, hogy államok, nemzetek vesznek, a romokból azonban felszállnak az eszmék és egyes emberek agyában megtermékenyednek.

S igy lehetetlen meg nem emlékeznünk az angol humanistáról: *Mórus* Tamásról és az ő *Utópiájáról*, a ki ezzel a müvével egy egész iskolát alapitott meg, utópisták neve alatt. A gyakorlati angol államférfiut és irót Plátónak szorgalmas olvasása vitte a nemzetgazdasági térre. Ő oly utánzókra talált, a kik többnyire éppen oly ideálisan fogták fel a dolgot, mint ő maga, de kétséget kizárólag előkészitői voltak az elméleti szocziálizmusnak. Még napjainkban is a közgazdasági iróknál minduntalan az utópisták gondolatmenetével találkozunk.

A XVII. és XVIII. században Francziaország vezet. A mai napság sokat emlegetett és sokat hánytorgatott *merkantilizmus* ott veszi eredetét; megteremtője Colbert volt, az ő ideái, az ő tevékenysége hozták ugyanis létre a nemzetgazdák azon nagy sorozatát, kik a merkantil rendszernek esküdtek örök hüséget! A merkantil rendszer, mint tudva van, a *physiokratákat* hozta létre mint ellentétet. Legfőbb képviselőjük volt Francziaországban Quesnay és Turgot.

De ha Francziaország politikában, müvészetben, irodalomban és tudományban vezetett is, Anglia, melynek ipara és kereskedelme kifejlődöttebb volt, vette át a vezetést a gazdasági kérdésekben a XVIII. század vége felé. Itt különösen három névvel találkozunk, a kik megalapitói voltak az u. n. klasszikus nemzetgazdasági tudománynak: Adam Smith, Ricardo és Malthus.

E három angol nemzetgazda különben megalapitója az ugynevezett *manchesteri* iskolának, mely a legutolsó ideig dominált a kontinensen, Angliában talán még ma is érezteti hatását.

Ha be kell is ismernünk, hogy Rousseaunak politikai eszmemenete a franczia forradalomnak irányt szabott, szocziális alkotásai ezen nagy reformmozgalomnak nem érvényesülhettek, ez a nagy forradalom csakis a felső rétegekben változtatta meg a hatalmi köröket és igy az ellentét gazdag és szegény közt nemhogy megszünt volna, sőt még érezhetőbbé vált és igy nem csoda, hogy a franczia forradalom ismét olyan férfiakat teremtett, kik az ugynevezett *romantikus kommunizmust* akarták behozni. Ezeknek főképviselői Saint Simon, Fourier, Cabet, Saint-Just és Babeuf, az emberbarát Robert Owen és a szellemes Proudhon.

Mindezeknél azonban sokkal érdekesebb az a két férfiu, a kik egymástól sokban eltérő nézeteket vallva, egész más tulajdonságokkal ellátva, mégis a tudományos, de egyuttal a gyakorlati szocziálizmusnak Németországban megalapitói lettek, tanaik a szélrózsa minden irányában elterjedtek; értem a nagy agitátort: *Lassallet* és a nagy kritikust: *Marx-ot.*

Miután különösen ez utóbbi iskolát alapitott s mint minden nagy elmének és nagy embernek, rajongó hivei és ellenségei voltak, sőt az előbbi egy időben Bismarckkal együtt müködött s az általános választói jog behozatalára Németországban döntő befolyást gyakorolt, érdemes velök külön s hosszasabban foglalkozni.

Ha Marxot a szocziálizmus megalapitójának szokták nevezni, akkor Lassalle méltán annak apostola. „Ő a szocziálizmus Lutherje, a ki a szocziálisztikus bibliát a rejtekéből kivette és nagykörü néptömegek közös tulajdonává tette" mondja Meffert.*) Bár mint tudós, utóbbi gyengébb amannál, azonban mint agitátor, mint néptribun felülmulja azt. Lassalle által válhatott Hegel metafizikai Németországából Bismarcknak pozitiv Németországa. Lassalle tulságos becsvágygyal birt, egész életpályája nyugtalan lelkét tükrözi vissza. 1848-ban a forradalom karjai közé veti magát, 1859-ben pedig

*) L. Arbeiterfrage und Socialismus czimü müve 123 l.

egyik iratában Poroszországot az Ausztriával való szövetsége ellen izgatja, már akkor előre sejtvén, hogy Németország egysége a szoczializmus utját egyengetni fogja. De legnagyobb volt Lassalle mint szervező, organizátor. Az 1863. év márczius 1-én a lipcsei központi bizottsághoz, melynek feladata volt egy általános német munkáskongresszus összehivása, nyilt levelet intézett, melyben a következő három elvet találjuk: 1. Az érczszilárdságu bértörvényt (Das eherne Lohngesetz). 2. Állami hitel követelését. 3. Az általános, egyenes és egyenlő szavazati jogot.

Lassalle hires theoriáját: *Az érczszilárdságu bértörvényt* francia és angol nemzetgazdák, többek közt Turgot, Say, Ricardo, Malthus, Adam Smith müvei után épitette fel. De ennek a theoriának is csak a neve maradt meg, mint históriai emlék; ugy mint ez, letüntek nemsokára egyéb theoriái is.

Az erfurti programmban 1891-ben nem találunk már azokból semmit. A sors iróniájának kell tekintenünk, hogy irodalmi és izgató tevékenységének két főpontja: az érczszilárdságu bértörvény és a munkások szövetkezete (Produktionsgenossenschaften) saját társaitól elejtetett, mig ellenfelének: Schulze-Delitzschnek szövetkezetei még ma is virágoznak és terjednek. Kétségtelen, hogy Lassalle riasztotta föl a német munkásokat tétlenségükből, buzditotta őket, hogy a politikai életben részt vegyenek és meg is tanitotta őket, hogy mikép szervezkedjenek párttá. 1863-ban megteremti a német munkások általános szövetségét, részükre megköveteli az általános szavazati jogot, hogy fegyelmezett hadai az általános szavazati jog által támaszt nyerjenek. Bismarck, ki a német egység megteremtésén fáradozik, Lassalle ez eszméjét magáévé teszi és evvel megteremti a német egységet, valamint az államszocziálizmust is. Az ő érdeme továbbá, hogy Bismarckban a szocziálpolitikust kiérezte. Ebben a hires agitátor és a vaskanczellár találkoztak, megértették és felfogták ugyanis azt, a mi az ő korukat mozgásba hozta és bátorságuk volt a kor követelményének eleget tenni.

Lassallenak egy nagy előnye Marx-szal szemben az, hogy mig utóbbi nemzetközi, internáczionális szocziálista volt, addig ő maga nemzeti. Innen a jó viszony, mely közte és Bismarck közt kifejlődött. A két férfiu, ugy látszik, vonzódott egymáshoz, mert egyenlően rajongtak a diktaturáért és egyenlő mérvben vetették meg az ugynevezett liberális bourgeoisiet. Azért mondja Bismarck 1878. szept. 17-én tartott országházi beszédében: „E férfiu (Lassalle), a ki nagy mértékben önérzetes, becsvágyó s legkevésbé sem republikánus, nagyon határozott nemzeti és monarchikus gondolkozásu volt“.*) Jellemző Lassalle nagy tevékenységére és nagy ügyességére, hogy még a hires mainzi érsek: *Ketteler* is érintkezett vele. Kétségtelen, hogy a nagy agitátor a szocziáldemokrácziának Németországban és talán az egész kontinensen utját egyengette.

Különben Lassalle érdekes költői lélek volt; mint egy homályos eredetü család sarja, érthető, hogy elnyomatva, kellő méltatásban nem részesülve, lázadást szitott azon társadalom ellen, mely őt nem fogadta be egyenrangu tagnak kebelébe. Igaza van Sombartnak, midőn azt mondja:**) „Lassalle a németajku szocziálisták között az egyedüli müvészi hajlamokkal biró természet, a miért is a kiaszott philisterek réme és minden szabad ember éltetője fog maradni“.

Nagyobb bonczoló elme, szigoru logikával megáldott kritikus volt Marx. Ő tulajdonkép materiálista, a szocziális vallás megalapitója. Egy könyv és egy alkotás maradt utána. A könyv: *Das Kapital* (A tőke), a mü: az ugynevezett *Internationale.*

Marx mint ujságiró kezdte pályáját. Erős czikkei miatt Poroszország kiutasitja, Párisba megy, de onnan is kiutasitják 1844-ben. Brüsselből pedig 1848-ban Németországba visszatérve, folytatja a sajtó utján izgatásait, természetesen ő is a bourgeoisiet üldözi. 1854-ben pedig Németországból ujólag kiutasitva Londonba jut, a hol az Internationalet megalapitja.

Általánosan ismert dolgot emlitek, de bizonyos jellemző vonásokat ki kell emelnem. Igy például igen fontos, hogy azt a két elvet, melyre az Internationale felépült és mely elvet nemcsak a német, hanem az egész kontinentális szocziálizmus magáévá tett, már 1847-ben az ismert *Kommunista kiáltványban* formulázták. Az egyik elv az, hogy a munkások harcza a tőkepénzesek ellen mindenütt egyenlővé lévén, a nemzeti megkülönböztetés elhagyandó, vagyis nemzetközivé kell e harcznak válni; a második elv pedig abban áll, hogy a munkások csak ugy fogják a tőkepénzesek hatalmát megtörni, ha a politikai hatalmat megszerzik.

---

*) Idézve Meffert fenti müve 125. lapján.

**) L. *Sombart:* Socializmus etc. 122. lap.

Elmondhatjuk, hogy a *kollektivizmusnak* evangeliuma Marx könyve: A tőke (Das Kapital) és pedig annak első része. A Marx, Engels és a marxizmus körül folyó irodalom egy egész könyvtárt képes megtölteni és mindig szaporodni fog, mert még hosszu éveken keresztül a marxizmus lesz a szocziálpolitikai és szocziáltudományi harczok középpontja, mondja Sombart.

Marx munkáinak megjelenésével megszünt az ugynevezett utopisztikus szocziálizmus és következett a tudományos szocziálizmus. Marx egész elméletének minden érdekessége és szellemessége mellett minket meglep az, és mondhatom kellemetlenül, hogy az emberek jobb érzését tagadja és hogy a morális, ethikai momentumokat nélkülözzük, a mi az utópistáknál oly jóleső volt. Mindazonáltal be kell ismernünk, hogy Marx az ő nyers, de őszinte modorával és az ő helyes következtetéseivel, különösen a történelem és psychologia terén, a forradalmi és tullelkes utópistáknak jó leczkét adott, mert azok, különösen a XVIII. században, azt képzelték, hogy elég lesz egy pár törvényt hozni, hogy az emberiség megszabaduljon mindazoktól a bajoktól, melyekben szenved és egy jó rendelet elegendő arra, hogy a földön az aranykor uralma bekövetkezzék.

Érdekes és jellemző továbbá az, hogy Marx ugyanazon fegyverekkel harczol az előző idők nemzetgazdáival és szocziálista iróival, melyeket ő tőlük kölcsönzött, mert tulajdonképen egész okoskodása azon elveken nyugszik, melyeket a hires nemzetgazdasági irók, igy többek közt Smith Ádám és Ricardo vallottak.

Marx elmélete lehet igen okos, lehet igen logikus, de a melegséget nélkülözzük benne, azt a melegséget, a mely minket arra emlékeztet, hogy emberek vagyunk. Ha az emberiségnek jóra való képességét tagadjuk, ha elveszitjük hitünket abban, hogy az emberek egy nemesebb czélért lelkesedni tudjanak és mindent bizonyos szükségszerüségnek és törvényességnek gondolunk, akkor nincs, a mi az embereket lelkesitené és a mi a testvéri szeretetreösztönözné, akkor a földi lét igazán nem volna egyéb, mint *harcz az etető vălu körül.*

Innen magyarázható, hogy Marxnak elmélete a legnagyobb ellenállást, a legnagyobb megtámadtatást éppen arról az oldalról nyerte, a mely oldalról legkevésbé várták: maguktól a szocziálistáktól. Az emberek nagy tömegei husból és vérből állanak, azokat utóvégre valami megfoghatóval kell lebilincselni, ha tőlük a tulvilági lét (paradicsom) ideáját elveszik, mert a szocziálisták szerint itt fogják még a paradicsomot e földön élvezhetni; utóvégre rájönnek, hogy csak ámitják, bolonddá tartják őket, azért őket hovatovább száraz theoriákkal nem lehet összetartani.

A marxizmus krizise bekövetkezett. Bernstein*) volt az első, a ki megtámadta. De nemcsak Németországban, hanem a kontinens többi államaiban is Marx theoriája az ütköző pont, melynél a nézeteltérések érvényesülnek.

Ezzel eljutottunk volna a szocziálizmus harmadik phasisához, az ugynevezett opportunista szocziálizmushoz. Eddig láttuk: 1. az utópista, 2. a tudományos, és most látni fogjuk 3. az opportunista, vagyis a gyakorlati élet igényeihez simuló szocziálizmust.

Ezekben igyekeztem vázolni a szocziális kérdést és a mi ezzel nem egy, de a szocziális kérdésnek egyik alkotó része, a szocziálizmus multját. Már most nézzük meg, miképen állunk a szocziális kérdéssel jelen napjainkban?

Erre megkapjuk a feleletet, ha a főbb országokat sorba veszszük.

III. SZAKASZ.

A szocziálizmus jelene.

Ha kutatni és megállapitani akarjuk, hogy a szocziális kérdés jelenleg milyen állapotban van, azon főbb országokat kell legelőször tekintetbe vennünk, a melyeknél a szocziális kérdés egy bizonyos jelleget öltött magára, mely őt más országokétól megkülönbözteti. Ily módon mindenekelőtt Sombart szerint három typust állapithatunk meg: az angolt, a francziát és a németet. A három typust általánosságban az jellemzi, hogy az angol szocziálizmus a politikától egészen távol áll, ott a szocziális kérdés nem politikai kérdés. A francziának jellege az összeesküvéshez való hajlam, tehát ez már tisztán forradalmi. A német pedig tisztán politikai, de egyuttal párlamentáris is.

Az angol fejlemények mindenesetre nagyon érdekesek és jellemzők, mert ott tulajdonképeni munkáspárt nem exisztál és a munkások mégis összetartanak. Ennek oka az, hogy a munkások régidőktől fogva szervezkedtek, az ugynevezett *Trade Unionok* utján és ezért a munkás viszonyok természetesen és egészségesen

*) *Bernstein Ed.* Die Voraussetzungen des Socialismus u. die Aufgaben der Socialdemocratie. Stuttgart 1899. Verlag von Dietz Nachfolger.

fejlődhettek. Sok körülmény játszott különben közre, hogy ott ily kedvező alakulások vannak és hogy ez a kérdés nem mérgesitette el ugy a kedélyeket, mint például a kontinensen.

Ennek főbb oka első sorban Angliának szerencsés gazdasági helyzete, vagyis az a körülmény, hogy ipara és kereskedelme korán fejlődött és az egész világot uralta. Hozzájárult ehhez Angliának egészséges politikai élete, a miért mintául is szolgálhat a világ összes országainak, mert már az a körülmény, hogy a két nagy párt: a toryk és whigek egymást mindig felváltják, — a munkásoknak és a munkás érdekeknek csak előnyére vált, mert az egyik párt az által jut rendszerint a hatalomhoz, hogy a munkásoknak engedményeket tesz és igy a szocziálpolitikai alkotások a törvényhozás terén folyton szaporodnak és tökéletesednek.

Igen érdekes, a mit ez irányban maga Liebknecht egy alkalommal*) mondott: „A szocziálizmus minden kulturállamban beteges láztüneteket idézett elő a szocziális testben, minden kulturállamban, az egyedüli Angolország kivételével. Anglia az egyedüli ország, a melynek államférfiai vannak és pedig államférfiai a kormányban és a pártéletben, a kik az államot nem tekintik egy klikk, kaszt vagy egy osztály birtokának, hanem egy, az egész népességet felölelő szervezetnek, a melynek a különböző nép- és pártelemeket magában egyesiteni, mindegyikből az erőt meriteni és az összesek erejét önmagában egyesiteni kell. De bármint alakuljon a jövő, jövendölésekbe nem bocsátkozom, Anglia ebben a pillanatban és már évtizedek óta az egyedüli kulturállam, a mely a szocziálizmustól való félelemnek betegségétől meg volt kimélve és a mely a jövő államának gyermekes kérdésfeltevésétől is távol tartotta magát."

Végül hozzájárult a szerencsés alakuláshoz az angol munkás jelleme: az a komoly, gyakorlati, szolid felfogás, mely az angolt egyáltalában jellemzi. Angliában tulajdonkép nincs szocziális kérdés, mert ott mindenki szocziálista és azon feladatokat, melyeket a szocziális probléma vet fel, tehát első sorban a munkás érdekek folytonos szemmeltartását, ott egyszerüen magától értetődőnek tartják, és — mint előbb megjegyeztem — az egymást folyton felváltó politikai pártok is folytonos figyelemre méltatják.

A francziáknál a szocziális kérdés az ő heves vérmérsékletükből kifolyólag mindig forradalmakban jelentkezett és inkább

*) L. Liebknecht W. Zukunftsstaatliches. Cosmopolis 1898. I.

rhapsodikus és beteges volt. Sombart a franczia szocziálizmusnak három fajtáját különbözteti meg: 1. a frakczionizmust, vagyis azt a tendencziát: több pártra szakadni; 2. a klubbismust, vagyis azt a törekvést: ezeket az ideákat klubbokban tárgyalni és végül 3. a putschismust, vagyis azt a tulajdonságot: meglepetéseket csinálni. A francziáknál ez legtöbbnyire utczai, ugynevezett barrikadharczokban jutott kifejezésre.

Látjuk, hogy a francziáknál a szocziálista pártok egymás közt mindig veszekedtek, rendkivül sok árnyalat is volt ott. 1898-ban már öt árnyalat mutatkozott:

1. Az allemanisták (les allemanistes) vagy a forradalmi szocziálista munkáspárt (parti ouvrier socialiste revolutionnaire). Főjellege, hogy tagjai ismeretlenek akartak maradni (stréberség hiánya) s a mellett nagy volt a fegyelmezettség. Programmjuk főpontjai *a)* az osztályharcz és *b)* az általános munkaszünet (strike). Elvük volt, hogy a munkások csak magukat emanczipálják; mindig megemlékeztek arról, hogy a „bourgeois forradalom" helyzetüket nem javitotta. Feje: *Allemane*, lelke: *Lavand* vezértitkár. Az orthodox allemanistákkal szemben állottak a dissidensek, az ugynevezett failletisták.

2. A broussisták, (Les Broussistes) a franczia munkások szövetsége (Féderation des travailleurs socialistes de France). Megalapitója: *Brousse*, a ki Marx és később Guesde erőszakoskodása elől az Internationaleből kilépett s külön politikai pártot alakitott. Ezek az állami és helyhatósági szocziálizmussal beérik.

3. A guesdisták, (Les Guesdistes) a franczia munkáspárt, (parti ouvrier français) az általános szavazatjog mellett törtek lándzsát és mert szavazatokra van szükségük, a vidékre vetették hálójukat; a *földmiveseknek* kedveznek azzal, hogy az apró birtokot a munkának eszközéül (szerszámául) nyilvánitják. Jelenleg legszámosabban vannak.

4. A blanquisták, (Les Blanquistes) forradalmi központi bizottság, (Comité revolutionnaire central), ez forradalmi és politikai párt.

A blanquismussal párhuzamosan jár és mintegy összekötő kapcsul szolgál az egyes szocziálista árnyalatok közt:

5. A forradalmi kommunista szövetség (l'alliance communiste rèvolutionnaire).

A franczia szocziálisták sohasem lelkesedtek valami nagyon

Marx theoriái mellett; az ugynevezett *német ideákra* megvetőleg tekintettek.*)

A Waldeck-Rousseau-kabinet szocziálista tagjának, Millerandnak sikerült oly politikát kezdeményezni, mely a munkások érdekeit váratlanul elősegiti, hogy támogatásukat az ellenzéki pártokkal szemben megnyerje. A munkásbiztositás, a kongregácziók ellen hozott törvény s egyes közigazgatási intézkedések határozottan a szocziálistáknak kedveznek.

A lyoni kongresszus**) lefolyása élénk világot vetett a szocziálista árnyalatokat szétválasztó törekvésekre és az ebből keletkezett összeütközés a szocziálistákat már most két táborra osztja: a forradalmárokra és a kormányt támogatókra; ez utóbbiak vannak most többségben Jaurès vezetése alatt, a kik szivesen fogadják azokat az eredményeket, a melyeket Millerand minisztersége nekik hozott, mig a többiek kárhoztatják, hogy egy szocziálista egy bourgeois miniszteriumban helyt foglalt.

A közeledés a polgári társadalom felé tehát Francziaországban általános; a fölforgatás hivei lassan háttérbe szorulnak.

Legérdekesebb a szocziális kérdés fejlődése Németországban.

Németországban a szocziálisztikus eszmék a XIX. századdal egyidősek.***) Előkészitői voltak Pestalozzi, Fichte, Heine. Ez utóbbi földieit a franczia szocziálizmussal igyekezett megismertetni. Az u. n. klasszikus tudományos nemzetgazdaság egész Rodbertusig teljesen Smith Ádám befolyása alatt állt. Csakhogy a legszélsőbb *laissez-aller, laissez-faire* elv volt uralkodó benne. Az 1848-iki forradalom a szocziálisztikus ideákat kidomboritotta. Az *Uj rajnai Ujság*, Marx, Engels, Freiligrath szerkesztésében megindul, de miután Németország nem volt még akkor eléggé iparállam, ezek az eszmék az egyes fejeket nem termékenyitették meg, ez csakis Lassallenak sikerült, miután 1863-ban — mint előbb emlitém —

*) Bár Marx veje *Lafargue Paul* a guesdisták közt foglal helyet; a guesdisták azért mégis csak kollektivisták vagyis marxisták.

**) A lyoni kongresszuson a fenti öt árnyalaton kivül még egy hatodikat találunk: Fédération socialiste révolutionnaire (jaurésiste—briandiste). L. Compte rendu stenogr. officiel du 3me congrès général des organisations socialistes françaises, tenu à Lyon 1901 (26—28 Mai). Paris. Société nouvelle de librairie et d'édition.

***) L. *Dr. Th. Fiegler:* Die geistigen und socialen Strömungen des 19. Jahrhunderts. XIII. Capitel. Socialismus und Socialdemokratie. Berlin G. Bondi 1899.

megalakitotta volt a *német munkások általános szövetségét.* 1869-ben Lassalle halála után a Marxisták *a szocziáldemokrata munkáspártot* létesitik Eisenachban. 1875-ben a felülről jött üldöztetések folytán a Marxisták Lassalle hiveivel egyesülnek és megalkotják *a szocziáldemokrata pártot* Gothában. 1891-ben következik a hires erfurti programm.

A mig Lassalle — mint előbb jeleztem — nemzeti szocziálista volt, addig Marx nemzetközi, mert az ipar magasabb fokán álló más államok példáját tartotta szeme előtt, azért is oly egyoldalu, ellentmondó az ő theoriája, azért élte is magát mintegy tul. De a történeti fejlődés szempontjából a marxismus szőtte át egész Németországot. Az ő theoriája 1847-ben már készen volt és csak 1862-ben jött Liebknecht Angliából Marx ideáival Németországba. Liebknecht Marx halála után a Lassalle által alkotott munkás szövetségekre vetette figyelmét és szemét. Bebel segitségével Schulze-Delitschtől elvitte a munkásokat és átvitte Marxhoz.*)

A 70-es években a franczia háboru szerencsés kimenetele után, melyet a németek állitólag a német tanitóknak köszönhettek, jöttek be a franczia milliárdok, ezzel a gazdasági élet egyszerre óriási virágzásnak és fejlődésnek indult. Hogy ez a németeket némileg elkábitotta, mutatja nemsokára az 1873-ban bekövetkezett krach és az a körülmény, hogy mindazok a pénzügyi müveletek s pénzintézetek, melyek alapitása abban az időben történhetett, most egymás után megbuknak.

A 70-es évek nemzedéke nem volt még eléggé érett a gazdasági jólétre és igy érthető, hogy a kapitálizmus ez időtől fogva valóságos orgiákat ült és a legszolidabb embereket sikerült a legegészségtelenebb alapitásokba belevonni. Ez időtájtól kezdenek a gyakorlati, mérsékelt, szolid németek spekulálni, kezdődik a táncz a Mammon körül. Ez állapotokból nyert előnyt és nyereséget a szocziáldemokráczia, mely folyton gyarapodott és erősödött.

Bismarck a munkáskérdés fontosságát átérezve és az ugynevezett feduális, valamint a liberális Manchester-iskola felfogásán magát tultéve, már 1871-ben Itzenplitz kereskedelmi miniszterrel közölte későbbi szocziálpolitikai programmjának alapgondolatait. Az egyik alapgondolat az volt, hogy a munkás osztály ama

*) T. i. Liebknecht két munkás szövetséget talált, az egyik, melyet Lassalle alkotott, a másik, a mely Schulze-Delitsch elnöksége alatt volt.

kivánalmait, melyek a termelési, közlekedési és árképződési folyamatban jogosultsággal birnak, törvényhozási és közigazgatási uton kell teljesiteni, — a másik pedig az, hogy az államellenes és az államra nézve veszedelmes izgatásokat tiltó és büntető törvényekkel kell megakadályozni.

Ekkor következett 1878-ban a két merénylet I. Vilmos császár ellen. Ezeket joggal vagy jogtalanul a szocziáldemokráczia izgatásainak tudták be és ekkor jött az ugynevezett kulturharcz aerája után rögtön a *szocziálista törvények* aerája, 1878—1890-ig.

A mint egyes irók feljegyzéseiből látjuk, a szocziálista törvények körülbelül ugy hatottak a munkásokra, mint a májusi törvények a katholikusokra nézve, elkeseritőleg és az ellentéteket kiélesitve.

A Lassale által képviselt nemzeti vonás és érzés a szocziáldemokrácziából eltünt, ez volt első jelensége és következménye e törvénynek, de azon bánásmód folyománya is, melyben a főbb szocziálista vezéreket részesitették. A másik következménye az volt, hogy a párt kebelében az ellentéteket elsimitotta, vagyis marxisták és a lassalliánusok egyesültek. Azt, hogy a német szocziáldemokráczia tagjai közt tudományosan képzett emberek, kiváló szónokok, esetleg becsülendő magánjellemek is találhatók, főkép a szocziálista törvényeknek tulajdonithatjuk, mert a nyomás ellennyomást gyakorol, üldöztetés martirokat teremt és az emberiség története azt bizonyitja, hogy mindent el lehet nyomni, csak a gondolatszabadságot nem, mert az utat tör magának, akadályokat nem ismer.

És valóban, ha az ember a német parlamenti vitákat olvassa, ottan a szocziálista szónokoknál sokkal több idealizmust, sokkal több emberbaráti szeretetet talál, mint a mi parlamentünkben, a *hol a gazdasági kérdések iránt vajmi kevés érzék van.*

De Bismarck nem hiába volt a vaskezü kanczellár, midőn programmjának repressiv, megtorló oldalát teljesitette, akkor reformok után is látott. És igy álltak elő a *szocziálpolitikai törvények,* a melyek Németországban az ugynevezett állami szocziálizmust megalapitották, mi által Lassalle és Bismarck egymást kölcsönösen kiegészitették, mert az általános titkos szavazati jogban találták meg azt az eszközt, melylyel külön-külön mindegyikük a saját czélját elérni vélte és a következmények megmutatták, hogy némileg el is érték.

De hogy ezen nagy reformalkotások czéljukat mégsem érték el egészen, annak okát ismét a szocziálista törvényekben keressük, mert mig a szocziálista törvények életben voltak, azokkal lehetett a szocziálpolitikai alkotások ellen a tömeget izgatni. Azért okos dolog volt, hogy 1890-ben, midőn a szocziálista törvény lejárt, azt többé meg nem ujitották és ezen ténynyel a béklyóba vert szellemek felszabadultak, az elnyomott kedélyek ismét szabadabban kezdtek lélekzeni.

A szocziálista törvények megszüntével az első hatás abban nyilvánult, hogy a szocziáldemokraták a góthai programmot megváltoztatták, ehhez jött az ismert erfurti fogalmazvány. Evvel tehát a marxizmus a szocziáldemokrácziában teljes diadalra jutott. A Lassalle-féle eszmék onnan kiküszöböltettek.

De nemsokára a párt kebelében külömböző irányok és felfogások jöttek tulsulyra. Ez a stuttgarti pártnapon jött kitörésre, a hol különösen a szocziálizmus végczéljára vonatkozólag igen érdekes eszmecsere folyt.

A szocziálizmus azonban nemcsak a munkáspárt körében terjedt, hanem lassan észrevétlenül átment az egész német nemzet gondolkozásába. Itt csak arra a jelenségre akarok utalni, a melyet mi a *kathedra-szocziálizmus* neve alatt ismerünk. Egy egész sora kitünő nemzetgazdasági iróknak és tudományos férfiaknak kezdett a szocziális kérdéssel foglalkozni, 1872-ben pedig a nemzetgazdasági irók, képviselők, ujságirók, nagyiparosok és hivatalnokok megalakitották a szocziálpolitikai társaságot, *Verein für Socialpolitik,* melynek czélja, mint azt Schmoller 1897-ben tartott megnyitó beszédében érinti, pártkülömbség nélkül az embereket a szocziális dolgok alaposabb megértésére, szóval, tollal, gyülésezéssel ösztönözni. S ha ma a német gazdasági iróknak müveit figyelemmel kisérjük, azt találjuk, hogy ők többé-kevésbé át vannak hatva az államszocziálizmus (collectivizmus) eszméjétől, csak az eszközökben különböznek, a mennyiben az egyik jobban, a másik kevésbé akarja az állam közbenjárását igénybe venni.

Igy látjuk tehát, hogy Németországban a tudomány a legmagasabb individualizmustól lassan az államszocziálizmus, vagyis a collektivizmushoz közeledik és ennek, bármit mondjanak, azon mozgalom volt előidézője, melyet Lassale annak idején kezdeményezett. *A szocziálizmus* mint elmélet a gazdasági élet szabad versenye ellen fordul, mert azt akarja, hogy az anyagi javak termelése, terjedése, (forgalma) és elosztása nem az egyesek egoizmusa

szerint, hanem a közjólét szempontjából történjék. A szocziálizmus azon alapgondolatból indul ki, hogy minden embernek egyenlő joga van a földi javakhoz. Azért áll ellentétben egyrészt a liberálizmussal, a mely minden egyednek, gazdasági téren, a legnagyobb szabadságot engedi, de másrészt ellentétben áll az egyedárurendszerrel is. De a szocziálizmus az inviduálizmussal is ellentétes fogalom, mert az inviduálizmus is csak oda törekszik, hogy az egyesnek a lehető legnagyobb szabadságot engedje az élet legkülömbözőbb viszonyaiban embertársával szemben. A szocziálizmus a magántulajdonnal szemben határozott állást foglal; a magántulajdont elismeri ugyan, védelmébe is veszi, de a közjólét szempontjából bizonyos korlátok közé akarja szoritani.

Ezen szocziálisztikus eszmének már bizonyos nyilvános intézményeket köszönhetünk: az általános had- és tankötelezettséget, a kisajátitási jogot, a kötelező szegényügyet, az uzsoratörvényeket, a munkásvédelmet stb. — De a szocziálizmusnak ezt a formáját ujabb időben *szocziális reformnak* nevezzük, vagyis megkülönböztetjük a forradalmi szocziálizmustól, mely mindent alapjában föl akar forgatni. A szocziális reform alatt oly intézményeket értünk, melyeknek czélja a társadalmi viszonyokat javitani. A szocziális reform tehát azon alapelvből indul ki, hogy u. n. szocziális kérdések léteznek, vagyis hogy a müveltség terjedésével szocziális bajok és egyenlőtlenségek képződtek, melyeket az államhatalom és az alattvalók kölcsönös jóakarattal javitani képesek. A szocziális kérdés tehát régebbi keletü, mint a szocziálizmus, a mely a szocziális kérdésből fejlődött ki nézetté, tanná és meggyőződéssé. Láttuk, hogy a mult század 60-as évei elejéig csak elméletben létezik a szocziálizmus; a 60-as évek óta azonban gyakorlati alakot öltött.

A másik formája a szocziálizmusnak, a mely szintén nem erőszakos eszközökkel akar czélt érni, az ugynevezett *állami szocziálizmus*, mely már a magánvagyont mindig szükebb körre szeretné szoritani és azt az állam fönhatósága alá helyezni. Az állami szocziálizmusnak gazdasági elve a magán intézményeknek fokozatos államositása, az illetőknek kártéritésével. Azon formája a szocziálizmusnak, mely az állam ellen irányul, ez az ugynevezett *szocziáldemokráczia*, mely azért államellenes, mert magát forradalmi pártnak nevezi és mert egy alkalmat sem mulaszt el, hogy az államot osztályállamnak ne nevezze és ellene gyülölséget ne szitson; ez tulajdonképen nem szocziálizmus, hanem *communizmus*. De ha látjuk, hogy egy országban sem növekedett az ugynevezett szocziáldemokrata párt oly erősen, mint Németországban, be kell azt is ismernünk, hogy sehol sem tette meg ezen mozgalommal szemben az állam, illetőleg a törvényhozás ugy a kötelességét, mint éppen Poroszországban, mert a szocziálpolitikai törvények, különösen pedig a munkás és betegsegélyző pénztárak, a baleset és az aggság elleni biztositások létesitése oly példa, melyet előbb-utóbb Európának minden állama többé-kevésbé, *természetesen képességeinek korlátain belül*, de teljesiteni fog. Mert szél és hullám lassan, de következetesen, mintegy észrevétlenül oda terelik, oda kényszeritik az emberiséget.

A szocziálisztikus törekvésekben kétségkivül sok jó van, de sok veszedelemnek csirája is rejlik. A szocziálisztikus eszmék minden önálló gondolkozásu, akaraterős gondolkozóra erős vonzó erővel birnak, hiszen látjuk, hogy ezen uj eszméknek oly erős a hatalma, hogy a XIX. század végével és a XX. század elején a müvészet, az egyház, az állam szocziális hurokat penget.

A szocziáldemokrácziának nagy veszedelme abban rejlik, hogy a tömegeknek fékezhetlen vágyait bizonyos teljesithetlen utópiákkal összekötik és mihelyest elismerjük azt, hogy a tömegnek igénye van sorsának javitásához, abban a pillanatban a szocziális reform teljesitésének szüksége előállt. A szocziális kérdés jövője tehát mindig attól fog függni, hogy milyen mértékben, mily fokig lehet ezen vágynak eleget tenni.

De minél több előnyt biztosit az állam tagjainak szocziális téren, annál inkább kisiklik a szocziálista agitátorok kezéből az az eszköz, a melylyel a tömeget felizgathatják. Már ezen egy oknál fogva sem szünhetik meg a szocziális kérdés.

Az 1890-ik év február havában II. Vilmos német császár Németországot és a világot avval a két ismeretes rendeletével lepte meg, melyben Németország felhivja Francziaország, Anglia és Svájcz kormányait, hogy nem lehetne-e nemzetközi uton a munkások azon igényeinek és óhajának teljesitésére tanácskozásra összejönni, hogy a különböző munkás zavargásoknak eleje vétessék. A bányamunkások nagy mozgalma inditotta a császárt első sorban ezen lépésre és a német császár hangsulyozta, hogy itt nem annyira a szocziáldemokráczia elnyomását czélozza, mint inkább a jogos kivánságok és igények kielégitését kivánja kieszközölni.

Ugy látszik azonban, hogy ezen eszméjétől: a munkások pana-

szait és óhajait közvetlen a munkásokkal elintézni, már 1896-ban eltért, mert azon a hires ebéden, melyet Hohenlohe kanczellár adott, a császár a hamburgi kikötőmunkások mozgalmára kiterjeszkedve, oly szocziálpolitikai programmot fejtett ki, melyben a munkaadók egyesülésének gondolatát vetette fel.

Itt látjuk, hogy a szocziális kérdést mégis minden országban máskép kell megoldani; számolni kell azon ország gazdasági és politikai viszonyaival első sorban, másodsorban magukkal a munkásokkal, mert a hol azok szervezkedve vannak és érettek a fejlettebb foku intézményekre, mint pl. Angliában, ott a dolog könnyen megy. Ott azonban, a hol a szocziálisztikus eszmék nincsenek tisztán és világosan kifejlődve, az ilyen magasabb foku intézkedések bizalmatlanságra és ellenszenvre találnak. Különben a német szocziáldemokraták rendkivül óvatosak. Ők csak szóval agitálnak és a választási urnánál, de különben minden forradalmi mozgalomtól távol tartják magukat, az ő egész erejük abban van, hogy törvényes eszközökkel harczolnak. Tény az, hogy a szocziálisták ma, illetőleg a szocziáldemokrata párt a párlámentben ül, jelenleg 56 képviselővel és törvényes uton igyekeznek maguknak mindig több előnyt szerezni.

Ime, látjuk a nagy különbséget a kommunista kiáltvány megjelenése óta. Ott hangzott el először Marxnak az a hires mondása: „Minden népek proletárjai egyesüljetek!" Azóta a marxizmus krizise bekövetkezett és a német szodiáldemokráczia napjainkban a politikai opportunizmusnak hódol.

A kontinens többi országaiban többé-kevésbé a Marx-féle eszmék hóditottak. Az ipari fejlődés magasabb polczán álló minden országban van ma már szocziáldemokrata párt. Svájczban és Angliában jelentéktelen, Ausztriában, Francziaországban és Belgiumban erősebb. A szocziáldemokrata tanok harczosokra találtak még Amerikában és Ausztráliában is s szocziáldemokrata képviselők a legtöbb parlamentben már helyet foglalnak.

A különböző államok szocziáldemokratái között az érintkezést a nemzetközi szocziálista kongresszusok tartják fenn. Magától értetődik, hogy ezen kongresszusokon hozott határozatok többnyire csak akadémikus jelleggel birnak.

Itt helyén valónak találom, hogy *Ausztria és Magyarország* viszonyaira szocziálpolitikai tekintetben kissé bővebben kiterjeszkedjem.

Ausztria mint iparállam a szocziálista eszméknek termékeny talajt adott. Ottan a párlámentben a szocziálistáknak két árnyalata foglal helyet: a tulajdonképeni nemzetközi szocziálisták és a keresztény szocziálisták. De a szocziálpolitikai alkotások terén Ausztria előbbre van, mint mi vagyunk. Ott a párlámént kebelében egy külön *szocziálpolitikai bizottság* müködik, mely az ez irányu kérdések és törvényjavaslatok kezdeményezésével és ellenőrzésével van megbizva.*) De Ausztriának közigazgatása és egész bürokratismusa ugyszólván ugy van berendezve, hogy a politikától lehetőleg távol tartja magát és igy ráér dolgozni, mi már abban is jelentkezik, hogy a miniszteriumok ott nem politikai miniszteriumok, hanem hivatalnoki miniszteriumok, ott a miniszter-változások nem okoznak zavart vagy fennakadást. A jogfolytonosság és egyöntetüség az alkotásokban ott nem szenved csorbát, miért is Ausztriában, különösen a mi a szocziális közigazgatást illeti, előbbre vannak, mint nálunk. A ki az ez irányu intézkedések iránt közelebbről érdeklődik, az olvassa el a párisi kiállitás alkalmából szerkesztett következő czimü könyvet: „Soziale Verwaltung in Österreich am Ende des XIX. Jahrhunderts, aus Anlass der Weltausstellung Paris, 1900. herausgegeben."

Már most hogyan állunk mi a szocziálpolitikai törvényekkel, alkotásokkal, intézkedésekkel, különösen pedig a munkás-védelemmel? — Magyarországon egyuttal a szocziáldemokrata eszmék terjedéséről és a pártra vonatkozólag is tennék egy pár megjegyzést.

Magyarországban már 1868-ban kezdett a szocziáldemokráczia szervezkedni, de csak 1873-ban alakult meg Pesten a *magyarországi munkáspárt,* melyet a kormány feloszlatott. 1880-ban ujra megalakult a magyarországi általános munkáspárt. A mozgalom azonban apárt kebelén belül dult küzdelmek folytán nemsokára elaludt.

De az 1889-iki párisi kongresszus hatása alatt ujra felébredt; a *Népszava* és az *Arbeiterwochenchronik* czimü lapjaik megizmosodtak, számos röpirat jelent meg, munkáskönyvtárak és szakegyesületek alakultak. A pártnak nagyobb jelentősége nincs, mert a vezetők egymás között veszekednek. Legujabban, ma már a párt a mezőgazdasági munkások közt is kezd hiveket tobo-

*) Jól eső örömmel olvasom, hogy a szocziálpolitikai bizottság, bár tetszetősebb névvel, mint „munkásügyi bizottság" 21 taggal már meg van alakitva ujabban nálunk is.

rozni, de az eredmény nem nagy. Az alföldi, ugynevezett agrárszocziálizmus, melynek hullámai Szabolcsmegyét érintve, a Bodrogközbe is átcsaptak, a szocziáldemokrácziával nagyon távoli rokonságban áll, mint azt annak idején röpiratomban*) kifejtettem.

De itt ez alkalomból két dologra akarom a figyelmet felhivni: 1. hogy a szocziáldemokrata eszmék sohasem fognak parasztságunknál kedvező talajra találni, mert éppen az ellenkezőjén dolgozik a mi népünk, mint a mit a szocziáldemokraták az ő programmjukban felállitanak. A parasztság ugyanis a magánvagyon gyarapitását tüzte ki életczélul, mig a kollektivizmus és kommunizmus a privát vagyon ellen tör; 2. ha a földmüves osztály soraiba a szocziálista eszmék befészkelik magukat, ott mindig kommunisztikus anarchismussá fejlődnek. Mutatta ezt a szabolcsi és a bodrogközi zendülés, hol a föld felosztása, anarchistikus eszmék, a vagyon és életbiztonság elleni merényletekben nyert kifejezést.**)

Ezen tételemet, melyet én a gyakorlati életből egy példa után állitottam fel 1897-ben, Sombart Werner, a boroszlói egyetem hires tanára egyik müvében 1898-ban tudományosan is bizonyitja.

Ugyanis ő *A szocziálizmus és szocziális mozgalom a XIX. században* czimü könyvében azt irja: „Ha az anarchistikus propaganda terjeszkedni kezdett, az mindig falusi helyeken volt észlelhető, igy pl. Bakuninnak eszméi Olaszországban és Spanyolországban a nép közt terjedtek; a hol pedig a földmüveléssel foglalkozó népesség valamely önálló mozgalmat inditott, ott a mozgalom mindig legalább is az anarchismushoz nagyon hasonlitott. Ennek igazolásául ismét Olaszország, Spanyolország és Irlandra hivatkozom."

Ez okból nem sikerül tehát sem Németországban, sem Francziaországban a szocziáldemokrácziának a vidéken, faluhelyen nagy propagandát csinálni. A Marx-féle szocziálisztikus eszmék a nagy iparállamok viszonyaiból kifolyólag születtek meg és igy főkép az ipari munkások sablonjára vannak elkészitve. Ez a sablon, akárhogy forditjuk, a mezőgazdasági munkásokra nem illik rá.

*) L. Mailáth József gróf: Néhány szó az agrárszocziálismusról. S.-A.-Ujhely 1897. E munkám eme gyüjteményben nincs fölvéve.

**) L. ezt bővebben a IV. fejezetben Független szocziálizmus a Bodrogközben czimü dolgozatomban.

Hogy állunk már most Magyarország szocziális törvényhozásával?

Jobban, mint sokan gondolják, mert itt egy egész sorozata van a szocziális törvényeknek, kezdve Szt-István királyunk rendeletétől, mely a vasárnapi munkaszünetről szól, és folytatva napjainkig. E részben egy igen érdekes füzetre hivom fel a figyelmet, a melyet a Magyar Jogászegylet 1897-ben tartott gyülésén mutatott be dr. Szakolczai Árpád, czime „Magyarország szocziális törvényhozása."

Természetesen 1893-ig, illetve az 1893-iki XXVIII. t.-czikkig: „a munkásoknak baleset elleni védelméről az az iparfelügyelők intézményéről szóló törvényig jutott csak. 1893—97-ig nem volt szocziális alkotásunk, de azóta 97-ben egy, 98-ban három, 99-ben kettő, 1900-ban négy törvényünk van s ezek a földmivelési miniszternek hires mezőgazdasági munkás és a külföldön is vita tárgyát képező törvényei, 1901-ből kettő és 1902-ben egy van.*)

Tehát a törvények egész sorozata van meg. Egyik-másik talán elavult, javitásra szorul, de a mi a főbaj a mi törvényeinknél egyáltalában, hogy azok vagy nem kellőleg, vagy egyáltalában nincsenek végrehajtva és ezen állapotot én sokkal rosszabbnak tartom, mintha egyáltalában nem volna törvényünk, mert Magyarországon sokaknak tudatába ment át észrevétlenül az a vélemény, hogy *a törvényeket azért hozzák, hogy azokat ki lehessen játszani.*

A mi a munkásvédelmet illeti, ez nálunk nem áll oly rosszul, mint sokan gondolják, csak végre kell hajtani a törvények azon intézkedéseit, a melyek életrevalók, azokat pedig, a melyek nem felelnek már meg a mi változott viszonyainknak, de talán egyáltalában nem is illettek a mi viszonyainkhoz, mert más, idegen példák után alkalmaztattak, — azokat meg kell változtatni és akkor elmondhatjuk, hogy Magyarország munkásvédelem tekintetében megtette a kötelességét és nincs mit röstelnie, különösen a vele közösségben élő Ausztriától.

Hogy csak egyet emlitsek fel, a betegsegélyző pénztárak intézménye nálunk jobb, mint a hire, azért is jobb, mert Német-

*) Lásd az V. szakaszt.

ország- és Ausztriában a balesetbiztositással kezdték meg a munkások segitő pénztárait, Baross pedig nálunk a betegsegélyezéssel, a mi fontosabb amazoknál, a mint azt ott és nálunk is a tapasztalat bebizonyitotta.

Csak egy tévedés történt és itt is áll az, hogy „experientia te de plura docebit". Az ipartestületi csoportoknál kezdték és ipartestületi segélypénztárakra fektették a sulypontot, holott ezek legkevésbé állták meg helyüket.

Ha már most a betegsegélyző pénztárak számát tekintjük, azt látjuk, hogy ipartestületi van jelenleg 101, kerületi pénztár (Ausztriában Distriktskasse) van 97, gyári és vállalati 158, magánegyesületi pedig 57, vagyis összesen 413.

A kerületi pénztárakra kellene a fősulyt fektetni és pedig azokat járásonkint szervezni s a többit azután ezekbe olvasztani. Most készül a kereskedelmi miniszterium kebelében egy reformjavaslat, tudniillik a régi törvényjavaslatot át akarják dolgozni. Az uj törvényjavaslatban legalább is minden főszolgabirói járásban kellene egy kerületi pénztárt felállitani, és volna körülbelül 450 ilyen pénztár, a mely megfelelne a mostani összes kategoriáju lét számnak.

Végül egy kérdést kell érintenem, mely a jelenkor szocziálistamozgalmainál fontos, s ez az: honnan magyarázható a szocziáldemokracziának határozott vallásellenes iránya?

Sombart a vallásellenes magatartást két forrásra vezeti vissza, egy elméletire és egy gyakorlatira. Az elméleti álláspont szerinte a *felvilágosodás* öröksége, mely különösen a 60-as és 70-es évek atheistikus irodalmában nyert kifejezést. Hozzáteszi azonban, hogy a dogmatikus atheismus, mely a Marx-Engels-féle felfogásban találta meg tetőpontját, ma már tulhaladott álláspont. Ugyanis ma már a tudománynak bármely szinezetü számbavehető képviselője nem állithatja komolyan, hogy a tudomány az *atheismust* követelné, a vallást pedig kizárná. Evvel tehát a szocziálista tömeg a vallással szemben szabad és független lehetne, ha gyakorlati okok nem játszanának közbe.

Az egyház ugyanis vagy maga gyakorolta mindig a hatalmat, vagy pedig a hatalommal tartott, innen származott, innen ragadt át a szocziálista tömeg ellenszenve a hatalom képviselőiről az egyház képviselőire, a kik a szocziális harczban többnyire a hatalom mellé, tehát a tömeggel szembe állottak. Abban a pillanatban, a

melyben az egyház szocziáliter indifferens lesz, avagy maga szocziálpolitikával foglalkozik, megszünt vallásellenes magatartásának gyakorlati oka, az elméletnek ugy sincs alapja.

És itt helyén való a szocziálizmus azon árnyalatáról beszélni, melyet tágabb értelemben ***keresztény szocziálizmusnak***, szükebb értelemben pedig katholikus szocziálizmusnak nevezünk. A keresztény szocziálizmus régebbi keletü Angliában és Németországban, ujabb keletü Ausztriában, csak az a sajnálatos, hogy időnkint ugynevezett antiszemitikus vonásokat ölt magára, mi által csak a szocziális reform oldala szenved csorbát, mert a szocziális reformokat csak általánositani lehet, egyeseknek kizárása ellenkezik a szocziális gondolattal.

Az ugynevezett katholikus szocziálizmus első kezdeményezője 1848-ban Ketteler volt, a későbbi mainzi érsek, a ki prófétai buzgósággal előzte meg Lassale és Marx óvásait a fennálló gazdasági rendszer bizonyos kiáltó igaztalanságai ellen. De ezen irány hatalmas lökést és megerősitést nyert XIII. Leó pápa nevezetes *Rerum novarum* kezdetü encyclicája által. Ez az irat a katholikus egyházban a szocziologikus tanulmányok valóságos renaissance-át eredményezte, mert nemcsak hatalmas ösztönző, de egyuttal egy értékes vezetőjévé vált mindazoknak, kik e kérdésekkel foglalkoznak. Ezen idő óta a katholikus szocziálizmus terjed, a munkások és elhagyottak érdekében pedig emberbaráti intézmények lépnek életbe, melyeket mind egy gondolat vezet: *a felebaráti szeretet.*

Bármit mondjanak és bármint itéljenek is egyesek XIII. Leó fentjelzett encyclicájáról, az az egy tény nem tagadható, hogy ezen hatalmas műnek megjelenése szocziálpolitikai tett volt, mely a föld összes katholikusainak irányt szabott a szocziális kérdések egyöntetü felfogására és az alkotások egyirányu eszközlésére.

IV. SZAKASZ.

A szocziálizmus jövője.

És most áttérek a kérdés utolsó és befejező részére: a szocziális kérdés jövőjére.

A mi korszakunkat három nagy mozzanat jellemzi: 1. a technika haladása, különösen a villamosság terén, 2. az irodalmi termékek, különösen pedig a könyvek és ujságok általánossá tétele, 3. pedig intézmények létesitése, hogy a munkások és azok családjainak sorsát javitsuk, a gazdasági nevelés és szövetkezés által.

Gladstone helyesen fejezte ki magát, midőn e korszakról beszélve, azt mondá, hogy *ez a munkások korszaka* és tényleg, a mint azt a filozófus Ruskin is mondja, soha sem mutattak a magasabb osztályok annyi szeretetet és rokonszenvet az alacsonyabb osztályokkal szemben, mint a mai napokban.

De viszont azt is el kell ismerni, hogy maguk a munkások is öntudatra ébredtek és szervezkedni kezdenek. Ezért is látjuk, hogy ha a munkások szabadon szövetkeznek egymással maguktól, nem pedig kényszeritve, — boldogulhatnak, mert tudatára jönnek annak, hogy kiki a saját jólétét előmozdithatja, a nélkül, hogy a máséból el kellene venni s ezt mind elérhetik munkával, takarékossággal és bölcs előrelátással, keresetüket öregbitve, fogyasztásukat mérsekelve. Példa rá Anglia.

A franczia forradalom (1789-ben) a harmadik rendnek diadala volt a nemesség felett, a mint az általánosan ismeretes. A nagy hiba, a melyet ez diadalmámorában elkövetett, az volt, hogy a negyedik rendről, a munkás osztályról megfeledkezett és igy látjuk, hogy ez a hatalom 1830-ban összeroskadt, mert nem volt azon egészséges elven fölépitve, hogy egy kormánynak még akkor is, ha egy osztály által lett megállapitva, első kötelessége: mindnyája részére kormányozni s mindnyája javára dolgozni.

Az 1848-iki franczia forradalom a nép szavazatát, a nép hatalmát, melynek akarata mindig bizonytalan, ingadozó, legtöbbször könnyen befolyásolható, gyakran tulságosan fölizgatható, — nyilvánitotta uralkodónak. Amint látjuk, az általános szavazati jog oly postulatum, mely mindig jobban előtérbe lép, de kétélü fegyver lévén, ennek behozatala roppant nagy óvatosságot követel. Az általános szavazatjog érett népet tételez föl, annál lehet alkalmazása áldásthozó, máskülönben csak fölforgató jelleget ölthet magára.

A jövő azoké lesz, a kik nagyobb tömegeket képesek lesznek vezetni, őket a nagy emberek erényeivel megaczélositva, és pedig a mértékletesség, az előrelátás, az igazi testvériség vagyis a szabad szövetkezés által, de anélkül, hogy őket a gyülöletre vagy irigységre izgassák. És azt hiszem, hogy a nagy tömegek szivesen is hagyják magukat vezettetni, ha vezetőik nem igyekeznek őket minden áron politikai vagy vallásfelekezeti ligákba és szövetségekbe erőszakolni, mely szövetségek többnyire csak kisebb ambicziók kielégitését czélozzák; szivesen fogják magukat vezettetni, hogyha a vezetők őszinték és önzetlenek lesznek.

Igyekeztem végig tekinteni azon nagy processuson, melyet mi szocziálizmusnak nevezünk és mely nem egyéb, mint a munkás és a gyengébb, a szegény osztályok sorsának javitására irányuló törekvés. Az emberi természetben megvan ez a vágy, megvolt és meglesz mindig és ha ebből valami teljesül, akkor ez a jobb sors, helyzet utáni vágy csak nő.

Hogy a kápitálizmus, ezen napjainkban sokat támadott intézmény csak egyesek javára szolgálna, nem áll, mert a mi az egyesek előnye, azt látjuk a világ fennállása óta, többnyire később a köz javára szolgál. A kápitálizmus többet használt a kulturának és az emberiségnek, mint gondoljuk.

Hisz a trusztok is, ez a legujabb jelenség a gazdaság terén, mely némelyek szerint a kollektivizmus, az államszocziálizmus felé egyengetné az utat, azt bizonyitják, hogy a mai társadalom még képes a konkurrencziát a maga kerékvágásába visszazökkenteni és a termelés anarchiájának gátat vetni. Épen a trusztok által szabályozzák és szervezik a termelést. A világpiacz kiterjedése, a hitelnek nagy tágithatása, a tőkének óriási növekvő képessége, a közlekedési eszközök tökéletesedése mutatják azt, hogy a Marx és Engels által kilátásba helyezett krizisek nem fognak bekövetkezni és a szocziális fölfordulásnak még csak kisérlete is ki van zárva.

Az 1848-iki forradalom kudarcza és később a kommune csalódásai mutatják a proletáriátus tehetetlenségét: az államrudat terrorizmussal tartani. Sőt azt bizonyitják, hogy az erkölcsi oldal a gazdasági fejlődéssel szemben is figyelmet érdemel: a trades unionok, az azokat vezető férfiaknak jelleme annak bizonyitó ereje. A munkás osztálynak saját kebelében kell a szocziális eszmét és gyakorlatot meghonositani. És ebben az értelemben a szocziális kérdés mindenekelőtt *erkölcsi kérdés.* A munkások csak akkor szabadok, ha önmagukat képesek kormányozni.

Nem a folyton terjedő müveltség, hanem a gazdasági életnek folyton fokozódó és ki nem elégithető igényei okozzák azt, hogy az emberiség észrevétlenül a szocziálizmus karjaiba lesz terelve, ha nem is abba a szocziálizmusba, a melyet a szocziáldemokraták annak neveznek. Addig, a mig az egyes államok ezt nem fogják belátni, addig ugy a szocziális forradalom elleni harczuk, valamint az esetleges okos szocziális reformokra irányuló akaratuk sem lesz átgondolt s igy eredményes. Hisz a nagy különbségek az egyes

életviszonyokban, a nagy ür gazdag és szegény közt, mely különösen nagyobb városokban szembeötlő, okozzák és fokozzák az irigységet és gyülölséget. Általános szegénység nem fakaszt oly keserüséget, mint az éhezőnek és nélkülözőnek a jólétben lévőre irányitott tekintete. Ezt az egyenlőtlenséget sohasem fog sikerülni megszüntetni; ha meg is szüntetjük a külszinen, annál nagyobb lesz belülről, mert az emberek testileg és szellemileg mindig nagyobb különbséget fognak felmutatni, minél müveltebbek lesznek.

Ellentétben a szocziáldemokrácziával, a mely csak keserü gyülölséget és maró elégedetlenséget szit, a mérsékelt állami szocziálizmus és a szocziális reform nem igyekszik az embereket egyenlővé tenni, csak a legnehezebben átérzett egyenlőtlenségeket igyekszik mérsékelni és enyhiteni, hogy a szembeötlő egyenlőtlenségek lehetőleg megszünjenek, a nagy tőke hatalmi kinövései visszatartva legyenek és a nyomorban sinylődő osztályok helyzete a jólétben lévők segélyével javuljon.

A szocziáldemokrácziának főtaktikája a gyülölség szitása, mert számit avval, hogy az elégületlenséget könnyen lehet előidézni, ahhoz nem kell sem áldozat, sem gondolkozás. Ok elégedetlenségre mindig lesz; azért szándékosan nevezik mindig az államot osztályállamnak és tartják róla, hogy csak egyesek — a kiváltságosok — javára müködik. Nem emlitik fel azonban sehol sem a czocziáldemokraták azt a haladást, mely a szocziálpolitikai téren történt, mert ha az állam vagy a társadalom valamely üdvös reformot, melyet ők annak idején maguk is sürgettek, megvalósit, ők azt csak vagy elölegnek tekintik, vagy egy oly törlesztésnek, melyet ellenfeleik szerintök *félelemből* teljesitettek! Nem szabad elfelejtenünk azt, hogy a szocziális reform nem lehet soha egy befejezett mü, egy egész, annak folyton haladni, fejlődni kell, és éppen azért, mert a szocziáldemokráczia meg nem szünik gyülöletet szitani, hisz 40 év óta, mióta a szocziáldemokrata-párt Németországban és utána másutt is megalakult, nem tesz egyebet, mint a fönnálló rend ellen izgat, éppen azért kell ezt komoly, öntudatos szocziálpolitikával ellensulyozni!

A szocziálizmus veszedelme, mondja Deschanel, a franczia képviselőház elnöke és a szövetkezeti eszme bátor és szókimondó harczosa, a tudatlanságtól jön. Nem kell azt sem gáncsolni, sem gyülölni, a mi gyermekes, hanem lojálisan tanulmányozni.

„A kollektivizmust tanulmányozni", mondta különben már Schäffle, „egyike a legnagyobb és legkonzervativabb feladatoknak". Nincs annál fontosabb az emberiség jövőjére nézve. A szocziálizmus, mint láttuk, tulajdonkép egy erőteljes óvás a létező bajok ellen, de mint szocziális átalakulásnak kisérlete, el van itélve.

Az ideális állapot az lesz, ha a munkások maguk fogják sorsuknak elintézését békés uton kezükbe venni. Az emberiség nagy gőzkazánjában, melyben a szocziálizmus tartja fenn a tüzet, van egy biztossági szelep: ez a szocziális reformok higgadt, következetes sorozata, melyet minden ország gépészei: a vezető államférfiak és a törvényhozás a saját népe javára vagy kárára kezel.

Az az ország fogja a szocziális kérdést — mely meg nem szünik, mig emberek élnek — legjobban megoldani, a mely az okos szocziális reformok terén legtovább fog haladni, vagyis a mint a bevezetésben mondtam, a legnagyobb okosság mindig az igazságosság, és a fennálló rend megtartására az oly törvényhozás mindig a legjobb alap, mely az egyes társadalmi osztályoknak napot és szelet egyaránt oszt el.

V. SZAKASZ.

Szocziálpolitikai törvényeink.*)

Szent István rendeletének második könyve törvénybe iktatja a vasárnapi munkaszünetet. 24-ik fejezete pedig a támogatásra leginkább szorulók védelme felett redelkezik, intézkedvén az özvegyek és árvák különös védelméről.

Kálmán király II-ik könyvének 2-ik fejezetében védelmébe veszi a tudatlan népet a kölcsönök megkötése ügyében és annak érvényességét bizonyos formalizmusokhoz köti.

A kötött birtokok tultengése már a XV. században törvényhozásra késztette az illetékes tényezőket és az 1465 : 55. t.-cz.-től az 1715 : XVI. t.-czikkig a törvények egész sorozata korlátozza a holt kéz ingatlanszerzési képességét.

A nagy tömegek müveltsége egy erős társadalom előfeltétele; ennek korszaka hazánkban a népiskolai közoktatásról szóló 1868: XXXVIII. t.-czikkel kezdődik.

A helyes szocziális gondolatot látjuk képviselve a polgári per-

*) Lásd ennek egy részére dr. Szakolczay Árpád: Magyarország szocziális törvényhozása czimü felolvasását a Magyar Jogászegyleti Értekezések 1897. évfolyamában. Budapest 1897.

rendtartásról szóló 1868 : LIV. t.-cz. 90. §-ában, melynek értelmében a vagyontalanok részére a biróság rendel képviselőt.

Az 1872 : VIII. t.-cz. és az azt módositó 1884 : XVII. t.-cz.-ben foglalt ipartörvények határozottan szocziális intézkedéseket foglalnak magukban.

Szocziális törvények:

Az 1873 : XXII. t.-cz. a telepitvényekről.

Az 1874 : XXXIV. t.-cz. az ügyvédi rendtartásról, mely az ügyvédeket szegények védelmére törvényileg kötelezi.

Az 1875 : XXXII. t.-cz. a néptanitók nyugdijazásáról.

Az 1875 : XXXVII. t.-cz. szabályozza az imminenter szocziális szövetkezeti intézményt.

Az 1876 : XIII. t.-cz. a cselédekről.

Az 1877 : XX. t.-cz. a gyámság és gondnokságról.

Az 1877 : XXII. t.-cz. a kisebb ember tartozásának és pereinek költségmentességéről gondoskodik.

Az 1878 : V. t.-cz. a büntetőtörvénykönyv vonatkozásban áll a szocziális eszmékkel.

A szegényügy internáczionális rendezésének becses okmánya az 1880 : LIV. t.-cz. a Francziaországgal kötött szegényjogi szerződés törvénybe iktatásáról.

Szocziális szempontból kiváló jelentőségü az 1881 : LIX. t.-cz. 94. §-a, mely a tőzsdebiróságok hatáskörét tárgyalja.

Az 1881 : LX. t.-cz. a végrehajtási eljárásról talán legszükkeblübb a végrehajtást szenvedettek szocziális védelme tekintetében.

További szocziális törvények: az 1883 : X. t.-cz. a napszámosok adómentességéről, — az 1883 : XXV. t.-cz. az uzsoráról és káros hitelügyletekről, az 1883 : XXXI. t.-cz. az értékpapirrészletügylet szabályozásáról.

Mélyen életbevágó szocziális törvény az 1885 : XI. t.-cz. az állami tisztviselők, altisztek és szolgák nyugdijazásáról és az 1887 : XX. t.-cz. a katonák családjainak ellátásáról.

Az 1891 : XIII. t.-cz. a vasárnapi munkaszünetről.

Speczіális alkotás az 1891 : XIV. t.-cz. az ipari és gyári alkalmazottak betegsegélyezéséről.

A második munkástörvény az 1893 : XXVIII. t.-cz. a munkások védelméről és az iparfelügyelők intézményéről.

Az 1897 : XXIV. t.-cz. az állami hivataloknál alkalmazott dijnokok szolgálati és anyagi helyzetének javitásáról.

Az 1898 : II. t.-cz. a munkaadók és a mezőgazdasági munkások közötti jogviszony szabályozásáról.

Az 1898 : XXI. t.-cz. A nyilvános betegápolási költségek fedezéséről.

Az 1898 : XXIII. t.-cz. A gazdasági és ipari hitelszövetkezetekről.

Az 1899 : XLI. t.-cz. A vizi munkálatoknál, az ut- és vasutépitésnél alkalmazott napszámosokról és munkásokról.

Az 1899 : XLII. t.-cz. A gazdasági munkavállalkozókról és segédmunkásokról.

Az 1900 : XVI. t.-cz. A gazdasági munkás- és cselédsegélypénztárról.

Az 1900 : XXVII. t.-cz. A birtokos és a gazdatisztek közötti jogviszonyok szabályozásáról.

Az 1900 : XXVIII. t.-cz. Az erdőmunkásokról.

Az 1900 : XXIX. t.-cz. A dohánytermelők és a dohánykertészek közötti jogviszonyok szabályozásáról.

Az 1901 : VIII. t.-cz. Az állami gyermekmenhelyekről.

Az 1901 : XXI. t.-cz. A közsegélyre szoruló 7 éven felüli gyermekek gondozásáról.

Az 1902 : XIV. t.-cz. a gazdasági munkás- és cselédsegélypénztárról szóló 1900 : XVI. t.-cz. kiegészitéséről.

III. FEJEZET.

Szocziálpolitikai karácsonyfa.*)

Perbenyik, 1900. deczember 24-én.

Ha a szocziálizmus tanainak tudományos fejlődését az egész világon kezdettől fogva a mai napig figyelemmel kisérjük, mindjobban arra a jól eső tudatra jövünk, hogy a kivihetetlen és erőszakos tervek utvesztőjéből s ingoványából mindjobban a józan és békés megoldás barátságos tájai felé eveznek annak számottevő apostolai és fejlesztői; s tagadhatatlan, hogy az ugynevezett tudományos szocziálizmus az eszmék harczának tüzében, erős tévedései mellett is, sok jót hozott létre, a védteleneket, az elhagyatottakat pedig helyzetük javitására folyton ösztönözte és mozgósitotta s a müveltebb államok munkás mozgalmait mindenütt a szocziálizmus idézte elő.

A kisebb müveltségi fokon álló és politikai érzék nélküli tömegeket csak azzal lehetett mozgásba hozni, tétlenségükből felrázni, mély álmukból fölébreszteni, ha bajuk teljes megszüntét, a nyomor teljes eltörlését és az általános jólét csábitó mezőit előttük feltárták, — ezért találkozunk tanaikban mindenütt a jövő szocziálisztikus állam képével. És ez a hit, ez a jobb jövő utáni vágy, mely utóljára minden ember lelkében él, az emberek százezreit volt képes összeforrasztani és egy közös czél elérésére felvillanyozni. Igy tehát a szocziálizmusnak ezt a jó oldalát nem vitathatják el még azok sem, a kik a szocziálizmustól, mint minden nem ösmert dologtól, fáznak, nem vitathatjuk el, hogy ez az első lökést adta a munkások önsegitése gondolatának, a szocziális reformoknak és a munkás kérdés messzeható méltánylásának.

*) Ezek a reflexióim a *Budapesti Hirlap* 1900. évi karácsonyi számában jelentek meg s bár ma már némileg anachronismust foglalnak magukban, mégis mint az akkori idők jelét és gyakorlati kiegészitését az előbbi fejezetben foglalt tanulmányomnak czélszerünek tartottam e munkáim közé fölvenni.

Minálunk Magyarországon a szocziálisztikus eszmék váratlanul gombamódra tünedeztek föl, a nélkül, hogy erre a kormánykörök és a társadalom el lett volna készülve és sokáig nem vettük komolyan; pedig ezek folyományai és logikai következései voltak a 48 óta átalakult, megváltozott viszonyoknak, melyek folytán ha több rendbeli mulasztásokat meg is lehet bocsájtani, de nem lehet csodálkozni azon, hogy a dolgok ilyenné fejlődtek. A politikai kérdéssel való tulságos foglalkozás s *gazdasági kérdéseinknek teljes elhanyagolása* voltak okai annak, hogy mi magunk, kik hivatva volnánk együttes erővel, egyetértéssel, kölcsönös jóakarattal és elnézéssel a mulasztásokat pótolni, egymással hajba kapunk és azalatt hazánk földmivelő népe vándorbotot vesz kezébe s kivándorol, ha nem is uj hazát keresni, de mindenesetre jobb megélhetést.

A szocziálpolitikai alkotásoknak megvan az a nagy előnyük, hogy azoknak helyzetét, a kik gyámolitásra szorulnak, javitani igyekszenek és igy azt az elégedetlenséget, mely rendszerint azután oly alakban jelentkezik, hogy ez az államra és az emberiségre, ugy a vagyon, mint az életbiztosság szempontjából veszedelmes alakot ölt, enyhitik.

A szocziálpolitikai alkotások sorozatában, melyeket a földmüvelésügyi kormány egy idő óta életre hivott, méltó helyet foglal el a gazdasági munkás és cselédsegitő pénztárról szóló 1900 : XVI. t.-cz., mely ujévkor*) lép életbe és melynek előkészitése most (1900. év végén) van folyamatban.

Éppen (az 1900. évi) Karácsony-ünénepén — mely a szeretetnek ünnepe, a mikor mindenki igyekszik, hogy másnak örömet szerezzen, — a földmivelésügyi miniszter ezzel az ajándékkal lepte meg a gazdasági munkásokat és cselédeket s csak a társadalomtól fog függni, hogy ez emberbaráti intézmény áldásthozó legyen!

A karácsonyfa szimboluma a szeretetnek és a karácsonyfát szokták fényesebbnél fényesebb tárgyakkal teleaggatni, mely látványon nemcsak a megajándékozottak, de még jobban az ajándékozók is örvendenek.

Egy ilyen karácsonyfát állitott föl a földmivelési kormány a gazdasági munkások és cselédek részére, hogy azon a gyertyákat a munkaadók gyujtsák meg s igyekezzék azt kiki saját képessége

*) T. i. 1901. évi január 1-én.

szerint ajándékkal is megrakni. Ez még nem nevezhető fának csak csemetének és abban fog különbözni a szokásos karácsonyfától, hogy minden évben egy ujabb hajtást fog hozni, ha ezt szeretettel fogjuk ápolni és gondozni. És ha ez a törvény ujabb terheket ró is a munkaadóra, mert hisz tulajdonkép a munkaadót kötelezi, hogy munkásaiért bizonyos dijat fizessen s igy talán tulságosan is beleavatkozik a magán viszonyokba, az első pillanatban tehát visszatetsző, — de viszont nagy bölcsesség és mély humánizmus rejlik abban, hogy alkalmat nyujt arra, hogy a munkaadó gazda cselédjével szemben jót gyakorolhat, s alkalmat ad neki arra is, hogy megkülönböztetheti az érdemesebb és a kevésbé érdemes alkalmazottjait, a mennyiben régi hü cselédeiért a teljes fizetést vállalhatja el, a kevésbé érdemes cselédjéért csak részben, az érdemetlent pedig nem részesiti segitségben; — és igy utólagosan is ezekhez a föltételekhez kötheti a hozzájárulás mértékét.

Ily törvényt más országban, tudniillik ebben a formában, nem ismerek; ez egy speciális magyar alkotás lesz, mely fajszeretetünket és nemzeti gerinczünkhöz való ragaszkodásunkat fogja tanusitani s hozzá fog járulni ahhoz, hogy az a *pátriárchális viszony*, mely jobbágy és földesur, kenyéradó és alkalmazott között 48-ig fönnállott, az átalakult viszonyok közt és az agrár szocziálizmus, a sok mulasztás és közöny ellenére is vissza fog térni s egy uj és jobb jövőnek fogja alapját lerakni. Ez lesz a szeretet hidja, melyen át minden nehézséget legyőzni, minden félreértést eltávolitani és az együvé tartozás eszméjét fejleszteni képesek leszünk.

Minél több ily karácsonyfát gyujtunk meg, annál több ember szivében fogunk örömet fakasztani a szeretet mai ünnepén.

Boldog ünnepet!

IV. FEJEZET.

Független szocziálizmus a Bodrogközben.*)

I. SZAKASZ.

A mozgalom története és leküzdése.

Motto: Principiis obsta, sero medicina paratur.

A Bodrogköz monografiájának olvasóit bizonnyára érdekelni fogja, ha a Szabolcs vármegyéből a Bodrogköz területére 1897-ben váratlanul átjött agrárszocziálista mozgalom okairól, keletkezéséről és lefolyásáról röviden tájékoztatni fogom.

Magyarország még rövid idő előtt mezőgazdaságilag igen boldog ország hirében állott. Sajnos, ez a nézet többé fenn nem tartható, mert az agrárszocziálizmus szemünk láttára növekszik, bár terjedésének egyelőre némi gátat lehetett vetni, de azért minden kétségen kivül elmondhatjuk, hogy a szocziálista eszmék a magyar mezőgazdaságba bevonultak.

De ha ez, sajnos, bekövetkezett is, ki kell mindazonáltal emelnem, hogy a nálunk és Szabolcsban nyilvánult mozgalom nem volt szocziálizmus s nem volt semmi összefüggésben a szocziáldemokrácziával, csak ennek szinezetét vette magára, valóságban pedig kifosztásra, a fenálló társadalmi rend felforgatására s a parasztturalom létesitésére irányult szövetkezet volt.

Csakhogy ez a parasztlázitás némileg különbözött a régi s nálunk — fájdalom — sokszor előfordult parasztlázadásoktól.**)

*) Megjelent a *Zemplén* czimü vidéki lap 1898. évi április 3-án kiadott 17. számában és különlenyomatban is.

**) Parasztlázadásnak csak a Dózsa-féle forradalmat szokták nálunk tekinteni; de Szent István királyunk idejében a Kolpán-féle és Gyula erdélyi fejedelem lázadásai, az Aba Samu király idejében volt mozgalmak, az aranybulla előtti lázongások stb. szintén ide sorozandók. Valódi parasztlázadás volt

A parasztlázadásokban hajdan a jobbágyság vett részt. De az újabb időben a jobbágyokból lett földmivelők már nem törekedtek parasztuталomra, hanem mint telkes gazdák békés és szorgalmas polgáraivá lettek a hazának. A mint azonban az ipar terén a bérmunkások megalakitották a negyedik rendet, ugy minálunk a kis zsellérek, kiknek kis házuk és néhány kisebb-nagyobb darab földjük volt, különösen pedig a mezőgazdasági napszámosok szervezkedtek a földbirtokosok és általán a vagyonos osztály ellen s földosztásra törekedtek.

Az első ily eset nálunk még 1864-ben jött kitörésre, midőn *Madarász* Vilmos és *Asztalos* János földosztó elveik hirdetésével fellázitották Félegyházán a mezőgazdasági munkásokat, kik egyenesen a nagybirtokok szétosztására törekedtek. De a fellázitott tömeget a katonaság gyorsan szétverte, a mozgalom semmi nyomot sem hagyott maga után s az agrárszocziálizmus csak az 1890-es évek elején jelentkezik, de ismét csak az Alföldön.

A mozgalom Budapestről, még pedig az ipari munkások köréből indult ki. Ipari munkásaink körében a szocziálista mozgalmak, az osztrák szocziálisták befolyása következtében, még az 1869. évben vették kezdetüket. Ipari munkásaink *Lassalle* elvei alapján szervezkedtek és nagyobb életjelt csak 1871-ben adtak magukról. A nemzetközi szervezkedés azonban 1891. évben történt, midőn megalakitották Budapesten a *magyarországi szocziáldemokrata pártot* a külföldi szocziálisták támogatásával.

Ez a párt müködését a *vidéki ipari központokra* is azonnal kiterjeszté és ezen vidéki központokkal és vezetőikkel jöttek érintkezésbe a mezőgazdasági munkások és a kisebb zsellérek, minek következtében ezek tömegesen csatlakoztak a szocziálistákhoz. A budapesti pártvezetőség örömmel karolta föl ezek ügyét, részükre olvasó egyleteket és munkás köröket alakitott s ezekben hirdeté a magántulajdon megszüntetését, a birtok felosztását, a közös termelést, az általános szavazati jogot stb.

Mily fogékony talajra találtak ezek az elvek alföldi munkás népünk szivében, mutatja az, hogy 1894. évi április 28-án Hódmezővásárhelyt Szántó *Kovács* János vezetése alatt véres zendülés

---

1437—38. és 1456-ban, 1527., 1569., 1570., 1573., 1599., 1632., 1697-ben; azután 1735., 1754-ben és 1766-ban az ozorai; végül 1784-ben volt az oláh parasztlázadás, melyekhez még az 1831-ben a felvidéki tót parasztok kolera lázadását is számithatjuk.

ütött ki, mivel a hatóság a mezei munkások olvasó egyletét, melynek szabályai jóváhagyva nem voltak, feloszlatta. Bár a biróság a vezért és társait elitélte és megbüntette, a mozgalom éppen nem szünt meg, hanem inkább gyarapodott, mert a munkások az elitélt vezérben mártirt láttak. De a munkások helyzete sem volt kielégitő, a mennyiben a változott gazdasági viszonyokhoz nem alkalmazkodtak és keresetük nem felelt meg életszükségleteiknek.

Mindezek azonban magukban létre nem hozták volna az agrárszocziálista mozgalmakat és az 1897. évi aratási sztrájkot, mely nagy veszélylyel fenyegette mezőgazdaságunkat.

Hogy az agrárszocziálista mozgalom ily hirtelen és néhány év alatt miért ölthetett oly arányokat ugy tartalma, mint terjedelmére nézve ez országban, annak okai megmagyarázhatók és sajnos, éppen oly forrásból származnak, melyből a közrend, köznyugalom és általános boldogság előidézésére szükséges intézkedéseknek kellene fakadniok.

Eltekintve attól, hogy évtizedek óta a népet minden politikai párt saját czéljaira s legtöbbször nem morális eszközökkel igyekezett kihasználni, 1893. és 1894-ben az egyházpolitikai mozgalmak nem egy olyan közérzületet teremtettek-e, melynek szemlélése és tapasztalata még azokat is megdöbbentette, kik azt a törvények hozatala által önkéntelenül bár, előidézték? Politikai izü regalebérletek, a politikai pártok közt az akkori időkben kiélesitett ellentéteknek a személyeskedésbe átvitt nyilvános, lapok utján való taglalgatása; fegyelmezetlen, sok helyütt pártczélokra felhasznált közigazgatás, mely a közjó előmozditását csak elvétve tartotta szem előtt: mind meg annyi okai és előzményei voltak azon talaj előkészitésének, melybe egy *Várkonyi* István nevü üzér a *„Földmivelő"* czimü lapjával a mérges magot villámgyorsan elültette s nyomban fel is burjánoztatta.

De hogy Várkonyit és müködését megérthessük, tudnunk kell, hogy ő Czegléden, szülővárosában lókupecz volt és lószállitásai révén tekintélyes vagyonhoz jutott, sőt Budapesten nagy házat is szerzett. Az 1890-es évek elején, minthogy a gazdasági munkások helyzetét ismerte, szereplési viszketegből a szocziáldemokrata párthoz csatlakozott, hol arra törekedett, hogy vezérszerephez jusson, mi czélból a pártot jelentékeny anyagi támogatásban részesitette. Hiányzott azonban nála az a tudás, melylyel a szoczialista vezérek többé-kevésbé birnak, s igy czélját el nem érve, össze-

tüzött a pártvezetőséggel, kilépett a pártból és a vele kilépőkkel egy külön frakcziót alakitott, melyet *Független szocziálista pártnak* nevezett el s ennek nevében adta ki *Földmivelő* czimü lázitó lapját s vált hazánkban egyik leghirhedtebb demagóggá.

De mivel az Alföldön: Békés, Csanád és Csongrád megyékben a tér már el volt foglalva előtte, más vidék után nézett és müködése körét Szabolcs vármegyére, főleg pedig a Bodrogközre terjesztette ki, hol az ő független szocziálismusa, mely az anyapártot mindenben tulliczitálta, gyorsan terjedt el a hiszékeny zsellérek és mezei munkások körében.

A fentebb vázolt okok miatt országszerte demorálizált népnek nem sok kell, hogy egy csapásra elveszitse hitét és bizalmát azok iránt, kik őt vezetik s minden tekintély iránti tiszteletet félretegyen. Ilyenkor nem hallgat már sem papja, sem tanitója, sem földes urára s ha hozzávesszük azt, hogy a jobb lapok is ma valósággal keresve munkálkodnak minden tekintély aláásásán, elképzelhető, bogy egyes elöljárók részéről is tanusitott passziv magatartás miként segit a baj továbbterjedésén s ezen közveszélyes irányzat megerősödésén.

Ha a felsőbb hatóságok akkor, midőn a zendülés Szabolcsban kitört, fáradtságot vettek volna maguknak kikutatni, hogy miről van szó s midőn a bajt felismerték, csirájában igyekeznek elfojtani, nem terjedt volna az a Tiszán-innenre. De elkövették a helyrehozhatatlan hibát s Tisza-menti községeinkbe mihamar átkelt a mozgalom a folyón, midőn már megyei hatóságunk sem volt képes annak gátat vetni.

Az 1897. évi Karácsony előtt a Bodrogköz még nem tudta, nem ismerte, mi az a *czuczilista*; de Karácsonykor és uj év előtt sürüen találkozik a Tisza mindkét partján lakó szabolcsi és zempléni nép; rokonság, sógorság, komaság az átfagyott Tiszán könnyen érintkezhetett egymással, a szóbeli magyarázgatásokon felül a *Földmivelő* lap egyes példányainak átcsempészése és osztogatása s a vándor-apostolok izgatásai oly sebesen terjesztették e nyavalyát, hogy januárban tiszamenti községeink már mind inficziálva és szervezkedve voltak.

A mozgalmat azonban bámulatra méltó eredménynyel a *Földmivelő* czimü lap segitette elő legjobban.

E lapot csomagokban küldözték az egyes községekbe, minden családnak jutott 1—2 példány, éjjelenkénti összejöveteleik alkalmával mohón olvasták, mert egy betüig elhitték tartalmát s a nép mintegy varázsütésre szaturálva lett a kommunisztikus és anarchikus eszmékkel. Felvilágositani lehetetlen volt őket s lapjaikat oly titokban tartották, hogy egy-egy példányra csak nagy nehezen lehetett szert tenni. Várkonyihoz még zarándokutra is keltek Budapestre, hogy az általa hirdetett felforgató eszméket kézzel foghatóbban megérthessék.

Közösen tett *esküjökkel* valósággal *fanatizálva* voltak s ennek hatása alatt a hatóság terrorizálására is vetemedtek, midőn bekisért társaik kibocsátását követelték és sajnos, ez két esetben sikerült is nekik s azon hiedelem táplálására adott náluk alkalmat, hogy a felsőbb hatóság támogatja az ő felkelésüket; kapcsolatba hozták ezt a király akaratával s az egyházpolitikával, mely annyira kiélesitette a felekezeti ellentéteket.

Apostoluk Várkonyi volt és maradt a hirhedté lett szerkesztő, gazdag budapesti háziur, a ki mindenféle vállalatokból meggazdagodott; ő és czimborái igen ügyesen rendezték terveiket, mert a népet lassan, de biztosan minden esélyre előkészitették. Előre megjósolták nekik mindazon rendszabályokat, melyeket ellenük alkalmazni fognak és elsősorban kiolthatatlan gyülöletet szitottak bennük az urak ellen.

Az egész mozgalomból egy egységes programmot nem lehetett kivenni, tulajdonképpen kommunisztikus és anarchikus principiumok voltak, melyeket annak idején a napilapokban is bővebben ismertettek, arra tehát nem tartom szükségesnek kiterjeszkedni.

Miután a Bodrogköz 50 községéből 40 község szervezkedett hogy egyrészt a más járásokba való továbbterjedést megakadályozzuk s a mozgalom a Tisza és a Latorcza folyókon kivül ne terjedjen, de hogy másrészt mindezt nagyobb erkölcsi hatással eszközöljük, — katonai erőre és a csendőrség létszámának szaporitására volt szükség.

A Bodrogköz paczifikácziója a belügyi és igazságügyi miniszterek rendeleteivel, melyek annak idején a napilapok által többé-kevésbbé kiméletlenül elitéltettek, ment végbe.

Ezen rendeletek értelmében a községekhez felhivás volt kibocsátva, hogy hatósági engedély nélkül sem gyülekezni, sem pénzt gyüjteni, sem titkos szövetségbe lépni nem szabad, az ellene vétőket fenti három czimen elzárással és pénzbüntetéssel fogják

sujtani. A községbelieknek alkalmat adtak bizonyos határidőn belül a szocziálista szövetségből kilépni, egy nyilatkozatot aláirni, mely szerint esküjöket semmisnek nyilvánitják, titkos szövetséghez nem tartoznak és a törvényes rendnek és jognak alávetik magukat. A határidő leteltével az alispáni helyettes és a főszolgabiró minden községet együtt s egymás után meglátogattak, hogy meggyőződjenek, vajjon a községbeliek a felhivásnak eleget tettek-e vagy sem?

Nagy szerencse volt ránk nézve az 1898. évben, hogy az árvizvédekezés esélyei nem estek össze a szocziális mozgalmakkal és hogy akkor száraz idő volt, mely a közlekedést megkönnyitette s az árvizveszedelmet észrevétlenül eltüntette. De ha az árvizveszély a szocziálista mozgalmakkal összeesik, kétségtelen, hogy az árvizért is az urakat és a hatóságokat tették volna felelőssé a szocziálisták.

Mindamellett ezen ragályos társadalmi betegség elleni védekezésünk igen meg volt nehezitve. A kormány ugyan később mindent elkövetett, hogy a komolyabb bajnak eleje vétessék, de sajnos, csak kevesen vannak az országban, a kik párt és személyes érdektől eltekintve nézik a dolgokat és a kormányt még akkor is támadják, ha egyszer jól intézkedik.

Az összes ellenzéki pártjaink ugy a házban, mint a sajtóban a kormányt folytonosan támadták, szidták és gyanusitották az emlitett rendeletek miatt.

Ha a rendeletek kissé erőszakosak és esetleg más czélokra is kiaknázhatók, a szocziálistikus mozgalom alatt nálunk határozottan beváltak. Hogy nagyobb szerencsétlenséget elháritsunk, igazságos szigor alkalmazása mindig a legnagyobb humanitás. Sem nem volt észszerü, sem nem volt méltányos tehát ezen intézkedések ellen agitálni, mert ily agitácziók csak az anarchikus mozgalom megszüntetése elé görditettek akadályokat.

A közös veszélylyel szemben minden pártnak össze kellene tartania, ha az összetartással egy jó közczélt mozditunk elő; de a kormánylapok s a kormánypárt egy része is inkább a mozgalom mellett, mint ellene volt, erre engedett legalább következtetni lapjainak magatartása és az a közöny és kicsinylés, melyet az egész mozgalommal szemben tanusitottak.

Sőt maga a kormány is sokszor megnehezitette helyzetünket tulságba menő rendőri intézkedéseivel. Várkonyi nem volt szocziálista — a szocziáldemokrata párt nem is vallotta tagjának — hanem egy közönséges bujtogató és izgató, kit egyszerüen be kellett volna azonnal záratni s mint közönséges bünöst megbüntetni, a mi később meg is történt. Ő maga is előre érezte ezt és megszökött. A többi, valódi szocziálistákat nem kellett volna oly tulságosan üldözni; üldözések és igazságtalanságok által szocziáldemokrata pártot csinálunk ott, ahol az még nincs, s ha már van ilyen, azt csak nagyobb akczió kifejtésére ösztönözzük.

Németországban az államügyész részéről eszközölt kiméletlen üldözések okozták annak idején azt, hogy Lassale és Marx hivei párttá tömörültek és ezen párt a szocziálista törvény behozatala által csak erősödött. Midőn azután a szocziálista törvényt elejtették s a rendőri üldözések feledésbe mentek, a szocziálista párt félelmetességéből veszitett.

Foucher is azt szokta volt mondani közegeinek: „surtout pas trop de zèle."

II. SZAKASZ.

Óvó intézkedések és eszközök.

Motto: Concordia res parvae crescunt,
discordia maximae dilabuntur.

Azt a nagy veszélyt, melylyel az 1897. évi aratási sztrájk, az agrárszocziálisták szervezkedése és a független szocziálisták izgatásai és bujtogatásai mezőgazdasági egész termelésünket fenyegette, törvényhozásunk és kormányunk képes volt elháritani. Az 1897. évi november hó 24-én, midőn a szocziálista izgatások legjobban folytak, nyujtotta be *Darányi* Ignácz földmivelésügyi miniszter a képviselőházba: a *munkaadók és a mezőgazdasági munkások közötti jogviszonyok szabályozásáról* szóló törvényjavaslatot. S az az egy hónap, mely alatt a törvényhozás azt a javaslatot törvénynyé emelte és az a három hónap, mely alatt e törvény életbeléptetésére a hatóságok a szükséges intézkedéseket megtették, képezte eddig hazánkban a szocziálisták féktelen tobzódásának korszakát; nem volt vasárnap, melyen ugy a székes fővárosban, mint a vidéken szocziálista gyülések és népgyülések ne tartattak volna, sőt volt idő, midőn Budapesten a szocziálisták egy vasárnapon tiz népgyülést is tartottak.

A mint azonban kitavaszodott és a mezei munkásoknak munka után kellett nézniök, de munkához csak igazolványnyal juthattak, az

emlitett 1898. évi II. törvényczikk folytán a munkások kezdték elhagyni a zászlót és megadták magukat ennek a szigoru törvénynek, melyet itt rövidség okából nem ismertethetünk.*) Annyit azonban felemlitünk, hogy ha e törvény szigoru is a munkással szemben, az ő jogát szintén megvédi a munkaadó ellenében is. De e törvény folytán később a törvényhozás még egész sorozatát alkotta meg ama munkásvédő törvényeknek,**) melyek mezei munkásaink helyzetét már is megjavitották, bár e részben még sok teendő van.

Természetes, hogy a mint az 1898. évi II. törvényczikk megtette hatását az Alföldön, ugy az eredmény Várkonyi müködésének területén sem maradhatott el. Bodrogközön a Szabolcsból átszármazott s a Budapesten kiadott *Földmivelő* czimü lap által táplált parasztszocziálizmus az 1898. évi májusban megszüntnek volt mondható; a félrevezetett nép a katonaság által támogatott hatóság erélyes fellépése folytán észretért s kilépett azon szövetségből, melynek programmpontjai közé a jelenlegi társadalmi rend felforgatása is tartozott. El kell hinnünk, hogy önszántukból, saját jobb meggyőződésükből igérték meg az elhagyott utra való visszatérést, hogy megszokott munkálkodásukat folytatva, a közbéke és nyugalom helyreálljon.

Ennek hatása alatt azonban nem lehet magunkat azzal áltatni, hogy azon okok is, melyek által az elkészitett talajban az izgatók kezével elvetett mag felburjánzott, végkép elmultak s igy a dologgal nem is volna érdemes többé foglalkoznunk. Nyilvánvaló, hogy általános erkölcsi sülyedés előz meg minden társadalmi forrongást s az izgatás csak eszköz az erkölcstelenségnek széles mederben való megnyilatkoztatására s igy ha ily forrongást teljesen, vagy legalább hosszu időkre megszüntetni akarunk, nem elégséges a külső nyilvánulások megfékezése, de a legbensőbb okok elenyésztetésére is kell minden erőnkből törekednünk.

S ha megérezte a nép, hogy a tdrsadalmi rend ellen vétőket a törvény és az álladalom vasmarka megszoritja, érezze meg azt is, hogy a megtértek ügyével a társadalom foglalkozik és segiteni igyekszik ott, a hol baj van.

Nagyjából mik az okai, hogy a nép oly könnyen volt félre-

*) L. ennek a törvénynek ismertetéséről dr. *Horváth* Jánosnak: *Mezőgazdasági munkaviszonyaink és az 1898. évi II. t.-cz.* czimü munkáját a Magyar Jogászegyleti Értekezések XVI. k. 6. füzetében.

**) L. e tekintetben a II. fejezet V. szakaszát.

vezethető? s külsöleg miben nyilvánult legelőször is az, a mire szövetkezett?

Az eddig táplált bizalom és tisztelet megtagadásában a hatósággal és értelmiséggel szemben, beleértve még a lelkészi kart is. Ily megnyilatkozás mélyreható okai egyedül abban lelhetők fel, hogy *a paraszt előtt az értelmiségnek már nincs tekintélye* s nincs azért, mert a tekintélyt nálunk évtizedek óta hol politikai, hol személyi érdekekből lábbal tiporják s ha nem lesz elösmerve és méltatva sem szóban, sem irásban, hogy kivánhatjuk a néptől, hogy olyan dolognak hódoljon, melyet általánosan kicsinyelnek.

De a tekintélyhez bizonyos feltételek kellenek, még pedig erős erkölcsi feltételek, melyek nyomában önkénytelenül kell, hogy felfakadjon a közbizalom s a képesség: az embertömegeket a jóra és helyesre vezérelni s ez csak akkor lehetséges, ha az illető maga is jó példával jár elől; egyszóval annak, ki vizről prédikál, ugyanazt kell innia is.

Másodsorban igaz, hogy általános szegénység van a munkás nép között, de ez más vidékekkel szemben Szabolcsban és Bodrogközön jelentéktelen s igy ez nem lehet fő ok, midőn a mozgalom eredetét kutatjuk. Mindazáltal tekintetbe véve azt az ösztönszerü emberi igyekezetet, mely a jobblét felé gravitál s melynek megszerzése minden időkben jobb és szelidebb erkölcsök megfészkelését segiti elő az emberi lelkekben: államnak és társadalomnak ezen mozgalom, illetve okainak teljes elenyésztetése czéljából főképpen arra kell törekedniök, hogy a nép jólétét mozditsák elő oly módon, hogy ki legyen zárva a népnek azon hiedelme, mintha az urak, az állam közegei, hivatalnokai s az egész értelmiség annak verejtékéből, annak zsirján táplálkoznak. Az értelmiségnek vezető szerepet kell betölteni a munkálkodásban is, mert *a mai kor jelszava a munka, mely az erkölcsök nemesitésének és az államok századokig való fennállásának egyedüli biztositéka!*

Igyekezni fogok tehát megjelölni azon módokat és eszközöket is, melyek általánosságban hivatva lehetnek egyrészről a hatóság tekintélyének erkölcsileg leendő helyreállitása, másrészt a nép jólétének előidézése s igy a közbéke és nyugalom állandó biztositása szempontjából.

I. Az államhatalom kötelessége volna a fent már jelzett nagyfontosságu törvényhozási intézkedéseken felül: 1. A biróságoknak magas szinvonalon tartása a gyors, olcsó és szigoru igazságszol-

gáltatás tekintetében. 2. Államositandó és szünet nélkül éber, tevékeny, gyors és pártatlan közigazgatást létesiteni. 3. Az italmérési és fogyasztási adóknak kizárólag a községek részére való bérbeadása, mert első sorban ezekből a községeknek mint erkölcsi testületeknek némi anyagi hasznuk volna, másrészt a közönség megkiméltetnék az egyes bérlők tulkapásaitól és örökös zaklatásaitól. 4. Alkalmas vidékeken a gyümölcs- és szőlőmüvelésnek, mint bővebb jövedelmi forrásnak a népre való rákényszeritése. 5. A vagyon nélküli munkásoknak törzskönyvben való folytonos, községenkénti nyilvántartása olyképpen, hogy hetenkint vasárnap minden munkás tartozik bejelenteni, hány napot dolgozott s ha nem helyben, hol? az elmult héten. Ez igen jó tájékoztató lenne a munkás viszonyokra nézve, a kormány minden perczben tudná, mely videken hány munkás van, mennyi éhezik, hánynak van munkája*) s megélhetősége; esetleg melyik kóborol községből községbe mint csavargó vagy izgató?

II. A társadalom kötelessége volna: 1. Az iszákosságnak megakadályozása s a közerkölcsiségnek emelése czéljából olvasó, mértékletességi s a házi ipar fejlesztésére tevékenységi egyesületek létesitése s ezekkel kapcsolatban csupán vasárnap és ünnepnapokon — felváltva a papok és tanitók által — felolvasások tartása, hol a nép, különösen a vallásos és erkölcsös elbeszélések előadása, helylyel-közel a természettudományok s az okszerü gazdálkodás köréből népies oktatásban részesittessék. 2. Ezenfelől népies könyvtárak megszerzése, hogy legyen miből felolvasni s ha valakinek ideje engedi, haza is vihessen olvasnivalót. 3. Olcsó és jó irányu néplapoknak néhány példányban minden községnek küldése, hogy a nép — értelmesebbjei utján — az aktuális dolgokról is birjon tudomással. 4. Az állam- és társadalomellenes sajtótermékek üldözése és kiküszöbölése. 5. Hüséges cselédek jutalmazása.

III. Az állam és társadalom közös kötelessége volna: 1. Szövetkezetek létesitése, még pedig ugy a hitelre, mint a fogyasztási czikkekre s ezeken felül *közmagtárak* felállitása, hogy a kis gazda az uzsorások kezéből kiszabadittassék. 2. Házi iparágak megkedveltetése, mely a mezei munka szünetelése alatt a családnak foglalkozást nyujtson. 3. A tüz- és jégbiztositás államositása, vagy szövetkezetek utján való kezelése általános kötelezettséggel, melyhez még az állatbiztositást is be lehetne illeszteni.

*) A munkanélküliség elleni biztositásnak a külföldön már egész irodalma van és ott a munkanélküliek ügyeivel különféle intézetek foglalkoznak, Bazelban például a munkanélkülieknek külön pénztáruk is van.

Ez utóbbi intézkedés egyike a legfontosabb kérdéseknek, mert a nép, de nemcsak a nép, hanem az egész ország gazda közönségének vagyoni viszonyaiba mélyen belevág. Hány gazda megy tönkre évenkint azon okból, mert a jég által elvert termését, vagy tüz által megemésztett vagyonát nem biztositotta? S hány millióra rugó nemzeti vagyon van megmentve évenkint a biztositási intézmény által?

Ezen vagyont fokozni s mintegy a nemzet közkincsét szaporitani, tagjait a károsodástól megóvni: a biztositásnak minden irányban való kötelezővé s igy sokkal olcsóbbá tétele által az államhatalom kötelessége, már csak azért is, hogy az állampolgárok fillérei idegen részvénytársaságok külföldi pénztáraiba ne vándoroljanak.

Ez oly intézmény, melyet tisztán a közönség érdekében éppen ugy, mint a jó biráskodást és közigazgatást s ezek ellátását állami feladattá kell tenni.

Ezen általam felsorolt segitő eszközök közül Bodrogközön több van már életbe léptetve. De mivel ezek létesitése és vezetése körül nemcsak én vagyok, hanem nőm is érdekelve van, át kell adnom a szót *Geöcze* Sarolta jeles irónőnknek, ki a *Bodrogköz**) czimü ismertető füzetében először a *Bodrogközi Jótékony Nőegyesületről* a következőket irja:

„Még 1898 májusában szervezkedésre hivta össze *Mailáth* József grófné a vidék hölgyeit. Első nagy sikere abban állt, hogy a mi lehetetlennek látszott, a közös czélra egyesitnie sikerült az az egész értelmiség minden árnyalatát. Azután megállapitották a részletes programmot. Összeforrasztani a társadalmat — ez volt a veleje; helyreállitani a meglazult bizalmat az uri osztály és a nép közt; javitni a nép anyagi helyzetén s emelni azt szellemileg és erkölcsileg. E czél elérésére többféle uton törekedtek. Első a jótékonyság gyakorlása: ruhával, étellel látni el a szükölködőket; második a betegek gyógyitása: ingyen orvossággal látni el őket s ingyen gyógyittatni; harmadik az iskolák látogatása: a tanitók és tanulók, sőt az iskolaföntartók buzditása iskolalátogatások, jutalmak, ingyen tanulási eszközök kiosztása által; negyedik a

* L. ezt a munkát a Magyar Gazdaszövetség kiadványai XXXIX. füzetében.

népkönyvtárak fölállitása, részben kormánysegitséggel; ötödik a parasztasszonyok munkára szoktatása az által, hogy a szegényeknek szánt ruhanemüt ők maguk varrják meg s horgolják; hatodik a háziipar teremtése és fejlesztése, hogy a nép téli keresethez is jusson.

A bodrogközi nádasok bőven termik a sást; a füzesekből szekérszámra hordják a finom vesszőt; a czigándi, gércsi asszonynép ősidőtől fogva szövi a gyékényt, a férfinép fonja a kosarat mindenfelé. Csak fejleszteni kellett a meglevő népies ipart, hogy versenyképessé váljék és állandó keresetet nyujthasson.

E végre szervezték a *háziipari tanfolyamot*, melyben több leány és fiu megtanulta a finom gyékénymunkát; a készmunkák mindenkit megleptek kivitelük szolidságával és csinosságukkal. A tanfolyamot a Mailáth grófné által fizetett tanitónő vezeti; ezenkivül egy öregasszony, ki a finom gyékénymunkát 1900-ban tanulta meg Mailáth grófné kivánságára, az 1901. év télen már 30 más egyént tanitott meg, a kik mind jó munkát végeznek.

Az iskolalátogatás kérdését megoldani csak a legnagyobb tapintattal lehetett; noha ez a kérdés a Bodrogközön — hol a népnevelés, sajnos, még ma is felette el van hanyagolva, az iskolák rossz karban vannak, tulzsufoltak, a tanitói javadalmazás csekély — valóban égető kérdés. Az elnökségnek azonban sikerült mindenik egyházi főhatóság jóakaratát és támogatását megnyerni, s igy az egyesület tagjai az idén már kivétel nélkül, minden iskolát végig látogattak, a vizsgálatok alkalmával több jutalomtárgyat osztottak ki a jó tanulók közt; 39 iskolában 25 darab tanszert s 916 darab tankönyvet osztottak ki. Egyébben is nyilvánul a nőegylet munkássága. Báró Sennyei Miczi inditványára a nyáron már két községben állit a nőegyesület a kisdedek számára menhelyet.

A nép lelkületére és gondolkozására való hatásánál fogva nem kevésbé fontos a *népkönyvtárak* fölállitása és kezelése is; főkép ez utóbbi, hogy t. i. az olvasmányokat gondosan megrostálják s maguk a nőegyesület tagjai osztják ki a nép közt. Ez az intézkedés annyira bevált, hogy azok a községek is, melyek népkönyvtárukat a földmivelésügyi minisztertől kapták, egymás után kérik föl a nőegyesületet a kezelés átvételére.

Végre nem csekély dolog volt a népnek a kórház iránti bizalmatlanságát és ellenszenvét eloszlatni. Ma már tartózkodás nékül mennek a kórházba, a módosabb betegek pedig az ingyen gyógyitásért önkéntes adománynyal rójják le hálájukat. E czimen a mult évben 689 korona folyt be az egyesület pénztárába.

Kétségtelen, hogy az egyesület munkássága következtében a viszonyok javultak: a nyomor enyhül, a nép munkához szokik s rákap a jó könyvek olvasására s szivesebben küldi gyermekét iskolába; a közfigyelem az iskolai mizeriákra föl van hiva; a bizalom a nép s az uri osztály közt helyreállt. De szinte ezeknél is üdvösebb eredménynek tartom e munkásság visszahatását magukra azokra az uri nőkre, a kik abban részt vesznek: nemesitő hatását lassankint mindenkinek éreznie kell; ez át fogja alakitani idővel magát a vidéki társadalom életét is, nemes tartalommal töltve azt meg a korábbi üresség helyett. De a Bodrogköz mozgalma kihat a szomszéd vidékekre is; a példa erejénél fogva előbb-utóbb magával fogja ragadni azoknak társadalmát is.

Más irányban vagyis az eladósodott nép hiteligényeinek kielégitésére — folytatja a jeles irónő — az első lépés s ezzel gazdasági szervezkedésére az első kisérlet összeesik az agrár zászlóbontással. 1894/5-ben *Mailáth* József gróf *Perbenyikben*, Lipták Sándor r. k. tanitó Leleszen alakitották meg a hitelszövetkezetet; ezt követték, még az 1898: XXIII. t.-cz. alapján alakult központi hitelszövetkezet létrejötte előtt a bolyi, agárdi, b.-szerdahelyi, czigándi, karádi, n.-rozvágyi és k.-helmeczi majd a kövesdi.

Mailáth gróf a szövetkezeti szellem fejlesztése végett még 1897. deczember 31-én, tehát a zendülés előtt, megalakitotta a *felső tiszai vármegyék hitelszövetkezeteinek szövetségét*, melyhez Abaujtól 4, Beregből 1, Szabolcsból 2, Ungból 5 s Zemplénből az imént elsorolt 10 csatlakozott. Mikor a törvény alapján az országos központ megalakult, az a felső-tiszai szövetségben kész és alkalmas szervezetet találva, arra a képviselőséget ráruházta. Azóta a szövetség kötelékében a szövetkezetek örvendetesen haladtak. A haladásnak az 1898-iki zendülés uj lökést adott: a gazdasági szervezkedés szüksége átment a köztudatba; szövetkezet szövetkezetre alakult; ma a szövetség kötelékében Zemplénmegye területén összesen 28 hitelszövetkezet müködik.

A hitelszövetkezetek egyik czélja a kisemberek hiteligényeinek kielégitése volt; másik, fontosabb czélja a takarékosságra szoktatás; ezt a legkisebb betétek elfogadása által érték el, a mennyiben a betétek csaknem mindenik szövetkezetben örvendetesen szaporodnak.

A hitelszövetkezetek megalakitása nem ment könnyen. A parasztság conservativ eszejárásánál fogva idegenkedett tőle; az intelligenczia majdnem rosszakarattal fogadta. De nehéz volt ügybuzgó, alkalmas, megbizható embereket is találni. Óvatosan kellett eljárni a megalakitás körül már azért is, nehogy valamely rendetlen kezelés vagy visszaélés magának az ügy hitelének ártson. Nehéz volt — főképen kezdetben — a hiteligények korlátozása is s annak megértetése a néppel, hogy a hitel igénybevétele csak gyümölcsöző befektetés vagy megokolt kényszerüség esetén van helyén. Ma már azonban az intézmény meggyökerezett s népszerüvé vált.

Nehezebb volt a második lépés, t. i. a *fogyasztási* szövetkezetek alakitás. A zendülés elfojtása után, még 1898-ban alakitotta meg Mailáth gróf Perbenyikben az első fogyasztási szövetkezetet, mely oly szépen haladt, hogy más községek is óhajtották Perbenyik példáját követni.

A fogyasztási szövetkezet létrehozatala, föntartása, de főkép ellenőrzése azonban a szervezet bonyolultabb voltánál fogva nem oly könnyü, mint a hitelszövetkezeté; kereskedelmi szakértelmet s üzleti érzéket kiván, melyek nélkül fölvirágzása lehetetlen. E tényekkel számolva, de előre látva egyszersmind a támadásokat, melyeknek az elszigetelt fogyasztási szövetkezetek, az uzsorára dolgozó helyi szatócsok és érdektársaik részéről kitéve lennének; s tudva azt is, hogy a kisebb falvakban a fogyasztási szövetkezetek csakis az egy központból való ellenőrzés, kezelés és támogatás mellett virágozhatnak föl: a perbenyiki szövetkezetet 1899 őszén *„Bodrogközi gazdák értékesitő és fogyasztási szövetkezete“* czimen központtá alakitották.

E központ föladata az olcsó és jó minőségü háztartási és gazdasági czikkek beszerzése, a fiókoknak azokkal való ellátása; továbbá a terményeladás közvetitése; végre a fiókok üzemének irányzása és ellenőrzése. A perbenyiki központnak ma már hat fiókja van, melyek lassan bár, de szépen haladnak; a nép egyre jobban megkedveli őket s igy van remény, hogy idővel ki fogják szoritani az uzsorára dolgozó falusi szatócsokat. Legnagyobb nehézséget az okozta, hogy népünk a kereskedelemtől idegen, ahhoz nem ért, üzleti ézéke nincs. Mindazonáltal sikerült egyes kiválóan megbizható és ügyes egyéneket találni, kik ugy becsület, mint hasznavehetőség szempontjából megállják a sarat s a rájuk bizótt fiókot fölvirágoztatták. Sőt már ezek keze alól kerültek ki mások is, a kik teljesen beletanultak az üzleti életbe.

Minthogy a fogyasztási szövetkezeteket bárki igénybe veheti, — még a hitelezés sincs a tagsághoz kötve, — igénybe veszi a zsidóság is; ezzel magától elesik az intézmény rosszakarói által koholt vád, a felekezetiség vádja. Czélja nem is lehet más, mint a népet az áruuzsora karmai közül kiszabaditani s a kivándorlás okait ezzel is apasztani. Maga az, hogy az egészséges verseny a szatócsokat is olcsóbb és jobb áruk tartására kényszeriti, sokat érő eredmény a nekik kiszolgáltatott és rájuk utalt népre nézve. Mikor a közvetitő kereskedő falun a kisgazda buzáját 8—10 koronával vásárolja össze, jogos az az igyekezet, hogy viszont a kisgazda is lehetőleg olcsón szerezhesse be áruszükségletét a mi csak akkor lehetséges, ha a közvetitő kizárásával, a fogyasztó közvetlen a termelővel lép érintkezésbe.

Van azonban a fogyasztási szövetkezeteknek egy más erkölcsi eredményük is. Gazdasági életünk harmonikus és minden oldalu fejlődésének egy nagy akadálya van: a magyar faj idegenkedése a kereskedelemtől s magának a kereskedelemnek hitelvesztettsége s ezzel a kereskedői foglalkozás lenézése. E fölfogás okait itt nem szükség fejtegetnünk; tisztában vagyunk azzal mindnyájan. De tisztában kell lennünk azzal is, hogy ez a fölfogás normális, egészséges gazdasági viszonyok mellett meg nem állhat; csakis a mi kereskedelmünk insoliditása igazolja. A nemzet érdeke azonban az, hogy a kereskedelem is solid alapra épüljön s a megbizhatatlanság és szédelgés helyébe a megbizhatóság és üzleti lelkiismeretesség lépjen; de az is, hogy e fontos foglalkozási ágban érvényesülést találjon a magyarság munkaereje és erkölcse is. A fogyasztási szövetkezetek lassankint megtörhetik az előitéletet mindkét irányban.

Itt meg kell még emlitenünk a gazdasági téli tanfolyamot is, melyet Mailáth gróf közbenjárására Darányi miniszter létesitett. Ezt a tanfolyamot mult télen három hónapig 24 állandó hallgató látogatta, kik ott különösen a füz-, szalma-, gyékény-fonást tanulták el szép sikerrel, de a seprő- és kefekötést is. E háziipar révén lassankint a férfinép is tesz majd szert téli keresetre.“ —

Igy és ezeket irja a jeles irónő a bodrogközi társadalom szocziális tevékenységéről, különösen pedig szövetkezeti mozgalmáról.

A szövetkezeti mozgalom ekként kifejlődvén, ma már Zem-

plénmegyében 31 szövetkezet és a felsőtiszai vármegyék hitelszövetkezeteinek szövetségében, mely az Országos Központi Hitelszövetkezet képviselősége, a sorok irójának vezetése alatt összesen 61 szövetkezet müködik Szabolcs, Zemplén és Abauj vármegyékben. E 61 szövetkezetnek 12,438 tagja van, kik 22,389 üzletrészszel birnak, melyeknek értéke 1 millió 109 ezer 150 korona s eme szövetkezeteknél 1 millió 010 ezer 762 korona takarékbetét van elhelyezve, e szövetkezetek tartalékalapja pedig 40,845 koronára rug.

Ime ezek az adatok, a fent elsorolt tények és az ismertetett mozgalom lépett a Várkonyi-féle független szocziálizmus helyére a Bodrogközben. De a mint nem ment könnyen a független szocziálizmus leverése és tanainak a nép szivéből való kiirtása, a szövetkezeti eszme elültetése és fölnevelése sem volt könnyű dolog.

Több helyütt, daczára lelkesitő felhivásaimnak és felszólalásaimnak, mit a lelkészekhez és tanitókhoz intéztem, nem tudott ez az intézmény kezdetben zöld ágra vergődni, pedig ha legalább a nagyobb községekben gyökeret vert volna a közjó előmozditására szolgáló ezen szövetkezés, nem öltött volna ily méreveket az a szocziálista mozgalom s nem lett volna szükség a megtorlásnak oly erős eszközeire, melyeknek az állami jogrend érdekében történt szigoru alkalmazása a népet visszavetette a haladás utján.

Az állam és társadalomnak szoros kötelessége azonban ezt a veszteséget helyrehozni!

Midőn igy a keresztényi segitség eszközeit legjobb hitem szerint elősoroltam, legyen szabad reménylenem, hogy nem állok egyedül s különösen nem leszek ellentétben a társadalom azon jeleseivel, kik a szocziálizmus kérdésének megoldását nemcsak a megtorlásban, de — a messze jövőbe vetett pillantással — a megelőző, praeventiv intézkedésekben is találják.

V. FEJEZET.

Társadalmi programm.*)

Gutta cavat lapidem
non vi, sed saepe cadendo.

A XIX. század vége tagadhatatlanul a szocziális kérdést uralta. A müvelt Nyugat megismerte és megszivlelte a kor intő szavát, csak minálunk Magyarországon nem tárgyalják e kérdést oly komolysággal és következetességgel, mint azt az ügy fontossága megkivánná.

Németországban például már rég ráismertek a baj gyökerére és fáradhatlanul kutatnak az orvoslási módok után azzal az alapossággal és kitartással, mely a németeket jellemzi.

A többi közt *Sohnrey, Das Land* (A falu) nevezetü német ujság kiadója — egy évtizede foglalkozik azon eszmével, hogy a falusi népesség erkölcsi és anyagi jólétét emelni kell, ha azt akarjuk, hogy a nemzet egészséges és erőteljes legyen. Erre vonatkozólag több figyelmet érdemlő müvet is irt, melyeket nagy érdeklődéssel olvastam s érdemesnek tartottam az abban lerakott eszmékkel és nézetekkel közelebbről megismerkedni. Lássuk csak, mit mond Sohnrey egy előadáson, melyet a gazdák klubjában egy falusi jólét-központ megteremtése czéljából 1896. évben tartott.**)

Roscher, a hires nemzetgazda irta egykor ezt: „A parasztság a nép fájának a gyökere. A korona virágai, levelei és ágai, sőt maga a törzs is elhalhat, de ha a gyökérzet egységes, ezek ismét megifjodhatnak. Ám hol a gyökér nem sokat ér, ott az egész fa is tönkre megy."

---

*) Megjelent a Magyar Gazdaszövetség kiadványai közt 1898-ban.

**) Heinrich Sohnrey. „Die Bedeutung der Landbevölkerung im Staate und unsere besonderen Aufgaben auf dem Lande." Vortrag, gehalten im Klub der Landwirte zur Begründung einer Centralstelle für Wolfahrtspflege auf dem Lande. — Berlin SW. Verlag von Trowitzsch & Sohn.

Egy állam sem ment tönkre, mely virágzó parasztsággal birt, de az ellenkezőjét sokszor tapasztaltuk. A római birodalom példa erre.*)

Az 1882-iki népszámlálás szerint Németországban a népesség 42·5%-a mezőgazdasággal és erdészettel foglalkozott, ellenben 35·5% iparos és 10·1% kereskedelem- s üzlettel foglalkozó egyén volt.

Ez az arány ugyan még normálisnak mondható, de tekintettel azon befolyásra, mely a falusi népet városokba és ipari központokba való menetelre ösztönzi, állandónak nem mondható.

Ammon Ottó Karlsruheban azon tapasztalatokat szerezte, hogy a városi hadkötelesek mellbősége már a második generácziónál kisebbedik s ha a további nemzedék falusi vérrel föl nem frissül, teljesen degenerálódik, elcsenevészesedik.

„A parasztság — mondja Ammon — van hivatva arra, hogy a többi osztályoknál — a fejlődés természetes meneténél fogva — a létért való küzdelem közben támadt hiányokat kipótolja.“

De ez csak addig fog természetesnek látszani, mig a falusi elemnek csupán *fölöslege* vándorol a városokba. Ezt a normális mértéket azonban a városokba való beözönlés ma már tulhaladja s azért nem lehet a mait egészséges állapotnak nevezni.

Dr. *Sering* a tönk szélén álló német parasztbirtokosok számát 100,000 főre becsüli. A rajnai tartományban bel- és külföldi kapitálisták a parasztbirtokok összevásárlása által a latifundiumoknak uj képzési módját találták föl. Magában Poroszországban évenkint 200 millióval szaporodik a parasztok adóssága.

Hogy a falusi elemnek a városokba való huzódása hová fog vezetni, legjobb példa rá Anglia, hol a mezőgazdasággal foglalkozók a népességnek csak 12%-át teszik ki s igy igen kis részét képezik azon elemnek, mely a nemzetnek kenyérre valóját produkálja.

Hát ha még Angliát ellenséges csapatok annyira elszigetelnék, hogy a külföldről való behozatal lehetetlenné volna téve? Daczára végtelen gazdagságának, nem volna-e kénytelen e sziget éhen veszni?!

S minket, mondja forrásunk, mentsen Isten ettől, mert parasztságunk megsemmisitésével társadalmunk fönnállásának legjobb és legbiztosabb talpkövét vesztenénk el. *Riehl* H. W.: *Die bürgerliche Gesellschaft* czimü müvében ezt irja: „A német nemzet legyőzhetetlen és állandó ereje egy erős és minden változások daczára állhatatos elemen nyugszik: ez a parasztság.“ Tovább aztán igy folytatja: „korunk társadalmi küzdelmeiben a paraszt jelentékeny szerepet játszott, a mennyiben ő volt természetes akadálya annak, hogy a franczia forradalmi eszmék az alsóbb néposztályok körébe át nem özönlöttek. Azt mondják, hogy a forradalom a trónok előtt megállt, holott tulajdonképpen a parasztság állt meg a trónok előtt.“

*) L. ezt bővebben az I. fejezetben.

Semmi kétség nem fér hozzá, hogy ezen körülmény zsinórmértékül szolgál nekünk a jövő szocziális küzdelmeiben. Az életerős, hazafias parasztság mindenkor rendithetetlen védője lesz az állam vad habok által hányatott hajójának, védő bástyája állami életünk bel- és külellenségeivel szemben.

A hazát veszélyeztető szerencsétlenségnek kell tekinteni, ha még nem jutottunk odáig, hogy a vidéket magasabb szempontok szerint biráljuk, ha még mindig azon téves hitben ringatjuk magunkat, hogy a mezőgazdasági válság csak a mezőgazdákat érdekli, mintha bizony itt csak osztályérdekről volna szó és mintha végül a vidéknek folyton növekvő depopulácziója, elnéptelenedése jelentőséggel nem birna. Hisz ezzel tényleg az egész állam, az egész ország, tehát a város és az iparos világ is a válság részeseivé lesznek.

Azonban ezen magasabb szempontból nézve a kérdést, nemcsak a parasztság, de a mezőgazdasági munkások ügye is megoldást nyerhet. Ezek még nagyobb számban vannak a parasztgazdák és kisbirtokosoknál; mert az 1882. évi népszámlálás mezőgazdasággal foglalkozóknak 8.063,966, mig birtokosoknak csak 2.252,531 lelket tüntet föl. Ezt az arányt éppen ugy figyelmen kivül hagyták, mint azt a tényt, hogy a mezőgazdasági munkások számát más hivatásu munkások száma meg sem közeliti.

A munkás kérdés fölött egyszerüen napirendre tértek és annak gyökeres megoldása helyett csak egyes intézkedések történtek s azok is csupán iparos munkások javára.

Midőn az ipari munkások lármájuk és könyökükkel a szocziáldemokrátikus kérdésben jelentékeny szerepet teremtenek maguknak, akkor a mezőgazdasági munkások, daczára annak, hogy a gépek alkalmazásba vétele őket is jelentékenyen érintette, csendesen maradnak, mert nem rendelkeznek oly közegekkel, melyek bajaikat az illetékes körök és a nyilvánosság elé hozhatnák.

A birtokosok sem vettek maguknak fáradságot, hogy a bajokat kutassák és a mai kapitálista szellem mellett egyebet a rideg garasoknál nem nyujtanak a népnek.

A nép erkölcsét és szokásait figyelmen kivül hagyták s a mit a forgalom nem tudott előidézni, azt a katonai szolgálat mozditotta elő. A falusi nép ma már idegenkedik falujától; mert katonáskodás közben hozzászokik a városi élethez s nyomoruságos falujába nem vágyik többé vissza. Ez okozza falun a munkáshiányt, daczára annak, hogy az össznépesség egyébként szaporodik. S ha ehhez hozzáveszszük, hogy a városba település nép többnyire gyári munkásnak csap föl s ott tele szijja magát szocziáldemokrata eszmékkel, elmondhatjuk, hogy az elvándoroltak az államra nézve is végleg elvesznek.

Goltz báró dr. tanár mondta néhány évvel ezelőtt: „A szocziális kérdés szorosan összefügg a mezőgazdasági munkáskérdéssel. S ez a tény mig egyrészt vigaszt rejt magában, addig másrészt intelmül is szolgál. Vigaszt nyujt azért, mert ha a mezőgazdasági munkásokat jobb léthez segitjük, a fölforgatók czéljaikat ki nem vihetik; intés azonban arra nézve, hogy ha ezt elmulasztjuk, a mezőgazdasági munkások az izgatók kezében még veszélyesebbekké fognak válni, mint a milyenek ma az ipari munkások."

Ne hagyjuk magunkat a mezőgazdasági munkások jelenlegi csendes magaviseletével áltatni, mert ez a csend nyugtalanitó s ugy tünik föl, mint a vihar előtti nyugalom.

A kérdés most már az: hogy mit kell tennünk a mezőgazdasági munkások helyzetének javitása czéljából?

Végtelen sokat!

Figyelembe kell vennünk minden körülményt, mely a népélet megnyilatkozásaiban jelentőséggel bir s nem szabad szem elől tévesztenünk azt sem, hogy a mezőgazdasággal foglalkozók kicsije ugy, mint nagyja, egymásra van utalva s igy minden itt fölmerülő kérdés az összes mezögazdákat érdekli.

Én — ugymond Sohnrey — évek óta foglalkozom az orvoslási módokkal s ezeket esetről-esetre közre is bocsátottam s a *Falusi Jólét* czim alatt kiadott nagyobb munkában összegyüjtöttem;*) gondos figyelmet forditván arra, hogy csak a beválható és gyakorlati jelentőséggel biró orvoslási módok lássanak napvilágot!

*) Heinrich Sohnrey: Die Wohlfahrtspflege auf dem Lande. In Beispielen aus dem praktischen Leben dargestellt I. Hebung der socialen und wirtschaftlichen Zustände. Berlin Carl Heymanns Verlag. 1896.

Ezek főbb vonásokban: I. A gazdasági és társadalmi viszonyok javitása. II. A sziv és lélek nemesitése, különösen a nép körében. III. Az I., és II. alattiak segitségével a belső telepités előmozditása.

Ad *I. A gazdasági és társadalmi viszonyok javitását* létrehozni hivatvák: 1. A társulási szellem föleleveniése (szövetkezetek által). 2. Elhanyagolt mezőgazdasági ágak előmozditása és a kereskedelemmel való kapcsolatba hozatala. (Gyümölcstermelés, kertészet, baromfitenyésztés, méhtenyésztés, haltenyésztés, kosárfonás, természeti erők értékesitése, háziipar különösen télen.) 3. Városban áruhelyek felállitása a falusi termékek értékesitése végett (élelmi czikkek raktáron tartása falun). 4. Takarék-szövetkezetek felállitása. 5. Az uzsora elleni védelem szempontjából a falusi népnek hathatós jogvédelemben való részesitése. (S általában minden kizsákmányolás elleni védekezés, mert milliókra megy azon érték, mit a nép ily uton-módon veszit.)

A tulajdonképpeni munkáskérdésre vonatkozólag: 6. A mezőgazdasági bérek reformálása. 7. Barátságos otthonok, lakások létesitése. 8. Megtartása vagy visszaszerzése a község viszonyainak megfelelő közös vagyonnak (Allmende). 9. A jóravaló erkölcsös munkásoknak a község tisztségeibe való alkalmaztatása. 10. Jótékony egyesületek létesitése, hogy a falusi nép ne a szocziáldemokratáknál keressen boldogulást. 11. A munkásszerzők vagy közvetitők visszaélései ellen való küzdelem.

A ház és község belső viszonyaira vonatkozólag: 12. Az asszonyok és leányoknak háztartásra való betanitása. 13. Egészségügyi és emberbaráti intézmények létesitése. 14. Az iszákosság megakadályozása (korcsmák reformálása). 15. Kisdedóvás. 16. Rendszeres segitése az önhibájukon kivül szükölködőknek.

Ad II. *A sziv és lélek nemesitését* előmozdithatják: 1. A nép erkölcsi és ideális életének fölélesztése s gyümölcsözővé tétele. 2. A közérzület nemesitése s elősegitése. 3. Az általános képzésre való befolyás gyakorlása. 4. A hazafias érzés fölébresztése és erősitése. 5. Jó népkönyvtárak felől való gondoskodás. S fődolog, hogy a nép a jó olvasmányok birtokába *ingyen* jusson, példa erre a szocziáldemokraták eljárása, kik ingyen iratokkal árasztják el a népet és azok igy nagy elterjedésnek örvendenek. 6. A vasár-

napi foglalkozás meghatározása, illetve a vasárnapi munkaszünet megtartása.

Ad III. *A belső telepités* az I. és II. alatti irányelvek létesitésével kapcsolatban hivatva van a földbirtok *jövedelmezőségét* elősegiteni s Németországra nézve elodázhatlanul szükséges volt a *járadéktörvény* (Rentenguts-Gesetz) meghozatala.

Tekintettel a mai alacsony gabonaárakra, nem egészen indokolatlan ugyan azon ellenvetés, hogy nem volna tanácsos most uj telepitvényeket csinálni, de nem lehet elvitatni, hogy nem szabad semmi oly orvoslási módot figyelmen kivül hagyni, melyek e jólétet hivatvák előmozditani s melyek alkalomadtán érvényesithetők.

A járadéktörvény keresztülvitele Németországban a mezőgazdaság hanyatlásának idejére esett, különben a járadék-birtokok kifejlődése még kedvezőbb volna, mint a milyen. Ma ez a német országos bizottság is szem előtt tartja, hogy az elért megtakaritások a telepitvényesek javára váljanak az által is, hogy a megtakaritások egy része közhasznu intézményeknél használtatik föl, a mi egy ujonnan szervezett községnél nagy fontossággal bir.

Még egyet.

Midőn a Rómaiak utolsó idejében a latifundiumok az egészséges parasztállományt elnyelték s a rabszolgák nagy ára és a gabona nagymérvü behozatala miatt értékben mégis veszitettek, a tulajdonosok egy uj parasztságot vagy jobbágyságot akartak létrehozni, de nem sikerült, mert az ősi kapocs a régi föld és az uj nép közt hiányzott, az utóbbiakat a szélrózsa minden irányából hordták össze s nem a régi anyagból. Az életerős parasztság igy nem is fejlődhetett.

Ebből az a tanulság, hogy egy uj parasztosztály nem mindenféle népségből szedendő össze, hanem a meglévő egészséges anyagból, mint a hogy a fiatal ojtványt is az öreg fából nyesik.

A belső telepitésnél tehát a következők tartandók szem előtt: 1. A szédelgő ügynökségeknek elkerülése. Az összes telepeseknek egy ösmert és bizalmat keltő tudakozódó helyről tanácsokkal és segitséggel való ellátása. 2. Életrevaló kiskereskedés létesitése.

Ez alapokon a szervezendő falusi jóléti központnak azon kellene lenni, hogy minden a nép boldogulására vonatkozó kérdésekben közvetlen forrásokból gyüjtse az adatokat, a fölmerülő kérdésekre tanácscsal és tettel tudjon felelni.

Minden időben segitségre készen.

Ez legyen jelszava a központnak, e mellett minden tanácsnak és segitségnek *ingyenesnek* kell lenni.

A központ kötelessége volna tehát: *a)* Fentartani a közvetlen irásbeli és személyes viszonyt a falusi néppel. *b)* Állandó lapot adni ki, melyben minden kérdés megvitattassék. S ezen kivül befolyást gyakorolni a napi lapokra s mezőgazdasági folyóiratokra. *c)* Röpiratokat kibocsátani. *d)* Fölolvasásokat rendezni, lehetőleg a gazdasági egyesületek és iskolák közbenjöttével. *e)* Mintahelyeket teremteni annak megvilágitására, mint kellene a falusi nép boldogulását előmozditani. *f)* Az ügy számára az ország minden részében bizalmi férfiakat vagy helyi jóltevőket szerezni.

A központ vezetősége kell, hogy a népességgel karöltve müködjék; ugyszólván tanitva kell tanulni s tanulva kell tanitani. A hol már léteznek ily irányu egyletek, azokkal összeköttetésbe kell lépni.

Sohnrey előadását egy rövid történettel fejezi be: Egy jótékonyságáról ismert elszászi pap, *Oberlin,* egyszer összehivta a falubelieket s igy szólt hozzájuk:

„Gyermekek, szükséges, hogy mi a völgyön keresztül Chaussèeig egy utat csináljunk Strassburgba és hidat épitsünk a Breusch-on át." A parasztok erre azt felelték, hogy: „Először ez lehetetlen, másodszor van nekünk annál fontosabb dolgunk is."

Oberlin erre mitsem felelt, de hazament, átöltözött s kapával fölszerelve magához vette szolgáját s neki fogott a munkának. A parasztok ezt látván, elszégyelték magukat s egymás után szedték szerszámjaikat, a pap után mentek s az ut és hid, a mit előbb lehetetlennek jelentettek ki, mihamar készen volt. A hidat a *szeretet hidjának* nevezték el. Ilyen szeretet-hidakra van szükség folyton, különösen a falusi népnél. De félek, hogy ugyanazt vetheti valaki ellene, mint az Oberlin parasztjai. De menjen csak egy Oberlin elől, a többiek is követni fogják.

Itt nemcsak az ipari munkások, nemcsak a mezőgazdasági munkások, a parasztok s a nép összeségéről van szó, hanem a *nagybirtokosokról* is.

A ki azokat a veszélyeket mérlegelni tudja, melyek népünket — mindig a németről van szó, de a mienket is illeti — körülveszik, a ki velünk hazafiasan egyetért abban a tekintetben, hogy a mi nemzeti alapunk a parasztság s ennek erősnek és egészsé-

gesnek kell lenni: az részt fog venni müködésünkben és mielőbb beiratkozik a *Falusi jólét* emelésére alakult bizottságba.

Ezen propozicziók szélesebb körben visszhangra találtak s a falusi jólét emelésére alakult bizottságnak 1897. febr. 17-én tartott első nagygyülésén*) bővebb fejtegetésre adtak alkalmat.

Thiel dr. beszédjéből a következő érdekesebb részletek emelendők ki: „Uraim, önök, kik a nyilvános életben szerepelnek, naponta látják és érzik, hogy századunk végén egész nyilvános életünk egy kérdést ural, ez az *alsó néposztályoknak* a közgazdasági és társadalmi állásért való *küzdelme.*

Egyik része küzd, hangsulyozván jogait és ez által véli czélját elérhetni, a másik rész a szocziális kérdés megoldását a felsőbb köröktől várja.

Nagy munkának nézünk elébe, a melyet sürgősen kell végeznünk, mert a mint mindannyian tudjuk, az ország pusztulásának és a népélet elzüllésének veszedelme fenyeget bennünket s igy ezen a téren minden igen nehéz; nehezebb a munka, mint a városokban, mert az erők összmüködése sok tekintetben gátolva van.

Hisz a falusi életet az jellemzi, hogy mindenki jobban elkülönitve él és nagy vagy kis birtokán független ur, kevesekben van meg a hajlandóság a szövetkezésre és a közös munkára, különösen akkor, ha az alárendeltséggel is jár.

Másrészt azonban czéljainkra nagyon kedvező, hogy ur és napszámos között a falun az összeköttetés sokkal szorosabb, mint városban; a munkaadó és munkás egymáshoz sokkal közelebb áll és sok esetben még pátriárchális viszony áll fenn közöttük. Ez okból erős a meggyőződésünk, hogy munkánknak lesz foganatja, habár kétségtelen, hogy csalódásoknak is ki leszünk téve.

Történt már sok a jótékonyság terén a vidéken is, azonban egyesek jóakaratának s becsületes munkálkodásának nem volt meg a kellő eredménye, mert hiányzott a *helyes irány* s az erők csoportositása. Mindenek előtt arra kell tehát törekednünk, hogy központot teremtsünk, mely körül czélunkért lelkesedő egyének csoportosuljanak.

A választmánynak pedig kötelessége legyen ugy ezek eszméit

*) Erste Hauptversammlung des Ausschusses für Wohlfartspflege auf dem Lande am 17 Februar 1897. Sonderabdruck aus „Das Land", Zeitschrift für die socialen und volkstümlichen Angelegenheiten auf dem Lande. V. Jahrgang. Nr. 11. vom 1 März 1897. Berlin Sw. Verlag von Trowitzsch & Sohn.

és közleményeit elfogadni, mint hasonlókat széles körökben ösmertetni.

Legyen a választmány *szellemi központ,* a hová mindenki forduljon, a ki tanulni akar és tanácsot kiván. Fő feladata odahatni, hogy ez erők szét ne forgácsolódjanak.

A jótékonyság ne abból álljon, hogy az egyes esetekben gyakoroltassék, hanem legyen praeventiv, megelőző jellege. Oly intézményeket kell teremteni, melyek megakadályozzák a nyomor kifejlődését és igy az alamizsna adását is meggátolják. Nem az a feladat tehát, hogy egyeseket támogassunk, hanem iparkodjunk az erők összefoglalása, ébresztése és erősbitése által az *összes* elemekre, a tömegre hatni. Legfőbb feladat a különféle kategóriába tartozó elemeket egymáshoz közelebb hozni, bennük különösen a haza és nép szeretetét istápolni.

Ha egy kisbirtokosnak, a kinek mindene elégett, jótékony emberek segitséget nyujtanak, ez jótékonyság; ennek megfelelő intézmény azonban a *tüzbiztositási közös pénztár is.*

Jobb élelmi szerek olcsóbb beszerzése czéljából fogyasztási szövetkezeteket kell létesiteni.

A rossz olvasmányoktól megóvandó a népet: állitsunk *népkönyvtárakat* a fiatalság részére, tartsunk esti népszerü felolvasásokat, kézi ügyességet fejlesztő tanfolyamok állitandók föl. Szükségesek a játékok is, mert mindezen intézmények a jólét előmozditására fognak szolgálni.

A munkaadóknak, papoknak, tanitóknak s a népjólét barátainak hazafiui kötelessége, hogy szakértelmükkel, üzleti szellemükkel, hitelképességükkel segitsék a népet a nélkül, hogy ezért bárminemü kárpótlást követelnének. Ez természetes és reájuk is hasznos, mert ily körülmények között mind a két fél: ugy a munkaadó, mint a munkás jóléte emelkedni fog. Főelv azonban, hogy minden a jólét emelésére szolgáló intézkedés ne birjon az alamizsna jellegével, mert különben nem lesz biztos a siker.

Nagyon üdvös volna a parasztelemeknek *szövetkezetté* való alakulása, mert ha ezek garasaikat összeraknák, az uzsorának elejét vehetnék.

Sokat használna még mezőgazdasági tanfolyamok felállitása nagyobb községekben, hol a kisebb mezőgazdák a tél folyamán a mezőgazdasági tudomány ujabb vivmányaival megismerkedhetnének.

Központ volna teremtendő állandó jelleggel, a hol a jólét emelése tekintetében tett intézkedések összefoglaltatnának és kellő áttanulmányozás és feldolgozás után a megfigyelések a munkásnép részére termékenynyé tétetnének.

A minisztériumnál is bizonyos összeköttetés volna létrehozandó és annak érdeklődése első sorban felébresztendő.

Különös sulyt kell fektetni arra, hogy a falusi nép ne vándoroljon; ez pedig az által volna elérhető, ha a nép előre megállapitott terv szerint folytonos munkával láttatnék el. Minden idevágó intézmény teljesen ment legyen a *pártpolitikától*, mert csak igy számithatunk eredményre.

A falusi nép jólétének emelésére irányuló intézményeket az asszonyok idáig nem részesitették kellő támogatásban, pedig ezeknek segélye jóformán nélkülözhetetlen. Felhivást kellene intézni a nőkhöz, a kik biztosan ott lesznek a gáton! Tudjuk, hogy az asszony befolyása, különösen jótékony tényeknél, balzsamként hat az emberi szivekre.

Most áttérek a tulajdonképpeni belső tevékenységre.

Első kötelességünk a falu lakóit tettleg és tanács alakjában támogatni, a szükséges mindenféle kérdésekre kellő és kimeritő választ adni. Mindenféle kérdések és kivánságok merülhetnek fel, egyik pl. egy falusi tüzoltó egylet alapszabályait, a másik egy falusi lövész-egylet alapszabályait stb. kéri, ezekre természetesen a legkimeritőbb és előzékeny válaszok lesznek adandók.

Nagyon hatni lehet a népre pl. folyóiratokkal, melyben a falusi jólét kérdése tárgyaltatnék; az ifjuság részére is szerkesztendők folyóiratok.

A nőkérdés már nagyon is nagy hullámokat vert. Szerzőnk nem tartja opportunusnak, hogy a nő a férfival az állások elnyerésénél vetélkedjék, hanem utal arra, hogy a jóléti szövetkezeteknél — segélyző egyleteknél — kiválóan nők alkalmaztassanak, mert ezek már természetüknél fogva is mintegy hivatva vannak ama föladatok megoldására.

Nagy befolyással van a népre a naptár, a kalendárium. Arra kell tehát törekednünk, hogy megfelelő tartalmu olcsó naptárak esetleg ingyen terjesztessenek a nép közt.

Ápolandók a hazai történet, a népisme, szokások, viselet, épitési mód, ünnepélyek, ifjusági és népjátékok stb.

További feladat volna vándorkönyvtárak felállitása. A helyi könyvtárak czélra nem vezetők, mert a nép a müveket csakhamar elolvassa és akkor a további müvek beszerzésére nem lévén tehetség, az intézmény csorbát szenved. Ezen csak ugy lehet segiteni, ha egyes helységek közmegegyezéssel az egymás könyvtáraiban levő könyveket kicserélik.

A nép jólétének emelésére különösen szükséges egy *takarék és kölcsönző szövetkezet*, mert ennek hiányában a nép uzsorakezekbe kerül s nem bir e bajból kieviczkélni és mindinkább sülyed s végre az adósságok nyomása alatt elzüllik.

Solms-Braunfels herczeg a többek közt ezeket mondja: Első sorban országos jóléti kör alkotandó, melynek fő feladata legyen az uzsora elleni harcz, továbbá a közvetitő eladás beszüntetése, küzdés az iszákosság ellen s a munkakerülés megszüntetése.

A házi ipar megtanulására *vándor-tanfolyamok* rendezendők be.

Népszerü előadások tartandók mezőgazdasági gépekről, általános jogi dolgokról, egészségügyről, a házi állatok gondozásáról, falusi könyvvitelről; nem megvetendő dolog egy kis oktatás a baleseteknél nyujtandó első segély adása tárgyában.

Nagy sulyt kell fektetni különösen az *egészségügyre*, elő kell adni, hogy akadályozhatók meg kellő óvintézkedések által a bekövetkezhető betegségek már azért is, mert a betegség szegénységet és nyomoruságot szül.

A felsőbb körök leányainak nevelése körül különös suly fektetendő a gyakorlati élet követelte dolgokra, női kézimunkák kellő elsajátitására, a jövendőbeli asszony ily természetü ismeretei kiszámithatatlan haszonnal vannak azon népre, a melylyel az uraság érintkezik.

Ily kiképeztetés mellett az intelligensebb elem kevés fáradsággal segithet a nép baján praktikus tanácsadással ugy betegségeknél, mint a népnél gyakran előforduló egyenetlenségek kisimitásánál.

Landrath *Junge* a szorgalmas, becsületes, kitartó cselédeknek és napszámosoknak megjutalmazását javasolja.

Daczára annak, hogy a szocziáldemokráczia erősen dolgozott és különösen veszedelmes naptárak kiosztásával akart hatni a népre, ez neki nem sikerült, mert a józan, szorgalmas parasztnéppel szemben piszkos iratai termő talajra nem találtak.

Beszél továbbá szerzőnk az erkölcsnemesitő, jólétet emelő népkönyvtárakról.

Nagyon jótékony hatásuak a *dalos körök*, melyekhez mint elkerülhetetlen, az ének kiséretéhez a tanitó által kezelt harmónium volna beszerzendő.

Fő dolognak tartja, hogy a népesték közösen legyenek rendezve és lehető népesek legyenek, mert éppen az ilyen közös érintkezés a legjótékonyabb hatással van a népre.

A fiatalság személyes bátorságának emelése, testének fejlesztése és edzése czéljából *torna-egyletek* létesitendők versenyekkel; a legjobbak dijazandók, ez emeli a kedvet és sarkalja az egyeseket.

Különös sulyt fektet a nagy etikai értékkel biró s az ifju *kézi ügyesség* fejlesztését előmozditó tanfolyamok, különösen faragó iskolák föláll itására. E mellett még a könyvkötés is kultiválható.

Olvasó körök, jó folyóiratok, könnyü irodalmi termékek roppant nagy befolyással vannak a népre, a *politika* azonban kerülendő. A körök több lapot járathatnak, mint egyes egyének.

Cselédek és munkások, a kik legalább 15 évig szolgáltak hüen és szorgalmasan egy uraságnál, szépen kiállitott és keretbe foglalt okmányt kapjanak.

Takarék-filléregyletek, már meglévő takarékpénztárakkal összeköttetésben, szervezendők. A takarékossági erény növelésére szorgalmas iskolás gyermekek közt minél több takarékkönyvecskét kellene szétosztani és a takarékosság jelentősége a tanitó által kellő világitásba helyezendő.

Rendkivül jó befolyással van az egészséges népéletre a *barátságos lakás*. Lehetőleg előmozditandó, hogy a nép olcsó kölcsönök utján saját házikóhoz jusson, ennek könnyebbitésére esetleg még házépitő szövetkezet is létesithető.

Ezek természetesen csak akkor vihetők keresztül, ha saját jóléteért mindenki csekély erejéhez képest áldoz.

A *saleskei* fogyasztási szövetkezet jelentése szerint e téren a főelvek: 1. A nagyban vásárlás kellő körültekintéssel történjék. 2. Az eladó iránt föltétlen legyen a bizalom, a vevőkkel türelmesen, de határozottan kell elbánni. 3. A könyvelésnek egyszerünek kell lenni, ugy hogy azt minden tag könnyen megértse. 4. Készpénzfizetés kötelezettsége minden körülmények közt fentartandó.

Lothár *Mayer* szerint nagy hiba, hogy — eltekintve a szabad lakás, kert, esetleg föld ingyen bérletétől — cselédeinket és napszámosainkat legnagyobb részt *készpénzzel* fizetjük ki és ezek élelmi szereiket, a melyeket csak kicsinyben szerezhetnek be, aránytalanul *drágán* fizetik meg. Különösen drágán fizetik a lisztet és kenyeret. Ezen ő ugy segitett, hogy megegyezett egy molnárral, ki bizonyos napokon, bizonyos mennyiségü kenyeret tartozott a munkásoknak közvetetlenül szállitani. A többi czikkekre az eladás ugy történik, hogy minden szombaton a bérfizetés után a munkás, illetve a felesége megkapja az általa már előlegesen megrendelt árukat, a melyek méret és suly szerint elő vannak készitve.

A kenyér-eladás kérdését *Thiel* dr. is ujból hangsulyozza.

Nicolay tanárnak uj ideája a gyermekmenhely. Néhány hónapig ugyanis egy óvónő felügyelete alatt a gyermekek egészséges helyen neveltetnének. Ő is a jó olvasmányok terjesztésére fekteti a fősulyt. Ezek különösen ellensulyozzák a szocziáldemokrátikus iratok által elvetendő konkoly hatását. A legszükségesebb könyvnek tartja ő szintén a népszerü modorban irt kalendáriumot s azt hiszi, hogy az a népnek lehetőleg ingyen osztassék szét, de ellenőrzés gyakorlandó, hogy az a helyes kezekbe jusson.

A munkásnyomor főokát abban találja, hogy a munkás *felesége nem tud főzni*. A munkás, ha fáradtan és éhesen haza jön, egyebet is akar enni, mint egy darab kenyeret. A munkás asszonyt legalább az egyszerü főzésre kell megtanitani.

Vibrant panaszkodik, hogy daczára annak, hogy munkásait 1000—1000 márkára biztositotta s értük a dijakat is fizette, sem állandók ez által nem lettek, sem magaviseletük nem javult s ez, véleménye szerint, azért történhetett, mert a munkás a biztositási dijhoz nem járult hozzá s igy a nagyobb érdeklődés végett a munkásnak is hozzá kellene járulnia a dijak fizetéséhez.

Noble maga részéről is konstatálta a nyomort, mely a falun napról-napra jobban föllép s azt tapasztalta, hogy ennek oka az, hogy a városban való élés a falusi nép erejét három generáczió alatt tökéletesen fölemészti. Ez okból ama véleményének ad kifejezést, hogy minden törekvés oda irányuljon, hogy a falusi nép otthonában megtartassék és ne vándoroljon a városba munkát keresni.

A munkásnak látnia, éreznie kell, hogy vele és érte élünk, szellemileg is kell reá hatni, mert a munkás éppen ugy, mint az ur, nemcsak kenyérből él, hanem szellemi táplálékra is van szüksége, a melyet, ha mi nem nyujtunk neki, majd mások adnak neki, de rossz irányban.

Végül még Thiel dr. azon véleményének ad kifejezést, hogy a szervezkedésnek *alólról fölfelé*, a községeknél kell kezdődnie.

A bizottságnak a második nagygyüléshez beadott jelentéséből Thiel dr. nyomán* a következőket emeljük ki: Nagyobb haladást fogunk fölmutatni, ha kicsinyben kezdjük és lassan haladunk előre. Eddig már sikerült az előljáróság, a papság, a tanitók, a német nők és egyéb emberbarátok támogatását kieszközölni. Sajnálattal kellett tapasztalnunk, hogy a mezőgazdaság hivatalos képviselői ellenünk voltak, mig a kormány részéről a legjobb akaratu támogatásban részesültünk. A mezőgazdaság nagy válságon megy át, a melynek pszikológiai okai vannak. Arra kell törekednünk, hogy a falvakat a falusiak részére kellemessé, lakályossá tegyük és hogy őket oda bilincseljük. Módot és eszközt kell találnunk, hogy a lakosság süritését elérhessük.

Olyan munkások, a kik nemcsak kenyérrel élnek, hanem szellemi igényeik is vannak, a mi fölfogásunk szerint haladást jelentenek. Ezen igények jogosak és a berendezést ugy kell eszközölnünk, hogy mindenki jól érezze magát a maga helyén. A munkásokat első sorban az az érzés vonza a városba, hogy ott más társadalmi állást foglalnak el és hogy gyermekeik neveltetése s azok előmenetele meg van könnyitve.

Az egyleti jelentés szerint a tagok száma erősen emelkedik, daczára főleg a birtokosok részéről nyilvánuló közömbösségnek. A nőkhöz intézett fölhivásnak nem volt meg a kellő eredménye.

A lengyel járásokban e törekvések a nép bizalmatlansága miatt erős akadályokra találnak s Szászországban partikuláris áramlat érvényesül ellenük. A sajtó hol támad, hol támogat. Utóbbi időben a nőkhöz intézett fölhivás sok elem helyeslésére talált.

Egy rendes községház épitése jó hatást tenne s a népet a korcsmától elvonná, a mennyiben a falu lakosságának gyülhelye lehetne.

A lakás kérdésének fontossága már több izben hangsulyoztatott, de a legjobb lakás házi asszony nélkül, a ki azt kellemessé teheti, nem ér semmit. A legtöbb férfi a katonaságnál megszokta az egyszerü, de jól elkészitett ételt. Ha ezt otthon nem találják,

* „Bericht über die zweite Hauptversammlung des Ausschusses für Wohlfahrtspflege auf dem Lande am 17. Februar 1898. im grossen Saale des Klubs der Landwirte.“ Berlin S. W. Trowitzsch et Sohn 1898.

csakhamar megszokják a korcsmázást, a pálinkaivást, és a családi élet tönkre van téve.

A földmivelő osztály léte szorosan összefügg az egész hadsereg fennállásával. A katonaság most még csak kevés kis városban van elhelyezve. Legtöbb esetben a földmiveléssel foglalkozók a szolgálati idő után elhagyják foglalkozásukat és másfelé fordulnak.

Mi teendő ez ellen? 1. A vidéki katonai kis helyőrségek föntartása és lehető kibővitése. 2. Az aratás tartamára való szabadságolás.

A mezőgazdaságnak jelentőségét a nemzeti harczképességre nézve és összefüggését a hadsereggel minden alkalommal ki kellene tüntetni.

Az államok kötelessége volna a földbirtokos osztályt támogatni, hogy ez a munkások érdekeit megvédhesse.

A bizottság tagjainak irodalmi középpontja első sorban a félhavi folyóirat: Das Land,*) mely egy év óta hivatalos közlönye is. Ezen ujság mellett van egy uj vállalat, mely ezen törekvések szolgálatában áll, a Kleine Dorfzeitung, a falusi kisujság.

Mig a Das Land czimü lapot a falusi népesség vezető elemei részére, addig a Kleine Dorfzeitung-ot**) a nép zömének szerkesztik, abból a czélból, hogy a jólét emelésének eszméje minél szélesebb körben elterjedjen s a köznép és a munkások egészséges, szivemelő szórakozáshoz jussanak. Magától értetődik, hogy ez utóbbi ujságot egészen másképpen kell szerkeszteni, sokkal nyersebben és népiesebben, mint a másikat, mely főkép az idevágó törekvések tudományos fejtegetésének hivatalos eszköze. —

Az előadott idézetekből is láthatjuk, hogy a német birodalomban — bennünket megelőzve — egészen komolyan foglalkoznak azon társadalmi jelenséggel, mely az alsóbb néposztályoknak a mezőgazdaság kárára való átalakulása folytán nemcsak az egész jelenlegi társadalmi rendet, de az államok létét is fenyegeti. Találóan fejti ki Sohnrey és Thiel dr., hogy az u. n. parasztság, beleértve a mezőgazdasággal foglalkozó munkásokat is, a mai viszonyok közt

*) „Das Land. Zeitschrift für die socialen und volkstümlichen Angelegenheiten auf dem Lande. Organ des Ausschusses für Wohlfahrtspflege auf dem Lande. Herausgeber: Heinrich Sohnrey. Verlag von Trowitzsch et Sohn Berlin S. W. Wilhelm-Strasse 29.“

**) Kleine Dorfzeitung. (Deutsche Dorfschriften, Verlag, Berlin W. Mauerstrasse 44.)

azon egyedüli elem, melyre erős, egészséges, szilárdan álló államot alapitani lehet. Igy ennek fentartása, erősbitése a legeminensebb feladatok közé tartozik ugy az államhatalom, mint a társadalomra nézve.

Társadalmi átalakulások küszöbén mindig a legrosszabbra kell gondolni s jó példát hoz föl Sohnrey, midőn bizonyos vonatkozásokban Angliát emliti, a mely nekünk is, mint kiválóan agrárállamnak, intő például szolgálhat; bár sajnos, be kell ismernünk, hogy országunknak ezen agrár jellege, daczára azon kedvező szellőnek, mely most a viszonyok nyomása alatt hazánkban is lengedezni kezd, — mégmindig nincs eléggé méltatva és érvényesitve.

A mi népünk szerencsére még eléggé ragaszkodik falujához, a röghöz, melyet müvel s iparunk fejletlensége miatt nem is keresi fel oly mohón a városi ipartelepeket, mint külföldön. De bizonyos idő mulva, ha a mezőgazdaság jelentősége az illetékes tényezők részéről mindjobban figyelmen kivül fog hagyatni, itt sem lesz megakadályozható a falusi elemnek a városokba való nagyobb mérvü beköltözködése, hacsak elejét nem vesszük s meg nem teszünk minden előleges intézkedést a falusi otthonoknak — a megélhetés előmozditása által is — kellemessé, vonzóvá tételére.*)

Németországban nagyon sok s a legkisebb részletekig menő eszmét, tanácsot, intelmet és orvoslási módot jelölnek ki a falusi nép helyzetének javitására.

Ezen orvoslási módok, eszmék, tanácsok és intelmekből hazai viszonyainkra való tekintettel különösen figyelmet érdemelnek a következők:

1. A mezőgazdaságot ott sem méltatják a kellő figyelemre s inkább az iparosokkal foglalkoznak.

2. A birtokosok nagy része éppen ugy nem foglalkozik a néppel, mint nálunk.

3. Az ellen, hogy a katonaságot nagy városokba összpontositják, szót emeltek. Az irányelv ma nálunk is ez, pedig nem helyeselhető egészen, mert a mezőgazdasági munkáskalamitásnak ezen intézkedés egyrészt nagy előmozditója, másrészt a katonaságtól falujába vissza nem térő földmüves az elégületlenek számát fogja növelni.

4. Nagy fontossággal biró intés nekünk is a németeknek az a

*) Azóta már a kivándorlás, sajnos, nagyobb mérvben bekövetkezett. Lásd *Kivándorlás* czimü értekezésemet a a VII. fejezetben.

tapasztalata, hogy a mezőgazdasággal foglalkozóknak a szocziáldemokrata eszmékkel szaturálása sokkal veszedelmesebb következményeket szül, mint az iparosoknál, mert az iparos csak jobb létet, jobb bért, kevesebb munkaidőt óhajt, a földmüves ellenben, mint az nálunk a Bodrogközön is történt, a földnek köztük leendő felosztását kivánja.

5. Szintén nagy sulyt fektetnek a teljesen ingyen népkönyvtárakra. Ez a törekvésük egészen természetes s a logikai gondolkodás megdönthetetlen következménye, mert ha a népet a józan társadalom nem oktatja a jóra s el nem látja a szellemi táplálék azon minimumával, mely a nagy tömeget képessé tegye arra, hogy a fennálló jogrendet a kellő erkölcsi és emberi szempontokból mérlegelni tudja s annak előnyeit munkálkodása által egyénileg éppen ugy, mint kisebb társadalmi körén belül tisztességes erkölcsi alapon kihasználja: akkor az izgatók és álapostolok örökös prédájává válik, kik bőven szaturálják őket a szennyirodalom mindenféle termékeivel.

6. Intést látunk a *telepités* kérdésénél is t. i., hogy ezen czélra az egyéneket különösen meg kell választani.

7. Igen jó eszme az *állandó lap* alapitása s egyuttal röpiratok kibocsátása is, mert aktuáliter ezek fognák leghathatósabban ellensulyozni a szocziáldemokratáknak időközönkint világgá bocsájtott termékeit.

8. A jótékonyság gyakorlását is nagyon helyesen fogják fel, t. i. ne legyen az alamizsnaszerü s egyesekkel szemben csak a legritkább s legszükségesebb esetekben alkalmaztassék; inkább a gyengébbek egyesitése s ezen egyesités elősegitésében kell annak, különösen mindennemü szövetkezetek, egyletek létesitése által nyilvánulnia.

9. Ott is észrevették már, hogy a papok és tanitóknak a nép közötti összeköttetése vesztett közvetlensége- és melegségéből. Ez nálunk is kedvezőtlen jelenség s a papok és tanitók hivatásának melegebb felkarolását teszi szükségessé.

10. A hatóságok érdeklődése ott is oly minimális, hogy nem hagyhatták szó nélkül.

11. A kivándorlást nálunk sem erőszakkal kell megakadályozni, hanem a megélhetés könnyitése s a falusi otthon kellemesebbé tétele által.

12. Nagy jelentőséggel biró megjegyzésük, hogy ezen kér-

désekkel kapcsolatos mindennemü intézménynek a pártpolitikától teljesen mentnek kell lennie, mert akkor a siker koczkáztatva van.

13. Az asszonyoknak a jótékonyság körébe tartozó ügyeknél való feltétlen szerepeltetését hangsulyozzák azon okból is, hogy a nő rendeltetésének megfelelő hatáskört kapjon.

14. Fontos eszme és inditvány, hogy a mezőgazdasági munkások dijazása ne készpénzből álljon, mert a munkás pénze rendesen szétforgácsolódik s munkájának gyümölcsét éppen az őszi, téli és tavaszi hónapokban nem élvezheti, daczára annak, hogy a mezei munkás családjának apraját, nagyját éppen azért állitja be a szorgos aratási munkába, hogy megszerezze magának a télire valót.

15. A minden jóra és rosszra annyira fogékony gyermekek nevelése óvodák utján szintén egyike a legfontosabb kérdéseknek és eszméknek.

16. S hogy mindezen eszközlések alulról, a községeknél kezdendők, az annyira elvitathatatlan, mint azon nálunk is elfogadott felfogás, hogy a közigazgatás államositásának nagy munkáját is a községeknél kell és pedig mielőbb kezdeni. —

Ezen üdvös dolgok alkalmazása és érvényesitése azonban Németországban is oly nehézségekbe ütközik, hogy a második nagygyülésen Thiel dr. szükségesnek látta hangsulyozni, hogy „nagyobb haladást fogunk föltüntetni, ha kicsinyben kezdjük és lassan haladunk előre."

Ez az én véleményem is, mert a ki sokat markol, keveset fog s az orvoslási módok közül első sorban azok alkalmaztassanak, melyek a kivánt eredményt leghamarább képesek elősegiteni.

A németek által kijelölt orvoslási módok itt is mind alkalmazhatók, de csak fokozatosan a tényleges szükséghez képest; nálunk minden szimptoma még nem jelentkezett, a mi a német parasztnál már megvan s ha elejét veszszük, nem is fog jelentkezni.

Nálunk nem a tényleges szükség vagy nyomor, inkább az izgatás hozta felszinre a mezőgazdasággal foglalkozók forrongását; *mindazonáltal nem lehet elvitatni, hogy azok sorsán javitani való van és hogy az izgatások minden befolyásukat elveszitsék, kell is javitani. Az állam és a társadalom uralkodó rétegei biztositsanak maguknak a parasztságban erős, egészséges államfentartó s a mi a fő, mert a magyar parasztról van szó, nemzeti elemet.*

Én a bodrogközi mozgalomról*) irt értekezésemben általánosságban jeleztem a hazánkban nézetem szerint alkalmazandó azon orvoslási módokat, melyek hivatva lennének a falusi közjólét emelésére. Ezt programmként állitottam magam elébe, mert erős a hitem, hogy ez által a kivánt czélt el lehet érni.

A fősulyt ismételten is arra fektetem: 1. Hogy jó biróságaink, 2. jó és államositandó közigazgatásunk legyen. 3. Az italmérési és fogyasztási adók a községek által béreltessenek ki s jutalom tárgyai ne legyenek. 4. A gyümölcs és szőllőmüvelés szövetkezek utján is mozdittassék jobban elő. 5. A vagyon nélküli munkások nyilvántartassanak. 6. Szövetkezetek és közmagtárak állittassanak fel. 7. Házi iparágak kultiválása feltétlenül előmozditandó. 8. A tüz, jég és állatbiztositás általánossá, kötelezővé tétessék akár államositás, akár szövetkezés utján. 9. Az iszákosságnak gát vettessék s általában az erkölcsösség idevágó egyletek, fölolvasások, lapok, jutalmazások által fejlesztessék. S végül, mit idáig még nem hangsulyoztam: 10. A nagyobb uradalmakból kihasitandó *bérletek* által a mezőgazdasággal foglalkozókat lehetőleg természetbeli viszontszolgáltatás mellett le kell kötni a földhöz. Ez által megélhetésük biztositva lenne, a munkáshiány — ott, a hol van — megszünnék, a földbirtok sem zsaroltatnék ki annyira, mint a legtöbb kis- és nagybérletnél ma történik. Ezzel a munkabérek reformálása, mely alatt csak emelést lehet érteni, elesnék s a birtokosok megszabadulnának a folyton kisértő válság lidércznyomásától, mert a paraszttal mintegy érdekközösségbe lépve, minden ma létező ellentét el fog simulni s a régi pátriárchális viszony, mely a földesur és a nép közt fennállott, vissza fog térni.

Mindezeket s ezek körén belül a nőegyesület által eszközlendő jótékony munkát csak lépésről-lépésre lehet és kell megvalósitani. De ezt a kérdést: a nép jólétének emelését nem szabad többé elaludni hagyni, hanem számolva a fajunkban rejlő ama tulajdonsággal, hogy a komoly kérdések iránt hamar lelkesül, de lelkesedése hamar lohad is, folyton tápot kell nyujtani az érdeklődésnek. Az orvoslási módok alkalmazását hosszabb időre kell beosztani, hogy az értelmiség folytonos érdeklődése és tevékenysége biztositva legyen s a nép jogos igényei is fokozatosan kielégülést nyerjenek.

*) L. a IV. fejezetben a Független szocziálizmus a Bodrogközben czimü munkámat.

VI. FEJEZET.

A városba való özönlés és a falusi tüzhely védelme.*)

Társadalmi Programm czimü közleményemben több kérdés van, melyeket midőn röviden s általánosságban felemlitettem, mintegy utat, módot és alkalmat akartam nyujtani arra nézve, hogy azokhoz mások is éppen ugy, mint magam, esetenkint bővebben hozzászólhassunk.

Többi közt rámutattam azon jelenségre is, mely a falusi népnek a városokba való özönlésében nyilvánul s mely semmiféle komolyabb figyelmet nem érdemel mindaddig, mig a falusi népnek csupán feleslege vándorol a városokba; a mint azonban ezen bevándorlás a normális mértéket tulhaladja, már nem nevezhető egészséges állapotnak. Erre vonatkozólag igen érdekes fejtegetéseket találtam az alant felsorolt franczia munkákban,**) melyek ezen tárgygyal bőven foglalkoznak. Nem lesz érdektelen azokat közelebbről szemügyre venni.

Az ember (κατ' ἐξοχήν) szocziális lény; már a földön történt első megjelenése alkalmával családja s törzse összes tagjaival mindjárt közös életre, közös vadászatra szövetkezett. Később, midőn a müveltséggel a szükségletek is növekedtek, kedvező helyeken, halbő folyamok és vaddal telt erdők mentén kunyhók emelkednek. A városok szerény kezdetei. Jelentőségük azonban gyorsabban fejlődött, mint gondoljuk, ugy hogy nemsokára nemcsak Egyptomban, de Görögországban s Itáliában is városokat találunk, melyek már jelentékeny szerepet játszanak. A városoknak ugynevezett tulsulya s a vidéknek pangása a bölcsészeket és gondol-

*) Megjelent a Magyar Gazdaszövetség kiadványai közt 1899-ben.

**) Marquis de Nadaillac: Les agglomérations urbaines. Correspondant 10. Juin 1898. Louis Delalande: La dépopulation des campagnes et le bien de famille. L'association catholique. Revue de questions sociales et ouvriéres. 15. Février 1898. M. Meuriot: Les agglomérations urbaines dans l'Europe contemporaine. Paris 1897.

kodó elméket már ezen rég elmult korszakokban is nyugtalanitotta.

Aristoteles *Politicá*-jában elitéli e nagy városokat, mert nagyon sok kézmüvest és kevés katonát adnak; Cicero *De Republica* czimü müvében a tenger melletti városokban nem bizik a vegyes lakosság miatt; Salustius pedig *Cataliná*-jában a Respublica romlását egyenesen a vidék elhanyagolásának tulajdonitja. Mindenki előtt ismeretes továbbá Pliniusnak mondása: *Latifundia perdidere Italiam iam vero et provincias;* de végre maga Rousseau is azt mondja, hogy az emberi faj a városokban elkorcsosodik és folyton fel kell azt frisiteni, hogy meg ne semmisüljön. Bizonyos, hogy a nemzetgazdák is megütközéssel tapasztalják a vidék elnéptelenedését és a városok tulságos növekedését. A politikával foglalkozók még inkább érzik ezt, mert tudják, hogy a mi modern városaink mily veszedelmes elemeket rejtegetnek magukban s mily óriási tüzvészt okozhat a legkisebb szikra is. A nagy ellentét a belváros aedificiumai, palotái és a külváros nyomora között, mely a metropolisokban található, a sors által üldözöttekben csak gyülölséget és irigységet kelt, mely érzelmeknek kifejezésre jutása nyugalmunkat időről-időre megzavarja.

A statisztikusok állitása szerint Európában a népesedés erősen emelkedőben van, kivéve *Francziaországot,* a hol a születések száma már régtől fogva lejjebb szállt, sőt egyes évek deficzittel is zárulnak. Daczára ezen körülménynek s annak, hogy Francziaországban a születési esetek a halálozásokét ritkán mulják felül — a városok lakossága mégis növekvőben van, a miből kétségtelen, hogy itt a szaporulat bevándorlásból, a faluknak tiszta veszteségeképpen áll elő s ez Francziaországra nézve annál is inkább elszomoritóbb, mert ott a városok nagy terjedési képességgel birnak.

A németek 1877 óta minden tekintetben s igy a társadalmi bajok orvoslása tekintetében is nagy haladást mutatnak s mindennek daczára ott is ugyanazon jelenséggel találkozzunk, mint másutt, t. i. a falusiak a nagyobb fizetések miatt a városokba özönlenek. Nem veszik tekintetbe a drágább életet, eltürik a nyomort, mely ott honol s elfelejtik a falusi egészséges életet, a mit a városban legjobb körülmények között sem képesek elővarázsolni.

Ugyanezen jelenségek észlelhetők Ausztriában is, Magyarországon kevésbé, mert nálunk az ipar még nincs annyira kifejlődve,

mint másutt s éppen azért, bár az ipari központok befolyása szemmel látható, a vándorlási mozgalom még nagyon nem fejlett ki.

S igy végig lehetne utazni az egész kontinensen, de át lehetne nézni a statisztikusok állitása szerint Amerikába is s a városok növekedése mindenütt a falusiak rovására megy.

Már most ennek a folyamatnak nemcsak az okait kell fürkészni, de következményeivel is számot kell vetni. Az okok különbözők. A föld, vagyis a mezőgazdaság alapja nem igen szaporitható s ha még ugy müveljük is, a folyton növekvő népességet nem képes élelmezni. Ezen kalamitás ott észlelhető legkevésbé, a hol az e miatt kivándorló falusi nép elég képesség és szorgalommal bir magát az ipar és kereskedelem terén kárpótolni, a mint például Angliában. Az agrárválság szivós terjedési képességgel az Egyesült Királyság minden részében megvan és miután, sajnos, nem mondhatjuk véletlennek vagy időlegesnek, folyton nagyobb erőt kölcsönöz a földtulajdon elleni harcznak. Tudjuk, mily gazdasági forradalom játszódott le egy évszázad óta Angliában, a parasztbirtokosok régi osztálya eltünt és a földtulajdont kevés kézben látjuk összpontosulva.

Azzal egyidejüleg, hogy az ipari és városi élet a falusi élet és foglalkozás rovására kifejlődött, a mezőgazdasági ipar is mindig jobban a kézmüipar feltételeihez közeledett. Angliában a nagybirtokok az ország $^{1}/_{6}$ részét teszik*) és bár ez egészségtelen állapot, mert a falusi nép kivándorlása s az ipar és kereskedelem felé való fordulása főleg ennek tulajdonitható, ott mégis oly jólét van, melyet más országokban hiába keresünk. Az állam pénzügyi állapota oly virágzó, hogy a pénzügyminiszter superplussal, fölösleggel dolgozik s nemcsak az egyenes adót szállitják le, hanem bizonyos indirekt adókat is. Ott tehát az általánosan fellépett agrárválságnak ma még a nemzeti életet megbomlasztó hatása kevésbé mutatkozik, mint a szárazföldön.**)

A nagybirtoknak befolyását látni lehet Németországban éppen ugy, mint Angliában, Olaszországban, sőt Ausztriában is, a kivándorlás onnan legerősebb, a hol nagy latifundiumok vannak, de ebből folyólag nem szabad azt sem gondolnunk, hogy a kis-

*) Albert Métin: Le socialisme en Angleterre. Paris. Alcan 1897.

**) Sidney Webb: Socialism in England. London. Swan, Sonnenschein 1893.

birtok a falusi vidéknek depopuláczióját vissza tudná tartani és megszegényedett faluinkat megmentené; mert a hol rossz a talaj s a hol a földből, a miből az apa még megtudott élni, a fiuk és unokák többé meg nem élhetnek, ott a kivándorlás szintén erős, s a paraszt a jobb élet utáni feltételeket, melyeket saját falujában többé nem találhat, megy messze földre is keresni.

A terhek növekednek, az élet ára rendkivül változékony, a gépek behozatala az emberek keresetét, különösen a földmüvelő népnél határozottan megapasztja. Hisz még én is emlékezem azon időkre, midőn a nép egész télen élelmet keresett magának a kézi cséppel, mit fedett helyen eső, hideg s havazás alkalmával egyaránt végezhetett; ettől most elestek, s kénytelenek ma a télnek nagyrészét munka nélkül eltölteni. Lehetett is annak idején e miatt sok panaszt hallani, ma már nem, mert a kik ezért panaszkodtak, azok falujokat már el is hagyták.

A városba vándorlás fő oka, hogy nagy a különbség a városi és falusi napszám között és Európában azt látjuk, hogy a napszám emelésére irányuló mozgalom mindenütt megvan, ugy, hogy a kivándorlás és a napszám, vagy a bérek között fedezhető föl bizonyos összefüggés. Ha ezt egyes vidékeken, hol nagyobb mérvü kivándorlás van, bővebb megfigyelés tárgyává tesszük, ezen összefüggés mindjárt szemünkbe is ötlik. Ezen fő ok mellett azonban közrejátszanak még mások is.

Ma ugyanis minden körülmény: *törvények*, intézmények, szokások összejátszanak, hogy a vidék *elnéptelenedése* nagyobb mérveket öltsön. A természetben való osztály az örökségek eldarabolását igen elősegiti és sajnosan tapasztaljuk, hogy az az apa, ki a régi időben telkén még jólétnek örvendett, gyermekeit már nem tudja együtt tartani és felnevelni. Ennek a következménye az is, hogy minden tekintély s igy az apai tekintély is megszünik.

A mezei gazdálkodásnak nincs már még az a becse, a mi volt azelőtt; a katonai szolgálatból kimenekült fiatal ember sokszor nem akar többet falujába visszatérni, nem akarja elhagyni a várost, szokásait, kényelmét s a szórakozást, a melyet ott talált; az egyszerü élet, a fáradtság, falusi foglalkozás már nem izlik neki, magasabbra vágyik, más alkalmazást keres. Nem is lehet neki rossz néven venni, ha látjuk, hogy az intelligens elem is, ha módjában van, a mint a tél beáll, szintén ott hagyja a falut s megy be a városba.

A vasutak, az ujságok már a legtávolabb eső, azelőtt hozzá-

férhetetlen falukba is elhozzák az uj eszméket, melyek a nép felfogásában forradalmat idéznek elő. Ehhez járul a falusi iskolák rossz rendszere, mert ott *mindenre tanitják a gyermekeket*, csak arra nem, a minek ők hivatásos helyzetükben, mint *földmüvesek* egykoron hasznát vehetnék.

A népiskolákban, ugy mint azt Amerikában és Németországban látjuk, a falusi gyermekeket a falusi élet előnyeire kellene oktatni és figyelmeztetni s őket ez irányban az élet küzdelmeire előkésziteni. Ennek hiánya miatt fordul elő a mezőgazdaságnál azon állapot, hogy a kik mitőlünk például Amerikába vándorolnak, a mit itt szégyenlettek megtenni, ott ugyanazt a munkát, az ottani egészségesebb felfogások hatása alatt, kedvvel végzik el.

De a falusi lakosságot még azon ok is késztetí a kivándorlásra, hogy a hatóságok nem törődnek vele; a főszolgabirót csak akkor látják, ha ez őket büntetni jön, vagy ha választásról van szó; a jegyző nemcsak az adószedésnél, de minden alkalommal zaklatja őket, mert kénytelen vele, annyi már most az adó, főadó, mellékadó és pótadó, meg egyéb közteher, a mit az állam, törvényhatóság, társadalom ráoktroját, hogy ki sem ismeri magát.

A közegészségügy még a legtöbb helyen szánalmas, se doktor, se patika, se kórház, azért mutat a statisztika annyi gyermekhalandóságot a falukon. Ezek nemcsak a járványok következtében vesznek el, hanem a magukra hagyottság, rossz lakás, drága élelem, babonaság is pusztitja őket.

Ha az okokat tovább füzzük, helyesen mondja M. Meuriot is, hogy nem a nagybirtokosok kedvtelése irányitja a falusi elemeket a városokba, hanem a gazdasági forradalom és pedig a legmélyremenőbb, melyen az emberiség keresztül ment, t. i. az ipari és mezőgazdasági munkának teljes átváltozása. Több okot is lehetne fölhozni, de térjünk át most az eredményekre, s az azokból levont következményekre.

Itt fel kell emlitenem azt, a mit más alkalomkor*) mondottam, hogy t. i. mi történnék a városokkal faluk nélkül, honnét vennék a felfrisitést s az őserőt? Még a halálozás is nagyobb városokban, mint faluhelyen; némely országban, például Franciaországban ehhez hozzájárul még a születések csökkenése, a házas-

*) Lásd a szövetkezeti törvényjavaslatról tartott főrendiházi beszédemet a II. R. I. fejezetében.

ságok, különösen a városokban kevesbednek, a mi mind összefügg azzal, hogy a megélhetés napról-napra nehezebb. Az őrültségi és öngyilkossági esetek mindenütt emelkedőben vannak; s a franczia irók különösen már évek óta panaszkodnak, hogy náluk a családi élet nemcsak a magasabb körökben, nemcsak a városokban a gyárimunkások között vesztett nemességéből, de falukon is kezd tönkremenni. A gyermek nélküli családok nagyon gyakoriak; az egy-gyermekrendszer nálunk is, Somogyban és Baranyában kezd már lábra kapni, mi eléggé elszomoritó, ugy erkölcsi, mint anyagi szempontból. S talán el fog jönni az az idő, midőn a Lex Papia Poppaeá-t*) kell majd ugy itt, mint Francziaországban is behozni; pedig ha a család széjjel megy, ha tagjai egymás iránt nem birnak érzékkel, a birtok is széjjel málik.

Már most az a kérdés, hogy ha a társadalmi bomlás emlitett jelenségei mind fenállanak, mi lehet ezek *orvossága?* Mert azt a jogát senkinek el nem lehet venni, hogy ha kötelmeinek eleget tett, oda ne menjen, a hová akar, igy tehát mig az okot meg nem szüntetjük, a városokba özönlés mindig növekvőben lesz, a nélkül, hogy erre az orvosszert föltalálhatnánk.

A kit a népességi mozgalmak, a születések és halálozások emberöltőkön keresztül, városban és falun, érdekelnek, az olvassa el dr. R. *Kuczynszki* müvét: *Der Zug nach der Stadt*, mely ellentétben az eddigi föltevésekkel, azon következtetésre jut, hogy a városi lakosság magát saját feleslegéből kiegészitheti; ennek ellenében és mintegy kritikául irt *Ballod* dr. egy könyvet**) a városi és falusi népesség életképességéről. E mü kivonatban ösmertetve van a *Das Land* czimü lap 1899. évi október 15., november 1. és 15-iki számaiban. A térszüke nem engedi, hogy ezen két művel bővebben foglalkozzunk. Ballod könyvéből azonban szükségesnek tartom az egész irányának dokumentálására a következőket szószerint közölni:

„Fejtegetéseinkkel nem akarjuk a városok jelentőségét félre-

*) A Lex Papia Poppaea szerint Rómában a császárok korában mindenki köteles volt 20 és 60 év közt házasságra lépni, a nőtlen férfiakat és a magtalan családokat megadóztatták, ellenben a gyermekekkel megáldott házasfelek különféle előnyökben részesültek stb.

**) Der Zug nach der Stadt. Statistische Studien von Dr. R. Kuczynski. Stuttgart 1897. Dr. Ballod. Die Lebensfähigkeit der städtischen und ländischen Bevölkerung, XXII. Bd von Schmollers „Jahrbuch für Gesetzgebung."

ismerni. A városok a műveltség és czivilizáczió góczpontjai, főkép ők idézték elő a nagy gazdagságot, kényelmet és finomabb élvezeteket, nekik köszönhetők a legfontosabb és leghasznosabb találmányok; azoknak, t. i. a városoknak egyszerü eltörlésével a csak földmiveléssel foglalkozó népességnek ismét a barbárságba és szegénységbe kellene visszaesnie. Ha azonban a városoknak egyszersmind nagy fizikai erőt és önfentartási képességet akarunk vindikálni, akkor alig elérhetőt kivánunk. A nemzeteknél ugy a fizikai, mint a szellemi erőgyüjtő a falusi népesség, a városok a szellemi erőket nagyobb kifejlődésre ösztönzik ugyan, maradandó állaga azonban csak a falusi népességben van. A falusi népességnek munkája igen nehéz, talán a legnehezebb, t. i. az anyaföldből a jövedelmet előteremteni, de viszont legalább nincs kényszeritve rá, hogy heves idegrontó harczot vivjon saját kebelében, mint azt a városi lakosságnak tennie kell. A tiszta levegő, a rendes szünetek a munkában, különösen télen, egészségét ugy fizikailag, mint szellemileg föntartják."

Ballod következtetései tehát feltételezni engedik, hogy az abnormis depopuláczió meggátlásának egyedüli orvossága: a falusi otthont kellemessé tenni. Ennek módjait *Társadalmi Programmomban* kifejtettem s annak nyomán nekünk minden eszközt meg kell ragadnunk, hogy a falusi népet a röghöz kössük, családját oda erősitsük, egy szóval azon kell lennünk, hogy a föld és ember közt a kapcsot, ha kell, a szabad forgalom idáig annyira dicsőitett elvének elvetésével is, az *örökösödési törvény* megváltoztatása által szorosabbra füzzük.

A tüzhely védelme e könyvemben már érintve volt, az ott elmondottakat kell itt még kellő figyelemben részesiteni.

A törvényhozás feladata a kisebb parasztbirtokok családjának a lehetőséget megadni, hogy oly vagyont szerezzen vagy tartson meg, mely nem elidegenithető, életében végrehajtás alá nem eshetnék s ezt halála után *egyik* gyermekére hagyhatná. Az első eredmény tehát az volna, hogy a földmüves gazdának oly nyugalmas otthont szereznénk, melyben a holnapja is biztositva volna s akkor gyermekeit az apai foglalkozás iránti szeretetben nevelhetné.

Ezen apróbb, mondjuk paraszt hitbizományoknak institucziója a közel jövőben a parasztbirtokosok oly kiváló osztályának a magvát alkothatná, mely osztály a különböző szövetkezetek és

földmüves egyletek segitsége és támogatásával a haza jövendő sorsára is nagy befolyással lehetne. Gondoljunk csak arra, hogy péld. a sárosmegyei gazdák eperjesi szövetkezete a falusi népet már műtrágyával látja el. Azzal javitják a földet, ugy hogy a parasztbirtokosok a szövetkezetek utján a jobb gazdálkodást mindenütt elérhetnék s jövedelmeiket fokozhatnák. Az állami támogatás és segitség csak akkor fogja a parasztgazdákat a jobb mivelés felé terelni, ha jó példák után indulhatnak és szövetkezetek által, melyek az egyénben az önsegély érzelmeit is eredményesen felköltik, a szükséges dolgokat olcsón és kedvező feltételek mellett beszerezhetik.

Franczia- és Németországban látjuk, hogy a különböző gazdasági egyletek, kamarák, szindikátusok, midőn egyes tagjaiknak megrendeléseit gyüjtik, az egyszerü parasztembernek is megadják a lehetőséget arra, hogy az ujabb földjavitó szereket és eszközöket használhassa, melyeket eddig csak a gazdagabb s nagyobb birtokok voltak képesek eszközölni.

A fogyasztási és értékesitő szövetkezeteknek az emlitett országokban még az a nagy eredményük is megvan, hogy a közvetitőknek a falusi népre nehezedő jármát le tudták rázni, a hitelszövetkezetek által pedig hitelt nyujtván a népnek, azt a végelpusztulástól megmentették. De a szövetkezeteknek nemcsak abban van erejük, hogy egyes tagjaiknak szükségleteit és hiteligényeit olcsón kielégithetik, hanem szellemi és anyagi érdekközösséget is teremtenek ugy a legnagyobb, mint a legkisebb birtokos között. Ezek egy testté olvadnak s a kölcsönös bizalom által összetartva érdekeiknek közös védelmére mindenkor készek lesznek.

Meg kell nálunk is jönnie azon időnek, a mint az már más országokban megjött, hogy a nagyobb birtokosok be fogják tölteni azt a szerepet, a melyre nagyobb vagyonuk, összeköttetéseik, müveltségüknél fogva hivatva vannak s a kis emberek ügyeit felkarolván, azok bajaival jobban fognak törődni. A hol a vezető osztály és a földet verejtékével dolgozó egyének szövetsége létesül, ott a boldogulásnak, a jobb jövőnek utja nyitva van, ott kilátás van arra, hogy a létező bajok enyhülni fognak s a szoczálizmusnak soha sem lesz tere.

Mi azon a ponton vagyunk, hogy még a legelhanyagoltabb vidék lakói sem elégesznek meg üres szólamok és igéretekkel, miket a választások alkalmával a jelöltek oly bőven szórnak, hanem tetteket akarnak látni.

De mindezek a szövetkezetek és egyéb szindikális mozgalmak sem képesek, a mint azt ugy Franczia-, mint Németországban látjuk, a bajt gyökeresen kiirtani. A paraszt megélhetését a szövetkezés kétségkivül megkönnyiti, lelkében a felelősség érzetét felkölti, a felelősség a szolidaritást fejleszti, de mindez még nem elég, mert ha az örökösödési törvényt a parasztra nézve a már említett módon meg nem változtatják, a családok tönkre mennek. Már az ókor irói és bölcsészeinél minduntalan olvassuk, hogy csak azon társadalom élhet meg és virágozhatik, a mely erőteljes, egészséges családokon alapszik.

Francziaországban a törvényhozás az amerikai *homestead* és a német *Hoeforelle* *) példájára már a birtokminimumot védő törvények hozásával foglalkozik.**)

Igen, a kisbirtokot védeni kell, meg kell óvni attól a veszélytől, a mely fenyegeti. Más helyütt kimondották, hogy csak az egészséges parasztosztály az az erős szirt, a melyen a szocziálizmus hullámai hajótörést szenvednek. Ebből az következik, hogy a tűzhely védelmét valami módon be kell hozni, akár parasztbitbizományok formájára, akár más módon, de valamely védelmet mindenesetre kell adni. Minden intézménynek, minden rendszernek megvannak a kellemetlen oldalai, azok ellen fel lehet szólalni, de a közjó érdekében el kell türni. Utóvégre bátran kérdezhetjük, hogy miért ne menthetnénk meg azt a parasztot, a ki kétségen kivül az első társadalmi funkcziót végzi, ki a köznek az élelmezésén fáradozik, az erőszakos végrehajtás alól?

Soha privilégium, ha ezt annak lehetne nevezni, jobban nem lenne alkalmazva, mert hát van-e a ki annyira megérdemelné a törvényhozás segitségét, mint az a földmüves, a ki mindig küzd az élet nehézségeivel, ki minden évszakban a legellentétesebb időjárással harczol: a jéggel, fagygyal, a szárazsággal, a tulnedvességgel, kit földje sokszor cserben hagy, kit mindenféle verseny nyom és üldöz; lehetne-e rájuk nézve becsesebb intézmény, mint a mely azt a kis földet részükre biztositja, a mely föld az egészséges családok alapját megadhatja s a melyen az egész társadalmi rend nyugszik?

*) Bulletin mensuel de la Ligue Française du Coin de Terre et du Foyer. Juin, 1898.

**) Dr. Baernreither. Stammgüter-System und Anerbenrecht in Deutschland. Wien, 1882.

Eppen azért, ha a tüzhelyt megvédjük, a hitelszövetkezetekkel a paraszt hiteligényeit fedezzük, személyes hitelt adván neki, fogyasztási szövetkezetek által szükségleteit közvetitők kizárásával, olcsón kielégitjük: akkor szoktatni fogjuk őt a munkára, az összetartozandóság érzetére és takarékosságra. Az a szorgalmas, takarékos ember, kit szomszédja becsül, kinek ha még hozzá oly birtoka van, melyet ő sajátjának nevezhet s melyet ő tőle semmiféle körülmények közt sem vehetnek el, mindenesetre hasznos tagja a társadalomnak.

A nélkül, hogy áttérnék a módozatokra, már most hangsulyoznom kell, hogy annak a minimumnak, mit biztositani akarunk számára, elegendőnek kell lennie arra, hogy egy közép számu családot fentarthasson.

Az ipari munkásoknak annyi előny, betegsegités, munkásvédelem stb. van biztositva, hogy azok mellett a mezőgazdaságiak messze hátul maradnak. Érdekes azonban, hogy amazoknak kivánságait nemcsak azért teljesitik előbb, mert jobban lármáznak, hanem mert félnek is tőlük.

De a csendes, békés földmüvest azért, mert ő reá nehezedik minden, figyelmen kivül hagyni nem szabad, mert ha az elégedetlenség az ő körükben nő, könnyen lehetnek prédái annak a mozgalomnak, mely már rájuk is kivetette hálóját. Most kell velük foglalkoznunk, mig csendesek, mert azután már bajosabb és nehezebb az orvoslás.

A kor intő szava, az alföldi szocziálista mozgalom figyelmeztett bennünket, hogy foglalkoznunk kell velök s ez a törvényhozónak is kötelessége.

Az első lépés a hitelszövetkezetekről szóló törvény behozatala által megtörtént. A másik fontos lépés *a tüzhely védelme* legyen.

Most itt az ideje, hogy a törvényhozók bebizonyitsák, hogy a földet megmunkálókkal szemben jó indulattal viseltetnek, hogy meg akarják őket menteni azon veszélyektől, a melyek őket fenyegetik; s alkalmat akarnak nekik adni, hogy a családi tüzhelyet megtarthassák és a haza földjén szabadon, függetlenül és jól érezzék magukat.

Ne vágyakozzanak a kivándorlásra!

VII. FEJEZET.

A szocziális kérdés és a falusi jólét emelése.*)

Ha bővebb megfigyelés s tanulmányozás tárgyává tesszük az egyes államok közgazdasági életét és viszonyait, azon tapasztalatra jutunk, hogy az agrárkérdések az egész világon tagadhatatlan előtérbe léptek.**) Sajnos azonban, hogy megoldásuk felett nincs egyértelműség. A nézetek nagyon eltérők s talán azért, mert az egyes kereseti csoportok közt az érdekellentét igen nagy, vagy talán inkább azért, mert az agrárkérdések alapos megbirálásához szükséges ismeretek igen kevés embernél találhatók föl.

A városok lakóinak nagy része ugyanis nem ösmeri a mezőgazdasági ipar és foglalkozás sajátos természetét, a falusi viszonyokat és állapotokat, de a legtöbb gazda is egyoldalu fölfogásból indul ki s azon szoros és benső összefüggést, mely a mezőgazdaság és a nemzetgazdaság többi ágai: az ipar és kereskedelem közt létezik, nem látja vagy nem akarja látni. Hozzá kell tennünk még azt is, hogy könyvekből, különösen közgazdasági téren, nehéz alapos s alkalmazható ismereteket szerezni, mert *csak az élet* maga adhatja meg az irányt, a buzditást s csak a közvetlen megfigyelés és gyakorlat által lehet a rejtélyesnek látszó talányokhoz a kellő magyarázatot megtalálni.

*) Ezt a munkámat a Szegedi Gazdakongresszuson 1899. évi szeptember 11-én olvastam föl s megjelent külön füzetben a Magyar Gazdaszövetség kiadványai közt.

**) Lásd: Sociale Bewegungen und Theorien bis zur modernen Arbeiterbewegung, von Gustav Maier, Leipzig, Teubner 1898. — Italiens Volkswirtschaft. Ein Vortrag von Dr. Ed. von der Hellen. Freiburg 1899. — Die Agrarischen i. B. Aufgaben der Gegenwart, von Dr. Th. Freiherr von der Goltz. Jena, 1895. — Vorlesungen über Agrarwesen und Agrarpolitik von Dr. Th. Freiherr von der Goltz, Jena, 1895. — Die Lage der englischen Landwirtschaft von Dr. F. Th. König, Jena, 1899.

A nemzetgazdaságtan, mint tudomány igen száraz, mert hogy további vizsgálódásaink s következtetéseinkben helyes támpontot és irányt nyerhessünk, nem elég csupán az elvont fogalmakkal megismerkedni, de elengedhetetlenül szükséges — s akkor már nemcsak érdekfeszitővé, de tanulságossá is fog reánk nézve válni — hogy a világ közgazdasági sorsára oly nagy befolyással biró *problémákon* a természet nyilt ölén, a nép életéből meritett közvetlen tapasztalatok fonalán elmélkedjünk. De sajnos, egy téren sem látunk nagyobb közönyt és sehol sem találunk gyöngébb átlagismeretet, mint itt. Egész nevelési rendszerünk hiányos, a gazdasági kérdéseknek teljes elhanyagolása minden iskolán keresztül — a népiskolától kezdve föl az egyetemig — nagyobbrészt oka annak, hogy a létezőt minden gondolkozás nélkül elfogadjuk és mindig nagykésőn jut eszünkbe, hogy ez lehetne másképpen is, lehetne jobban is.

Mondhatni, hogy a 48-as időktől fogva egész a mai napig mezőgazdasági téren, daczára annak, hogy a szabadelvüség zászlóját fennen lobogtatták, a legnagyobb konzervativizmust tanusitottuk!

Az életünket érintő személyes terhek és gondok legtöbbször elveszik a helyes szemmértéket, melynél fogva nem látjuk, minő elválaszthatatlan részecskéi vagyunk a társadalom egyetemének s hogy annak, mint egésznek müködése befolyással van összes életviszonyainkra. Csak a ki ezt figyelembe veszi s életét e szerint irányitja, munkálhat hasznosan a köz javára.

Hozzá kell tennem még azt, hogy e tudomány, melyről szólottam, ifju korát éli, mert legfeljebb 100 évre mehetünk vissza daczára annak, hogy az ókor nagy elméi a gazdasági kérdésekkel komolyan foglalkoztak, de a közállapotoknak egy bizonyos kritikáján és egyes elméleti rendszerek fölállitásán tul soha sem jutottak.

Csak midőn a régi világnézlet megváltozása után a gazdasági élet jelenségeivel tudományosan kezdtek foglalkozni, idö és hely szerint és azokat számszerüleg megállapitották, vagyis midőn a *statisztika* megszületett, akkor kezdték csak a különböző népeknek számarányát, mozgalmát, életmódját, tevékenységét, igényeit, fogyasztását, az ipar és kereskedelem egyes mozzanatait, a birtok eloszlását és egyéb fontos körülményeket közelebbről megfigyelni s akkor jöttek rá, hogy egyenlő okok és viszonyok egyenlő okozatokat és következményeket hoznak létre.

Azt a bizonyos törvényszerüséget, hogy például az aratás mikéntje és az azt követő árak az élelmiszerek tekintetében a születések és halálozások számával összefüggnek, de sőt, hogy az oly jelenségek, mint büntettek, gyilkosságok és öngyilkosságok is vele szoros kapcsolatban vannak és időről-időre egy bizonyos szabály szerint vissza is térnek, ma már nem lehet eltagadni. Az okok és jelenségek tanulmányozása közben rájöttek az emberek arra, hogy orvoslási módok után is kell nézni, hogy ezen egészségtelen viszonyokon, ezen sulyos helyzeten segitsenek.

És itt van azon határ, a hol a nemzetgazdaságtan a *szocziális politikával* érintkezik, mely tan mindazon állapotok szemléletével és megfigyelésével foglalkozik, melyet a 19-ik század végén *szocziális kérdés* alatt foglalnak össze most már nemcsak tudósok, hanem laikusok is s melynek végczélja az emberi életet a társadalomban a legjobb és legigazságosabb módon berendezni.

Két irány van,*) melyet a világ fönnállása óta egymással szemben találunk, az egyik a *köznek* (az emberek bármily formában való csoportosulását értve ez alátt) a legnagyobb jóléte, és a másik az *egyesnek* a legnagyobb boldogságot biztositó függetlensége.

Minden lényben, természettől fogva az önfentartás ösztöne van beoltva, a mely éppen a szabadság, függetlenség és boldogság utáni vágyban nyilvánul. Ez utjában azonban magához hasonlókkal találkozik, kik őt ezen törekvéseiben vagy segiteni vagy akadályozni fogják: az elsőket saját czéljaira igyekszik fölhasználni, az utóbbiakat az utjából eltávolitani. Igy keletkezik a család, a törzs, az állam.

Minél jobban haladt a világon a munkamegosztás, a kultura és minél jobban igyekeztek az emberek a természet erőit és gyümölcseit saját maguknak biztositani, annál jobban tüntek elő az *összetartás* előnyei is és az egyének annál jobban jöttek egymástól a közös érdek következtében függésbe.

És ha az egyes emberek a törzsnek, a közösségnek, az államnak alá is vetik magukat, mindezen csoportosulások élére ismét csak emberek állanak, a kik természetszerüleg a közösség egyes tagjait a saját személyes érdekükben is igyekeznek kihasználni és

*) Lásd Gustav Maier előbb idézett munkáját: Sociale Bewegungen stb. a 7-ik lapon.

ennek nyomán fakad az a sok nyomor, mely miatt az emberek és országok egymással folytonos harczban és versengésben állanak és ebben rejlik tulajdonképpen az ugynevezett *szocziális kérdés*.

Ezen uralmi vágy, mely az egyeseket éppen ugy, mint a közösségeket a világ fönnállása óta vezérli, tulajdonképpen azonos a gazdagodási vágygyal nemcsak az anyagiakban, hanem szellemi tekintetben is. S ha végig lapozgatjuk a történelmet, azt látjuk, hogy az ókor népei, igy a régi kulturnépek: az egyiptomiak, a babyloniak, asszirok, továbbá a görögök és rómaiak mind tönkrementek, mert uralmuk ingatag alapon állott. Vesztüket ugyanis mindezeknek csak az okozta, hogy az anyagilag és szellemileg vagyonosabbak kisebbségben voltak mindig azoknak a tömegével szemben, a kik anyagi és szellemi javak hiányában nem érdeklődtek azokért az államföntartó létesitményekért, melyeknek hasznában részük elenyésző volt.

Ha egy *nagy város* óriási forgalmát, közlekedési eszközeinek sokaságát, legkülönbözőbb foglalkozásu népességét, az anyagcserét az ipar és kereskedelem kiterjedését szemügyre veszszük: tapasztalni fogjuk azt a nagy érdekellentétet, mely a különböző foglalkozásuak közt kétségtelenül fönnáll, — akkor önkéntelenül is azon gondolatra jövünk, hogy az egész nem egyéb, mint *a gyöngébbnek az erősebbel való folytonos küzdelme.*

Vagy nem jövünk-e tudatára annak, hogy tulajdonképpen minden világrész versenyez egymással és ezen versenyben legelső sorban azon országok vannak érdekelve, a melyek földmüveléssel, őstermeléssel foglalkoznak: midőn látjuk, hogy a sok életnemü, melyet szorgalmas kezek az egész világon learatnak, a legkülönbözőbb közlekedési eszközök segitségével — vizen és szárazon — a világ majdnem minden zugába eljut?

S végre nem-e szomoruan s mintegy tehetetlenül tapasztaljuk és látjuk azt az igazságtalanságot, hogy az életáruk nem a kereslet és kinálat törvényei szerint alakulnak, hanem mesterséges hangulattal csinálják azok, kiknek a termelésben semmi részük sem volt s mindez történik azoknak megkérdezése és hozzájárulása nélkül, kik akár közvetlenül, akár közvetve a termelést bizonyára elősegitették?

S mindehhez még hozzájárul az, hogy ha a bő aratás idején a rengő kalászokat látjuk és szivünk örül, hogy milyen Isten áldása van, nem is képzeljük magunknak, hogy azoknak nagy része, a

kik arczuk verejtékével aratják a magukét, munkájuk gyümölcseit nem élvezik. Ha fáradságot vennénk magunknak és a telekkönyvi állapotokat megnéznők, azt találnók, hogy az a föld, melyen az illetők aratnak, nem sokáig fogja tulajdonukat képezni.

A gazdának állapota valóban nem irigylendő, a világpiacz versenyének támasz nélkül ki van téve, az előhaladott pénzgazdaság hálójában tartja fogva, a terhek, melyeket a község, a megye, az egyház, a társadalom, az állam reá rónak, mindig jobban nyomják, az internáczionális börzének játéklabdája lett, a különböző uzsorák nemei fojtogatják, az örökösödési jog szintén hátrányára van s az adósságokkal szemben a törvény is védtelenül hagyja! Ily körülmények közt csak bérlőjévé lesz birtokának, sőt a legtöbb esetben elveszti azt, mert a sokat dicsért szabadság helyett a legnagyobb *gazdasági függésbe* és rabságba esett.

De ez nemcsak Magyarországon van igy, hanem az egész világon; mindenütt foglalkoznak az agrár-reformok kérdésével, mert mindenütt érzik azoknak szükségét.

Mireánk nézve igen érdekes, hogy Anglia, mely országot mi még rövid idő előtt mezőgazdaságilag boldognak tartottunk s azon válságtól, mely a kontinens államait érintette, mentnek hittünk, ugyanezen válsággal küzd és o t igen komolyan foglalkoznak az állapotok gyógyitásával, a mint azt a Royal Commission on Agriculture müködéséből láthatjuk.* Liebknecht** evvel szemben más nézeten van; ő ugyanis azt állitja, hogy: „Die Englischen Herren vom Lande haben sich schliesslich in das unvermeidliche gefügt. Sie haben ihren Kopf angestrengt und fleissig gearbeitet, und die Belohnung ist auch nicht ausgeblieben: die englische Landwirtschaft ist heute der Landwirtschaft in den übrigen Ländern ebenso entschieden voran, als sie es vor Abschaffung der Kornzölle war. Aber sie hat sich den veränderten Existenz-Bedingungen anbequemt und ihre Sache auf sich selbst gestellt, statt auf den Bettelsack".

De azt hiszem, Liebknecht ezzel csak saját hazáját, Németországot akarta ütni; ő köztudomásulag szintén Marx tanitványa,

* Lásd „Die englische Agrarkrisis, ihre Ausdehnung, Ursachen und Heilmittel". Nach der Enquete der „Royal Commission on Agriculture" bearbeitet von Dr. Oskar Stillich. Jena 1899.

** Lásd: Cosmopolis 1898. Nov. Vol. XII. no. XXXV. W. Liebknecht „Eine Erinnerung an Cobden und Bright". 564. lap.

sokáig élt utóbbival Angliában; Marx rendszerét a tudományos szocziálizmusról, melyet a szocziáldemokraták azóta elfogadtak s evangéliumokká tették, Liebknecht is tovább fejlesztette. Legujabb időben azonban ezt a tant 1893-ban Stuttgartban a szocziáldemokraták pártgyülésén Bernstein megtámadta* s mindig jobban kiviláglik, hogy ugy Marx, mint tanitványai egész okoskodásukat az azon időbeli angol viszonyokból, midőn ott éltek, meritették. Azért, ha a R. C.on A. jelentését olvassuk, éppen az ellenkezőjét találjuk meg annak, a mit Liebknecht állitott.

Angliában van válság és ennek okait az élelmi czikkek árai és az állati termények áresésében és a külországok nagy versenyében találják; a válság különösen ólomsulylyal nehezedik a földbirtoktulajdonosokra, a bérlők ott nem szenvednek annyira s legkevésbé szenvednek a mezőgazdasági munkások; mig Németországban ugyancsak a nagybirtokosok szenvedtek többet, mint a kisbirtokosok, de viszont a mezőgazdasággal foglalkozó elemek rosszabb helyzetben vannak ott, mint Angliában.

A mi a válság okainak megszüntetését illeti, az előbb emlitett bizottság Angliában a fősulyt az *önsegélyre* fekteti, t. i. a szövetkezetekre és az üzemeknek technikailag és gazdaságilag jobb kiterjesztésére. A létező angol agrárjognak megváltoztatása, csak szük keretben mozog; köztudomásu, hogy Németországban a mezőgazdaság javára törvényhozásilag sokkal többet tettek, mint Angliában; csak röviden érinteni akarom a járadékbirtokra vonatkozó törvényt, a mezőgazdasági kamarák intézményét, a központi szövetkezeti pénztárt, a börzereformot stb.

Francziaországban igen sok történt, különösen szövetkezeti téren, csak a szindikátusokra akarok rámutatni, a regionale bankokra, a szövetkezeti biztositás különféle nemeire.

Hogy Belgiumban mennyire haladt a szövetkezeti eszme, ugyis ismeretes.

Olaszországban az agrár-krizis régóta való lappangását bizonyitja az a körülmény, hogy már 1877. évben törvényhozásilag küldtek ki egy bizottságot, mely a krizis okait s az orvoslási módokat kereste. Jellemző az ottani állapotokra, a mit ezen bizott-

* Lásd: Ed. Bernstein „Die Voraussetzungen des Socialismus und die Aufgaben der Socialdemocratie", továbbá „Versuch einer Kritik der Karl Marx'schen ökonomischen Theorien" von Ludvig Slonimski. Aus dem russischen von Max Schapiro. Berlin 1899.

ságnak elnöke: *Jacini* szenátor mondott, hogy t. i. 1860. év óta huszonöt éven keresztül a földmivelő Olaszország a politikai Olaszország által magát kifosztatni és kizsákmányoltatni hagyta.

Itt a szövetkezeti mozgalom tulajdonképpen 1883-ban indult meg *Wollemborg* Leon dr. kezdeményezésére; később nagyobb lendületet akkor vett, midőn a papság állt a mozgalom élére. Sajnos azonban, hogy ezen szép fejlődést egy időre megakasztotta a milanói zendülés s illetve az államhatalomnak ebből folyólag tett azon intézkedése, hogy sok szövetkezetet és olvasó kört föloszlatott, mivel ezeknek tulajdonitotta a zendülést. De most már ott is belátják, hogy egyes rossz irányban indult szövetkezetek miatt az egész mozgalmat nem szabad és nem is lehet elnyomni.

Oroszország- és Amerikában is mozognak, de a térszüke nem engedi, hogy ennek fejtegetését tovább folytassam.

Az elmondottak után azonban világos, hogy ma már az agrártörekvések szerénytelenségéről vagy jogtalanságáról beszélni: vagy a helyzet nem ismeréséről, vagy határozott rossz akaratról tesz tanuságot. *

De tény az, hogy ma már nem hagyhatjuk magunkat ámittatni sem azokkal az liberális elméletekkel, melyek a földjövedék vagy hozam emelkedésében és a földbirtok szabad forgalmában látják az általános és egyedüli üdvöt, sem pedig a szocziáldemokráczia tanaival, mely szerint a mezőgazdaságnál épugy, mint az iparnál, a nagy üzemek technikai tulsulya a kis üzemmel szemben, okozza a válságot és a bajokat. **)

Felesleges hangsulyoznom továbbá, hogy a *tultermelés* kisértetíes rémében sem hisz ma már senki komolyan — sőt az, a ki látja és tudja, hogy az egész világon, daczára annak, hogy az ujonnan bevetett területek mindig aránytalanul szaporodnak — a legtöbb helyen mégis kenyérszüke van: az ily tetszetősnek látszó jelszavakkal nem fog többet dobálódzni, hanem inkább a gazdasági és szocziális szervezetek beteg szimptómáival foglalkozik.

* Lásd: Goltz báró előbb idézett munkáját: „Die agrarischen Aufgaben"...

**) Lásd: „Der Socialismus. Eine Untersuchung seiner Grundlagen und seiner Durchführbarkeit" von Victor Cathrein S. J. Freiburg i. B. 1898. — „Die philosophischen und sociologischen Grundlagen des Marxismus". Studien zur socialen Frage, von Th. G. Masaryk. Wien, 1899. — „Das Verhältniss des Verbrauches der Massen zu demjenigen der „Kleinen Leute", der Wohlhabenden und Reichen und die Marxistische Doktrin" von R. E. May, Leipzig.

A mezőgazdaság az egész világon beteg; a beteget orvosok serege állja körül, az egyik azt mondja, hogy már nem lehet rajta segiteni, — a másik, hogy a beteg maga oka bajának, mert könnyelmü volt, — a harmadik könnyitő szereket ad, hogy még egy pár óráig életben tartsa; azt pedig, a ki azt mondja, hogy kigyógyitja a beteget radikális kurával, bolondnak nézik vagy kinevetik.

Ma már hála Istennek Magyarországon a mezőgazdasági érdekeknek *fölülről is* őszinte és lelkes támogatói vannak. Az *uj rendszer* aegise alatt kilátás van arra nézve, hogy ha e bajok nem is egyszerre és rögtön, de *fokozatosan* gyógyitva lesznek. Erre nemcsak megdönthetetlen s minden államférfiunak vezérfonalul szolgáló elvi, de személyi garancziák is vannak azon jelentőségteljes szavakban, melyeket a miniszterelnök programjában hangsulyozott s melyeket más helyen*) bővebben kifejtek és itt röviden idézek t. i. „Hazánk első sorban földmüvelő ország s az ország gazdasági erejének emelése és fejlesztése nélkül egészséges politika nem képzelhető; egyenesen a közjólét kérdése az, hogy Magyarország földmüvelésügye hogyan áll."

De ha mezőgazdasági állapotaink rosszak is, még türhetők azok a nagybirtokosokra nézve, türhetetlenek azonban már a kis emberre — mert a régi középosztályról sajnos, már alig lehet beszélni, annak nagy része tönkrement, azt tönkre hagyták menni. És éppen, azért, mert a nagybirtokos és legkisebb birtokos közti összekötő kapocs nem található, kell minden jobb módu birtokosnak, a kisbirtok érdekeit felkarolni, istápolni, mert igen helyesen mondta a miniszterelnök, ujólag és ujólag fogom ismételni; „a nép első tanácsadóját abban a birtokosban találja, a ki körében él."

Abban az időben, midőn üdvrivalgások hangzottak a fölött, hogy a jobbágyokat fölszabaditották a béklyók alól és szabaddá, függetlenné tették, saját lábára állitották ugyan, de elfeledték azt, hogy a tulságos szabadság annak, a ki ezt idáig csak szük szobájában élvezte és a szabadban teli tüdővel fogja szivni — megárt. A felszabaditással csak félmunkát végeztek, az üdvös agrárreformok egész sorozatának kellett volna jönni, mert csak ezek által tettük volna őt valóban szabaddá és boldoggá, igy azonban csak szerencsétlenné vált.

*) L. A miniszterelnök programmjához czimü beszédemet a II. R. V. fejezetében.

A kamatuzsora tönkretette már a hetvenes évek folyamán a középbirtokosok nagyobb, a kisbirtokosok jó részét. Ennek 1883-ban jogilag, de nem tényleg történt beszüntetése után pedig kifejlődött a termény- és kereskedelmi uzsora, mely a kisbirtokosoknak még ép bőrrel maradt részét juttatta a tönk szélére s mind ez megtörtént a nélkül, hogy az illetékes körök alkalmazásba vették volna idejekorán azon eszközöket, melyek a tulajdonképpeni nemzetföntartó elem talpraállását s megmentését előresegitették volna.

Az életföntartás ösztöne pedig annál nagyobb, minél jobban magára van hagyatva valaki s igy történt, hogy az elszegényedett kisbirtokos egyrészt a kivándorlás kétes utjára tévedt, s másrészt — s ez már erkölcseinek rovására történt — politikai jogait minden gondolkodás nélkül a szerint gyakorolta, a mint jobban ráliczitáltak lelkére.*)

Egyszóval — valljuk meg őszintén — nem törődtünk velök és most, midőn „iam proximus ardet Ucalegon" akarnánk segiteni rajtuk, de bizony az egyszerre nem megy, mert igen hosszu időn át hanyagoltuk el.

S ez részben azért is történt, mert a jobbágyok személyi és gazdasági viszonyaik tekintetében éppen oly függetlenek lettek, mint előbbeni uraik. S ezen időponttól fogva, mivel az ur a jobbágynak nem parancsolhatott, de gondját sem volt kénytelen viselni, a földmüves jóléte közvetlenül nem is érdekelte.

Hogy a fentebb elősorolt bajokon segitsünk, nekünk is követnünk kell azoknak a példáját, a kik belátták, hogy a gazdasági életben csakis az *összetartás* képes a minél jobban tornyosuló vészfelhőkkel szemben védelmet nyujtani. Leginkább szorulnak védelemre azok, a kiket, mint előbb emlitettem, fölszabadittunk és magukra hagytunk; mert a gazda, ha még oly értelmes, szorgalmas és sokoldalu is, egymagában nem képes eredményt elérni: az összetartásban rejlik a legnagyobb ellentállási és alkotó erő s örömmel konstatálhatjuk, hogy az egész világ gazdái kezdenek mozogni, mindenütt találkoznak olyanok, a kik a szövetkezeti eszmével önzetlenül és a nehézségek daczára foglalkoznak s mivel most már a hitelszövetkezetekről szóló törvényt a mi törvény-

*) Lásd a hitelszövetkezeti törvényjavaslat tárgyalása alkalmával 1898. junius 7-én a főrendiházban tartott beszédemet a II. R. 1. f.

hozásunk is megalkotta, a hitelszövetkezetek alakitása még az olyanoknál is szalonképes lett, a kik nem mertek vele foglalkozni, mert azt fölülről nem jó szemmel nézték.

A mint *Társadalmi Programmomban*,*) melyet a Németországban három év óta áldásosan müködő „falusi jólétemelési bizottság" törekvéseiből kiindulva, a mi hazai viszonyainkra alkalmazva fölállitottam: a falusi jólét emelésére a következő javaslatokat terjesztem a kongresszus elé:

1. A községek, mint erkölcsi testületek érdekében hasson oda az Országos Magyar Gazdasági Egyesület és a Gazdaszövetség, hogy az *italmérési és fogyasztási adók* mindenütt a községeknek adassanak bérbe.

2. A szövetkezeti eszme a lehető legnagyobb mértékben és minden irányban kiterjesztendő, de nagy körültekintéssel, hogy a kivánt eredmény valóban eléressék, mert nem az a czél, hogy *sok*, de hogy *jó* szövetkezetek létesüljenek. Személyes szerzett tapasztalataim nyomán e téren a következő eljárást vagyok bátor ajánlani:

A szövetkezeti eszmét előbb meg kell ösmertetni a néppel s oda hatni, hogy azt szivvel-lélekkel megkedvelje s ne kényszerrel tegye magáévá. Ezt leginkább azáltal lehet keresztül vinni, ha a papok, tanitók és földbirtokosok olvasó, zene- és dalköröket alakitanak, azokban gyakran megjelennek s a szövetkezésre — alkalmas olvasmányok és lelkes magyarázatokkal — a falu legértelmesebb gazdáit mintegy fölbuzditják, egyszóval a talajt jól előkészitik. Azután első sorban hitelszövetkezet alakitandó. Ennek kezelése a szövetkezetek számos alakja között a legkönnyebb; ide csak lelkiismeretes elnök, pénztárnok és könyvelő kell s az eredmény nem várt mérveket ölt.

A hitelszövetkezetek előnyei**): először, hogy a szegényebb kis gazdákat az uzsorások körmeiből kimentik, olcsó kamat mellett a szükséges forgó tőkét adják, a visszafizetést, illetőleg a törlesztést megkönnyitik, takarékosságra ösztönöznek és szoktatnak, a mennyiben a legkisebb betétet is elfogadják; egyidejüleg tehát kölcsönző és takarékpénztárak s midőn ezért a szövetkezetek leg-

*) Lásd az V. fejezetet.

**) Lásd: „Das landwirtschaftliche Genossenschaftswesen in Deutschland" von Dr. Moriz Ertl und Dr. Stefan Licht Wien. 1899.

kedveltebb formáját képezik, egyuttal a többi más fajtájuaknak alapjául is szolgálnak.

A hitelszövetkezetből fejlődik ki minden más szövetkezet, melyeknek nagy része még most ő reája támaszkodik, innen van az, hogy mindenütt, különösen pedig Németországban, a szövetkezetek főfészkében nagy elterjedésnek örvendenek.

Második előnye a hitelszövetkezeteknek, hogy általuk a szükségleti czikkek és mezőgazdasági termelvények forgalma reálisabb és szolidabb lesz.

Harmadik jó oldala, hogy a gazdálkodókban az összetartozandóság és érdekközösség érzetét fejleszti: hisz parasztságunkban elszigetelt helyezetüknél, egyszerübb erkölcsük és gondolkozás módjuknál fogva az összetartozás érzete nincs ugy kifejlődve, mint a városiaknál, s ezért is van a mi falusi népünk a városi lakossággal szemben határozott hátrányban s hozzá egy oly korszakban, melyben a sajtó, a törvényhozó testületek s a nyilvános élet egyéb tényezői és szervei oly nagy szerepet játszanak.

Negyedik előny, hogy a szövetkezetek nevelnek, hogy a tagokat önmegtagadásra és önmérsékletre tanitják, takarékosságra és a gazdálkodásban egy bizonyos rendre ösztönzik, az érdeklődést minden iránt elősegitik és az által, hogy jobb gazdasági eszközökhöz juttatják, jobb gazdálkodásra is serkentik.

De nem hangsulyozhatom eléggé azt, hogy a hitelszövetkezeteknél fődolog a *szabadság* — a szabad mozgás — a be- és kilépésnél az illetők akarata s ne a kényszer játszsza a szerepet. A hitelszövetkezet még azért is oly értékes, különösen mi ránk nézve, mert az *sem politikai, sem felekezeti, sem egyéb kényszert nem ismer:* azért nem vagyok én barátja azon szövetkezetnek, melyeket hivatalos személyek alakitanak „par ordre du mufti". Hiszen legyen a segitésben első az államhatalom, ez kötelessége, de gyámkodását ne terjeszsze ki oly mértékben s alakban, hogy a magán tevékenységet megbénitsa, de azokat a tényezőket, melyeknek elfajulása tette éppen szükségessé a felmerült bajok radikális orvoslását, végleg ki kell küszöbölni ezen intézmény köréből, mely ezt meg nem türi.

Nem hagyhatom megemlités nélkül azt, hogy a szövetkezeteknek éltető eleme a biztosság, illetve a megbizhatóság s ezt csak az ellenőrzés adhatja meg. E czélból rendkivül fontos azon, Németországban eredménynyel és sikerrel müködő intézmény, hogy az egyes szövetkezetek *vidékenkint kötelékbe* lépjenek.

A központból a vidéki szövetkezeteket, különösen ha egyszer elszaporodnak, ellenőrizni teljes lehetetlenség; azért én itt, azon álláspontomnál fogva, melyet az állami omnipotencziával szemben mindig elfoglaltam, a deczentrálizácziónak vagyok hive.

Tévedés lenne azonban, ha mi, a szövetkezeti eszmének barátai azt állitanók, hogy a szövetkezet oly orvoslási mód, melyet minden létező baj elháritására általánosan lehet és kell alkalmazni. Csak ott föladata a szövetkezeteknek belenyulni az életviszonyokba azok megjavitása czéljából, a hol erre az egyeseknek ereje elégtelen és pedig akár ezért, hogy bizonyos eddigelé hiányzó berendezések létesitése vagy uj eszközök beszerzése elősegittessék, akár azon okból, hogy más irányu érdekkörök tulságos és a mezőgazdaságot veszélyeztető befolyásától való megmenekülés lehetővé tétessék.

Sokkal nehezebb s bizonytalanabb kimenetelü a szövetkezés ugy formailag, mint lényegileg a fogyasztás, értékesités, termelés terén, mert itt nemcsak lelkiismeretesség, de a legnagyobb buzgalommal párosult *szakértelem* s a közgazdaság egyes ágai, mint ipar, kereskedelem s más egyébb ezzel összefüggő viszonyok helyes megitélésében nyilvánuló oly jártasság kivántatik az e fajta szövetkezések vezetőitől, mely nélkül azok nem virágozhatnak; kell ide ezen kivül tőke is, de ha az előbbi föltétel megvan, a tőke a hitelszövetkezet utján, mely tehát első sorban s épen ezért is szilárd alapra fektetendő, minden nehézség nélkül megszerezhető.

Ezen föltételek biztositása után tehát hasonló buzgalommal alakitandók a többi fajtáju szövetkezetek és pedig a fogyasztási czikkek beszerzésére, hogy a falusi nép valamivel olcsóbb, de a mi fő, minőségileg jó czikkekhez juthasson.

A fogyasztási szövetkezetek ugyan is egyfelől megkönnyitik és elősegitik a legszükségesebb élelmi és szükségleti czikkek beszerzését, másfelől pedig a kiskereskedőket tapintatosabb, szolidabb és emberségesebb üzem folytatására kényszeritik és szoktatják.

Téves nézet az, hogy a' fogyasztási szövetkezetek által a közvetitő kereskedelmet fölöslegessé tenni vagy elnyomni lehetne; a közvetitő kereskedelem szükséges mindenkinek, nemcsak a kereskedőnek, sőt a saját jól fölfogott érdekében a mezőgazdának is. Ha a kereskedelemmel foglalkozók mindenféle eszközökkel és módon s

némelykor nem igen szép eszközökkel a szövetkezeteket, különösen pedig a fogyasztási szövetkezeteket támadják, elfelejtik, szem elől tévesztik azt, hogy itt tulajdonképpen a fogyasztási szövetkezetek fölállitása által csakis az irreális és uzsoraszerü közvetitő kereskedelemnek bizonyos kinövéseit akarjuk megnyirbálni. Hiszen már a kereskedők maguk is szövetkeznek egymás közt s a menynyiben a fogyasztási szövetkezeti forma törvényhozásilag meg van engedve, nem lehet senkinek azt a jogát elvenni, hogy saját boldogulását megengedhető eszközökkel s más egyénekkel való társulás által elő ne segitse, s ezért a kereskedelmi és iparkamaráknak a legutóbbi időben tett kifakadása nemcsak igazságtalan és jogtalan, de nem is fog célhoz vezetni, sőt a szövetkezeti eszmének fog használni!

Mindennemü gazdasági javak előállitását a termelés és fogyasztás irányitja. A ki a termelőket a fogyasztókkal szemben ellentétbe helyezi, az a kettő között létező szoros kapocs és viszonosság félreismeréséről tesz tanuságot; hiszen kölcsönös egyetértés, a különböző érdekeknek jóakaratu összeegyeztetése mellett tulajdonképpen nem is léteznének azok az ellentétek, melyek az egyes érdekcsoportok, a város és falu, az életárak felemelése, a kenyéruzsora fogalma s az élethivatás különböző nemei közt állitólag fönállanak. Legszembetünőbb bizonyság erre azon érdekközösség, melyben a városi fogyasztók, a városi iparosok és a falusi termelők egymással állanak. Ha jó az aratás és igy a falusi nép könnyebben élhet, a városiak is olcsóbban s az iparosok is jobban megélhetnek és viszont.

Egyes ember azonban nem képes az emlitett ellentéteket elenyésztetni; csak a szövetkezés, a hol már az egyesek egoizmusának meg kell szünnie, van hivatva arra, hogy — határaik kölcsönös megvonásával — a különböző érdekeket összeegyeztesse s kiegyenlitse.

S hogy ez mennyire lehetséges, legszebb példa rá Anglia, a fogyasztási szövetkezetek klasszikus hazája, a honnan először indult ki a szövetkezeti eszme, hol a városokban levő nagy fogyasztási szövetkezeti kötelékek a falusi gazdákat keresik föl fogyasztási szövetkezetek alakitására, hogy velük érintkezésben s folytonos üzleti összeköttetésben legyenek. Helyes fölfogás és értelmezés mellett tehát nincs érdekellentét!

Magyarországon azonban a fogyasztási szövetkezetek nem fog-

nak gyorsan terjedni. A gyors terjedés talán még ártalmára és vesztére is volna az eszmének, mert egyes rossz szövetkezetek — mi a gyors terjedésnél alig volna kikerülhető — diszkreditálnák azt beláthatatlan időre s a szövetkezés ellenségeinek malmára hajtanák a vizet és a kevésbé bátor lelkeket, kik amugy is ingadoznak, még jobban eltántoritanák a szövetkezeti eszmétől.

Az ügy önzetlen kezelése és szeretete beszél belőlem, midőn hangsulyozom, hogyha valahol, ugy e téren rendkivül veszedelmes az eszmének akár hangzatos jelszavakkal, akár felekezeti jelleg szempontjából való terjesztése. mert hiszen a szövetkezésnek célja az egyenlő érzésü egyéneket az életszükségletek könnyebb kielégithetése végett összehozni s a kik az e célu társulásnak ellenségei, vagy azt is csupán önző érdekek kihasználására próbálják igénybe venni: azok ugy is önönmagukat vonják ki előbb-utóbb abból a társaságból, mely az egoizmust kebelében meg nem türi.

A szabad akarat korlátlan nyilvánulását kell itt tehát a legnagyobb mértékben érvényre juttatni, mert minden kivétel hangoztatása homlokegyenest ellenkezik a szövetkezeti eszme egész lényegével.

De ne féljenek a szövetkezeti eszme ellenségei, hiszen a magyar ember sokkal indolensebb, sokkal fölületesebb, semhogy a legnagyobb konzekvencziát kivánó ezen komoly munkára adná magát, különösen mikor látja, hogy van könnyebb módja is a meggazdagodásnak, minden megerőltetés nélkül, és mert sajnosan tapasztaljuk a régi közmondás igazságát: qui publicum servit, ingratum servit.

Megnyugtatásul még azt is fölemlithetem, hogy a gazdasági életben nagy a száma azon mozzanatoknak, melyek a szövetkezeti eszme tevékenységi körébe nem vonhatók, éppen ugy, mint a hogyan bármennyire fognak is szaporodni a vasutak és a kerékpárok, lesznek alkalmak, a mikor mégis lovakkal fogunk kocsizni.

De nemcsak fogyasztási szövetkezetek, hanem alakitandók szövetkezetek a mezőgazdasági s ipari termékek előnyös értékesitésére, hogy a falusi gazda ne legyen kényszeritve termésén s készitményein bármily és tudjuk, sokszor mesterségesen leszoritott árakon tuladni. Létesiteni kell végre szövetkezeteket termelésre, t. i. a szőlő és gyümölcs vagy egyéb, már e téren a talaj és égalji

viszonyoktól is függő, főleg ipari czélokra is fölhasználható növények nagyban való közös termelésére.

Ezen főbb alakulatokon belül számos czél, illetve eszköz létezik, melyek által egy-egy szövetkezet, egy-egy falu s általa az egyes gazdák előnyt élvezhetnének. A sok közül, melyeknek számát és minőségét ugyancsak a helyi viszonyok határozzák meg, megemlitem például a hitelszövetkezet által egy gőzcséplőgépnek a beszerzését, birtokok alkalmi vásárlását s több ezekhez hasonlót, miket egyes falusi gazda meg nem cselekedhetik, de ha vállvetve összeállanak az illető egyes lakosok, ez által a falusi jólét emelését jelentékenyen elősegithetik.

A már emlitett két kérdésen, t. i. az italmérési és fogyasztási adók községi bérletén és szövetkezetek alakitásán kivül három eminens kérdés s a falusi jóléttel nagyon szorosan összefügg *a tüz-, jég- és állatbiztositás* s ezek mellett a mezőgazdasági munkásoknak is baleset- és aggkorra való biztositásának s ez utóbbinak a törvényhozás hozzájárulásával is az egész országra kiterjedőleg szövetkezeti alapon való szervezése.

A gazda szorgalmának nincs nagyobb ellensége, mint a jég, midőn gazdagnak igérkező termését időnek előtte kicsépeli; mint a tüz, midőn lakóházát ingó-bingójával együtt menthetetlenül megemészti s mint a sors véletlen játéka, midőn jól gondozott jószága elhull. Kezdheti ilyenkor elölről s az emlitett csapásoknak minden kárpótlás nélkül való ismétlődhetése s az e miatt való folytonos remegés a falusi jólét egyik legveszedelmesebb ellensége. S gazdáink közül sokan vannak ilyen helyzetben.

Bajorországban virágzik a szövetkezeti biztositás, más országokban is van már nyoma, mi ne várjunk több példát s ne legyünk utolsók ezen a téren is, de hassunk oda, hogy a szövetkezeti alapon szervezendő mindennemü biztositás a törvényhozás segélyével is lehetővé tétessék.

4. A falusi jóllét emelése érdekében terjeszszük és fejleszszük a háziipart. Adjunk a népnek nemcsak folytonos munkát, mely őt nemesiti, de ezáltal keresetet is azon időszakokban, midőn a falusiak jó része tétlenül hever; lelkes egyének érvényesitsék e téren minden befolyásukat. Mint egyes példák mutatják, nőegyletek utján igen szép eredményeket lehet elérni a háziipar meghonositására, mint ez például a Bodrogközön is történik, hol egyébként a Jótékony Nőegyesület*) szocziálpolitikai missziót is teljesit, midőn a háziipar meghonositásán kivül az iskolák látogatását, ezeknek tanszerekkel s a szegény gyermekeknek tankönyvekkel való ellátását, jutalmak kiosztását, népkönyvtárak fölállitását, betegek ápolását, szegények istápolását tüzte ki föladatául s ezen néhány évre terjedő müködésnek áldást hozó eredményei már is észrevehetőleg mutatkoznak.

A hol a társadalom erre, bármi körülménynél fogva nem képes, a háziipar fejlesztésére fontosabb helyeken szaporitsa a kormány az eddigi szép sikerrel müködő tanfolyamokat és tanmühelyeket. Az erre forditott költség nem vész kárba: s ha a kormány oly nagy sulyt helyez a raboknak és fegyenczeknek háziiparral való nagy mérvü foglalkoztatására, miáltal sokakból hasznavehető és a becsületes életre visszatérő egyéneket farag, mennyivel fontosabb politikai szempontból is oly intézmények létesitése és fejlesztése, melyek által a bomlani kezdő falusi nép jobblétbe és a sorsával való megelégedés állapotába helyeztetnék.

5. Végül a falusi jólét emelése végett ott, hol ezt a körülmények követelik, nagyobb, összefüggő területet képező uradalmakból kihasitandó *bérletek* által a mezőgazdasággal foglalkozókat, lehetőleg természetbeli viszontszolgáltatás mellett, le kell kötni a fölhöz. Ez által megélhetésük biztositva lenne, a munkáshiány is ott, a hol van, megszünnék.

Tagadhatatlan nagyobb előnynyel járna az, ha a mezőgazdasági munkás vétel utján juthatna földbirtokhoz, a miről ugy látszik, a kormány is gondoskodni fog.

Ezen intézkedésnek, mint orvoslási módnak alkalmazásba vétele rendkivül nagy fontossággal bir egész szocziális és állami életünkre, mert a saját telekkel biró földmüves sokkal szorosabban van összeforrva azzal a röggel, a melyet megmunkál, mint a falun élő, alatta és fölötte levő többi osztály; minden gondolata, tevékenysége földjének müvelésében és használatában összpontosul s ha hozzáveszszük, hogy földjét könnyebben s kevesebb költséggel is müvelheti, mert abban egész családja részt vesz, oly jóléthez juthat, mely nemcsak mint egyént teszi boldoggá és szerencséssé, de oly hasznos tagjává is avatja őt

*) Szerző nejének vezetésével. L. ezekről bővebben Geőcze Saroltának fent idézett füzetét.

községének és a hazának, mely közgazdasági viszonyaink egészséges átalakulására a legnagyobb hatással birna.

De nem szabad elfelednünk azt sem, hogy a különböző fölforgató eszmék a nyugati országokból előbb-utóbb hozzánk is el fognak jutni s nem szabad a szocziáldemokrácziának azt a szivességet megtennünk, hogy hoditó utjában Magyarországon is sok földbirtok nélküli falusi néppel találkozzék. Igyekezzünk tehát azon, hogy minden falusi lakó — legyen az iparos vagy mezőgazdasági munkás — ha nem is sok, de mégis földbirtokkal láttassék el. Az a darab föld, mig egyrészt biztositja megélhetését s fokozza megelégedését, addig másrészt fészke, otthona, a haza iránti szeretet oltja belé. S ha sok ilyen falusi néppel rendelkezünk, jöhet bármilyen szocziális fergeteg, a magyar állam, mint rendületlen szikla ki fogja azt állani.

Eme földbérletek kivitele nem ütközik leküzdhetetlen akadályokba, s a mint azt már bátor voltam javasolni, oly módon volna eszközölhető, hogy azon birtokoknak egy része, mely nélkül egyébként az egésznek állaga csonkulást nem szenvedne, fölaprózva eladassék.

És itt röviden érinteni akarom, hogy bár részemről s éppen a föntebb emlitett szempontból, a földnek szabad forgalmát helyeslem és üdvösnek tartom, sőt nem tudok megbarátkozni a kötött birtokok merev állapotával sem, melyen a törvényhozásnak kellene is változtatásokat, könnyitéseket tenni, — mindazonáltal szükségesnek tartom, hogy lefelé egy *minimum* határoztassék meg, nehogy a most divó és a mezőgazdaságra, különösen a kis exisztencziákra vészteljes helytelen adókezelés és behajtás mellett a legtöbb esetben az ilyen szerencsétlen az utolsó falatjától is megfosztva legyen s a városokba özönlésre kényszerittessék.*)

De szükségesnek látom e pontnál még kiterjeszkedni arra is, hogy a falun való tartózkodás és a falusi munkához miféle előnyök füződnek. A létező csekély hátrányok csak annyiban birnak némi jelentőséggel, a mennyiben a jelenlegi nemzedék, értve ez alatt ugy a magasabb, mint az alacsonyabb néposztályokat, a hátrányokat jobban igyekszik kidomboritani s az előnyöket kevésbé méltányolja.

---

*) Lásd: „A városba özönlés és a falusi tüzhely védelme" czimü dolgozatomat a VI. fejezetben.

Falun az Isten szabad ege alatt vagyunk, a nyilt természet nagyszerü jelenségeit folytonos figyelemmel kisérhetjük s mig ez egyrészt a kedélyre megnyugtató és az egészségre a legjótékonyabb hatással van, addig másrészt oly megelégedést kelt a falusi emberben az a tudat, hogy a nagyvilágnak van egy kis részecskéje, melyet magáénak mondhat, melyről senki el nem kergetheti, de mit a városi embernél hiába keresünk. Nincs az a foglalkozás, munka, mely oly sokoldalu, oly változatos, a müveletlenre nézve éppen ugy, mint a müveltre oly háládatosan kielégitő, a lélek és test egészségére jótékony hatásu lenne: mint a mezőgazdaság. Én ugy tudom, hogy ebben a nézetben ugy az ó, mint az ujabb kor legnagyobb férfiai mind egyetértenek.

De ezek az előnyök különösen és leginkább a magunkénak mondható darabka földben összpontosulnak s ahhoz a tulajdonhoz füződnek, mely a legteljesebb kárpótlást nyujtja a városban kinálkozó, de testet, lelket nem üditő élvezetekért. Ez a darab föld okvetlen szükséges a falusi népességnek, hogy a falusi élet és munka reá teljes hatással legyen; mert a hol a falusi lakosság nagy részének nincs földje, az vagy kivándorol vagy a létező viszonyok, az élet ellen fölzúdul. A mi falusi népességünk konzervativ jellemének következménye az, hogy inkább az első módhoz nyul, a mi azonban ránk nézve mindenesetre nagy veszteség.

De hogy ismét fél munkát ne teljesitsünk, midőn a megélhetés könnyitésére szolgáló módokról gondoskodunk, nem kell figyelmen kivül hagyni azt sem, hogy az ember nemcsak kenyérrel él s igy elő kell mozditani a falusi léleknek valláserkölcsi irányban való nevelését is. Ez okból:

1. A népiskolai oktatásnál nagyobb suly fektetendő a *vallás-erkölcsi s hazafias* irányra, valamint a mindennapi, különösen a falusi élet körébe vágó gyakorlati ismeretekre, hogy az iskolából kikerült gyermek a becsülettudáshoz és a megélhetéshez különösen szükséges szellemi eszközök birtokában a községnek és a hazának hasznos tagjává fejlődhessék.

Hogy példát is hozzak föl a mai rendszerből, szeretném tudni, mi szüksége van a magyar falusi gyermeknek az idegen világrészeknek részletes tanulására vagy más e fajta dolgokra, midőn — eltekintve attól, hogy azt, az iskolából kikerülve, egy év alatt ugyis elfelejti — ezek helyett sok oly gyakorlati ismeretet lehetne velük elsajátittatni, melyeknek az életben tényleg hasznát

vehetnék. A többi közt kötelezővé kellene tenni lányoknál a kézimunkát, fiuknál a kosárfonást és kertészetet. Ez utóbbi tekintetben van ugyan intézkedés, de a végrehajtás ellenőrzésére nagyobb sulyt kellene fektetni.

2. Gondoskodni kellene az egyes birtokosoknak és lelkészeknek, hogy a népfölolvasások, ugyszintén érdekeit szivén viselő és a mindennapi élet bajaiban tanácsokat nyujtó néplapok*) tartása által ismereteiben folyton gyarapodjék; e végből népies vándorkönyvtárak létesitése is nagyon czélszerü lenne, hogy a nép folyton uj meg uj olvasmányokkal legyen ellátható.

Miután a földmivelésügyi miniszter ur ő exczellencziájához**) van szerencsénk, meg fogja engedni a t. kongresszus és ő exczellencziája, hogy a népkönyvtárak kérdéséhez még néhány tárgyilagos, de őszinte szót füzzek. Nagy elismerés illeti meg ugyanis ő exczellencziáját, hogy okos előrelátással azon vidékekre, a hol az agrár-szocziálizmus felütötte a fejét, ingyen népkönyvtárakat állit föl; de engedje meg nekem — miután ezen három kategóriába osztott népkönyvtárak minden könyvét átolvastam — hogy azon meggyőződésemnek adjak kifejezést, mikép ezen könyvek közül sok, idővel ki lesz sorsolandó és mással pótlandó, mert összeállitásuknál nem követték szigoruan azon szempontot, hogy a könyvek a nép értelmi köréhez legyenek mérve; s hogy csak egyet emlitsek föl, pl. Jókai regényei nem valók a népnek.

A kezelés jelenlegi módját sem tartom szerencsésnek s czélszerübb volna, a Németországban jól bevált azon szokást meghonositani, hogy a népkönyvtárak ***vándor-könyvtárak*** legyenek, hogy az elolvasott müveket esetleg mindig más és más községekbe lehetne átküldeni. Ekkor azonban föltétlenül szükséges, hogy terjedelemre nézve kisebb, de sokkal több kategóriába osztott népkönyvtárak legyenek gondosan és lelkiismeretesen összeállitva.

*) És itt melegen ajánlhatom a földmüvelésügyi minisztérium által kiadott „Néplap"-ot és a Bodnár Gáspár szerkesztésében Szatmárt megjelenő „Magyar földmüvelő"-t, mindkét lap mérsékelt és komoly hangu. Nem bánt senkit, nem ostorozza kiméletlenül az eltévedetteket, hanem szerencsés modorral, tapintattal, könnyen fölfogható élvezetes, minden izében magyaros előadásával tanit, összetartásra, munkára buzdit, nemesen szórakoztat.

**) Az 1899. évi szegedi gazdakongresszuson dr. Darányi Ignácz földmivelésügyi miniszter is jelen volt eme felolvasás alkalmával.

3. Nagy suly lenne fektetendő arra is, hogy a nép a korcsmáktól visszatartassék s mig erre egyrészt jó befolyással lennének az előzőleg már emlitett körök, addig másrészt közigazgatási uton is lelkiismeretesen oda kell hatni, hogy a törvényben előirt záróra szigoruan betartassanak.

Nem hagyhatom emlités nélkül, hogy közigazgatásunk reformálásától a falusi jólétnek emelkedése tekintetében szintén lehet jogunk bizonyos előnyöket remélni. —

Mindezen általam fölsorolt s a falusi népesség jólétének emelését czélzó javaslatok megtestesitésére s teljesedésbe viséhez azonban egy elengedhetetlen föltétel szükséges, t. i. az ügynek szeretete, melylyel a kormány rudját tartó államférfiaknak eo ipso s nekünk közönséges halandóknak, ha eredményt akarunk elérni, okvetlen birnunk kell, hogy abból *lelkesedést* s ha nehézségekre, akadályokra bukkanunk, ***kitartást*** s végre, ha ellenvetésekkel vagy gyanusitásokkal találkozunk, *türelmet* merithessünk.

Ezen tulajdonságok nélkül a tettek mezejére nem lehet kilépni, de velük csodákat lehet müvelni. E tekintetben itt is utalok arra a példára, melyet *Társadalmi programm**) czimü értekezésemben Oberlin elszászi papról és a szeretet hidjáról előadtam.

Ilyen szeretet-hidakra van szükség folyton, különösen a falusi népeknél.

De élek egy erősebb hasonlattal is. Azt hiszem, bátran lehet nálunk a gazdaközönséget a társadalom többi osztályai, sőt az állam *fejős tehenének* is tekinteni. Ám ha azt akarják, hogy jól tejeljünk, gondoskodjanak jó tartásról is, mert rossz gazda az, a ki családjának fő táplálékadóját: fejős tehenét elhanyagolja!

---

*) L. az V. fejezetben.

VIII. FEJEZET.

A kivándorlásról.*)

Nemcsak a dicsőké a haza,
A munkás, pór, szegény,
Bár észrevétlen dolgozik
A hon derületén.
Vörösmarty M.: Honszeretet.

Az Országos Nemzeti Szövetség igazgatósága fölszólitott, hogy e közgyülésen tartsak egy fölolvasást a kivándorlásról.

Igen kényes helyzetbe juttatott engem ezen megtisztelő fölhivás, mert nincs háládatlanabb dolog, mint oly kérdéssel foglalkozni, melynek fontossága a köztudatba még át nem ment s mely a társadalom nagy tömegét hidegen hagyja.

Mert ha vannak is egyesek és egyesületek,**) a kik hazánkban tudományosan és komolyan foglalkoznak a kivándorlás kérdésével, bár a napilapok is sokkal többet és szivesebben irnak róla, mint előbb és a közfigyelem a törvényhozás mindkét házában föl volt több izben híva, sőt tudtommal, a mit nagyon örvendetes jelenségnek tartok, még a delegáczió külügyi bizottságában is történt ez irányban fölszólalás, végül már egyes megyék főispánjai is beható figyelemre méltatják e közgazdasági jelentőségü kérdést: mindazonáltal — be kell, sajnos, ismernünk — még nem fejlődött ki nálunk az a tudat és érzet, hogy ezen jelenség hova-tovább a legsajátabb érdekeinket fogja érinteni.

A kivándorlás, mint sok más egyéb fontos közgazdasági vagy társadalmi kérdés iránt mutatkozó csekély érdeklődésnek pedig,

*) Az Országos Nemzeti Szövetség 1901. évi márczius 15-iki közgyülésén tartott előadásom. Megjelent külön füzetben a Magyar Gazdaszövetség kiadványai közt mint XLII. füzet.

**) Igy például az OMGE, a Magyar Közgazdasági, a Földrajzi Társaság az Országos Nemzeti Szövetség, a Zemplénmegyei Gazdasági Egyesület stb.

t. uraim, legfőbb oka az, hogy nálunk a legjelentéktelenebb politikai dolgok, melyeknek szélesebb mederben való megvitatása sokszor egészen fölösleges, némelykor káros, több érdeklődést tud kelteni a törvényhozás termeiben, a sajtóban s a társadalom széles rétegeiben, mint egyéb valóban komoly dolgok és jelenségek s ezen körülmény, t. uraim, csak arról tanuskodik, hogy politikai és társadalmi életünk nem egészséges!

Kétszeresen nehéz tehát rám nézve a föladat, melyre vállalkoztam, mert egyrészt egy jelenleg még ugynevezett népszerütlen eszmével kell foglalkoznom s az általánosnak mondható érdektelenséggel szemben azt bizonyitanom, hogy a kivándorlás kérdése közgazdaságunkra, egész nemzeti fejlődésünkre nézve igen is fő fontosságu jelenség, másrészt meg kell küzdenem oly áramlatokkal is, melyek a kérdést ugy igyekeznek föltüntetni, mintha a kivándorlás — jelenlegi viszonyaink között — csak mulandó, magától elenyésző, maga-magát szabályozó természetes átalakulás volna, mintha a képek tulságos feketére volnának festve, sőt vannak oly hangok is, melyek szerint ezen kérdés fölszinre vetése nem volna egyéb, mint az osztály- vagy felekezeti harcz fölidézésének egyik eszköze.

S ha, t. uraim, daczára ezen kérdésnek népszerütlen, kényes és sokféleképpen magyarázható voltára, a szives meghivást elfogadtam és ide jöttem, hogy azt higgadtan, tárgyilagosan megbeszélés és birálat tárgyává tegyem, a pro és contrákat bonczkés alá vegyem, tettem ezt azért, mert tudatával birok annak, hogy az itt elhangzott szó esetleges szándékos elferditések daczára is nagyobb visszhangot fog kelteni, mert továbbá idáig mindig azt tapasztaltam, hogy a higgadt, tárgyilagos és jóindulatu előadás nálunk Magyarországon széles körökben barátságos fülekre talál s igy az eszmék tisztázásához nagyban hozzájárul és mert végül azon légkörben növekedtem és nőttem föl, hol azt tanultam, hogy azoknak kötelessége az ily lényegesebb és kényes kérdésekben nyilatkozni, vegyék azt bár ezeren is kedvetlenül, kik politikailag, anyagilag s gondolkozásukban is teljesen függetlenek!

Ily föltételezések mellett foglalok helyet, t. uraim, a fölolvasó asztalnál s tartom meg a következő előadásomat:

Midőn egy pár évvel ezelőtt józan falusi népünk, sok évek mulasztása s aránylag igen rövid ideig tartott izgatás folytán az u. n. agrár-socziálismus hálójába akadt, utaltam arra, hogy az

imminens veszély mindig a baj föl nem ismerésében rejlik, ha tehát azt kikerülni akarjuk, arra bátran rá kell mutatnunk.

Igen, t. uraim, a veszélynek szemébe kell nézni s ha megismerkedünk vele s igyekszünk azt elháritani, elveszti idővel veszedelmes jellegét; ezt kell követnünk a kivándorlás kérdésénél is s akkor a kedvező megoldás megrázkódtatás nélkül remélhető.

Ha nagy általánosságban, az egész föld kerekségét értve, azon rugókat keressük, melyek a szorosabb értelemben vett kivándorlást, vagy a népességnek egyik helyről a másikra való özönlését előmozditják, azon következtetésre jutunk, hogy valahányszor a népesség egy-egy irányban s nagyobb mérvben megindul, hogy létföltételeit könnyebben megszerezhesse és biztosithassa, leggyakrabban azok a viszonyok és tényezők játszanak közre, melyek politikai, közgazdasági és társadalmi életünk körén belül önkéntelenül vagy céltudatosan képződnek.

Nagy tömegek átváltozását, mozgalmát csak ezen magasabb szempontokból szabad szemügyre vennünk, ha az okok kutatásában téves alapokra állani nem akarunk.

Ha ily magasabb szempontból keressük az általános rugókat, e kérdésnél mint hatalmas tényező tünik elénkbe a czivilizáczió, a kultura haladása és terjedése, mely eleinte csak az egyes országok határain belül a falusi elemet mozgósitja a városok felé s bár már ezen jelenség is bizonyos tekintetekből aggályos, különösen a falusi elemek gyengitése miatt, mindazonáltal — tekintve, hogy a városi elem ezen beözönlés által megujhódik és fölfrisül — nem jár mindaddig nagy kárral, mig ezen mozgalom az ország határain túl nem terjed.

Egészben véve a kivándorlási mozgalom természetes következménye a minden irányban tapasztalt s országonkint, sőt világrészenkint egymással kölcsönhatásban álló átalakulás és fejlődésnek is; ma már ugyanis az egyes országok nem alkotnak elszigetelt külön csoportokat, mint a régi időkben, midőn a nagytömeg alig tudta, hogy mi történik máshol, de nem is állott módjában a távollévőkkel érintkezni, összes figyelmét a saját otthonában, egy aránylag szük körben összpontositotta és belétörődött helyzetébe.

Ma már a posta, távirda, telefon s az összes más közlekedési eszközök annyira kifejlődtek, hogy mindenki bárhonnan s gyorsan hirt vehet mindenről és rövid idő alatt megismerheti majdnem az egész földgömbön bekövetkező nagyobb változásokat és eseményeket, — a vasutak és gőzhajók gyorsan és aránylag olcsón szállitják az embereket és árukat bárhová és a külföldről hazaérkezők többszörösen közvetitik szerzett tapasztalataikat. A népek között tehát nincs meg többé a válaszfal, közelebb jutottak egymáshoz, egyformábban gondolkoznak, érdeklődnek egymás sorsa iránt és kihasználni igyekeznek a részükre kedvezőknek mutatkozó alakulásokat. Ezen megváltozott viszonyokban találjuk föl a világversenyt és a világpiaczot ugy az áruczikkeknél, mint az embereknél.

Eme tényezők folytán — bár itt inkább kivételes viszonyok uralkodnak — hazánk lakossága is belejutott a fejlődés sodrába, a kor szelleméhez képest átidomult, követi a modern irányzatot, a mely szerint első sorban önmagának akar használni, hogy nagyobb igények mellett és lehetőleg jól megélhessen; a ki hazájában nem tud boldogulni, nincs többé azon kényszerhelyzetben, hogy mégis otthon maradjon, ma már módjában áll máshol, jobb megélhetési viszonyokat keresni. Nem tehetünk kifogást ezen irányzat ellen, de nem is állana hatalmunkban azt megváltoztatni. Hiszen, t. uraim, ki hazájában mindenét elvesztve, nyomorral küzd, jól is teszi, ha kivándorol, föltéve, hogy ez által helyzetét javitani képes.

Földünk államainak statisztikai táblázatából azt látjuk, hogy Belgiumban egy négyzet kilóméterre esik 226, Hollandiában 154, Olaszhonban 110, a Német birodalomban 97, Ausztriában 84, Francziaországban 73 és Magyarországon csak 58 lakos. Hazánk népességének száma tehát a többi müvelt államokéhoz viszonyitva, csekély és hasonló viszonyokat föltételezve, inkább azt kellene következtetnünk, hogy a többi országokból vándorolhatnának be hozzánk.

Oly nemzet, mely nem gyarapszik, fejlődésének alapföltételeit nélkülözi, mondja *Thirring* Gusztáv dr. igen érdekes munkájában; *) az a nemzet pedig, mely számban megfogy, fejlődésében oly veszedelmes lejtőre jutott, melyen, habár lassan, de föltartóztathatatlanul közeledik a biztos pusztulás felé.

A természetes népmozgalom hazánkban, statisztikusaink **) egybehangzó itélete szerint, nagy halandóságunk mellett is — mert 1000 lélekre 28 halálozás esik — elég kedvező, nemzetünk erős

* és **) A felvidéki kivándorlás hatása népesedésünkre. Thirring Gusztáv dr. Budapest. Különlenyomat a Budapesti Szemle 1898. évi januári számából I., 3. és 4. lap.

szaporodási képessége ismeretes az egész világ előtt; kevésbé biztató képet nyerünk azonban, ha a vándormozgalom hatásait vizsgáljuk. Hazánkon kivül nincsenek nemzetünknek rajai, melyeket a nemzet testébe olvasztani lehetne; a mi kevés bevándorlás pedig hazánk északkeleti részében történik, az nemzeti és társadalmi szempontból inkább káros, mint hasznos s azt egy elfogulatlanul itélőnek be kell ismernie, hogy az évtizedek óta tartó állandó és egyre erősbödő kivándorlási mozgalom nem lehet mi ránk nézve kedvező. A kivándorlási mozgalomnak hazánk felföldje egyik legjelentékenyebb és legerősebb góczpontja, itt ütötte nemzetünk testén a baj a legvéresebb sebeket, melyek nehezen hegednek be, — talán sohasem! — daczára annak, hogy jelenlegi kormányférfiaink s ezek között első sorban földmüvelési miniszterünk a legerősebb s a leghazafiasabb kezekkel látott hozzá, különösen az északkeleti megyék lakosai helyzetének javitásához, hogy őket egyrészt a kivándorlástól visszatartsa, másrészt boldogulásukat a hazában elősegitse.

Ha régebbi keletü kivándorlásainknak volt is már más iránya, igy többek közt Ausztria szomszédsága igen sok magyart vonzott mindig a nyugoti határszéli megyékről, a vándorlás a Dunántúlról Slavonia felé is folytonosan tart, sőt emelkedőben van, a Balkán-államok felé irányuló emberáradat is ijesztő mérveket kezd ölteni, a kivándorlási irányok közt a legjelentékenyebb és kétségkivül a legtöbb aggodalomra ad okot honfitársainknak *Amerikába* való kivándorlása.

A Magyaroknak a Balkán-államok felé történő huzódása tulajdonképpen természetes folyománya politikai és kulturai helyzetünknek, mert különösen Erdélynek s a délkeleti megyéknek ipara a Kelet kereskedelmi piaczait keresi föl.

Igen észszerü s okos dolog volna, ha mi az osztrák bizonytalan állapotok s az egész európai constellatióval szemben, mely, akármilyen legyen a kibontakozás mindkét irányban, az eddigi tapasztalatok szerint mi ránk közgazdaságilag csak káros hatással lesz, politikai és közgazdasági befolyásunkat a Keleten igyekeznénk érvényesiteni!

De visszatérve a kivándorlás ügyére, azt látjuk, hogy a számok, sajnos, szomoru adatokat szolgáltatnak, ugy hogy 25 év alatt körülbelül 500.000 ember vándorolt ki Magyarországból. Ezen nagy mennyiséget más nagy nemzetek nem éreznék ugy meg, mint mi, kik kis nemzet vagyunk s minden emberre szükségünk van. Olaszországból például sokkal több egyén vándorol ki, ugy hogy 1895—1898-ig körülbelül 600.000 ember ment ki, de ezek közül sokan visszatérnek, igy 1898-ban is 73.000 ember tért vissza oly vagyonnal, hogy a régi hazában ujból boldog, megelégedett életet élhetnek. Az olasz kivándorlók egyébként is — már többoldaluságuknál fogva — szerencsésebbek a mi honfitársainknál, mert kitünő kertészek s Dél-Amerikában e téren nemcsak nagy jövedelemre tudnak szert tenni, de még kiviteli piaczot is tudnak hazájuk egyes termékeinek szerezni s az anyaországgal az összeköttetést folyton föntartják. Az olasz kivándorlás tehát az ottani viszonyok mellett nagy rést nem üt sem a nemzet, sem a társadalom testén.

Megjegyzendő egyébként, hogy a tömeges visszavándorlás egyik fő oka az is, hogy Olaszországban nagymérvü vizimüvek létesittetnek, melyhez sok munkaerőre van szükség.

De nálunk ma még minden téren káros hatása mutatkozik a kivándorlásnak, faluink elnéptelenedése, munkáshiány stb. a mezőgazdaságot sok helyt válsággal fenyegetik, a cselédviszonyok maholnap türhetetlenekké válnak s visszafejlődés mutatkozik minden életviszonynál ott, hol a kivándorlás tömegesen lép föl, a többi közt például a demographia szempontjából is kimutatja Thirring Gusztáv dr.,*) hogy a nemi arány módosult, a családi állapot és korviszonyok változtak, a felnőtt korosztályok erősen megapadtak, kevesebb esketés és születés van, kevesebb a fiatal ember, a törvénytelen gyermekek megszaporodtak.

Sok ok játszik közre, t. uraim, hogy a nép kivándorol, vannak *vonzó* okok, melyek őt öntudatlanul megragadják és arra birják, hogy boldogulását másutt, esetleg a tengeren túl is keresse, vannak ismét *taszitó* okok, melyek végzetszerüen nehezednek rá és kényszeritik, hogy elhagyja szülőföldjét, melyen már megélni nem tud. A falusi nép életének majdnem két évtizeden keresztül való megfigyelésének eredménye az, a mit bátor leszek előadni.

Az 1848-iki törvényalkotás ugy politikai, mint közgazdasági szempontból hatalmas határjelző hazánk történetében. Ha tekintjük a nagy politikai és kulturális haladást, melyen országunk ez idő

*) A magyarok kivándorlása Amerikába. Thirring Gusztáv dr. Fölolvastatott a Magy. Tud. Akad. II. oszt. 1895. decz. 9., 12. és követk. lpk.

óta keresztül ment, bámulnunk kell az eredményen és lehetetlen meg nem hajolnunk azon férfiak előtt, kik e műnek alkotói voltak!

De politikai tekintetben a szabadságharcz lezajlása után elvesztett jogainkat, meggyengitett alkotmányunkat kellett helyreállitani és ezért nem volt sem idő, sem alkalom, sem kedv a közgazdasági kérdésekkel behatóan foglalkozni, a provizórium hosszu ideje alatt idegen befolyás, vezetés, gondolkodás és jelszavak alatt mintegy tétlenségre volt nemzetünk kárhoztatva, sőt a hazafiság mértékét a közügyekket való nem törődés, azoknak elhanyagolása, azokkal való ellenállás szabta meg.

Nem csoda, hogy az ily viszonyok és nehéz gondok nyomása alatt a néppel, a kisember dolgával, bajával nem foglalkozhattunk, nem tanithattuk rá, hogy a szabadság, önállóság és függetlenség áldásait haszonnal élvezhesse, nem adhattuk meg az eszközöket és módokat, melyek a szabadsággal és függetlenséggel kell, hogy járjanak, ha azt akarjuk, hogy az eredményes legyen.

Nem szabad elfelejtenünk, hogy a gazdasági átalakulás, a régi évszázados szokások eltörlésével, a következetes munkával fejlesztett és rég meggyökeresedett állapotok és viszonyok teljes fölforgatásával kezdődött.

Az alkotmány helyreállitása után egy uj hajnal hasadtával minden gondot, figyelmet az uj államháztartás berendezésére forditottunk, nagy örömünkben megfeledkeztünk a magára hagyatott népről, elfelejtettük mámorunkban, hogy azt gondozni, istápolni és támogatni kell. Mint a gyermek a tiltott gyümölcs után, ugy kaptunk mi mohón a rég nélkülözött *politika* után.

A politika uralkodott az egész vonalon, a kormány hivatalokban, a törvényhozás, a városházak, a megyék termeiben, a gazdasági és más egyletekben és a községházán — s valljuk be őszintén, uralkodik még ma is. És a mi a legszomorubb, a jelszavak megmentése kedveért mindig a lényeg szenved.

Az uj viszonyok népünket minden átmenet nélkül s kellő gondozás hiányában sokáig érintetlenül nem hagyhatták, ötven év éppen elég volt arra, hogy a legtöbbje, különösen a felvidéken, oda jutott, hogy vándorbotot vesz kezébe, ha az édes haza földjén éhen veszni nem akar. A rossz közigazgatás, az uzsora, a jogvédelem teljes hiánya a kisbirtokosok azóta meglehetősen fölszaporodott maradékaiknak lábai alól kivette a kenyéradó földet, vagy azt oly minimális mennyiségre szállitotta alá, hogy a fészek lakói abból többé élelmüket kimunkálni nem képesek. Nincs földje, t. uraim, annak a néprétegnek, mely évszázadok óta elődeivel együtt mindig csak azt turta, hogy mindennapi kenyere előkerüljön, mely más megélhetési forrást csak hirből ismer s ha elvégre arra is rászánja magát kényszerüségből, hogy kivándorol, ott nagyrésze elsatnyul, elpusztul, mert a mi népünk csak földmunkához ért, egyebet nem tud, egyébre nincs képesitve s az ily emberanyag nagyrésze a kiválóan iparos Amerikában tönkremegy.

Az elszegényedésre nagy befolyással van, hogy a közterhek gombamódra növekednek, az élet ára rendkivül változékony, a gépek behozatala az emberek keresetét, különösen a földmüvelő népnél határozottan megapasztja. Hisz még én is emlékszem azon időkre, midőn a nép egész télen élelmet keresett magának a kézi cséppel, mit fedett helyen, eső, hideg s havazás alkalmával egyaránt végezhetett: ettől most elesett s kénytelen ma a télnek nagyrészét munka nélkül eltölteni. Lehetett is annak idején sok panaszt hallani, ma már nem, mert a kik ezért panaszkodtak, azok falujokat már el is hagyták.

Vidékenkint a nagybirtokok is befolyással vannak a kivándorlásra, a mit ágitácziónális eszköznek folyton felhoznak, de ebből folyólag nem szabad azt sem gondolnunk, hogy a mai viszonyok közt a kisbirtok egymagában a falusi vidéknek depopuláczióját vissza tudná tartani és elszegényedett faluinkat talpra állitani; mert a hol rossz a talaj, a hol a földből, a miből az apa még meg tudott élni, a fiuk és unokák többé meg nem élhetnek, ott a kivándorlás szintén erős s a paraszt a jobb élet utáni föltételeket, melyeket saját falujában többé nem találhat, megy messze földre is keresni.

Az is oka a falukból való kivándorlásnak, hogy a mezei gazdálkodásnak már nincs meg az a becse, a mi volt azelőtt. A katonaságtól kiszabadult fiatal ember sokszor nem akar többé falujába visszatérni, nem akarja elhagyni a várost, szokásait, kényelmét s a szórakozást, a melyet ott talált s megszokott; az egyszerü élet, a fáradság, falusi foglalkozás már nem izlik neki, hogy ugy mondjam, magasabbra vágyik, más alkalmazást keres; nem is lehet neki különben rossz néven venni, ha látjuk, hogy az intelligens elem is, ha módjában áll, a mint a tél beköszönt, szintén ott hagyja a falut s megy be a városba.

A falusi iskolák tanitási rendszere is rossz, mert ott sok min-

denre tanitják a gyermeket, csak arra nem, a minek mint földmüves vagy iparos egykoron hasznát vehetné.

A falusi lakosságot még azon ok is készteti a kivándorlásra, mert a hatóságok nem törődnek vele; csak akkor érintkeznek a néppel, ha választások vannak, vagy őket büntetni kell, de magánérdekeiket semmiféle eszközökkel nem igyekeznek — tisztelet a kivételeknek — elősegiteni. Nincs, a ki ingyen jogvédelmet nyujtson neki, a túldrága jogvédelem legtöbb esetben pusztulásának okozója.

A közegészség is rendkivül rossz lábon áll, a gyermekhalandóság igen nagy, a mit a babona is elősegit.

Ezeken kivül számos körülmény, nem ritkán törvények, intézmények s szokások játszanak össze, melyek a falusi népesség életviszonyait lazává, keserüvé teszik s előmozditják az általános elkedvetlenedést, a társadalom különböző rétegei között a kölcsönös bizalmatlanságot s visszavonást és nem lehet sokszor csodálni, ha a nép helyzetén a kivándorlás eszközének igénybe vétele által óhajt segiteni.

De valljuk be őszintén, nem is vagyunk képesek őket ugy foglalkoztatni, hogy megélhetésüket egész éven át biztosithassuk; szegények vagyunk, t. uraim, nincs pénz, ha van is egyes esetekben fölösleges, szabad tőke, azt sem forditják ujabb befektetésekre. Csak az aratás idején áll módunkban a nagy tömeget foglalkoztatni és bár ezen időszakban az arató terhes munkája mellett sokat szerezhet, abból, ha nincs egyéb jövedelme, még sem fedezheti szükségleteit az egész éven keresztül. Azok, a kiknek kevés vagy semmi vagyonuk sincs, miből éljenek meg, ha nem találnak munkát, vagy ha találnak is, csak rendkivüli alacsony árak mellett; hisz Angliában a napszámos munkás egy hét alatt keres annyit, mint nálunk két hét alatt. Lehet-e tehát csodálkozni, hogy ily körülmények között inkább elhagynak bennünket és máshol keresik boldogulásukat!?

A kérdés most már csak az, hogy mit kellene tennünk a kivándorlás szabályozására?

Megszüntetni a kivándorlást csak inditó okainak teljes elháritásával lehetne. Ezen főbb okok összegezve: az általános elszegényedés, nyomasztó gazdasági viszonyok itthon, ezzel szemben a könnyen elérni vélt jómód kilátása az idegenben, vagyis az a lázzá fajult vágy, melyet jobb sors után érez az, a ki nyomorog és szenved s mely körülmény a szocziálismus tanainak fejlesztéséhez minden időben tápot, a szocziálista pártoknak s különösen azok vezéreinek minden országban s mindenkor alkalmat s jogot adott az izgatásra és a tömegek félrevezetésére s mely vágyat megszüntetni *nem*, de igen is enyhiteni lehet higgadt, következetes szocziális reformokkal!

Továbbá a helytelen birtokelosztás, a birtokminimum hiánya, a falusi tüzhely védtelen volta, sok helyen a munkabérek alacsonysága, a népnek elhagyottsága (a legkülönbözőbb kapzsi embereknek védtelenül kiadva), mindenekfölött pedig a pálinka-kimérés és fogyasztásnak a status-gazdaság érdekében történt nagy megkönnyitése, népünk és cselédségünk közéletére valóban romboló hatása, az ügynökök csábitása, a kiváncsiság, az ismeretlen utáni törekvés, de főképpen az a körülmény, hogy nem vagyunk képesek a vagyontalanokat egész éven át állandó munkával ellátni; *a népnek nincs állandó keresete.*

Mindezen okok eltávolitása s illetve megszüntetése azonban, mert a baj régi keletü, nemcsak nehéz dolog, de sok idő kérdése is és erre csak akkor volna kilátás, ha mi magyarok egész életünket, szokásainkat megváltoztatnánk, ha *többet dolgoznánk és kevesebbet költenénk,* de erre még egyelőre nincs kilátás és azért legelső sorban arra kell figyelmünket forditani, hogy a már kivándorolt honfitársaink lehetőleg elérjék azt a czélt, a mit a messze távolban keresnek s ránk nézve teljesen el ne veszszenek.

A kivándorlást erőszakkal meggátolni nem lehet, de nem is szabad, éppen az ellenkezőjét érnők el vele; mutatja a példa, hogy a visszatolonczozás által csak még jobban ingereltük őket a kivándorlásra. A kivándorlás a mult időkben akkor mutatta a legnagyobb számokat, mikor az utleveleket nem akarták kiadni, mert az a tévhit volt elterjedve, hogy az urak nem akarják a szegényt kiereszteni, mert ott jobb sorsa, jobb dolga lehetne!

S tekintettel azon körülményre, hogy különösen eleinte a legmüveletlenebb, legtudatlanabb elemek vették a vándorbotot a kezükbe, föl kellene világositani a népet, föl kellene előtte tárni a veszélyeket, a bizonytalanságot, a mely őt az idegenben, az ismeretlen helyen minden irányitás, támogatás és segitség nélkül érheti. Arra kell törekedni ugy az államhatalomnak, mint a társadalom irányadó rétegeinek, hogy éreztessük idegenben lévő honfitársainkkal, hogy egy hazának gyermekei vagyunk, vegyünk példát más államoktól, a kik a kivándorlás ügyét kezükbe vették, mint Anglia, Németország és Svájcz.

Távol legyen azonban tőlem, hogy a kivándorlás kérdésénél az államhatalomnak, vagy egyáltalán a hatóságoknak nagyobb szerepet szánnék; a hatóságok föladata gondoskodni a rendről, de arról is, hogy mindenki jól érezze magát itthon. Az államhatalom praeventive, megelőzőleg gondoskodjék, hogy ne legyen ok a kivándorlásra, de ha már megtörtént, akkor egészen más föladatok várnak reá, mint a milyenek eddig a közfelfogás szerint reá háramlottak volna. A szabadság fogalmával ugyanis ellenkezik, hogy valakit visszatartsunk, ha el akar menni. Az állam senki jobb boldogulásának utját nem állhatja, de kötelessége gondoskodni arról, hogy azok, kik idegenbe mentek, ott is érezzék, hogy hazájuknak fiai.

Módokat és eszközöket kell tehát találni, hogy a kivándorlottak jobb védelemben részesüljenek, mint eddig; nincsenek az országban elterjesztve és ismertetve a kivándorlásra alkalmas államok és helyek, viszonyaik, sem a különféle utirányok, egyszóval mindazok a szükséges tudnivalók, melyek az idegenben kalauzképpen szolgálhatnának.

A helyett, hogy minálunk e tudnivalók füzetekben, röpiratokban ismertetve és terjesztve lennének, tétlenül nézzük, hogy az illető amerikai hatóságok beleegyezésével egyes hajózási társulatok, sőt elvétve élelmes honfitársaink közül is sokan, a kik valamely rossz tett miatt annak idején kénytelenek voltak Amerikába szökni, most az Amerikába jövő honfitársainkra vetik hálójukat.

Nem régen akadt kezembe egy Kanadáról szóló, magyar nyelven megjelent pamphlet, melyben mesés dolgokat igérnek azoknak, a kiket balcsillaguk Kanada felé vezetne, pedig különböző levelekből tudom, hogy ott legnagyobbrészt terméketlen földet kapnak a kivándorlók drága pénzen, hogy a kemény, hosszu telet sem embereink, sem a vetemények nem birják ki s a mellett, hogy az élelmes Amerikaiak őket igy kiszipolyozzák, még munkájuk sincs ott.

A ki nálunk elhagyja szülőföldjét s megy szerencsét próbálni idegenbe, hogy magán és övéin segitsen, attól a pillanattól kezdve támogatás és irányitás nélkül van s ennek oka, t. uraim, azon téves nézet is, mintha azok, a kik kivándorolnak, hütlenül elpártolnának a hazától s hogy ezen téves nézet folytán nem érdemlik meg az anyaország gondoskodását s igy esik meg, hogy a kivándorlók csupa fosztogatásnak vannak kitéve azon időponttól kezdve, mikor elindulnak, egész addig, a mig az idegenben állandó helyre és foglalkozásra szert nem tesznek. Már hazánkban kezdődik a sarczolás, nyuzás, mig keserves lótás-futás, fizetség, időtöltés után megkaphatja utlevelét — nálunk Magyarországon, szégyenlem kimondani, sokaknak jó keresetforrás az utlevelek közvetitése; — pedig becsülnünk kell azt az embert, a ki önmaga vagy családja javára lemond megszokott otthonáról és messze földre, idegenbe utazik, fárad, dolgozik, hogy czélt érhessen és ezután ismét hazajön, bárha sokan nem is sejtik előre mindazon nehézségeket, a melyekkel kénytelenek lesznek megküzdeni és sokan jönnének vissza, ha tudnának, de vagy elzüllenek vagy elpusztulnak.

Ne itéljük el tehát kivándorló honfitársainkat, nem szabad neheztelnünk, ha kivándorlásuk következtében a munkabér megdrágul, sőt ismerjük kötelességünknek jólétük előmozditásáról gondoskodni; hisz a szegény kivándorló s ezt ismételten hangsulyozom, nem boldogabb hazát, de könnyebb megélhetést keres.

A kérdés tárgyalásánál eddig egyoldalulag csak azon okokat deritették föl, a melyek a népet a kivándorlásra birják s a kivándorlottak sorsát tulsötét szinekben ecsetelték, hogy őket ezzel a kivándorlástól elijeszszék. Előadásom elején szóltam a vonzó és taszitó okokról. Nem szabad figyelmen kivül hagynunk, hogy a kivándorlás nemcsak azért ölt oly nagy mérveket, mert a népnek itteni létföltételei rosszak, hanem igenis azért is, mert a kivándorlottak sorsa sok esetben nemcsak hogy nem kedvezőtlen, hanem éppen ellenkezőleg igen jó.

A kinek Amerikában jól ment a sora és a ki sok pénzt küldött haza, az itthon utánozandó példányképül szolgál s itthon maradt családja oly módon s egyszerre jut oly összeg birtokába, a melynek megszerzéséről vagy megtakaritásáról itthon nem is álmodtak. Ha az ilyen ember haza jön, mint „gentleman" öltözködve angolul is tud, kemény fekete kalapjával ékesszólóbban beszél és nagyobb hatást tud elérni Amerika mellett, mint akármely ügynök; az ő beszédjére, különösen ha széles jó kedvében az őt kiváncsian hallgató és bámuló környezetének a dolgokat nagyitva adja elő, mindent elhisznek s majd mindig azt tapasztaltam, hogy egy-két szerencsésebb embernek hazajövetele után a kivándorlás az illető faluból mindig emelkedett, de sajnos, azt

is volt alkalmam tapasztalni, hogy a szerencsétlenül járt ember példája, ki oda át elpusztult, nem hatott. Egy ideig beszéltek róla, de azután hamar elfelejtették és napirendre tértek fölötte, az volt róla az uralkodó nézet, hogy élhetetlen volt ugy is. A ki eredmény nélkül hazatért, az sem tünt föl, mert itt sem volt jobb helyzetben azelőtt, hisz azért ment ki.

Azt hiszem tehát, hogy az egész kérdésnek megvilágositásánál ezen körülményt, hogy tudniillik sokan boldogulnak is, nem lehet tekinteten kivül hagyni és ezek folytán alig lehet azon reményt táplálni, hogy *a kivándorlást kicsinyes eszközökkel meggátolni lehessen, sőt előáll a kivándorlási ügynek rendszeres törvényhozásilag leendő szabályozásának szüksége, a mit a bevándorlási ügygyel együtt lehetne szervesen rendezni,**) hogy kellő intézkedések tétessenek arra nézve is, miként a kivándorlók, ha bizonyos vagyonra szert tettek, hazájukba visszatérhessenek, az ott maradottak pedig a lelkészek müködése és kereskedelmi összeköttetések révén az anyaországhoz füzve legyenek.

Tudomásom van például arról, hogy amerikai honfitársaink közül sokan betéteket eszközölnek a postatakarékpénztárak utján s ez egészen speciális jellegü, a mennyiben amerikai közjegyzők ottani magyarországi ügyfeleik megbizásából takarékbetétekként való kezelés céljából küldenek pénzt Budapestre a postatakarékpénztárnak, mely azt az illetők nevére kiállitott betétkönyvecskékre helyezi el.

A betétkönyvecskéket a postatakarékpénztár kiküldi Amerikába a pénzt közvetitő ottani közjegyző czimére, ki azokat, miután a könyvecskék belépési nyilatkozatait a betevőkkel aláiratta, ez utóbbiaknak kiadja, az aláirt belépési nyilatkozatokat pedig a postatakarékpénztári igazgatóságnak Budapestre ismét visszaküldi.

Ily módon amerikai honfitársaink már 150.000 koronát helyeztek el gyümölcsözőleg a m. kir. postatakarékpénztárnál. A kivándoroltak pénzeinek ily módon való elhelyezése mindenesetre kedvező jelenség, mert kétségkivül egy köteléket alkot, mely őket a hazához füzi s ezért a pénz elhelyezésének ez a módja mindenesetre megkönnyitendő és előmozditandó volna.

Mint értesültem, föl is merült már az a javaslat, hogy amerikai konzulátusaink, ugy mint a hazai postahivatalok, szintén hatalmaztassanak fel a magyar postatakarékpénztár számára való betétek elfogadására; ennek a javaslatnak a megvalósitása azonban eddig még nem sikerült, pedig az, szerény véleményem szerint, — hacsak az ellen az amerikai kormány kifogást nem tenne — a felkarolást igen megérdemelné.

*) Megtörtént; mindkét törvényjavaslat be van végre adva.

Ezen kitérés után az elejtett fonalat fölvéve s ismételve azt, hogy a szegény kivándorló nem boldogabb hazát, de könnyebb megélhetést keres, nemcsak hogy nem tartom őt a hazát hütlenül elhagyónak, de sőt a mai viszonyok mellett szánandó alaknak, mert hiszen legtöbbnyire titokban, félve megy ki egyrészt hazai hatóságaink legtöbbször indokolatlan szigorusága, másrészt azon intézmények ridegsége miatt is, melyeket már az Egyesült-Államok is kivándorlóink ellen létesitenek.

Igen érdekes két könyv*) jött a kezembe. Ezek egyikében van a washingtoni kormány pénzügyminiszterének előterjesztése, mely kapcsolatban az idegenek szerződéses munkájára vonatkozó törvények végrehajtásával, azon kivándorlási megbizottak jelentéseire terjeszkedik ki, kik Európa összes államaiba kiküldettek azzal a megbizással, hogy azon okokat földeritsék, melyek az Egyesült-Államokba irányuló bevándorlásra ösztönöznek. A bizottság kiterjeszkedett a kivándorlási mozgalom minden lehető okaira. Előadásom kerete és az idő rövidsége nem engedi, hogy ezen, bár szerfölött tanulságos és érdekes könyvre bővebben kiterjeszkedjem. Csak azt kell sajnálattal konstatálnom, hogy Magyarország csakis két rövid lapon van tárgyalva, bár igy is sok megfigyelésre való adatot találtam benne.

T. uraim! Ha konkrét javaslatokkal nem is lépek föl, az azon társaságok és egyletek dolga, a melyek most nagy buzgalommal föladatul tüzték ki azzal foglalkozni, mégis bizonyos irányelveket szeretnék hangoztatni és teendőinket három főirányban jelezni.

1. A kivándorlást megakadályozni nem lehet, nem szabad, nincs is jogunkban, de a kivándorlót, ha kivándorolni akar, irányitani, támogatni, utmutatással ellátni kell, mig célját el nem érte

*) Letter from the Secretary of the Treasury, transmitting a report of the commissioners of immigration upon the causes which incite immigration to the United States. Vol I. Reports of commissioners. Vol II. Extract from European laws. Washington: Government Printing office 1892.

az idegenben, kivenni őket a zsaroló, lelketlen ügynökök kezei közül.

2. A második feladat volna a kivándorlót a magyar nemzet javára továbbra is megtartani, hogy el ne felejtse nyelvét, el ne hagyja vallását. Elősegiteni kell tehát, hogy iskolákat állithasson, magyar tankönyvei és magyar papjai legyenek; az amerikai magyar lapokkal folytonos összeköttetést kellene létesiteni és a tekintélyesebb magyar napi lapok egy állandó rovatot szentelhetnének az amerikai dolgoknak.

3. Akár áldotta, akár verte a sors keze az idegenben, ha haza akar jönni, azt neki minden telhető módon meg kell könnyiteni. Az államhatalom is hozhat áldozatokat. Első sorban a honossági törvényt kellene megváltoztatni, mely nagy akadály; másodsorban kivándorlási képviseleti ügynökségeket kellene fölállitani a közgazdasági attachék mintájára, kik ha szükséges, utiköltséggel is ellátnák azokat, a kik mindenükből ki vannak fosztva és haza akarnak menni; egyuttal gondoskodnának arról, hogy ha haza jöttek, itt mindjárt munkát találnának.

Igénytelen szavaimat csak azért akartam fölemelni, hogy a magyar társadalmat csodálatos és nekem érthetetlen közönyéből fölrázzam!

Szomoru látvány ez; hisz egy életerős és a jövőben még nagy föladatokra hivatott faj százezrekre menő viruló ágának örök elvesztéséről, elpusztulásáról van itt szó! Adjunk munkát azoknak és oly időben, a mikor legjobban rászorulnak azok, a kik dolgozni akarnak. Legyünk takarékosak és megtakaritott pénzünkkel dolgozzuk föl terményeinket ide bent; állitsunk föl gyárakat, ipartelepeket, teremtsünk nagyipart, lenditsük föl a kereskedelmet, segitsük egymást vállalatainknál és ne kivánjunk senkitől ingyen vagy igen olcsó munkát; e mellett tanitsuk meg népünket a jobb munkára és takarékosságra; ez által előmozditjuk az ország meggazdagodását s egyuttal önmagunknak is használunk, mert befektetéseink bőven meg fogják hozni a kamatokat. Ne legyünk egyoldaluak és nehézkesek, foglalkozzunk iparral és kereskedelemmel, épitsünk vizi utakat, csatornákat, ne szolgáltassuk ki nyers terményeinket feldolgozatlanul a külföldnek, hogy azután a kész czikkeket drágán visszavásárolhassuk. Ne legyünk a többi államok kiszolgálói.

Érdeklődjünk a kivándorlók sorsa iránt, maradjunk folytonos

összeköttetésben velük, a nélkül azonban, hogy Amerika élelmes államainak hivatalos ügynökei legyünk és ha mindezen intézkedéseinkkel hazánk lakosságának segitségére lettünk, ha a nép nem lesz elhanyagolva és gondoskodni fogunk arról, hogy a szorgalmas munkás itthon is szerezhet egy kis vagyonkát, akkor be fog teljesedni az, a mit koszorus költőnk *Vörösmarty* Mihály *Szabad föld* czimü költeményében oly szépen megénekelt:

„Erős lesz országunk, nagy a király, hol ennyi ember boldog hont talál."

IX. FEJEZET.

Üdvözlet az Amerikába kivándorolt honfitársaknak!*)

Perbenyik, 1901. Karácsony hónapjában.

Dicsőség Istennek és üdv a jóakaratu embereknek! Üdvözöllek benneteket kedves honfitársaim, a karácsonyi ünnepek alkalmából!

Karácsony! Gyertyafénynyel és ünnepi hangulattal megtelt szó, mely a szülők boldogságát fénylő gyermekszemekben visszatükrözi. Az adományozásnak *kedves*, az elfogadásnak *hálás* ideje, a mikor a felebaráti szeretetnek meleg sugarai a legmagasabb hegy ormáról lehatolnak a völgybe, hogy a mélységek rejtett zúgait is bearanyozzák fényükkel! Ezért béke a földön és üdv az embereknek!

Karácsonykor szoktak a család tagjai, a rokonok, a jó barátok, egyszóval, a kik egymáshoz valók, együtt lenni a fárasztó munka után egyetértésben és kölcsönös szeretetben a multak emlékeit fölidézve, a jövő reményeit tárgyalva. A Karácsonyt már gyermekéveim óta mindig örömmel vártam, mert akkor elfeledjük ellenségeinket, bajainkat; s ha családot alapitottunk, visszavonulunk családunk szük körébe és ártatlan gyermekeink örömében osztozunk.

Ti messze vagytok tőlünk kedves honfitársaim; idegen helyen; a nagy tenger választ el bennünket; csak távolról gondolhattok azokra, a kiket itt hagytatok, messze van tőletek szeretett hazátok; családotok tagjait és jó barátaitokat sem láthatjátok.

De azért ne gondoljátok, hogy megfeledkeztünk rólatok; ellenkezőleg, sokat foglalkozunk veletek. Én is már évek során át keresem az utat és módot, hogy küzdelmeiteket megkönnyitsük és minél jobban megélhessetek! Nem a köszönet és az elismerés kedveért, melyet sokan a jótéteményekért várnak és követelnek, de kötelességből. És eme hű kötelesség teljesitésében, mely magamagában hordja a legszebb jutalmat, mindnyájan: a gazdagok és

*) Ezeket a sorokat, mint nyilt levelet a *Budapesti Hirlap* 1901. évi karácsonyi számában közöltem.

szegények egyaránt, abban a körben, a melyben élünk, kiki tehetsége szerint, áldásosan közreműködhetünk a haza és a nép érdekében, s igy azokért is, a kik vándorbotot ragadva *nem uj hazát, de jobb megélhetést* mentek keresni!

Tudom, hogy többnyire a szükség kényszeritett benneteket az eltávozásra, de sokan talán az eléjök varázsolt fényes igéretek folytán hagyták itt hazájukat és most félrevezetve, reményükben csalatkozva, sulyos helyzetben sinylődnek odaát!

De legyen bármiként, ne felejtsétek el azt, hogy *Magyarok* vagytok; ne felejtsétek el hazátokat, a mely nem is tudott rólatok ugy gondoskodni, a mint szerette volna, mégis meg tesz javatokra minden lehetőt.

Boldog ünnepeket kivánok nektek, kedves honfitársaim, jöjjetek mielőbb haza!

És ha a Karácsonyfa gyertyái kialudtak, ha a karácsonyi énekek, melyek üdvről és megváltásról oly vigan csengnek, ismét elnémulnak, akkor komoly gondolataink hozzátok fognak ismét szállni a tengerentulra, hogy tovább folytassuk a mentési munkát; mert a ki örömteljes szivvel tekintett Karácsony estéjén az ártatlan gyermekek sugárzó szemeibe, az uj erőt és bátorságot fog meriteni, felebaráti szeretettel és odadással fogja folytatni a közjó érdekében elkezdett munkát, a haza javára és üdvére!

X. FEJEZET.

Középosztályunk és a társadalmi egyesülés.*)

Sperat infestis, metuit secundis
Alteram sortem, bene praeparatum pectus.
Horatius.

Korunk társadalmi és közgazdasági viszonyai nem felelnek meg annak az állapotnak, mely fölött nyugodtan napirendre lehetne térni. A társadalmi érdekkörök mindegyike a fönnálló viszonyok megváltoztatásáért küzd. Elégedetlenség és válság fenyegetnek mindenütt, még ott is, a hol ezekre a fölkapott jelszókra — szorosan véve — szükség nincs.

De az emberi természetben rejlő ama tulajdonságnál fogva, hogy helyzetével soha semmi körülmények között nincs megelégedve: a bajok orvoslására nem a *lassan* bár, de *biztosan* ható szereket igyekszenek a legtöbben alkalmazni, hanem erélyes — u. n. radikális — eszközökkel és orvoslási módokkal zavarják meg legtöbbször a társadalmi érdekkörök közt oly kivánatos, sőt szükséges egyensulyt.

Főleg a *mozgó tőke* az, mely az egyének gyöngéinek kizsákmányolásában tündököl s ez a legfőbb oka azoknak az egészségtelen viszonyoknak s az ezekből folyó elégedetlenségnek, mely a gondolkozó főket hosszabb idő óta komolyan foglalkoztatja.**)

Ezen egészségtelen állapotot — sajnos — legélesebb hatásaiban tapasztaljuk Magyarországon, hol minden termelési ág válsággal küzd. Hogy pedig mezőgazdaságunk legbetegebb, az természetes! Mert, ha az életnedvek első és fő táplálékát nyujtó *gyökérzet* beteg vagy gyönge, elgyöngül a fatörzszsel együtt az ágazat, a levélzet, és csakhamar elpusztul az egész fa is.

*) E tanulmányomat felolvastam Kassán az 1900. évi október 8-án tartott agrár-gyülésen. Megjelent a Magyar Gazdák Szemléje 1900. évi októberi számában és külön füzetben is.

**) L.: Die Gesellschaftsordung und ihre natürl. Grundlage. Otto Amon. Verlag von Gustav Fischer Jena.

Ha tehát mi a mezőgazdaságon rágódó, sorvasztó betegségeket gyógyitani akarjuk ezen munkákkal az iparon és kereskedelmen is segiteni akarunk. És fogunk is, ha összetartunk! Mert józan észszel, előrelátással be kell ismerni, hogy a három érdek és termelési ág együvé való; azokat csak a rossz akarat tüntetheti fel mint egymással ellentétben állókat!

Ám legyenek bármely körülmények okai ezen állapotnak, ne törekedjünk arra, hogy az okokat erőnek erejével drasztikus módszerekkel távolitsuk el; de tegyünk meg mindent, hogy a létező s — fájdalom — egyhamar sem állami, sem emberi erővel meg nem változtatható helyzetet magunkra nézve legalább türhetővé tegyük. Mert bizonyos, hogy a helyzet föl nem ismerése s figyelembe nem vételéből származott eddig is az iparra, kereskedelemre és mezőgazdaságra a legtöbb baj és kalamitás; valamint abból, hogy a kor uralkodó eszméje, az egyéni szabadság helytelen alkalmazásával az invidualismus tanát oly fokra fejlesztette, hogy ma már mindenki csak önmagával törődik . . . és nem törődik a többivel: embertársával, a közönséggel, az országgal.

Az individualismus folytán az emberek mindig jobban és jobban eltávolodtak egymástól. Az eleinte láthatatlan ellenség aztán az egyesek nagy részével oly könnyen elbánt, hogy ma már mindenki ellenállhatatlan vágyódással siet, sőt kapkod a tömörülés felé; mert érezzük, hogy ez az egyedüli módja bizonyos bajok elleni védekezésnek s a közös és igy az egyéni érdekek minél szélesebb körben való érvényesitésének.

Minden tömörülés azonban vezért, vezetőt, uttörőt, még pedig erős kezü, kitartó vezetőt tételez fel. Szerte széled ugyanis a nyáj és a ragadozók prédájául esik, ha gondos, hű pásztorok nincsenek körülötte. Magyarországon tömérdek a kisgazdák, iparosok és kereskedők száma, kik között sem közös érdekek, sem közös törekvések föl nem lelhetők. Kiki egyénileg van kitéve ugy az elemeknek, mint a kapzsi emberek szeszélyének és játékának. E helyzetében természetes dolog, hogy semminemü oly védő eszközre nem számithat, mely őt a helyzet urává teheti.

De igy vannak ezzel a birtokosok is! Elszigetelten, csak küzdenek a mostoha viszonyokkal. Ám azt éppen nem mondhatjuk,

hogy sikerrel! Mert a birtokosoknál még a cseléd- és munkáskalamitások is jelentkeznek, melyek helyzetüket csak nehezebbé teszik!

És éppen azért, midőn a *középosztály befolyásáról és a néppel szemben való kötelességéről* akarok beszélni, nem azt óhajtom vitatni, hogy a középosztály helyzete talán jobb, mint a paraszté; hanem igenis meg akarom jelölni azon módokat, melyek segélyével a jelenlegi viszonyok közt is visszanyerheti a parasztbirtokossal szemben azt az elvesztett nimbust, melylyel azelőtt a jobbágyság körülvette s mely ma nemcsak hogy teljesen elveszett, de sőt bizalmatlansággá fajult s a középbirtok helyzetét teljesen türhetetlenné tette.

Hogy politikai és társadalmi életünk nem egészséges, tanusitja az, hogy a nemzet minden rétege egykedvüen nézte, sőt nézi ma is azon igen fontos közgazdasági jelenségeket, melyek pedig már a nemzet testén rágódnak s ma-holnap oly idült bajjá fognak fajulni, hogy azok gyógyitása a lehetetlenséggel lesz határos. Értem: a *kivándorlást.* Régi, meggyökeresedett, lassan, de biztosan ölő betegség ez, a melylyel sokáig nem tartotta érdemesnek foglalkozni társadalmunk. A sokáig elhanyagolt és idültté vált sorvasztó baj ma már oly kétségbeejtő symptomák közt és oly nagy terjedelemben jelentkezik, hogy annak gyógyitása ugyszólván lehetetlennek látszik; pedig azt továbbra is elodázni vagy elhalasztani valóságos nemzeti öngyilkosság volna.

A nélkül, hogy ez igen érdekes és hálás kérdéssel bővebben foglalkoznám, — ezt tettem más helyen és más alkalommal,*) — csak röviden emlékükbe akarom hozni, hogy ezen előbb vázolt nagy társadalmi bajnak alapoka a *productiv osztályok tönkrejutása* Magyarországon. A vidéki középbirtokosság a városban özönlött; a városi kisipart üző középosztály a városokba ment tönkre. A Dunántul, az északkeleti megyékben és az Alföldön már most a parasztságon van a sor! Az pusztul, kezébe veszi a vándorbotot és megy jobb hazát keresni, holott ez az elem volna hivatva egyrészt a vagyonilag és szellemileg képesebbeket a középosztály fölfrisitésére szolgáltatni, másrészt pedig a középosztályból hozzá csatlakozó értelmesebb erőkkel a maga regeneráczióját, fölfrisitését megkapni.

*) L. a VIII. fejezetet a kivándorlásról.

A Gazdaszövetség nagyérdemü elnöke*) fölszólitott, hogy a kassai agrárgyülés alkalmával, mely tisztán a pusztulásnak induló, de Magyarország további fönnállására és virágzására föltétlenül szükséges középosztály sorsával fog foglalkozni, — tartsak egy előadást. És annak keretében vázoljam azon kötelességeket, melyek a középosztályra háramlanak. Hogy mik volnának azon teendők, cselekvések, melyekkel ujra vissza tudná szerezni ez az osztály a régi nimbust, azt a régi tekintélyt, mely őt — mondhatnám — majdnem évszázadokon keresztül képesitette arra, hogy a nemzetnek vezető eleme legyen!? Nehéz és kényes helyzetbe hozott ugyan ezen felette megtisztelő fölhivás, de hogy annak mégis örömmel engedtem, főbenjáró oka, mert mélyen érzem annak szükségességét, hogy ezen kérdést nemcsak eszmecsere tárgyává tegyük, hanem a tett mezejére is vigyük. Meggyőződésem hogy minél előbb foglalkozunk vele, annál előbb tudjuk a legnagyobb közönyösségben tespedő társadalmat egykedvüségéből fölrázni!

De eljöttem szivesen azért is, mert a jóindulatu és barátságos eszmecsere alkalmával tisztulnak az eszmék; a vélemények nemcsak keletkeznek, de a helyes formát is megkapják; mert ezen kérdés taglalásával sok oly más kérdés és dolog jön kapcsolatba, mely ügyekkel ma már foglalkozni nemcsak érdekes, de szükséges is, sőt elodázhatlan kötelesség.

Az állami életben az egyes társadalmi tagozatok között csak akkor van egészséges arány, ha az ugynevezett középosztály erős; ugy hogy nemcsak a felső osztályból képes tagokat magába fölvenni, hanem az alsó osztályból is magához fölemelni. Középosztály elnevezésre, mondja Schmoller egy igen érdekes munkájában,**) csak azon osztálynak van jogosultsága, mely fölött arisztokráczia, alatta pedig néptömeg áll.

A középosztály tehát annak az évezredek óta folyó kulturális átalakulásnak az eredménye, a mely az eleinte egyenlő embereket ügyesség, tudás és nem ritkán erő dolgában megkülönböztetvén, élesen elhatárolt osztályokat hozott létre.

*) Gróf Károlyi Sándor.

**) Was verstehen wir unter dem Mittelstande? Hat er im XIX-ten Jahrhundert zu oder abgenommen? Vortrag auf dem 8. Evang.-socialen Kongress in Leipzig gehalten von G. Schmoller.

Már most kutassuk, miből áll hazánkban a középosztály? Kik képezik annak alkotó elemeit?

Ha ezen kérdéssel behatóan foglalkozunk, azon tapasztalatra jutunk, hogy nálunk egy bizonyos önállósággal biró, közgazdasági és társadalmi szempontból számottevő középosztály már alig létezik.

A középosztályhoz tartozók fogalma alatt ugyanis azokat kellene értenünk, a kik, legalább nagyrészben, tanulmányuk alapján, vagyis szellemi munkával szerzik meg a megélhetéshez szükséges jövedelmet, vagy ezen az uton gyarapitják vagyonukat, de e mellett a tudomány, a müvészet: az igaz, jó és szép fejlesztésével a társadalomra behatással vannak, mint például a középbirtokosok, kereskedők, iparosok, gyárosok, orvosok, ügyvédek, müvészek, mérnökök, hivatalnokok stb., s ezek is csak akkor, ha az előbb emlitett föltételeknek megfelelnek és nem a mások gyönge oldalát kihasználva, paraziták módjára élősködnek.

Hazánkban — sajnos — mindezen különféle foglalkozásu müvelt emberek nem képeznek, de nem is képezhetnének egy egységes egész osztályt, mert a legtöbb esetben egymás ellen küzdenek és az egyéni érdek megvédésére külön, sőt ellentétes csoportokra oszlanak.

Egyesek fényes tehetségükkel leküzdve minden akadályt, vezérszerepet játszanak országunkban és a haladásnak előharczosai; mások nem képesek a kor szelleméhez idomulni és az apáktól öröklött egyoldalu tehetségük mellett czélt nem érhetnek, bár sokat fáradoznak. A középbirtokos, u. n. *gentry-osztályból* sokan a helyett, hogy a gyakorlatibb érzékü, más foglalkozásu, tehát *kisebb emberekkel* szövetkeznének és összevegyülnének, lenézik ezeket, velük alig érintkeznek; inkább a legfelsőbbeknél keresik az összekötő kapcsot; hatalmas, hires, hirtelen gazdag emberek óhajtanak lenni és azoknak képzelik magukat. De mert anyagilag nem elég erősek és nem tudnak vagyont szerezni, tönkremennek. Gyermekeiket nem azért tanittatják, hogy *valamit* tudjanak, hanem hogy meglegyen a képesség a könnyebb megélhetésre, a nagyobb luxus kifejtésére, esetleg egy főhivatal elnyerésére.

Ezen minden tartalmat nélkülöző, tehát csak külsőleg fényes életmód ingerrel hat a többi *kisebb emberekre*; ezek is példa után mennek, utánoznak; nekik is eszményük a *jó állás*, hogy az állam költségén szerepelhessenek és valamikor talán valódi nagyságos vagy méltóságos urak lehessenek . . . ! A kisebb rangu

hivatalnok is az urat játsza és nincs ideje *igazán szegény* családjával is foglalkozni.

Többé-kevésbé hasonlót mondhatnék másokról is; majd mindenütt a hiuságot, a stréberséget és a rangszerint rikitóan különvált csoportokat látjuk. A komoly törekvés, egyszerü erkölcs és életmód, családiasság, vallásosság . . . mind eltüntek! Nincs meg nálunk tehát az igaz, független középosztály; elemei szétbomlottak, forrásnak indult a társadalom! Kérdés, meg fog-e tisztulhatni?

De hazánkban az ugynevezett polgári osztály, melyet a müvelt nyugaton, de az ókor legtöbb államában is találtunk — nem birt kifejlődni. Ennek egyik okaként azt hozzák fel, hogy a polgári elemek nagyrészt idegen nyelvüek voltak és a nemzet testével nem tudtak összeolvadni. Azokat a föladatokat, melyeket másutt a középosztály végezett, nálunk a középbirtokosság vállalta magára.

Az 1867-iki kiegyezés létrejötte óta az volt volna a kötelessége vezető államférfiainknak, hogy egyrészt a középbirtokosságot föntartsák és fejleszszék, másrészről pedig, hogy a polgári középosztályt a városokban istápolják; ezzel azokat az egységes szerveket szerezték volna meg, a melyek egyedül képesek a modern állam gazdasági követelményeinek megfelelni.

És mi történt?

A helyett, hogy a középbirtokosnak módot nyujtottak volna, hogy azt a rögöt, a melyet őseik vérrel áztatva megszereztek, megtarthassák, fejleszthessék és gyarapithassák, arra tanitották, hogy jöjjenek be, özönöljenek be a városokba, különösen a fővárosba hivatalnokoknak, szoktatván őket oly életre és oly fényüzésre, melylyel képtelenek lettek a fővárosban mindig jobban fokozódó igényeiket kielégiteni. Ezzel megteremtették azt a hivatalnoki stréber hadat, mely nemcsak a *hivatalnoki proletáriust* rendkivül emelte, de szülőanyja lett azon *bureaucratismusnak*, a mely mindenütt rettenetes, de sehol sem oly vészthozó, mint nálunk Magyarországon.

A magyar vagy tul léha, vagy vérig pedans. Ennek köszönhetjük, hogy ma már, ha csak külön állásokat ki nem találnak — pedig a találékonyság az egyes miniszteriumokban e tekintetben ki van meritve — nincs már állás, a melyet a mindig éhes stréberek részére szervezni, fölállitani lehetne. A középbirtokosságnak jókora része — egy 30 éves politikai mult eredménye —

ki van forgatva vagyonából; egy másik rész ott ül ugyan még az örökében, de már megszünt ura lenni annak. A valódi tulajdonos a hitelező, a kinek a jövedelem nagyrészét beszolgáltatni köteles. A jómódu *gazdaosztályt* fölváltották nagyrészben a *bérlők!* Csak kevésről mondhatjuk, hogy bátran indulhatunk példájuk után ugy erkölcs és hazafiság, mint okszerü gazdálkodás szempontjából.

Én ebben a tekintetben *agrárius* vagyok — bár a jelszavaktól irtózom — t. i. nem tudom elválasztani a hazaszeretettől a föld szeretetét és azért nekem nem mindegy, kié a föld? Abban a földben magában nem láttam sohasem *csak* adóalapot, miként az emberekben sem láttam *csak* gépeket, kiket hatalmi vagy politikai czélokra lehet kihasználni! Éppen azért ne vegye tőlem senki rossz néven, ha a magyar földet csak jó magyar ember vagy legalább magyar érzelmü ember kezében óhajtanám látni!

De itt óva intek, hogy ha van is sok jogosultsága az *idegen kéz* ellen irányult mozgalomnak, a kellő higgadtságot és tárgyilagosságot meg kell őriznünk, mert különben a nemzetközi joggal, a józan nemzetközi politikával és számtalan más érdekekkel jöhetünk ellentétbe és több kárt, mint hasznot okozhatunk. Én ugyanis igen sok idegen földtulajdonost ismerek, ki már nem idegen, legnagyobb része magyar érzelmü és ha sokan nem is tudnak magyarul, gyermekeik Magyarok, ugy hogy ezen családok nemcsak a Magyarságnak, de általános társadalmi és közgazdasági viszonyaink regenerácziójának, ha nem is előharczosainak szorgalmas segitőinek mindenesetre beválnak.

De a városi elemnél, az ugynevezett középosztálynál, sem követtük azt a politikát, a mely czélra vezetett volna. A *kisipar* megsemmisült; kiaknázták és kizsákmányolták a nagyvállalatok s elhanyagolta a törvényhozás és a kormány, sőt kipusztulásra is kárhoztatták. A czéhek szétbomlottak, mert a kor szellemének meg nem feleltek többé; az ezek romjain fejlődő társadalomnak a központositásra irányuló fejlődése mind határozottabbá vált. A bureaucratia szaporitása a városokban némileg pótolni tudja az előállott hézagot. Az iparnak és kereskedelemnek hanyatlását némileg födik azok a nyereségek, a melyek a pénzkereskedésnek sikereiből folynak. Nem sajátságos-e az a jelenség, hogy most Európának összes törvényhozói azon fáradoznak, hogy azt a czéhrendszert, melyet annak idején olyan könnyen föloszlani engedtek,

ismét visszaállitsák, ha más formában is? Nem azt tanusitja-e a törekvésük, hogy a lázas, a rohamos haladás nem mindig egészséges is?!

Ha közelebbről szemléljük, mi okozta a középbirtokosság pusztulását, röviden fölsorolhatjuk. Első sorban a nagy gazdasági átalakulás 1848 után. De hozzájárultak még: a hitel elégtelensége, rossz nevelési rendszerünk, az elszigeteltség, a szervezkedés és tömörülés hiánya, helytelen adórendszerünk, némileg a birtokosság könnyelmüsége is.

De, tisztelt uraim, nem is csodálatos, hogy az az osztály, mely azelőtt annyi kiváltsággal volt fölruházva, midőn ezen kiváltságokat elvesztette és csak a kötelességeket tartotta meg, a melyeknek — lévén azelőtt anyagi gondoktól ment — derekasan meg is felelhetett, most anyagi és erkölcsi támogatás hiányában széthull, mint a kötetlen kéve. Ha azonban ily tényekkel állunk is szemben, meg kell keresnünk a módokat, melyekkel ezen az állapoton segiteni lehet. Legalább kisértsük meg a középosztály lábraállitását.

Az első teendő lenne a *hitelügy* rendezése; mert olcsó hitel nélkül a már mindig jobban fokozodó igények, a világverseny, a gazdasági termények árhullámzása, a munkabér emelkedése stb. nem teszik már lehetővé ugy *more patrio* gazdálkodni, mint azelőtt. És mert a birtokos olcsó hitelt nem élvezett, azért ment is tönkre. De ez külön tárgya leszen tanácskozásainknak és igy áttérhetek a másodikra . . .

A második volna az *örökösödési rend* megváltoztatása; mert éppen ugy, mint a parasztságunknál a birtokoknak a végletekig való földarabolása és az egyes családtagok közt való szétosztása által ma már a legtöbb család elpusztult és koldusbotra jutott; hasonlóan van ez a középosztálynál is. Az apa, a ki egy 500 holdas birtokon tisztességesen megélhetett, gyermekeit fölnevelhette, ha ezt a birtokot öt gyermek közt fölosztják: abból az öt már nem fog tudni hasonló életmód mellett megélhetni.

Mivel éppen itt van a baj, most már rátérek egy igen lényeges pontra: *a nevelés kérdésére.* Azokat a gyermekeket az 500 hold igényei szerint nevelték, száz-száz hold igényeiket nem fogja kielégiteni.

Miután a nevelés kérdése is külön fog tárgyaltatni, csak éppen emliteni akarom, hogy egyik segitő módszer volna: nevelési rend-

szerünk megváltoztatása; a középbirtokos osztálynak gyermekeit a produktiv pályákra, a produktiv kenyérkeresetre kellene nevelni, a mint azt Rákosi Jenő a telepitési enquette alkalmából igen helyesen mondotta. Erre nemcsak egyes országok példája serkenthet, mert ott látjuk, hogy a legkülönbözőbb foglalkozások már rég kivivták maguknak azt a helyet és azt a tiszteletet, a melyet a komoly munka mindig megérdemel. Itt első sorban a *kereskedelmi foglalkozásról* kell szólanom, a mely, sajnos, minálunk eddigelé csak az inferioris foglalkozások közé tartozott, nem kedvelték, pedig a kereskedelemmel való foglalkozás nagy tapasztalatot, gyakorlatot, előrelátást, helyi ismereteket, világnézetet és főkép szolidságot tételez föl, a melynek elsajátitásáért a legjobbak is versenyezhetnek. De még egy szempontból volna épen minálunk hasznos a kereskedelmi tudás. Meggyőződésem — és ezt a Nyugat felől jövő áramlat kétséget kizárólag tanusitja, — hogy *a szövetkezeti létesitményeké a jövő!*

Az emberek ugyanis mindig jobban rá fognak jönni, hogy a nagy tőkepénzek hatalmával szemben nincs más mód az érvényesülésre, mint: a szövetkezés!*) Az egyoldalu pénzgazdálkodásból önkényt folyó hatalmi kinövéseket, valamint a közvetitő kereskedelemnek visszaéléseit csak ugy lehet ellensulyozni, ha a legkülönbözőbb szövetkezeteket alakitjuk. De szövetkezeteket, különösen pedig fogyasztási szövetkezeteket csak ott és oly mértékben alakitsunk, a mint ahhoz *emberanyagunk* van. Hiszen már a hitelszövetkezeteknél is látjuk — pedig ezek a szövetkezetek legprimitivebb, legkönnyebb formái — hogy az embereket ahhoz nevelnünk kell. A fogyasztási szövetkezetekhez meg éppen — hovatovább — képzett kereskedőkre lesz szükségünk. És itt legyen szabad hivatkoznom és utalnom azokra, a miket az 1899. évi Szegedi Kongresszuson a többek közt a szövetkezetekről mondottam.**)

De visszatérve a kereskedelmi foglalkozásra, azt mondom, hogy ha a középosztályból minél többen a *kereskedelmi pályára* ogják adni gyermekeiket: ezzel majdan a kereskedői osztály

*) Lásd: Die Grundlagen des XIX. Jahrhunderts. Houston Stewart Chamberlain, München.

**) L.: A Szocziális kérdés és a falusi jólét emelése czimü munkámat a VII. fejezetben.

nimbusát, hirnevét emelik. Erre pedig nagy szükség van! Mert sajnos, de a régi idők sajátságai, népünk arisztokrátikusabb fölfogása folytán, elég félszegül, de tényleg oly előitéletek kaptak lábra, melyek szerint a kereskedelem a megvetendő foglalkozások közé tartoznék.

A mi időnkben, midőn egyrészt alulról a szocziálizmus, másrészt fölülről a mozgó tőke minden öntevékenységet meg akar akasztani: az önfentartási ösztönből kifolyólag is kötelesség a védekezés. És ezt csakis tömörüléssel lehet elérni. De a tömörülés, a szervezkedés csak ugy lesz nagyobb hatásu és súlyu, ha a társadalmi tagozatok mindegyike egymással, a közös érdekek védelmének szempontjából egyesül. És itt már a rokonérzelmüekről van szó! Tartozzanak azok akár a kereskedői, ipari, mezőgazdasági vagy egyéb értelmi pályához.

Minduntalan hangoztatják, hogy az ugynevezett agrárpárt, vagyis helyesebben mondva: a Gazdaszövetség egyes nagy urak érdekeit képviseli, hogy külön politikát akar üzni, hogy osztályharczot vagy felekezeti viszályt akar előidézni, egyszóval *reakczionárius* és *retográd* irányzatot képvisel.

A Gazdaszövetség eddigi müködése éppen az ellenkezőről tesz tanubizonyságot! Ha politikával foglalkozik, az csak *szocziális, vagyis társadalmi politika.* A kisemberek, a gyengébbek érdekeit a szövetkezésre való ösztönzéssel, fölhivással, alakitásával képviseli és istápolja. A mezőgazdaság, ipar és kereskedelemnél föltünedező és mutatkozó visszaéléseket és kinövéseket akarja megszüntetni s inkább az egyes közgazdasági ágazatok között való egyensulyt a lehetőség szerint helyreállitani.

Sok megtámadtatásnak, gyanusitásnak, gunynak és kétkedésnek teszi céltáblájává magát az az elszánt kis csapat, melyet éppen azok nem támogatnak, kiknek kötelességük volna ezt az irányt, az ő sajátos érdekeiket képviselő irányt, hathatósabban pártolni, értem a birtokos osztály egy töredékét. Ezek merev hidegséggel, egykedvü közönyösséggel és leplezetlen bizalmatlansággal nézik a mi törekvéseinket. Pedig tagadhatatlan, hogy bár lassan, de annál jobban és biztosabban nagyobb tért hóditunk. Legjobbjaink — aránylag rövid idő alatt — zászlónk alá sorakoztak és hivei a szövetkezeti eszmének!

Azt szeretném, ha mindazokat, kik a lassu, a fokozatos haladásnak barátai, egy semleges területen, a hol az osztály, a párt-

állás, a vallás, a nemzetiség, a különböző foglalkozások és pályák válaszfalai ledőlnének, egy közös czél elérése munkájában egyesiteni tudnók. És vezetne, egyesitene bennünket ez első sorban a *magyar faj föntartására* és a nemzeti eszmék megvalósitására. Itt lenne a legtágasabb tere annak, hogy mindazok, a kik a kereskedelmet, ipart és mezőgazdaságot magyarrá és nemzetivé óhajtják tenni és ezzel karöltve, a mások jogainak csorbitása nélkül, mindenkinek boldogulását óhajtják: együttes, czéltudatos és hathatós munkára tömörülnének. A mint előző fejtegetéseimben kimutattam: földmivelő államban az őstermelés képezi alapját a gazdasági életnek; a hol a mezőgazdaság egészséges alapon nyugszik és életerős, ott az ipar és kereskedelem is egészségesen fejlődhetik. Ott az egyes ágazatok egymásból meritik az erőt a tovább fejlődéshez.

Magát a nemzet testét támadja meg tehát az, ki az ellentéteket a három termelési tényező és foglalkozási ág között föltámasztja. Sorvasztó betegség lepi meg az egész testet, ha a tagoknak csak egyike is hasznavehetetlen vagy béna. Nem jó szolgálatot tesz a köznek, a ki az állami gépezet rendes menetét bármily okból meg akarja akasztani; a gépezet minden egyes részét egyenlő szakértelemmel és szeretettel kell gondozni, ha azt akarjuk, hogy a munka áldásthozó legyen. Azért nem is lehet kifogásunk az ellen, ha a többi ágazatok, értem az iparosokat és kereskedőket, éppen ugy szervezkednek a közös munkára, a maguk külön érdekeinek megóvására, ha azt az együttes erőt azután nem a többi érdekek elnyomására, hanem azokkal való harmonikus összeegyeztetésre használják föl.

És ezzel programmunk ki van fejtve! Minden más czélzatot, melyet esetleg nekünk tulajdonitani fognak, azzal a határozottsággal és nyiltsággal utasitunk vissza, mely az igaz és nemes ügy mellett való harczhoz erőt és mindig fokozódó kitartást kölcsönöz. Mi a magunk érdekeit meg akarjuk védeni; meg is fogjuk, mert önzetlen törekvéseinkben a hasonérzelmüek támogatására bizton számitunk. Az egyesülésben van az erő; egyik a másikra lévén utalva, a közös munkára való szervezkedés történjék egy bizonyos czéltudatossággal. Azoknak kell jó példával előre menniök, a kik erre vagyonuknál, nagyobb müveltségüknél, önállóságuknál, összeköttetésüknél fogva leginkább hivatva vannak. Ha ezek a helyes utat megmutatják, akkor a rég kihaló félben levő nobile officiumnak

ujból való föléledése fog azon osztálynak ismét társadalmi tekintélyt és fensőbbséget adni, azt a fensőbbséget, a melyet ma már — a mikor a demokratizálás felé hajlik minden — az előkelő származás nem adhat meg egészen. Az uj és régi középbirtokosságba egyaránt be kell oltanunk azt a meggyőzést, hogy vezető szerepre van hivatva és ezt a szerepet a nélkül, hogy egy kis önmegtagadást, önfeláldozást tanusitana: nem lehet megoldani. A szövetkezeti tér az, a melyen erejét érvényesitheti és a bizalmat maga iránt a gyöngébb részéről könnyen megszerezheti. Neki nemcsak gazdaságával kell foglalkoznia, ha gazda, hanem a néppel is. És akkor nemcsak ő lesz jobban kiszolgálva és biztositva minden kellemetlen esetben, hanem az a megnyugtató öntudata is lesz, hogy kötelességét a gyengébbekkel szemben, kik gyámolitásra szorulnak, teljesitette.

Mi okozza ugyanis azon szomoru társadalmi jelenséget, a melylyel már foglalkoztunk? A faluk elnéptelenedését egyrészt, a társadalom szétszaggatottságát, az ezekből előálló községi életnek hidegségét és a gyöngéd vidámság friss forrásának elapadását?

Ezt a tünetet a mi falvainkban mindig jobban-jobban észleljük. Ezek a panaszok voltak forrásai ama mozgalomnak, mely Németországban a falusi jólét emelésére irányult és a melyet már bátor voltam *Társadalmi programmomban* *) annak idején kifejteni.

A kit ezen problemák hidegen hagynak, miként azt a mi politikusaink nagy részénél és az ugynevezett bürokracziánál is látjuk: az nem tudja az embereket, különösen pedig a falusi embereket megérteni. A szocziálizmust nem ellensulyozhatjuk hathatósabban, mint ha mi az *osztálygőgöt*, mely sehol sincs ugy kifejlődve, mint nálunk Magyarországon, legnyomósabban, a legalsóbb tagozatban, a községben *leszereljük.* A válaszfalakat, melyek az egyes osztályokat egymástól elválasztják, lebontjuk; ha az előitéleteket, melyek már erős gyökereket vertek, erélyesen kiirtjuk; ha a társadalmi együttlét és a kegyelet, egyáltalán a nemesebb föladatok iránt való kötelességekkel szemben mutatkozó közönyt legyőzzük. A helyett, hogy mi mindig jobban és jobban a *rendőrállam* és *jogállam* alakulásához közeledünk, oly nehézkes és érthetetlen már a mi adminisztrácziónk s e mellett pedig a rendőr-

*) Lásd: Társadalmi Programm czimü fejtegetéseimet az V. fejezetben.

államnak kinövéseit élvezzük és annak előnyeiből minél kevesebbet: inkább arra kellene törekednünk, hogy az egyeseknek, különösen a falun élőknek, legyenek azok kis- vagy középbirtokosok, az otthont kellemessé tegyük, a miként csak lehet! *)

Azon előnyökben, melyeket falun a kisembereknek nyujtunk, a közép- és nagybirtokos is részesedni fog, miután a terhekből és kellemetlenségekből ő neki jut az oroszlánrész. Az volna a legkivánatosabb állapot, valóban ideális állapot! Nem ringatom ugyan magamat illuziókban, mert jól ismerem az életet; tudom, hogy ilyen dolgokkal az ügynek szeretete, egy kis jól eső ideáliszmus nélkül nem lehet foglalkozni. Ha minden községnek megvolna a maga faluháza, hol a község vénjei komolyan tanácskozhatnának; a hol kellemes otthont találna a helység Olvasóköre, hol részint olvasással, majd játékkal tölthetnék a hosszu téli estéket; egy nagyobb, egészséges, jól szellőztethető terem, hol az ifjuság tánczczal és egyéb mulatságokkal szórakoznék; a hol a hitelszövetkezet — a falusi jólét emelésének egyik legelső lépcsője — valamint a fogyasztási szövetkezet, nemkülönben a háziipar üzésére szolgáló terem is kinálkoznék: akkor az illuzió, a megalkotott ideál valóban megtestesülne. Minden községnek magának kellene az italmérési jogot kezelni, hogy a község lakói egészséges és olcsó italhoz juthassanak. Azok a falusi esték, melyen a pap, tanitó, orvos, gyógyszerész, maga a birtokos vagy gazdatisztje egy tanulságos vagy mulattató kérdést, esetleg vetitett képeket tárgyal; a hol a költészet, esetleg a zene, mint Daloskör vagy más formában érvényre jut: ott a falusi életbe fölvilágosodás, melegség és ebből folyólag megelégedettség jelentkezik. —

Mindezekből azt látjuk, hogy a mindinkább élénkebbé váló egyesülési, szövetkezeti mozgalomnál tág tere nyilnék a középosztálynak a munkában részt venni és igy azoknak érdekében is tenni, kik minden tekintetben rászorulnak ugy az anyagi, mint az erkölcsi támogatásra. Ha a középosztály a különböző szövetkezeteknél a vezető szerepet elvállalja s jó példával megy elől: akkor az a patriárchális viszony ismét visszakerül és ezzel a bizalom, a mi nélkül az együttmüködés ki van zárva. E tekintetben, hogy ismétlésekbe ne bocsátkozzam: szives figyelmüket a mult évben Szegeden mondottakra vagyok bátor fölhivni.**)

*) Lásd: Hugo Böttger, Die Socialdemocratie auf dem Lande. Leipzig.
**) L. a f. i. Szocziális kérdés és a falusi jólét emelése czimü munkámat.

Ámde a középosztálynak nemcsak falun, hanem a városokban is alkalma nyilik belenyulni azokba az ügyekbe, a melyeknek előbbre való vitele által a közjólétet hathatósan elő lehet segiteni. Csak érinteni akarom az iskolai nevelést, az oktatást és a különböző egyleteket stb.

1848 óta a viszonyok nagyon megváltoztak. A ki nem tud alkalmazkodni a megváltozott körülményekhez, az nem boldogulhat. A fejlődés örökös küzdelmekkel jár. A mint a hivatal után sóvárgó és arra nevelt nemzedék látni fogja, hogy nem jut álláshoz, és hogy csak eszközül használják föl, más utat fog keresni a megélhetéshez. A productiv pályákra fogja magát vetni...

Ámde ez az átmenet áldozatokat kiván. A XX-dik századnak válik föladatává a középosztályból még annyit, a mennyit lehet, megmenteni és az átalakulást a közjólét fejlesztésére irányitani. Joggal mondja tehát Schmoller:*)

„A régi iparos középosztály időnkénti hanyatlásának okai nagyon különbözők: első sorban áll az ipar és közlekedés átalakulásából eredő központositása az üzemeknek, a mely különben a nemzetre nézve egészben véve a legnagyobb haladást jelenti. Nem ezt kell tehát legyőzni, hanem annak csak bizonyos kedvezőtlen mellékeredményeit. A kik vezető szerepet játszottak, azon kevesek vagyonának és bevételének gyarapodása igazolva volt, a mig az illetők úttörők voltak, igazságtalan a mint az visszaélések, becstelen eszközök, a szemérmetlen kapzsiságig menő keresetvágy folytán a társadalom többi osztályainak megröviditésével történt. Ilyesmit le kell és le lehet győzni, a nélkül, hogy az üzemek központositása, az ipari haladás és az üzleti szellem ez által hanyatlanának és nehézségbe ütköznének. Minél jobb bérviszonyokat teremt, minél nagyobb ipari és üzleti haladást mutat fel a magát még fentartani képes középosztály, annál kevésbé fog az a bizonnyára nehéz törekvés sikerülni, hogy egy igazságosabb és egyöntetübb jövedelemelosztást érjünk el, és hogy a mai üzleti szervezetet oly alapra fektessük, mely a nemzet erkölcsi és társadalmi összérdekének megfeleljen.

Azonban sem ezek a szempontok, sem az ipari üzemváltozások itt nem a döntők. Itt a nemzet erkölcsi erői döntenek. Minél magasabban áll valahol az erkölcs és a vallás, a szokás és a jog, minél

*) L. Schmoller G. előbb idézett munkájának 31. és 32. lapját.

tökéletesebben van szervezve az egyház és az iskola, minél inkább terjed a társadalmi nevelés a legfelsőbb körökig, minél inkább érintkeznek és megértik egymást a különböző osztályok és a magasabb osztályok helyzetüket fokozott kötelességnek, nem pedig jogczimnek tekintik nagyobb élvezetekre, hatalmaskodásra és vagyongyüjtésre, — annál könnyebben fog a folyton ismétlődő különválás átalakulni az alsóbb osztályok emelésére és egy uj középosztály teremtésére. A növekedő egyenlőtlenség az emberek között ugyszólván a természetes oldala a müvelődésben való haladásnak. Ennek szellemerkölcsi oldala abban áll, hogy a felemelkedő legkiválóbb — arisztokrátikus — erők a többieket magukhoz vonzák, felemelik, hogy a demokratizálás mindig ujból sikerüljön."

Hogy hazánkban egy erős középosztály, mint számottevő tényező szerepelhessen, mindenekelőtt szükséges, hogy kellőleg képezett önérzete legyen; becsülje önmagát, legyen bátor, tudását önállóan értékesiteni. A szülők ne azért taníttassák gyermekeiket, hogy azok protekczióval állást nyerjenek, hanem hogy tanulmányaikat a gyakorlati életben hasznosithassák és kenyerüket tisztességes munkával kereshessék. Miért nem alkalmazhatná például a földbirtokos otthon, saját birtokán azt, a mit tanult; ne adja ki azt bérbe másoknak, hanem munkálkodjék maga azon; ne szégyelje a munkát. A sok magasröptü eszme helyett, miért ne törhetné fejét inkább azon, miként lehetne kevés kiadással sokat termelni? Miért nem lehetnének más, képzett emberek a helyi viszonyok szerint kereskedők, gyárosok, vállalkozók; ha önmagukban gyöngék, miért ne szövetkeznének egymással?

Kezdjék bár kicsiben, kellő érzék és folytonos munka mellett nagygyá fejlődhetik vállalatuk és használhatnak az emberiségnek, valamint önmaguknak is. Ne utánozzák a kisebbek a nagyobbakat; nem a kényelem, az unalmas tétlenség és rajongás teremti meg a jólétet és tekintélyt, hanem mindig a munka és csak elvétve a szerencse, mert az hamar földhöz vágja azt, a kit esetleg fölemelt. Ne akarjunk hirtelen meggazdagodni, akár a szerencse kerekére ülünk föl, akár másoknak gyöngéit aknázzuk ki, mert az ily gazdaság kényelmet és hatalmat adhat, de tiszteletet és becsülést soha! Ragaszkodjunk otthonunkhoz; tegyük a kisvárosi vagy falusi életet kellemessé és ne engedjük magunkat a nagyvárosi élet fénye által elkábitani. A fővárosokban a hiuságok varázsa mindig megvolt; ott minden többnyire külszin után megy és az többnyire csalni

szokott; mert nem az egyszerü élet és erkölcsök találnak ott követőkre; ezeket nem látjuk, hanem a minél nagyobb czifraságot és bolondságot majmoljuk, még ha idegenből jön is és azok nemzeti sajátságunknak, szokásainknak és gondolkozásmódunknak távolról sem felelnek meg.

Sokkal több boldogságot nyujt ennél a családi otthon és a hasznos foglalkozás. Az anyagilag jobb helyzetben levők támogassák az anyagi bajokkal küzdőket ugy anyagilag, mint erkölcsileg és akkor, a midőn a földmivelő osztály jólétének fejlesztését fölkaroltuk: foglalkozzunk a középosztály megteremtésével is, mely éltető elemét alkotná az előhaladásnak!

Látom és köszönöm, hogy jó indulattal hallgatták meg fejtegetésemeit! Lehet, hogy nem fognak mindenben velem egyetérteni, de egyről legyenek meggyőződve, hogy mindig a magyar faj erőssége és életképessége vezet, hogy szivesen és önzetlenül fogok minden mozgalomhoz hozzájárulni, mely a magyar nemzet *derekának*, a nemzeti megerősödés és boldogulás legerősebb támaszának: a középosztálynak ujra való megizmosodását munkálja.

XI. Fejezet.

Gazdálkodjunk észszerübben.*)

Nam tua res agitur
 paries cum proximus ardet.
A te holmidról van szó,
 ha a szomszédnak háza ég.
Horatius.

I. SZAKASZ.

Álláspontunk.

Régen kötötte le figyelmemet valamely mű olyannyira, aktuálitásánál és igazmondásánál fogva egyaránt, mint az a könyv, a mely 1901. évi Karácsony táján került kezembe, melyet ismételten átolvastam és mindazon jó ismerőseimnek, a kik komoly olvasmányokkal szoktak foglalkozni, melegen ajánlottam. A könyv czime: „Die Verbilligung der landwirtschaftlichen Produktion.“ **) A mezőgazdasági termelés olcsóbbá tétele.

Arról szól, hogy a mai nehéz viszonyok közt, midőn minden ország mezőgazdaságát egyaránt válság fenyegeti és a közgazdaság minden ágának nagy nehézségekkel kell megküzdenie, miképen lehetne mégis a mezőgazdasági termelést olcsóbbá tenni, tehát a gazdálkodáson könnyitve, minden gazdasági ág boldogulását elősegiteni?

Szerző természetesen főkép a német viszonyokkal foglalkozik, de szerzőnek fejtegetései reánk is vonatkoztathatók, miután ugyanazok az okok ugyanazokat az okozatokat hozzák létre és a világ fennállása óta a gazdasági törvények egyformák voltak, sőt az egymásutánban, a mint az egyes országokban feltünedeztek, bizonyos törvényszerüséget tartottak be, különbségeket és eltéréseket

*) Megjelent a «*Köztelek*» czimü szaklapban és külön füzetben is.
**) *Schmekel Arthur dr.* Die Verbilligung der landwirtschaftlichen Produktion. Preisgekrönte Arbeit. Neudamm, 1901. Verlag von J. Neumann.

csakis annyiban lehetett észlelni, a mennyiben azok az illető országok klimatikus viszonyainak, a nép sajátságainak, a foglalkozásnak, a szorgalomnak s az értelmiség fokának különbözőségével vannak kapcsolatban. Az egyik ország, mely fejlettebb és az értelmiség magasabb fokán áll, természetesen hamarabb jut azon fázisba, melybe a másik elmaradottságánál fogva csak később ér el.

Mi sem estünk kivül a törvényen, csakhogy fejlődésünkben messze maradtunk el Németország mögött, mert hisz mi még agrár állam vagyunk, nekünk nincs önálló iparunk és kereskedelmünk sem egészséges, mig Németország már rég megszünt agrár állam lenni, hatalmas iparállammá fejlődött, annak minden árnyoldalával együtt; maholnap a világuralom után törekszik. Alkalmazkodva tehát a szerző gondolatmenetéhez, megkisérlem mindannak sajátos magyar viszonyainkra való alkalmazását, a mi ugy általános értékénél fogva, mint tapasztalás szerint különösen is ráillik a magyar viszonyokra.

Szerző előszavában abból a tételből indul ki, hogy a mezőgazdaságban a *termelési költségek* és az *eladási ár között* nincs már meg a kellő *arány.* A gazdának a piaczi ár megváltoztatására nincs befolyása. Még ha a szövetkezés terére lép is, ezen a szövetkezésben rejlő erővel sem befolyásolhatja az árakat, mert azokat a világpiacz dominálja; azért nem marad tehát más mentsége, ha a helyzetén javitani akar, mint hogy a termelésnek olcsóbbá tételére igyekszik. Ha szerző azt mondja, hogy a német mezőgazdaságot erős válság fenyegeti, mit mondjunk mi, kiknek kifejlett iparunk nincs és akik valóban a végromlás széléhez jutottunk! Mert mi nemcsak a világhelyzettel nem törődtünk és igy annak változásai el nem hárított sulylyal nehezednek ránk, — hanem e helyett csakis a közjogi és politikai kérdések iránt érdeklődtünk; a gazdasági kérdések bennünket hidegen hagytak, ugy hogy csak most, midőn ugy a kereskedő, mint az iparos, valamint a mezőgazda már zsebével is megérzi a veszedelmet, tehát égető kezd lenni a baj: csak most kezdünk gazdasági problemáinkkal foglalkozni; de most sem azzal a komolysággal, azzal a higgadtsággal, azzal a tájékozottsággal és tudással, a mint azt a helyzet fontossága megkövetelné.

Ha valamely bajt orvosolni vagy enyhiteni akarunk, szükséges annak okaival megismerkednünk.

Mi okozza a világ összes gazdáinak és igy a mi gazdáinknak

is válságát? Szerző a káros állapot bekövetkezését, szerintem helyesen, két fő okra vezeti vissza:

1. Hogy minden hazai piaczot olyan külföldi mezőgazdasági és állattenyésztési czikkek árasztanak el, melyeket a külföld a miénknél kedvezőbb feltételek mellett termelhet.

2. A vidéknek, vagyis a falusi helyeknek elnéptelenedése.

Ezen két fő oknak kikerülhetetlen következménye egyrészről az eladási árnak olcsóbbá, másrészt a termelésnek drágábbá válása. Ezen állitások támogatására szerző statisztikai adatokat hoz fel. Ezekkel nem akarok most foglalkozni; a ki ezek iránt érdeklődik, vegye a könyvet kezébe. De kiemelek nehány általános vonást e tételnek megértése és az eddig mondottak megvilágitása, ugyszintén megerősitése végett.

Az életárak 20 év alatt, a 70-es évektől a 90-es évekig, a londoni világpiacz kimutatása szerint 1872-től 1893-ig következő arányban fejlődtek vissza: Buza 47%-kal, árpa 30, zab 40, a rozs pedig 13%-kal.

De az állatárak is határozottan visszamentek ebben a két deczenniumban. Itt csak arra a veszteségre akarok röviden utalni, a melyet a juhtenyésztés szenvedett a tengerentuli verseny folytán. A legfinomabb gyapjunak az ára 1836—91-ig 20·5%-kal apadt. A sertésvészről meg csak szivszorongva beszélhetek! Hanem ezen az egész vonalon beállott áresések sem tudták volna a mezőgazdaságot oly mérvben gyengiteni vagy kárositani, ha mindezzel karöltve nem emelkedtek volna aránytalanul a termelési költségek. De hát évtizedről-évtizedre emelkednek a termelési költségek, mig az egyidejü áresések által a brutto jövedelmek csak nagyon észrevehetlenül szöknek feljebb, a termelési költségek magasságához képest persze aránytalanul.

Ehhez járul még az, hogy 1870 óta a napszámok is, bár lassan, de folyton emelkednek. Vannak azonban egyéb tényezők, a melyek hozzájárulnak ahhoz, hogy a gazdának kiadásai és bevételei közt az aránytalanság mindig feltünőbb. Ilyen a földnek, mint birtokobjektumnak a legutolsó időkig való emelkedő vételára és bérletösszege, mely ugyan most, hogy a válság tetőpontját éri, inkább visszafejlődik. De figyelmen kivül nem hagyhatjuk még azokat a szocziálpolitikai terheket sem, melyek már nálunk is éreztetik hatásukat; ámbár más országban, mint Német- és Francziaországban jóval sulyosabbak. Elősegiti nálunk ezt a körülményt a folyton emelkedő pótadó, valamint a községekben *Baross* óta nagyra nőtt utadó, csakhogy azóta az utak országszerte rosszabbodtak, nem is emlitve, hogy a közlekedési viszonyokat a viczinális vasutak határozottan tönkre tették.

Az eddig mondottakból is látjuk, hogy az utolsó évtizedekben nem természetes aránytalanság jött létre az eladási ár és a termelés költségei között. — Miután azonban valamely kereseti forrás csak akkor életképes, ha *drágábban értékesit, mint a hogy termel,* a mezőgazdaság sem fog előbb meggyógyulni, vagyis csak akkor válik ismét életképessé, ha a fenti két tényező: a termelési költség és az eladási ár egymással helyes arányba hozatik. Ezt pedig a gazdák, mint egyes emberek, de akkor sem, ha az egész világon egymással szövetkeznek, el nem érhetik; azért, mert az eladási árt nem befolyásolhatják és miután az árak képződése egész sereg, rajtuk kivül álló tényezőtől függ. Nekünk ugyanis a távolság legyőzése és a közlekedési eszközök tökéletesedése mellett sincs többé helyi piaczokkal dolgunk, hanem a *világpiaczczal.* Egyes országok intézkedéseit a világpiacz bizony meg sem érzi. Csakis az állam, mint ilyen, érvényesiti a világpiacz fejleményeire való befolyását az által, hogy megfelelő vámpolitikával vagy kiviteli praemiumok révén védi meg a hazai piaczot a külföldi termények versenyével szemben. De ez, mint most sajnosan látjuk, nem tisztán gazdasági kérdés, hanem egyuttal politikai kérdés is; azért olyan nehéz megoldása, mert a *do ut des* elvén van fölépitve.

Foglalkozzunk már most annak kérdésével, miként lehetne a termelést olcsóbbá tenni? Ezen a téren már nem oly tehetetlen a gazda, mert e részben sok függ ő tőle. Itt a gazda már nemcsak mint egyed, de embertársával való társulás révén mint egyesület, mint szövetkezet igen sokat lendithet. A mezőgazdaság ellenségeinek igen sokszor hallható ellenvetésük, valahányszor a gazdák panaszkodnak, hogy hiszen nem is a mezőgazdaság beteg, hanem inkább csak az egyes mezőgazdák. Ha ezt az állitást nem is osztom általánosságban, mégis be kell ismerni, hogy van valami benne, különösen pedig megáll ez az állitás Magyarország mezőgazdáira vonatkoztatva.

Ha az elmult század utolsó három évtizedét tekintjük, akkor azon tudatra kell jönnünk, hogy ezen idő alatt az egyes országokban nemcsak a közgazdasági irány haladt és változott, de az egyes országok a maguk belső életében szintén átalakulá-

sokat és változásokat szenvedtek. Ezen átalakulásokkal szemben minden gazdának kötelessége lett volna, hogy a korral haladjon és az uj megélhetési viszonyokhoz alkalmazkodjék. Ez nem történt meg, a legtöbb gazda nálunk megmaradt az elavult rendszer mellett és bármennyit haladott e téren a tudomány, a mely az utat megmutatja és a melynek segitségével a régi bünöket és mulasztásokat el lehetett volna kerülni, a gazda maradi természeténél fogva mégis ragaszkodott a régihez; csak most, a mikor *jam proximus ardet*, már a feje felett ég a háztető, kezdik belátni, hogy a régi rendszertől el kell térnünk.

Nálunk az elmaradottság különben politikai és közjogi okokra vezethető vissza. Más helyen*) már kimutattam, hogy a 48-iki törvényalkotástól kezdve a magunk dolgát sem intéztük és közjogi dolgokon kivül nem foglalkoztunk egyébbel. Mezőgazdasági életünk maradottságának egyik nyügeként utalok arra, hogy nálunk a jelzálogadósság tulnagy és hogy most nemcsak az Országos Központi Hitelszövetkezet, hanem a magyar Földhitelintézet is komolyan készül ezen kérdés orvoslására, hogy legalább a kisbirtokosoknál könnyitsen a jelzáloghitelen.

Az utolsó évek szomoru helyzete bizonyossá tette, hogy csakis az a gazda tud boldogulni, a kinek vagy elég forgó tőke áll rendelkezésére, vagy a ki érti a termelés olcsóbbá tételének mesterségét, egyszóval aki takarékoskodik. Tehát egyelőre csakis ezen az uton haladhatunk, ha javulást akarunk elérni, mert uj és hálásabb termelési módokra, mint például az utóbbi időkben a burgonyának és czukorrépának nagyban való termelésére, mely ágakban hazánk is nagy haladást mutatott, egyelőre nem igen lehet számitani; sőt félős, hogy a mostani czukorkrizis folytán ez a minden tekintetben szépen fejlődő és a mezőgazdaságnak értékesebbé és áldást hozóvá tételére hivatott iparág is visszaesést fog szenvedni.

De bár tény, hogy a termelés olcsóbbá tétele a mezőgazdákra nézve életkérdés, ez irányban is nagy nehézségre bukkanunk.

Miképpen és mely elvek szerint tegyük hát a termelést olcsóbbá? Példákkal bizonyitható be, hogy a termelési költségeknek absolut magassága nem vezet a termények olcsóbbá tételéhez, valamint nem mindig áll az, hogy a terményeket olcsóbban lehet előállitani,

*) L. a Kivándorlásról szóló tanulmányomat az V. f. és a főrendiházban 1898. junius 8-án tartott s a szövetkezeti törvényjavaslatról szóló beszédemet a II. R. I. f.

ha a termelési költségek olcsóbbakká lesznek. A tiszta jövedelem, pedig ez a döntő, egyáltalában nem a termelési költségek magasságától függő tényező, sőt inkább a nyers hozam és a termelési költség közti arány szüleménye. Ebből önként következik, hogy a termelésnek olcsóbbá tétele ezen két előbb emlitett alaptényezőtől fog függni és pedig ez annál kedvezőbb lesz, minél nagyobb a kettő közti arány.

Ezt a következő módokon lehet elérni:

1. A nyers hozamnak fokozásával nem változó vagy leszállitott termelési költségek mellett.

2. A nyers hozam magasságának megtartásával, vagy annak kevesbitésével a termelési költségek abszolut vagy relativ csökkentése mellett. Végül:

3. A nyers hozam emelésével, a termelési költségek egyidejü, bár aránylag csekélyebb emelése mellett.

Ki kellett terjeszkednem szerzőnek ezen elméleti okoskodására, hogy a továbbiakat mind világosabban érthessük meg. Mielőtt azokban a tulajdonképeni tárgyra térnék át, az egész anyag beosztását óhajtom röviden ismertetni.

Szerző szerint, a termelési tényezőkre való tekintettel, egész munkáját tulajdonképpen három részre kellett volna osztania. Az egyik szólott volna a földbirtokról, a másik a munkáról, a harmadik a tőkéről. Miután azonban ezen három tényező oly szoros kapcsolatban van egymással, hogy az egyik nem is képzelhető a másik nélkül, ő, egészen helyesen, az egész könyvet két részre osztotta. Az első részben a termelésnek átalánosságban olcsóbbá tételére képes mozzanatokat fejtegeti, tekintet nélkül a mezőgazdaság egyes ágaira. A második részben már ezen mozzanatokat az egyes termelési ágakra külön vonatkoztatja. Az első rész tehát nemzetgazdasági tekintetből öleli fel a kérdést, a második rész ellenben tisztán gyakorlati szempontból.

II. SZAKASZ.

Eszközök a termelés olcsóbbitására.

Nézzük már most azokat a mozzanatokat, melyek a mezőgazdasági termelés olcsóbbá tételéhez általánosságban járulnak hozzá. Minden vállalathoz és termeléshez elkerülhetetlenül szükséges egy bizonyos tőke.

Megkülönböztetjük itt 1-ször az *alaptőkét;* ez alatt értendő a föld, telek, ut, árok, épületek, stb.; 2. az *üzem tőkéjét,* még pedig *a)* az *állandó* üzem tőkéjét, mely áll: élő és holt leltárból, *b)* a *forgó* tőkét, a minő a készpénz, munka, vetés, trágya, takarmány, hizó marha.

A tőke a termelés tényezői közt a legfontosabb helyet foglalja el; szerepe annál értékesebb, minél kedvezőbben van az alaptőke elhelyezve és minél kedvezőbb arányban állanak a többi tőkenemek az alaptőkéhez. Azért nagyon helyesen mondja szerzőnk, hogy a ki a birtokot már drágán veszi meg, annál a kezelés csakis drága lehet. Tehát a birtok vételénél vagy bérleténél kell a birtok-tőkének előnyös befektetésére törekedni, a mit nálunk rendszerint figyelmen kivül hagynak. Ehhez azonban szükséges: 1. hogy tájékozva legyünk az általános viszonyok dolgában, 2. hogy a régi gazdálkodás tervét felülvizsgáljuk, esetleg ujat készitsünk, 3. hogy a birtok jóságának fokát is meghatározzuk, és pedig nemcsak a birtok nyers hozamát kell megállapitani, hanem az állattenyésztés nyers hozamát is. Végül 4-szer, hogy a kezelési költségeket, melyeket általában regienek nevezünk, pontosan meghatározzuk.

Már most, ha a nyers hozamból levonjuk a gazdasági kiadásokat, akkor a földnek — teleknek — tiszta hozamát és tőkeértékét kapjuk eredményül. Szerző szerint azonban mindez valamely birtok jövedelmezőségének megállapitásánál még nem lehet irányadó, hanem az összegből levonandó még a vállalkozás haszna is. Ez az üzemtőkének rendszerint 5%-a. Az ezen felül maradó összeg a tőkekamat, mely a helyi kamatláb szerint, rendesen 4%-kal tőkésitendő. Ez a számitás határozza meg a birtoktest vételi értékét.

Nem kevésbé fontos szerinte a többi üzem-tőkének a telektőkéhez és egymáshoz való viszonya. Minél intenzivebb a gazdálkodás, annál nagyobbnak kell lenni természetesen az üzemtőkének.

Kevés forgó tőkével nem lehet sokat produkálni. Rendes üzemet a pénz hiánya nagyon megzavarhat. A ki kötelezettségeit nem teljesitheti idejében, azt minden oldalról szoritják; kénytelen magas jelzálogterhet vagy váltókölcsönt felvenni; a magas kamatláb, a drága pénz pedig a termelést drágitja, esetleg meg is akadályozhatja. Ma már, sajnos, konstatálhatjuk, hogy Magyarországon a birtokosok nagy többsége erősen el van adósodva. A legtöbb birtokos és bérlő tulságosan drágán vesz, illetve bérel, vagyis egész tőkéjét a vételárba fekteti, elannyira, hogy forgó tőkéje már nem marad, vagy pedig absolute drágán vásárol.

E pontnál önkéntelenül a birtokosok hitelkielégitésének kérdéséhez jutottunk. A fő törekvés volna, hogy minél olcsóbb pénzt szerezzünk, mert a nagy kamat a termelést tetemesen megdrágitja.

Kétféle hitelt ismerünk: reál vagy jelzáloghitelt és személyi hitelt. A reálhitel a személyi hitelnél mindig veszedelmesebb, mert a kamat rendszerint magas. Ezen a bajon segiteni volnának hivatva a takarékpénztárak és szövetkezetek. Hogy a takarékpénztárak mennyire nem felelnek meg rendeltetésüknek, az köztudomásu, a szövetkezetek hivatása pedig csupán a kisember hiteligényeinek kielégitése.

Nekünk a németországi *Landschaft* mintájára szervezett vidéki pénzintézetekről kellene godoskodnunk, a melyeknek területe egy vagy több megye; szervezendők lennének pedig hitelszövetkezeti alapon, hivatásukká tétetvén, hogy a tagoknak olcsó, felmondhatlan reálhitelt nyujtsanak. Németországban a Landschaftok ugyanis jogositva vannak jelzálog-leveleknek 3—3·5 és 4% mellett való kibocsátására. A tagok szolidáris, egyetemleges felelősséget vállalnak a jelzáloglevelek beváltására. A tagság czenzusa bizonyos földadó tiszta jövedelme, még pedig — hogy minél könnyebben legyen elérhető — igen alacsony alapon.

Örömmel üdvözlöm azt a mozgalmat, mely a Magyar Földhitelintézet kebeléből kiinditva, a Székelyföldön csakhamar éreztetni fogja jótékony hatását és a melynek példáját, mint hallom, a Kisbirtokosok Földhitelintézete és a Magyar Jelzálogbank is követni akarja. Különben az Országos Központi Hitelszövetkezet kongresszusa a közelmultban foglalkozott e kérdésekkel, ugy mint: a kisbirtokos jelzálogi hitelének és a kényszereladások kérdésével. Az előbbit, az országos hitelszövetkezeti központ szövetkezetei utján és az előbb emlitett intézetek bevonásával, utóbbit a végrehajtási törvény némely szakaszainak módositásával akarják elérni.

Ebben a tekintetben tanuljunk a nemzetiségi intézetekből, pl. az Albinától. Ezek a kérdések nagy horderejét már rég felismerték és a maguk propagandájára fel is használják. Egyik előadásomban*) a mezőgazdasági érdekképviseletről beszélve, a hitel-

*) L. a Gazdakörök s azok szocziális feladatai czimü beszédemet a II. R. III. f

és értékesitő szövetkezetek szükségéről és létfeltételeiről is megemlékeztem. Itt csak az ott mondottakra utalok.

Mielőtt szerző gondolatmenetét folytatnám, még egy előnyt akarok felemliteni, melyet a rendes viszonyok közt élő mezőgazda a maga javára használhatna fel, a melyet azonban Magyarországon többnyire figyelmen kivül szoktak hagyni. Ez pedig nem egyéb, mint az, hogy a vásárolt czikkek rögtöni, készpénzzel való kifizetése után a legtöbb czég 2—4 % kasszaskontót enged. Egy rendes fogyasztási szövetkezet is ez uton fedezhetné regiejét, mig ellenben az adósnak maradt gazda vagy szövetkezet ez előnytől elesik, sőt egyéb kellemetlenségektől eltekintve, még késedelmi kamatot is fizet. Gondoljunk csak arra, hogy milyen kiterjedtek a gazda szükségletei! Müträgya, takarmány, gép stb. Az ő nagy forgalmánál ez a megtakaritott összeg igen sokra rug. Annál érthetetlenebb, hogy rendezett viszonyok közt élő gazda ezt az előnyt ki nem használja. Én ezt tapasztalatból két okra vezetem vissza: 1. helytelen gavallérságunkra, 2. megszoktuk már, hogy minden számlát csak akkor fizetünk ki, mikor erre 2—3-szor felszólitottak.

A gazdának legtöbb pénzébe kerül az *épület!* Erre nézve egész praktikus utmutatásokat ad a szerző. Vannak épületek, melyeket nem érdemes tömör falakból késziteni. Viszont vannak oly épületek, melyek kevesebbe kerülnek, ha eleinte mindjárt tömören épitjük, mert igy tartósabbak lévén, nem is kell annyit javitgatnunk. A massziv konstrukcziója épületeknek tüzbiztositása is olcsóbb. Az épületek számának meghatározásánál szintén a legnagyobb takarékosságot tartsuk szem előtt. Itt szerzőnk különösen a drága pajtaépület elhagyását javasolja, az állandó pajták helyett ideiglenes pajtákat és magtárakat ajánl. A hol a közlekedési utak elég türhetők, ott amugy sem tanácsolható az életnemüek hosszu időre való raktározása, tekintve, hogy ez által mennyiségileg és minőségileg csak veszitenek; a *legjobb magtár a vasuti kocsi.*

A mi a gépeket és gazdasági eszközöket illeti, itt megforditottja áll az épülettőkéről mondottaknak. A mennyire t. i. az előbbinél a megszoritás nem eléggé ajánlható, annyira téves volna ugyanigy eljárni a gépek és a gazdasági szerek tőkéjével. A gépeket és gazdasági eszközöket ugyanis nemcsak mint munkát javitó, hanem mint munkát olcsóbbá tevő eszközöket is kell tekintenünk.

A *munka* a második fontos termelési tényező. Ez egyrészt egyenesen hozzájárul az anyag előteremtéséhez, másrészt pedig

az üzemeket szervezi, azt ugyanakkor szervi összefüggésben is ellenőrizve. Mint általában ismeretes, minél kisebb a birtok, annál egyszerübb és olcsóbb a munka, mert egy és ugyanazon személy végzi ugyanazt a munkát, a mit nagyobb birtoknál a munkamegosztás elvénél fogva többen teljesitenek. Itt azután önmagától fejlődik a mechanikai munka, melyet az állatok, gépek és emberek végeznek és a szellemi munka, a melyet a nagyobb birtoktest vezetésével és felügyeletéhez megbizottak végeznek.

Fejtegetésem elején a mezőgazdasági válság egyik fő okául a vidék elnéptelenedését jeleztem, minek folytán a munkabér emelkedése is bekövetkezett. Ez egészen természetes proczesszus, mert a gazdaság az egész világon, tehát nálunk is az utolsó évtizedekben, mindig nyert belterjességben vagyis egyre több munkáskezet igényel. A statisztika adatainak segélyével kimutatható, hogy a kapásnövények mind nagyobb mértékben termesztetnek. Ennek folyománya az eddiginél több állat tartása, ez pedig ismét több alkalmazottat tesz szükségessé. Ezen viszonyok tolták előtérbe a munkás kérdést, mely egyuttal a XX-ik századnak legérdekesebb problémája, azt a társadalmi kérdést, mely a mezőgazdasággal csak némileg is foglalkozókat oly közelről érdekli és a melynek megoldása határozottan fontosabb az örökösödési jognál, a tehermentesitésnél, vagy a hitelkönnyebbitésnél, de talán a vámpolitikánál is.

A külföldön társadalmi külömbség nélkül, hivatottak és nem hivatottak, foglalkoztak már e kérdéssel, sőt a német és franczia parlamentben már több alkalommal meg is hányták-vetették ezt a kérdést. Minálunk csak inczidentaliter bántak el vele, azt is csak olyankor, ha egy-egy ellenzéki pártnak vagy egyes embereknek éppen érdekökben állott, hogy a kérdés rövid időre napirendre kerüljön. Ilyenkor kérész-életre méltatják, de aztán a szalmaláng csakhamar elalszik. Igy volt ez az 1901. évi deczember havában, midőn a munkanélküliség kérdése a T. Házat két napig, a sajtót pedig három napig foglalkoztatta.

Mielőtt a munkásnyomor enyhitésére tett intézkedésekkel foglalkoznánk és azok gyakorlati hasznát mérlegelnők, szükséges, hogy előbb tisztában legyünk a munkás kérdéssel.

Mi az a *munkás kérdés?* A legtöbben azzal szoktak erre felelni, hogy az egyszerüen csak bérkérdés. Ezt igy magában nem fogadhatjuk el, jóllehet be kell ismernünk, hogy az ipar által fizetett

magas munkabér is nagyban hozzájárul a munkásnak a városba tódulásához. Csakhogy a mai állapotok előteremtéséhez különféle lélektani mozzanatok is járultak, melyek annál könnyebben ismerhetők fel, minél behatóbban tanulmányozzuk a munkás osztály társadalmi állását, létföltételeit és általában az egész munkás kérdést. Szerző itt a 60-as és 70-es évekre fekteti a fősulyt. Nézetem szerint a letünt évszázad négy utolsó évtizedében minden állam népénél megtaláljuk e kérdés megfejtésének kulcsát.

Minden nép történetében vannak időszakok, a melyekben a szabadság és fesztelenebb élet utáni törekvés különösen előtérbe nyomul és ez időszakok rendesen egybeesnek az illető államnak hatalmi terjeszkedésével és felvirágozásával. Igy volt ez Németországban is, 1870-től kezdve, a szerencsés kimenetelü franczia háboru után, midőn a franczia milliárdok beözönlésével a gazdasági élet egyszerre óriási virágzásnak és fejlődésnek indult. Igy volt továbbá nálunk is a jó termések következtében a 80-as évektől kezdve egész 96-ig.

Az anyagi jólét évtizedről-évtizedre emelkedett. Németországban reálisabb alapon, bár ott is történtek magokat már most megbosszuló meggondolatlan lépések. Nálunk azonban, sajnos, a fejlődés tulrohamos volt és igy nem lehetett egészséges, a minden téren életbelépett központositás pedig első sorban a vidéki városokat, később pedig a falvakat tette tönkre.

Mint azt már egy izben kifejtettem, Budapestnek tulságos és rohamos fejlődése a vidéki városok elhanyagolásával és különösen a kisebb exisztencziák tekintetbe vétele nélkül történt. A már idézett részen kivül mondottam akkor, hogy „a mi belső értékünk már nem áll arányban a magyar állam mesterségesen feltüntetett általános jólétével, fejlődésünk tulrohamos volt s a gyenge alapok nem birják meg az aránylag tulterhelt épületet; hiába hireszteljük nagyságunkat és boldogságunkat, abból csak gazdasági ellenségeink meritenek erőt s azt ellenünk minden téren ki is használják. El fogunk bukni, ha idejekorán a helyes utra nem térünk.“

A létfeltételek javultak, ezen javulás kiváltképpen a városokban volt észlelhető, a mennyiben itt a multhoz képest nagyobb tért hóditott az a törekvés, hogy az életet ki-ki fokozott mértékben élvezhesse.

Egyedül a mezei munkásnak nem jutott semmi osztályrész az általános haladási vágy idejében; be is kell látnia, hogyha

eddigi életmódját folytatja, nem is várhat semmit. Elhatározása éppen azért oly gyors volt, mint erős, számitása nemcsak könnyünek, hanem hasznosnak is igérkezett: sietett tehát a városba, ment az életmód székhelyére.

Ezen proczesszust én annak idején „A városba özönlés“ czimü müvemben*) fejtettem ki, az ellene való óvszerekről sem feledkezve meg. A kényelmes és olcsó közlekedési eszközök gyors keletkezése és növedése szintén a munkásnép beözönlését segitette elő.

A pártatlan olvasó be fogja látni, hogy a munkás nyomor enyhitése csak akkor válik lehetővé, ha elfogulatlanul kutatjuk annak okait. A mai nemzedék, sajnos, későn bánja és siratja azt, a mit a munkás osztálylyal szemben elmulasztottak és vétkeztek elődei. Ma már, midőn a mezőgazdasági vidékek ugyszólván néptelenek, hanyat-homlok sietnek az egész néposztály méltányos életfeltételeinek társadalmi és talán politikai intézkedésekkel való biztositására. Nem rég mutattam ki,**) hogy Magyarországon a szocziális törvényhozással és a munkásvédelemmel, a mi a törvényhozási intézkedéseket illeti, nem állunk oly roszszul, a mint azt itt-ott párt vagy más szempontból minduntalan hangoztatják. Ma már a legjobb uton vagyunk; a mi a szocziálpolitikai alkotásokat illeti, e tekintetben sem kell szégyenkeznünk sem Ausztria, sem a még előrehaladottabb Nyugattal szemben. Csakhogy még sok mulasztást kell pótolnunk; mert mi csak akkor törődtünk a gazdasági kérdésekkel, mikor azok már körmünkre égtek, mindent jelszavakkal akartunk elintézni és csakhogy a jelszót épségében fentartsuk, a lényeget áldoztuk fel. Mi a gazdasági kérdésekből is mindig politikai és pártkérdéseket csináltunk, a helyett, hogy a gazdasági kérdések Ausztriával és a külfölddel szemben minden külömbség nélkül egy táborban egyesitettek volna.

Mig a müvelt Nyugat, Ausztriát is beleértve, a munkás kérdéssel komolyan és tudományosan foglalkozik és minden nyelven napról-napra, többé-kevésbé értékes kötetek jelennek meg — mind sok évi fáradozás gyümölcsei — addig Magyarországon ugy a szocziálizmusnak, mint egy részének, a munkás kérdésnek irodalma fölötte csekély, a mi van, az is vagy párt vagy felekezeti vagy

*) L. „A városba özönlés“ czimü munkámat a VI. fejezetben.
**) L. A szocziálizmus multja czimü tanulmányom 5. szakaszát a II. fejezetben.

nemzetiségi szempontból, vagy éppen tisztán üzleti érdekből iratott, és a mi van, még az is hézagos, mert sajátos viszonyainkat tekintetbe nem veszi. Az u. n. müvelt középosztály ezen kérdésben egészen tájékozatlan; a parlament most kezd végre-valahára annak tudatára ébredni, hogy munkás kérdés is van a világon, a mely tudományosan már rég meg van világitva; a sajtó pedig mindenkor a szerint foglalkozik vele, a milyen a lap iránya és csak oly értelemben szellőzteti, a mint az a lap irányának és az előfizetők izlésének megfelel.

Szerző ezen kérdés tárgyalásánál czitál többeket, a kik a munkás kérdéssel már régóta foglalkoznak. Igy J. H. v. *Thünent* az 50-es évekből. Különösen két szerzőjének szóról-szóra való idézését tartom szükségesnek. Az egyik Dr. *Brase*, a ki nem tagadja, hogy „a legtöbb mezőgazda csak későn érdeklődött a munkások helyzete iránt. Némelyek mostoha anyagi viszonyaiknál fogva nem járhattak el legjobb szándékuk szerint, mások viszont abban a jó hiszemben éltek, hogy a munkáshiány az ő hozzájárulások nélkül is meg fog szünni! Mások ismét nem értettek a dologhoz, akadtak végül, kik nem látván jóakaratuknak és törekvésüknek rögtöni sikerét, félreállottak."

Nem szabad figyelmen kivül hagynunk, hogy a munkás elégedetlenségének növeléséhez hozzájárulnak a szocziáldemokrata izgatások és bujtogatások. Részben ezeknek egyik következménye, hogy a munkás az agitáczió közvetlen közelébe, a városba igyekszik.

Ebből következik, hogy a mezőgazdasági munkás kérdés is jelentékeny része a szocziális kérdésnek. Van der *Goltz* azt mondja: „A szocziális kérdés szorosan összefügg a mezőgazdasági munkás kérdéssel. S mig ez a tény egyrészt vigaszt rejt, másrészt intelmül is szolgál. Vigaszt nyujt azért, mert ha a mezőgazdasági mnnkásokat jobb élethez segitjük, a fölforgatók céljaikat ki nem vihetik; intés azonban az iránt, hogy ha ezt elmulasztjuk, a mezőgazdasági munkások az izgatók kezében még veszélyesebbekké fognak válni, mint a milyenek ma az ipari munkások".

Nem szabad szem elől tévesztenünk, szerzőink gondolatait tovább füzve, hogy a munkáshiány nem egyszerü, hanem különféle, részben anyagi, részben lélektani, részben szocziális mozzanatokkal összefüggő jelenség; ennek következtében e baj enyhitése sem érhető el egyetlen eszközzel, hanem sok eszköznek kell

együtt müködnie, és még a legkisebb tekintetbe vehető javaslatot sem szabad figyelmen kivül hagynunk.

A külömböző intézkedések lehetnek: 1. Olyanok, melyek a vidék elnéptelencdését megakadályozzák. 2. Olyanok, melyek kárpótlást nyujtanak a városba özönlött munkásokért.

Az előbbiek közé számitja szerző — a mi szigoruan véve nem helyes — az ipartörvény megváltoztatását oly értelemben, hogy a cselédszerzők és állásközvetitők üzelmeit korlátozzuk, mert ezeknek helytelen eljárása nemcsak a munkásoknak a városba való özönlését mozditja elő, hanem a falun maradók állandóságát is veszélyezteti; hisz a cselédszerző és közvetitő intézeteknek fő érdeke a cselédség gyakori változása.

Éppen a 14-től a 20-ik életévig fejlődvén és képezvén magát az ember egész életére, a szabad költözködés törvényének korlátozása kiskoru munkásokkal szemben némileg helyeselendő.

Némelyek felnőtt munkásokkal szemben is kivánják a szabad költözködés jogának korlátozását. Ezen követelés határozottan visszautasitandó, mert megvalósitása oly szerencsétlenségeket idézne elő, a melyeknek horderejét az államra nézve fel sem lehet fogni. Valamint az iparos és egyáltalán mindenki tetszése szerint oda telepedhetik le, a hol legjobban megélhet, ugy a munkást sem szabad haladásában és főként szabad akaratában oly határozatok által befolyásolni, a melyek korunkba különben is rosszul illenek.

Bajnak tekinti továbbá Németországban szerzőnk a baleset ellen biztositó törvényt jelenlegi alakjában. Ez ugyanis a legcsekélyebb balesetnél is jövedelmet biztosit; ennek következménye aztán, hogy a falusi nép munkakedve hanyatlik, a biztositásra befizetett összegek pedig, melyek az évi földadó arányában emeltetnek, nyugtalanitó módon emelkednek. Ha ezt az intézményt nálunk megvalósitjuk, pedig a munkás- és cselédpénztár már ennek kezdete, a másutt szerzett tapasztalatokat figyelembe kell venni.

Nem csupán a városokba özönlést, hanem a falusi munkásviszonyokat is rendes utjokra terelő praktikus intézmény lenne, ha minden vidék a maga munkásainak állásközvetitéseivel foglalkoznék. Németországban egyes vidékeken a mezőgazdasági kamarák hozták be ez ujitást, nálunk aratás idején kezd az beválni, bár kezdetleges intézmény lévén, még igen sok hiányát észleljük Magam tudok oly eseteket, melyekben oly munkásokat küldtek a felvidékről aratni, kik sohasem arattak életükben! Sapienti sat.

Éppen oly fontos mozzanatnak tekinthető a falusi jólét emelése, melyet annak idején „Társadalmi programm"-omban részletesen kifejtettem.*) Nagy elégtételemre szolgál, hogy ebben előadott javaslataimból részint a kormány, részint egyes magánemberek már eddig is sokat valósitottak meg.

Az idevágó teendőknek a következő keretben kellene mozogniok: Mindenekelőtt a mezőgazdasági bérek reformjával kellene foglalkozni és pedig oly módon, hogy a tulsulyban lévő készpénzfizetés lehetőleg ismét a régi természetbeni fizetéssel volna helyettesitendő.

Nagyon czélszerü továbbá, mondja szerző, az állandó alkalmazottnak megengedni, hogy tehenet és sertést tarthasson. Ajánlatos az illetőnek a vételnél abban segiteni, hogy mérsékelt árt szabjanak és kivánságára esetleg neki a vételár fele előlegeztessék. Ez tudtommal nálunk minden rendes uradalomban szokásos.

A deputátummal járó kert ne legyen tulságosan kicsi, ne legyen a burgonya-, kender- és kukoriczaföld sem a legterméketlenebb helyen kimérve, mert igy az embereknek, állandóan rossz termés mellett, a használatra átadott darab föld müvelésétől teljesen elmegy a kedvük. Az a körülmény, hogy a konvencziós — deputátumos — kerteket és földeket, különösen a régebbi időben, sokszor rossz földön adták ki és azok gyakran csak kevéssé müveltettek meg, nagy mértékben okozhatta, hogy a munkások elidegenedtek a természetbeni fizetéstől és inkább a készpénzfizetést kivánták. Ugyanaz áll a kiosztott deputátumról, mert sajnos, be kell vallanunk, hogy az nem mindig volt olyan, a milyennek a megegyezés szerint lennie kellett volna; e miatt az emberek nemsokára belátták, hogy a természetbeli fizetésnél rövidülést szenvednek és előnyösebbnek tartották bérüknek készpénzben való fizetését.

A természetbeni illetményt, hogy rendeltetésének megfeleljen, kifogástalan minőségben kell a munkásoknak juttatni. Sok helyütt a tulajdonos meg van győződve arról, hogy cselédjei és alkalmazottjai jól vannak ellátva, de ha nem győződik meg személyesen, vagy legalább megbizható helyettes utján, bizony sokszor rászedik. Ne csodálkozzunk tehát, hogy e miatt az urak tekintélye szenved, mert önként fölébred a károsultban annak tudata, hogy „szegény ember bajával az urak nem törődnek!"

---

*) Lásd „Társadalmi programm" czimü tanulmányomat az V. f.

Meggondolandó volna továbbá az is, hogy a munkásoknak ez időszerint fizetett bért nem lehetne-e még nagyobb mértékben szakmány vagy pedig darabonkint megállapitandó bérré átváltoztatni. Ez csakugyan igen czélszerü volna, mert az accord-fizetés mellett ugy a munkás, mint munkaadó jobban jön ki. Ezt magam is sok munkánál megkisérlettem; eleinte nehezen ment, de ha megszokták, maguk követelték, s az eredménynyel mindkét fél meg volt elégedve.

Meggondolandó volna az is, hogy a közönséges munkásokat nem kellene-e szintén tantièmekben részesiteni? Ez egyfelől a munkás érdekét arányba hozná a munka sikerével, ami a munkaadónak is érdeke; de másfelől az utóbbi ily módon sokkal könynyebben teljesithetné a munkások kérelmét a fizetésemelést illetőleg, anélkül, hogy nyeresége ez által észrevehetően csökkenne. E tantième-fizetés pártolásánál azon szempontokból indul ki szerző, a melyek Thünent arra birták, hogy embereit közvetlen osztalékban részesitse a nyereségből. Ezen részesedésnek Thünen szavai szerint következő czélja van:

1. hogy a falusi lakosok az uraság örömében és bajában osztozkodjanak, vele közös családot képezzenek;

2. hogy a munkások örüljenek a nyereségnek, mely a kamat élvezete által évenkint emelkedik és növekszik; végül:

3. hogy a munkásnak mindenekelőtt öreg napjaira gondtalan, kellemes megélhetés biztosittassék. Ha már munkabiró férfikorát megerőltető tevékenységben töltötte, később, a midőn erő és egészség hanyatlanak, ne nélkülözzön, ne mások kegyelméből éljen, gyermekeinek terhére ne legyen, hanem oly helyzetben, hogy gyermekeire még valamit hagyhasson is.

Bármennyire követendőnek tessék is Thünen példája, még sem szabad elfelejteni, hogy az ipar terén ezekkel a rendszabályokkal igen sokszor, sőt majdnem mindig szomoru tapasztalatokra jutottak.

Az emberhez illő munkáslakásokról való gondoskodás a 20-ik századnak kétségkivül legfontosabb feladatai közé tartozik. Utóbbi időben már sokkal jobbra fordult a falu lakásügye, de még sok teendő van hátra, különösen oly helyeken, a melyekben a tulajdonosok gyakran változnak. De itt sem szabad figyelmen kivül hagyni, hogy az értelmiség és az igény vidékenkint különbözik. Dunántul, az Alföldön az egészséges, nagy lakás jótétemény, már

az északkeleti megyék felső járásaiban luxus és hátrány. A kis szoba melegebb.

Csak ne chablonszerüleg boldogitsák az embereket! Gondoljuk meg, hogy a tisztaságra, egészségre nemcsak nevelni, de szoktatni is kell őket; ez pedig csak lassan megy és csak fokozatosan, idők multával érhető el. Különben ugy járunk az egy-egy család számára való külön szoba követelésével, mint ama bizonyos állami népiskolákkal, a melyekben Trefort miniszter idejében nagy luxussal és kellő levegőköbtartalommal biró iskolahelyiségeket épitettek; sok szegény faluban van szép iskola-épület magas ablakokkal, csakhogy a tanitó nem birja füteni, a gyermekek is fáznak, mert kevesen vannak együtt.

A kedély és szellemi élet ápolásáról sem szabad elfeledkeznünk; legalkalmasabbnak tartja a szerző az aratási ünnepélyeknek felujitását, a melyek az utolsó évtizedekben egész indokolatlanul adattak át a feledésnek. A ki a véget ért aratás fáradalmai után már tanuja volt egy-egy arató ünnepélynek, a melyben az uraságnak is élénken részt kell vennie, az meggyőződhetett arról, hogy éppen az arató ünnepély egészen a mezei munkásnak való és fölér szemeiben a hosszu esztendő fáradalmaival. De ha helyes volt is, hogy nálunk a földmivelésügyi miniszter ujra behozta, kár volt azt rendeletileg tenni, mert ily dolgoknál a kényszernek jó hatása nincsen.

A városoktól messze eső falun a fogyasztási szövetkezetek felállitása fontos, hogy a mezei munkások — földmüvesek — ez által a várostól függetlenitve legyenek és főleg azért, hogy megszabaditsuk őket azoktól az áldozatoktól, a melyeket évenkint a zug- és házaló kereskedésnek hoznak. Itt csak a gépügynököket akarom felemliteni; ezek a legnagyobb pióczái a köznépnek. A legtöbb rászedés az ő révükön történik; ezt a panaszt már számtalanszor hallottam.

A cselédek jutalmazása nemcsak arra alkalmas, hogy a mezei munkásnak a szorgalom és hüség iránt való hajlandóságát emelje, hanem arra is, hogy az egy helyen huzamosabb ideig tartó szolgálatra is buzditsa. *Settegast* a következő találó szavakkal indokolja az ilyen jutalmazás szükségét: „A ki a legcsekélyebb munka méltóságát kiemeli, az hozzájárul a munkás osztály emeléséhez és önönmagát becsüli meg. A fejedelmekre és kormányokra is szép és hálás feladat vár e tekintetben. Hoskyn gyöngédségével kérdezhetjük, hogy a midőn évszázadok óta a harczos érdemeit babérral, a költőét koszoruval, a polgárét tölgylombbal koronázták, miért feledkeztek meg mindig éppen a mezőgazdasági munkásról, a kinek az emberiség oly sokkal tartozik; miért feledkeztek meg éppen az ő müködéséről, az ő nevéről; miért nem fogadhat ő el más jutalmat, mint azt, a melyről Juvenal, a római satyrikus igy szól: „laudatur et alget" „dicsértetik és fázik". Tény, hogy külső kitüntetésekben oly személyek, kik a munkás osztályhoz tartoznak, csak igen ritka esetekben részesültek, mert a különböző rendü alapitványok és kitüntetések nincsenek a munkás osztály érdemeinek sajátosságához mérve. Lehet, sokan vannak, kik mosolyogva vonnak vállat a felett, hogy Darányi behozta a hü cselédek és munkások jutalmazását, pedig ennek jótékony hatása már most is érezhető.

Mielőtt ezen fejezet utolsó pontjára, a jólét emelésének kérdésére mennénk át, meg kell említenünk, hogy ezek a részben már keresztülvitt, részben csak proponált rendszabályok keveset fognak használni, ha a munkaadó a munkáshoz való viszonyát nem helyesen, vagyis egészen csak modern társadalmi szempontból fogja fel!

Láttuk, hogy régebben mennyit vétkeztek félszeg, emberhez gyakran éppen nem méltó bánásmód által, annál inkább kellene tehát most arra törekednünk, hogy mint emberek, az emberekkel emberségesen bánjunk és emlékezzünk meg *Thünen* szavairól: „A munkások képezzenek közös családot a földesurral! A ki ismeri a mezei munkást, az tudja, hogy jósággal és részvéttel szemben nem hálátlan és hogy ő, ha örömét és bánatát megosztjuk vele, mindig kész ura érdekének előmozditására. Ilyen kölcsönöség azonban nemcsak a munkaadó vállalkozását mozditja elő, hanem annak a legnagyobb kiterjedésü osztálynak a sorsát is enyhiti, a melyre örökös, nehéz munka vár és a melynek csak kevés reménye lehet a könnyebb megélhetésre."

A belső telepités kérdésére térve át, szerző azt állitja, hogy Németországban a Rentengutsbildung — járadékbirtokképzés — ellen legelső sorban a nagybirtokosság foglalt állást. *Sering* hangsulyozza, hogy a jelenlegi birtokviszonyok lényeges megváltoztatásához óriási összegekre volna szükség. Majdnem kizárólag eladósodott birtokosok óhajtják a járadékbirtokképzést. A közép- és kisbirtokosok által lakott községek lakossága általában szaporodik. Ilyen módon ismét fölösszámú munkáserőre lehetne szert tenni. A

járadékbirtok ellen emelt panaszok ötletéből szerző a mecklenburgi birtokügy történetére utal.

A mecklenburgi örökbérlet tudvalevőleg az öröklő bérlőnek bizonyos összeg, Erbstandgeld, és az évi bérletkamat, a kanon ellenében örökölhető használati jogot biztosit, a mely a szerződés természetéhez képest az igazi tulajdonjoghoz többé-kevésbé közel áll.

A keleti vidékek munkáshiányának enyhitésére tervbe vették az iparnak kelet felé való terjesztését.

Nagy Frigyes idejében Poroszország agrár állam volt, saját ipara nélkül kénytelen volt ipari szükségletének drága pénzért külföldről való behozatalára.

Az iparfejlesztő törekvések gyümölcsét csak évek mulva élvezhetjük még; azonban a mezőgazdának a hiányzó munkaerő pótlásáról kell gondoskodnia. E hiányt Németországban, évek óta fokozódó mértékben, külföldi munkások által pótolják; sajnos, Magyarországból is ujabb időkben sokan mennek Németországba, különösen a Bácskából és az ország más vidékein lakó németajku lakosság köréből.

Nálunk a munkáshiány az Amerika felé irányuló kivándorlási láz folytán, mely ugy terjedelemben, mint számban napról-napra ijesztő mértékben nő, egyre jobban érezhető.*)

*) E sorok irójának örömére szolgáltak Harsányi Sándor, chicagói ev. ref. lelkésznek és az Illinois állam missionáriusának az amerikai kivándorlás tárgyában hozzá irott levelei. 1901. szept. hó 25-én kelt első levelében irja: „Valamikor, ha jól emlékszem, az év tavaszán Méltóságod által az O. M. G. E. közgyülésén tartott előadásának — a kivándorlás ügyében — rövid kivonatát olvastam a hazulról hozzám juttatott lapokban. Nagyon meglepett engem az a tanulmányszerü, mélyen járó előadás, melylyel Méltóságod e szomoruan aktuális tárgyat felszinre vetni méltóztatott. A midőn a közgondolkozást szinte kizárólag a politika dominálja, a mikor a legégetőbb nemzetgazdasági és szocziális problemák megoldása mellőztetik, elodáztatik, vagy csak ideális lelkületü egyénekben képes visszhangot kelteni: jól eső örömmel kell tudomásul vennünk Méltóságod nemes lelkesedését, melylyel a kivándorlással kapcsolatos bajokra keresi és a megtalált orvosságokat alkalmaztatni óhajtja.“ Nt. Harsányi Sándor ur már nyolczéves amerikai pap és igy teljesen hivatott annak megitélésére, hogy az amerikai kivándorlásra vonatkozó tervek, javaslatok és törekvések mennyire czélhoz vezetők és alkalmasak. F. évi február 25-én kelt levelében pedig igy ir: „. . . A kivándorlás nagy problemájának megoldásánál a bürokratikus rendszer nem alkalmazható. Méltóságod e felolvasás megtartásával, mikor oly sokan felületesen gondolkoznak e kérdésről s annak könyvalakban is kibocsátásával minden magyar ember hálás elismerésére méltó munkát végzett. S ha a hatás láthatóan és azonnal nem mutatkozik is, nemes törekvéseinknek ez a körülmény nem szabad, hogy szárnyát szegje.“

A munkáshiány pótlására haszonnal alkalmazhatnák a rabokat. Jelenleg tudvalevőleg nagyobbrészt ipari kézimunkákkal foglalkoztatják azokat, mi által az amugy is nyomott helyzetben lévő kézmiveseket ujabb konkurrencziával sujtják. A foglyok alkalmazása a mezőgazdasági üzemben ennélfogva kétszeres okból pártolandó, a mennyiben ebből ugy az ipar, mint pedig a mezőgazdaság hasznot huzhatnak. Németországban a belügyminiszter hivatalosan megengedte a rabok alkalmazását a mezőgazdaságban. Nálunk az igazságügyminiszter a Hegyalján megengedte a raboknak szőlő munkákban való alkalmazását; ez az intézkedés bevált.

De Németországban már évek óta a katonaságot is igénybe veszik az aratáshoz, ezt nálunk csak hangoztatták, de nem valósitották meg.

Az iskolaidőt is meg lehetne változtatni falun, még pedig oly módon, hogy főleg a nagyobb gyermekek nyáron át rendszeresen részt vehessenek a könnyebb mezei munkákban. Az iskolázás idejének tartama faluhelyen és tanyákon közgazdasági, mezőgazdasági és szocziálpolitikai tekintetben sokkal fontosabb, mint a hogy azt sokan gondolják. A ki nem tudja, hogy mily segitséget bir a maga földét turó gazda a saját családjában, gyermekeiben; mekkora megtakaritás reá nézve, s mekkora jövedelmi forrás még a kisebb gyermek is, ha napszámba jár valamely gazdaságba: az nem fogja megérteni, hogy miért fektetünk mi erre oly nagy sulyt! A mint tavaszodni kezd, már a libakihajtáskor szüksége van a földmivesnek gyermekére. Ez a szükség eltart őszig, vagyis addig, mig a főbb mezei termények nincsenek betakaritva. Nem csoda, ha az ilyen szülő átkozza az iskolát, melynek nem hogy hasznát látná, de anyagi kárát vallja; sőt még a tanitó sem munkálkodhatik kedvvel, ha látja, hogy tavasz nyiltával mindig kevesebb és kevesebb gyermek marad az iskolában. Hiszen a vizsgákra is csak fele jön el a beiratkozott gyermekeknek. Amerikából visszajött emberekkel beszélgetve az iskolákról, azt mondták nekem: „uram! az iskoláztatást ugy kellene berendezni, mint Amerikában láttam, május elseje után az iskolát itt is be kellene zárni, október eleje előtt pedig ki nem nyitni“. Az iskoláztatás ideje ugyis csak papiroson van meg, én pedig azt tartom, hogy a végre nem hajtott törvény vagy rendelet rosszabb és immorálisabb, mintha nem is hozunk törvényt.

A népoktatás rendezését, megváltoztatását külömben is oly fontos

dolognak tartom, hogy a költségvetés tárgyalása alkalmával erre valószinüleg rátérek; ezuttal csak röviden érintem, hogy sokkal hasznosabb volna ugy a munkaadóra, gazdára, mint a munkásra, ugy a függő helyzetben lévőre, mint a függetlenre nézve, ha faluhelyen az iskoláztatást csak szeptember 15-től május 15-ig folytatnák, de azt azután szigoruan be is tartanák. A mai rend csakis ott mondható üdvösnek, ma csakis ott történik valami, a hol a népiskolának akadnak a dolog után néző, önzetlen barátai. A tanfelügyelőt a sok irásbeli munkával ugy megnyomoritották, hogy alig-alig jut ideje az iskolák közvetlen felügyeletére.*)

Ezek után miféle *megtakaritás* lehetséges az üzem szervezése és vezetése körül? Leszámolva az általános helyzettel, a mostani alacsony gabonaárak és sulyos munkás viszonyok mellett inkább érjük be kevesebb jövedelemmel, de annak előteremtésére kevesebb munkát és tőkét forditsunk, egyszóval ne csináljunk adósságot, ne éljünk ugy csak számitás nélkül, hanem takarékoskodjunk, mig nem késő. Ámde a czélszerü birtokkezelésnek előfeltételei is vannak.

Mennyire meg van nehezitve a gazdálkodásunk a telekkönyvek rendezetlensége, de különösen a parczellák zürzavaros fekvése által hazánk némely vidékein, — ismeretes. Erre nézve összehasonlitó példát hozok fel. Amerikában az uj birtokokat egységesen, csupa egyenlő, négyzetalaku darabokra osztják fel, ugy hogy az egész terület sakktáblához hasonlit.**) Az összeköttetést kitünő vasut- és utrendszer eszközli, az utak is sakktáblaszerüleg, kis távolságokban egymástól északról délfelé, keletről nyugatnak vezetnek, gyakran több száz mérföldnyire. Ezen rendszer óriási előnyei szembeszökők; eredményei:

1. Munkaerőmegtakaritás; az a hosszadalmas ide-odajárkálás a határban fekvő egyik parczellától a másikhoz, a munka gyakori változása a kis földterületeken, mezőgazdasági szempontból ránk nézve igen hátrányos; mindez Amerikában ismeretlen; az épület a birtoktest közepén fekszik, a földek négyszöget képezve, veszik azt körül. Ennélfogva az amerikai paraszt azon helyzetbe jut, hogy sokkal nagyobb területet, sokkal belterjesebben munkálhat meg, mint nálunk. A közönséges 100—200 akre (40—80 hektár) területü (farmok) telepeken alig tartanak állandó munkaerőket, a család erre elegendő, legfeljebb aratás alatt vagy rendkivüli esetekben (pl. betegség) fogadnak munkást. Az asszony ellátja a házi teendőket és pedig cseléd nélkül, a gyermekek pedig rendszeresen eljárnak az iskolába, habár rövidebb ideig is.

2. Czélszerübb fordabeosztás lehetséges; ha azután a mezőgazdasági viszonyok változnak, az egész farm ujból beosztható.

3. A nagyobb, összefüggő területen több gép alkalmazása lehetséges, a mit a mi parczellagazdaságunk nem enged meg.

4. A farm minden része teljesen használható, mig nálunk sok, az udvartól távol fekvő föld a nagy szállitási költségek, idővesztesség stb. miatt nem hozhat tiszta jövedelmet.

5. A birtok áttekintése és felügyelete, a mezei munkák az udvarról, mely középen fekszik, könnyen áttekinthetők és vezethetők, a legelő marha könnyen őrizhető, a mezei károk hamarabb fölfedezhetők, stb.

Igen erősen jellemezte Thünen*) még a mult század első felében ezt a viszonyt, midőn azt irta: „Előrelátható, hogy ha megöregedett világrészünkben azon béklyókat, melyekbe minket az idő vert, nem fogjuk tudni megoldani, ugy a földmivelés és nemzeti jólét tekintetében az ujvilág virágzó államai mögött nemsokára el fogunk maradni".

*) Ami az amerikai falusi nép szellemi állapotát illeti, a mi viszonyainktól eltérő vonásokat képeznek a jeles iskolaberendezések, önképző és hasonló körök és egyesületek s a korcsmák teljes hiánya. Még az egyszerü földmivelőben is megvan a tanulási vágy, a mely főleg a nyilvános élet gyakorlati kérdéseire stb. vonatkozik; az ujság az amerikai földmivelőnek éppen oly nélkülözhetlen, mint a felvidéki tótnak a pálinka.

**) Hertz. O. Fr. Die agrarischen Fragen im Verhältniss zum Socialismus. Wien, 1899. L. Rosner I. Franzensring 16. S. 35. u. 36.

III. SZAKASZ.

Egyes üzemágak termelésének olcsóbbitása.

Itt első sorban a föld termelésének olcsóbbá tételéről kell megemlékeznünk. Az egyes üzemágak olcsóságát elősegitő momentumokat nagy részletességgel sorolja elő *Schmekel* könyve. Ezeket részletesen ismertetjük a következőkben:

A földbirtok termelésének olcsóbbitása, illetve a földmivelésnek legfontosabb szabálya, hogy minden egyes növény a megfelelő éghajlat alá jusson.

*) Thünen: Isolierter Staat. Rostock, 1842. I. Bd. S. 197.

Ugyanily fontos a helyes talaj megválasztása; az e téren elkövetett balfogásokból ered a közepes, sőt a rossz aratási eredmény, a melyek szintén hozzájárulnak a termesztés drágulásához.

A talaj megmunkálásának két főkelléke, hogy a czélszerüen és a maga idejében eszközöltessék. A föld megmunkálásának legfőbb szabályait szerző a következőkben sorolja fel:

Az aratás és uj vetés között bizonyos határidő tartandó fenn, nehogy az utótermés sikere veszélyeztessék. Föltétlenül szükséges, hogy a tarló közvetlenül az aratás után letöressék. Az első barázda őszszel vonandó meg, mert a legsarkalatosabb igazságok közé tartozik, hogy a ki „őszszel szántott, félig már trágyázott." A gazdák nagy előszeretettel végezik a mély szántást már a tarlóval; ilyen eljárás azonban csupán szükségbeli intézkedésnek minősithető, mert ha a mély szántást nagyon korán eszközöljük, a talaj összeesik, vagy az eső elposványitja és lehetetlenné válik a talajnak át meg átfagyása. Az őszszel végzett nagyon mély szántás árt a nyári vetésnek és a hüvelyes veteményeknek.

A mély kultura — a gőz- és villanyekékkel való szántás — a szántóföld bizonyos terjedelménél fokozza a nyers hozamot, azonban előfeltételei is vannak; igy a talajnak nem szabad tulságos nedvesnek lennie, a termő rétegnek mély alapunak, nehogy holttalaj hozzassék felszinre.

Elengedhetlen föltétel a *jó vetőmag* beszerzése. A vetés módja is elősegiti a termesztés olcsóságát. Itt a könyv irója a Drillkultura mellett tör lándzsát. Olcsóbb talajokon folyó, extenziv gazdaságoknak azonban Schmekel azt tanácsolja, hogy maradjanak a széles vetésnek régi és technikailag talán nem oly tökéletes, de mindenesetre olcsóbb rendszerénél.

A *vetés időpontjának* főbb szabálya a minél korábban eszközlendő tavaszi vetés, hogy a növényzet kellőleg kihasználhassa a nyári időszakot. A buja lombozatu, mély gyökeres növények jobban megvédik a talajt szárazság és tulságos nedvesség ellen, ennélfogva ezek vetendők a lapos gyökerü növények, tehát a gabonanemüeket megelőzve. Általában nagy fontossággal bir, hogy minden növény vetése a fejlődésére kedvező növényfajták után történjék. Különösen kedvező előnövények a lóhere és téli olajos gyümölcsök.

Nagyfontosságu tényezője a földmivelésnek a *trágya*. Elismert tény, hogy a növényi táplálkozás alapja az istállótrágya. A trágya helyes kezeléséhez tartozik a benne található növényi tápanyagok

és különösen a drága kötanyag megtartása, a mi elősegiti a termesztés olcsóságát és a trágya kihasználását. Ezen alkalmas konzerváló szere a trágyának a szuperfoszfát-gipsz. Schmekel e fejezetben idézi *Rosenberg-Lipinsky* „Der praktische Ackerbau" czimü müvének mondását: „Legjobb trágyatartóhely a marhaistálló". A mély istálló nevezetes munkamegtakaritással jár és kedvez a többnyire szabadon mozogható jószágnak is. A trágyának a cserlével való locsolása legujabb kutatások alapján nem ajánlható, mert locsolásközben ugy a lé, mint a trágyadomb felső rétegei sok ammoniákot veszitenek. De intenziv gazdaságoknál nem elég az istállótrágya a lehető legmagasabb eredmény elérésére, az tehát mesterséges trágyával pótolandó; mire nézve szerző legfontosabbaknak a meszet és a márgát tartja.

Trágyázó növényekül Schulz-Lipitsch szerint alkalmatosak kivált a következők: a fehér borsó, a kék lupina, fehér lupina, lathyrus és a sárga lupina. Legkedvezőbb eredménnyel jár a sárga lupina ültetése. Főszabálya, hogy a trágyázó növények alászántása minél későbben, lehetőleg teljes kifejlése után következzék be. Fejtegetéseinek befejezéseül figyelembe ajánlja még a trágyázásnak azt a nevezetes törvényét, a mely szerint a növény a talajba vezetett tápanyagokat csak azon esetben hasznosithatja, ha azokat kellő mennyiségekben nyerheti; ha egy szükséges tápanyag hiányzik, illuzóriussá válik a többek hatása is, a tápanyagok tehát nem csupán egyenként hatnak, hanem egyesülten is, mint részei bizonyos tápanyagegységnek.

A termesztés olcsósága kérdésének nevezetes tényezői a talajnak különféle javitásai, *meliorácziói*. Az állandó javitások közé tartozik a *drainage*. Ennek czélja az, hogy a vizet, a melyet a talaj nem képes kellő gyorsasággal beszivárogtatni, hanem kénytelen egyes rétegekbe gyülni, levezeti. A drainage másik neme a földek meszezése. A mészhez hasonló hatása van a márgának. A márgának megfelelő pótléka a czukorgyárakból nyert váladék, ugyszintén a világitógáz gyártása alkalmával nyert gázmész.

A föld más mivelésmódja a rét és a legelő, a melyeknek hozama a széna és a fü. Főszabály, hogy a rétet lehetőleg sok fajtáju maggal ujitsuk fel. Egy-egy hektárt legalább 40 kg. maggal vessünk be.

Mig a szántóföldet a czélszerü drainage megszabaditja a nedvességtől, a rétnek ellenkezőleg öntözése szükséges. Istállótrágyá-

val ritkán teritjük be a réteket, alkalmasabb e czélra a komposzt. A mesterséges trágyanemek közül legczélszerübbek a kén- és kálitartalmuak. Mész és iszap szintén kedvező hatásuak. Legegyszerübb a legelők kezelése; főkellék a trágyának egyenletes teritése, tavaszszal pedig az egész terület leboronálása.

A kertek jelentősége terjedelmüktől függ. Az utszélek gyümölcsfák ültetésével hasznositandók. Az utak minél kevesebb tért foglaljanak el a müvelt területekből.

Eddig az ismertetés. —

Valamely könyvnek értékét mindig az szabja meg, hogy az olvasót gondolkozásra ösztönzi-e, vagy sem? Minél több gondolat tolul agyunkba olvasás után, minél több probléma felett kell törnünk a fejünket, annál nagyobb haszna van az olvasónak. Én azt találtam, hogy ez a könyv, melyet ismertetni szerencsém volt, a 20-ik század gondolkozóit foglalkoztató problémák közül igen sokat érintett; ha nincsen is mindenben igaza, mindenesetre alkalmat adott az ellenvélemény megnyilatkozására is, a mi a problémákat csak közelebb hozza megfejtésükhöz. Azonban még egy nem megvetendő haszna van ennek a könyvnek; az t. i., hogy rámutat Magyarország egy már rég nyitott sebére, a melynek a gyógyitásába eddig senki sem mert fogni. És ez az, hogy mi nemcsak hogy rosszul gazdálkodunk, de nem is igen törjük magunkat az után, hogy jobban gazdálkodjunk. Senki sem akar takarékoskodni, czéltalanul költekezünk és élünk a világban; az egész vonalon, kezdve alulról felfelé és felülről lefelé, életmódunk oly kuriózus, hogy az Magyarország közgazdasági helyzetének, valamint egyesek állapotának meg nem felel és a mely csak óriási bukással végződhetik.*) A könnyelmü életmód, az adósságcsinálás, a kártya, az előrelátás teljes hiánya nemcsak hogy meg nem szünik, hanem a a fiatalabb generáczióban fokozottabb és hatványozott mértékben van meg. Félek attól, hogy országunk és nemzetünk a régi világ azon országainak sorsára fog jutni, melyeket a komolyabb törekvés, a kitartó munka hiánya és a könnyelmü élet, egyszóval a mienkhez hasonló élvezethajhászás tett tönkre. Jól tudom, takarékosságot prédikálni hálátlan dolog s a takarékosság magában nem is elég. Állapodjunk meg mégis pillanatra e kijelentés-

*) Viszont is áll a tétel, mert az állam gazdálkodása sem felel meg egyesek anyagi helyzetének. 1898. jun. 8-ikán tartott, főrendiházi beszédemben utaltam erre is. L. a II. R. II. f.

nél, hogy czél nélkül élnek a gazdák. Sokszor volt szó a nagy és nehéz föladatokról, a melyeket a modern átalakulás rárótt a gazdákra. A magyar gazda ugy áll e feladatokkal szemben, hogy nagyrészt nem is gondolkodik róluk. Nézetei félszázad óta alig változtak, a fatalizmus ma is olyan ólomsulylyal nehezedik a lelkére, mint ötven évvel ezelőtt.

Pedig a modern gazda feladatai nemcsak nehezek, de érdekesek is, a férfias ambiczióra nagy vonzó erőt gyakorlók. A komoly férfi szebb, gazdagabb tartalmat ugyszólván sehol sem találhat életének, mint a mezőgazdasággal való foglalkozásban. A könyvnek, a melyről szó van, fő érdemét abban látom, hogy a gazdák nagy társadalmát, az egyéni kezdeményezés utján, ugyszólván atomonkint akarja fölébreszteni.

Ámde akár a nyershozamot igyekszik fölfokozni, akár a termesztési költséget akarja apasztani, a gazda menten beleütközik azokba a nehézségekbe, a melyek az ugynevezett agrárkérdést a mai társadalmi problemák középpontjába helyezik. Ekkor látja be a gazda, hogy neki okvetlenül politikai, gazdasági és társadalmi kérdésekkel kell foglalkoznia. Mert tudnia kell, mi történik körülötte, el kell igazodnia a gazdasági politika utvesztőiben; csak igy kerülheti el, hogy az élelmesebbek fölébe ne kerekedjenek s ki ne zsákmányolják.

Tessék csak elképzelni, hogy ez a fölismerés milyen gyökeresen alakitaná át egész közéletünket. A gazdasági és társadalmi kérdések igazában bevonulnának a vármegyék, a municzipiumok és egyéb testületek tanácskozásaiba, a magyar közvélemény fölszabadulna a közjogi monotheizmus történeti ólomsulya alól s kezdene végül a maga aktuális bajaival is foglalkozni.

Tapasztalás szerint a tenger nagy hatással van a partjain élő lakosság testi és lelki állapotára. A tengerparti nép serényebb, életrevalóbb, agilisabb, mint a szárazföldi. Egy szocziológus nem rég érdekes összehasonlitásban azt igyekezett kimutatni, hogy Bécs és Berlin hiába törtetnek Páris után, mert a franczia metropolisra maga a tenger érezteti hatását s ezt a külömbséget a két szárazföldi nagyváros nem tudja kiegyenliteni.

A tenger hatása azonban ma már messze benyulik a szárazföldre s rendkivüli nyomást gyakorol első sorban a gazdákra. Mert a tenger hozta ránk az óczeánontuli államok versenyét s ezzel sok bajt szerzett. A tengerrel való küzdelmében a nyugateurópai

gazda a politikai élet kedeményező, legagilisabb elemévé alakult át. A németországi és francziaországi események mindenkit meggyőzhetnek ennek az állitásnak az igazságáról.

Nem akarok itt már hosszasabban időzni; elég az hozzá, hogy az egyéni kezdeményezést, a helyzet, a bajok egyéni félismerését nélkülözhetetlen előfeltételnek tartom arra, hogy a siker reményével biztató gazdatársadalmi akcziókat indithassunk. A siker másik és talán sokkal lényegesebb feltétele az, hogy a magán gazdálkodás eredményességére olyannyira kiható közviszonyok is javuljanak az értékesitési rendszer és a társadalmi szervezkedés segélyével. Ez a feladat azonban nem oldható meg a magántevékenység szük körében, hanem a kormányzati és a társadalmi politika problémái közé tartozik.

XII. FEJEZET.

Mezőgazdasági Hitelszövetkezetek Magyarországon*)

Minden intézményt — az államban éppen ugy, mint a társadalom kisebb-nagyobb köreiben — közszükség, a közös érdek hoz létre.

Az állami és társadalmi fejlődés világszerte, de különösen Európában körülbelül egy század óta számtalan ily intézménynek adott létet, s ezek között nem a legutolsók közé tartoznak a szövetkezetek, melyek azoknak helyzetét vannak hivatva *javitani,* kik maguktól sem anyagilag, sem szellemileg nem képesek sorsukon segiteni és boldogságukat előmozditani.

A szövetkezetek ma már a társadalmi problémák megoldásának egyik leghatalmasabb és leghathatósabb eszközei. Minél műveltebb valamely nép, annál jobban képes saját egyéni érvényesülésének és boldogulásának eszközeit a szövetkezés formájában felismerni és felhasználni. De a hol csekélyebb vagy egyáltalában hiányzik az öntudat, ott már egyes kiváló emberbarátok közremüködésére van szükség, a kiknek kitartása és ügybuzgalma végre győzedelmesen áttörheti a közönyösséget és az akadályokat.

Igy van ez Magyarországon is, hol egyébként a szövetkezés

*) Ezen munkámat felolvastam 1900. évi julius hó 10-én a párizsi VI. nemzetközi szövetkezeti kongresszuson. Franczia nyelven megjelent Paris Imprimerie Générale Lahure. Magyarul közölve volt a Magyar Gazdák Szemléje 1900. évi szeptemberi füzetében. Ezen kivül külön lenyomatban is megjelent a Magyar Gazdaszövetség kiadványai közt. Midőn ezt a munkámat, valamint a Középosztály és társadalmi egyesülés czimü tanulmányomat annak idején megküldtem *Szilágyi* Dezsőnek, ő hozzám a következő levelet intézte: „Budapest, 1901. jan. 4. Méltóságos Uram! A megküldött két beszédet köszönettel vettem. Elolvasva azt találtam, hogy a magyar közvélemény egy igen jelentékeny részének nézeteit mérsékelt és méltányos szellemben fejezi ki; — azt hiszem, lesz alkalmam, ha majd Budapesten találkozunk, erről tüzetesen beszélgetni. Fogadja kitünő tiszteletem kifejezését igaz hive: *Szilágyi Dezső.*“

fejlődését — főleg kezdetben — nemcsak a kellő értelem hiánya akadályozta, hanem az itt 1848 óta kifejlődött viszonyok is. Nálunk Magyarországon 1848 előtt ugyanis, mig a jogegyenlőség és teljes politikai szabadság eszméi nem diadalmaskodtak, a paraszt megélhetéséről a birtokos gondoskodott; egyik a másik mellett — az itteni patriárchális viszonyoknál fogva — a legjobban megfért s mindketten, egymást támogatva és egymásért küzdve boldogultak; a birtokosok jobbágyaikkal és zselléreikkel egy-egy nagy családot alkottak, szövetkezve a közös munkára, a kölcsönös boldogitásra.

Népünk ez időben korántsem volt még érett arra, hogy a teljes szabadsággal — melynek eszméje akkor egész Európát lázba hozta — élni tudott volna. Az áramlat azonban minket sem hagyott érintetlenül, bár minden ily nagy társadalmi átalakulás egészséges fejlődésének föltételeihez a szükséges eszköz hiányzott. Igy történt, hogy 1848 után a paraszt és birtokos szétválasztva és mindketten egyforma szabadsággal fölruházva, egyik is, másik is az uzsorások körmei közé került ugy, hogy ma Magyarország földmüvelői és birtokosainak nagyobb része a kapitálisták járma alatt nyög; birtokos és paraszt, kik régente oly szépen megfértek egymás mellett, jó ideje ellenségekként állanak egymással szemben, holott bajaik kutforrása: a mezőgazdaságnak pangása, közös baj, melyet csak azzal lehet enyhiteni, ha a most már kisbirtokossá lett paraszt a közép és nagyobb birtokosokkal ujra tömörül, szövetkezik azon tényezők legyőzésére, melyek a mezőgazdák bajait megteremtették.

Mindenesetre sajnos, hogy midőn ily körülmények között az utolsó órában a mezőgazdák megmentésére a szövetkezeti eszme alig két évtizeddel előbb föléledt, annak az első időkben való fejlődését két fontos körülmény gátolta. Az egyik az volt, hogy az állam — más egyéb fontosabb kérdések által lekötve tartva — a szövetkezeteket nemcsak hogy semmiféle támogatásban nem részesitette, de sőt — tekintve azon körülményt, hogy a szövetkezetek ellenzéki érzelmü, tehát függetlenebb férfiak utján és ellenzéki vidékeken terjedtek leginkább — rossz szemmel nézte. A másik nagy baj az volt, hogy a közönség minden rétegében a legnagyobb közönynyel és nembánomsággal kellett megküzdeni.

Magyarországon a mezőgazdasági hitelszövetkezetek létesitése és a kezdet nehézségeinek leküzdése egyes kiváló birtokos gazda s néhány lelkes közgazdasági iró nevéhez füződik.

Az államhatalomnak 1898. évben kezdődött segélye, támogatása és akciója a községi hitelszövetkezeteknek már oly erős gárdáját találta, mely ha talán kissé lassabban is, de képes volt volna Magyarország minden vidékén és rétegeiben a szövetkezeti eszmét diadalra juttatni.

Az első erősebb lökést*) egyébként az 1879. évben tartott székesfejérvári gazda-kongresszuson született agrármozgalom adta meg, mely után *Dessewffy* Aurél grófnak a Gazdakörben tartott előadásai inditották meg tényleg a mezőgazdasági szövetkezeti mozgalmat. A szervezkedés azonban később *Apponyi* Albert gróf, *Földváry* Mihály, *Hajós* József birtokosok, *György* Endre, *Bernát* István, *Pólya* J. közgazdasági irók, s a kit legelőbb kellett volna emlitenem: *Károlyi Sándor* gróf «*Magyarország Raiffeisen apója*» nevéhez füződik.

Ezen férfiak valóságos küzdelme folytán — az emlitett akadályok daczára is — Magyarországon a mezőgazdasági szövetkezeti eszme alig két évtized lefolyása alatt oly fejlődést ért el, mely páratlanul áll a maga nemében s jele annak, hogy a szövetkezés oly közszükség, mely elől többé már az államhatalom sem térhetett ki.

Nálunk az ugynevezett és a valódi mezőgazdasági szükséget képező községi hitelszövetkezetek létesitése tulajdonképpen akkor veszi kezdetét, midőn a Pestmegyei Hitelszövetkezet 1886-ik évben megalakult azon czélból, hogy először községi hitelszövetkezeteket alakitson és másodszor, hogy azokat a szükséges tőkével ellássa; s bár ezen megyei szövetkezet, tőkéje korlátolt voltánál fogva, csak lépésről-lépésre haladhatott előre, mindazonáltal rendkivüli eredményeket ért el, mit egyrészt a vezetők önzetlen és fáradozást nem kimélő munkájának köszönhet, másrészt pedig sikerült e szövetkezeteket a helyes alapra fektetni.

A községi hitelszövetkezetek a *Raiffeisen-féle* községi pénztárakat választották mintának, a nélkül azonban, hogy ahhoz szorosan ragaszkodtak volna; néhány sarkalatos elvét azonban, mint a a korlátolt terület, ingyen szolgálat és az eloszthatatlan tartalék, átvették.

Ezen elvek alapján a *Pest-Pilis-Solt és Kiskunvármegyei hitelszövetkezet,* mint központi szövetkezet müködését azzal kezdette meg, hogy 1887. évben megalakitotta Mácsán első községi hitel-

*) Itt csak a mezőgazdasági szövetkezetekről van szó. Egyébként fölemlitjük, hogy hazánkban az első szövetkezet 1852-ben alakult.

szövetkezetét s azután nemcsak az alakitásokat, hanem a megalakitott szövetkezetek vezetését és támogatását is serényen folytatta.

Ha azokat az eredményeket, melyeket a Pestmegyei első központi szövetkezet elért, ismerni és az erre vonatkozó meglevő adatokat vizsgálni és mérlegelni akarjuk, szükséges, hogy a fejlődés menetét egyes időszakokra feloszszuk s ezek különleges jellemvonásait feltüntessük. Ezek szerint mezőgazdasági hitelszövetkezeteink fejlődésének történetében három időszakot különböztethetünk meg s ezeket következőleg választhatjuk el egymástól.

Az első időszak 1887-től 1893. év végéig terjed s ez a Pestmegyei központ müködésének korszaka; de mivel ez az 1890-es évek elején müködési körét a megye határain tul az ország nagyobb részére is kiterjesztette, az 1894. évben átalakult és a *Hazai szövetkezetek központi hitelintézete, mint szövetkezet* czime alatt kötelékébe vonta mindazokat a mezőgazdasági és községi hitelszövetkezeteket, melyek az országban, főleg Erdélyben oly alapelvek szerint alakultak, melyek eddig hazánkban csak a pestmegyei szövetkezetek külön sajátságai voltak. S ez a második időszak az 1894. évtől az 1898. év végéig terjedt, midőn megalakult az 1898. évi XXIII. t.-czikk alapján az Országos Központi Hitelszövetkezet. A hazai szövetkezetek központi hitelintézete ebbe beolvadván, mezőgazdasági hitelszövetkezeteink harmadik időszaka az 1899. évtől kezdődik s napjainkban már oly terjedelmes, minőt senki még képzelni sem mert.

E három korszak adatait részint hivatalos, részint tudományos és saját összeállitásaim szerint mutatom be. Az itt következő táblázat az első korszakra vonatkozik, mely a Pest-Pilis-Solt-Kiskunvármegyei hitelszövet kötelékébe tartozó szövetkezetek 1887—1893. évi zárszámadásainak összesitését foglalja magában, még pedig átszámitva korona értékre:

VAGYON.

Évek száma	Közs. szöv. száma	Tagok száma	Üzletrészek száma	Üzletrészek értéke kor.	fill.	Váltó-kölcsön kor.	fill.	Kötvény-kölcsön kor.	fill.	Felszerelés kor.	fill.	Megyei alapitv. kor.	fill.	Különböző követelések kor.	fill.	Pénztár-készlet kor.	fill.	Összes vagyon kor.	fill.
1887	10	1607	2921	178540	—	11271	60	19941	24	1194	24	320	—	—	—	1716	26	34443	34
1888	28	4883	11651	606400	—	191338	20	108591	24	3956	54	960	—	34723	14	6603	54	346172	66
1889	55	9507	22366	1262360	—	708722	96	385140	90	7657	10	4420	—	16296	36	22136	94	1544374	26
1890	68	14023	31759	1771720	—	1943149	16	716334	40	24116	66	13786	62	29380	84	32452	92	2759220	60
1891	70	16752	36198	2023590	—	2688619	98	1226135	20	12831	30	18340	—	106827	36	48147	20	4100901	04
1892	75	18927	40558	2283546	—	3525255	40	1847451	14	21448	64	19000	—	99167	32	47944	44	5560267	94
1893	79	21887	45505	2560054	—	4059410	70	2302243	82	27599	20	20000	—	111437	84	79750	44	6598442	—

TEHER.

Évek száma	Tartalékalap kor.	fill.	Befizetett üzletrész kor.	fill.	Tak. betétek kor.	fill.	Központi hitel kor.	fill.	Központi előleg kor.	fill.	Előlegezett kiadás kor.	fill.	Különböző tartozás kor.	fill.	Nyeremény kor.	fill.	Összes teher kor.	fill.
1887	1071	26	13721	90	5543	10	12000	—	915	06	487	36	—	—	684	66	34443	34
1888	7485	54	172447	86	63991	74	69145	52	3021	40	3868	40	13575	70	12636	46	346172	66
1889	13197	40	355842	96	225867	66	903875	08	6352	08	9897	52	2626	04	26715	52	1544374	26
1890	22508	60	615737	58	538966	22	1512425	—	11774	94	17870	56	6739	06	46818	64	2759220	60
1891	35220	22	924560	84	934522	48	2085895	44	13030	98	24818	34	10964	64	71888	10	4100901	04
1892	54683	64	1223460	20	1189987	70	2940994	82	4465	92	36813	72	14236	36	94624	58	4560266	94
1893	80126	34	1477474	22	1392939	84	3448325	52	3677	92	42935	60	30485	52	122477	04	6598442	—

Ezekből az adatokból kitünik, hogy mig az alakitás első évében, vagyis 1887-ben csak 10 községi hitelszövetkezet alakult 1607 taggal, kik összesen 2921 üzletrészt jegyeztek 178,540 korona értékben, addig ugyancsak ezen időszak utolsó évében, vagyis 1893-ban Pest vármegyében már 79 szövetkezet állott fenn 21,887 taggal, kiknek 45,505 üzletrészük volt 2.560,054 korona értékben, a haladás tehát rohamos volt. De 1893-ban már nemcsak Pest vármegyében állottak fenn községi hitelszövetkezetek, hanem az egész országban is. Ha ezeket tekintetbe veszszük, azt látjuk, hogy a 79 pestmegyei szövetkezeten kivül az országban még 145 községi hitelszövetkezet állott fenn, vagyis az összes szövetkezetek létszáma akkor már 224 volt és igy, ha az országos állapotot vizsgáljuk, azt találjuk, hogy ezeknek a szövetkezeteknek az 1893. év végén 26,572 tagjuk volt és ezek 55,783 üzletrészt birtak, melyeknek értéke 3.076.988 koronára rugott, a fenti adatokat tehát némileg, de nem feltünő mértékben meghaladta, mi azt mutatja, hogy a fejlődés sulypontja még mindig Pest vármegyében volt.

Mivel pedig egyik közgazdasági irónk*) ezen időszak négy, illetve öt évére egy külön összeállitást készitett, azt hiszem, nem lesz érdektelen, ha az ő 1889-től — az 1893. év kivételével — az 1894. év végéig terjedő időre s tisztán a Pestmegyei Hitelszövetkezetekre vonatkozó összehasonlitásait és következtetéseit, melyek a jelen viszonyokra még kedvezőbb szinben alkalmazhatók, reprodukáljuk.

Ugyanis százalékokban kifejezve volt:

	1889 %	1890 %	1891 %	1892 %	1894 %
1. Tagok száma	100	148	176	199	251
2. Befizetett üzletrészek értéke	100	173	260	344	495
3. Tartaléktőke	100	171	267	414	836
4. Betét	100	239	314	527	780
5. Központi hitel	100	164	226	319	447
6. Váltókölcsön	100	175	242	318	406
7. Kötvénykölcsön	100	186	319	480	803
8. Nyereség	100	175	270	354	526

Világosan látjuk ebből az összehasonlitásból, hogy a szövetkezetek anyagi eszközei sokkal nagyobb arányban szaporodtak, mintsem tagjaik száma. Látjuk továbbá, hogy a központi, vagyis

*) L. Pólya J. A hazai szövetkezetek központi hitelintézetének hitelszövetkezetei czimü czikkét Köztelek V. évf. 1297 és 1314 l.

a Pestmegyei Hitelszövetkezet által a községi hitelszövetkezetek rendelkezésére bocsátott hitel nem emelkedett abban az arányban, mint a hogy szaporodott a tőke, melyet a községi hitelszövetkezetek akár mint saját, akár mint idegen tőkét gyüjtöttek. A legnagyobb gyarapodást azonban éppen az önmaguk által apródonkint összegyüjtött idegen tőkénél, vagyis a takarékbetéteknél látjuk, melyek két év alatt a háromszorosnál is nagyobb összegre emelkedtek. Ez a tény fényes tanuságot tesz a mellett, hogy a szövetkezetek a *takarékossági ösztönt* nagyban emelték.

Még világosabb képet alkothatunk magunknak a szövetkezetek által gyakorolt befolyásról, ha a legfontosabb adatokat, mint a saját és az idegen tőkét nem egymás közt, hanem a tagok számával hasonlitjuk össze. Ezen számmüvelet eredményeként azt találjuk, hogy átlag minden egyes tagra esik:

	1889	1890	1891	1892	1894
1. Befizetett üzletrészek	18·71	21·95	27·60	32·32	34·64
2. Tartaléktőke	0·69	0·80	1·05	1·44	2·31
3. Saját tőke	19·40	22·75	28·65	33·76	36·95
4. Betét	11·88	19·22	27·89	31·44	36·91
5. Központi hitel	48·50	53·93	62·26	77·69	86·02
6. Idegen tőke	60·38	73·15	90·15	109·13	122·93
7. Saját és idegen tőke	79·78	95·90	118·80	142·89	159·88

Ha általán mondhatjuk, hogy a számok önmaguk is ékesen szólnak és nem igényelnek semmi további magyarázatot, ezt a mondást bizonyára alkalmazhatjuk az adott esetben. Nem ismerjük annyira az illető községek viszonyait, hogy azokról határozott itéletet mondhatnánk, de azt hiszem, bátran állithatjuk, hogy még azelőtt az egészséges hitelt is alig ismerték, ily nagy hitel és tőkepénz birtokában a szövetkezetek létesitése előtt nem voltak. A közel 320 korona saját és idegen tőke, melynek átlag minden egyes szövetkezeti tag 1894. év végén birtokában van, azelőtt bizonyosan ismeretlen mennyiség vala. S ezt az összeget nem szabad kicsinyelnünk, mert ez már nemcsak arra elég, hogy a szegény embert a tavaszszal felmerülő élelmiszerekben való hiányon átsegitse, hanem már olyan, hogy őt kis gazdasága javitására, jobb fölszerelésére is képessé tegye.

A szövetkezetek szaporodása folytán a Pestmegyei Hitelszövetkezet nem volt képes többé a hiteligényeket kielégiteni, hanem immár szükség volt egy központra is, mely a községi hitelszövetkezeteket országosan együvé füzze s e czélra megalakitotta

1894. május hó 24-én a „Hazai Szövetkezetek Központi Hitelintézetét, mint szövetkezet"-et.

Ennek segélyével aztán a fejlődés is gyorsabb volt. Illusztráljuk azonban ezt számokkal s akkor a második időszakra nézve az 1894-től 1898. év végéig saját összeállitásom szerint a Hazai Szövetkezetek Központi Hitelintézete kötelékébe tartozott szövetkezetekről a következő főbb adatokat nyerjük:

Év	Szövetkezetek száma	Tagok száma	Üzletrészek száma	Üzletrészek értéke	Üzletrészre befizetve	Központi kölcsön	Takarékbetét	Tartalékalap	Nyereség
				kor.	kor.	kor.	kor.	kor.	kor.
1894	270	31724	65337	3662224	1890752	4659462	1972644	119798	159966
1895	317	63220	125856	6665874	2677840	8732026	2586792	181572	232746
1896	350	74499	148476	7848324	3741314	12134888	3480588	249284	341886
1897	379	86509	163513	8883240	4923000	12708326	4556146	376344	407778
1898	465	102115	203459	10918074	6068306	14124640	5430428	594344	493328

Ezekből tehát kitünik, hogy mig az 1894. évben az egész országban 270 mezőgazdasági hitelszövetkezet 31.724 taggal és 65.337 üzletrészszel, melyeknek értéke 3,662.224 koronára rugott, müködött, addig eme második időszak végén a szövetkezetek száma 465-öt, a tagok száma 102.115-öt és az üzletrészek száma 203.459-et tett ki s ezeknek névértéke 10,918.074 koronára emelkedett.

Ezen számadatokból kitünik, hogy a fejlődés teljesen kielégitő, sőt meglepő, a mi azt mutatja, hogy a szövetkezetek országos szervezkedése nemcsak szükséges, hanem jótékony s áldásos volt.

Érdekes világot vet különben a szövetkezés térfoglalására általában az a körülmény is, hogy a különböző szövetkezetek száma, ha az 1895., 96., 97. és 98-ik évi czégjegyzésekbe bepillantunk, jóval fölülhaladja a többi vállalatokét. Igy *1895-ben* létesült Magyarországon összesen 423 ipari vállalat, bank stb., ebből 225 szövetkezet volt; *1896-ban* 267 vállalat közül 128 létesült szövetkezeti czélok érdekében, *1897-ben* 361 közül 352, *1898 első felében* pedig 160 szövetkezeti alakulás van, 56 egyéb vállalattal szemben. Ez világos jel arra, hogy gazdasági téren — mint ezt „Szövetkezés" czimü szaklapunk 1898. évi egyik száma jól jegyzi meg — jóformán csak ez irányban van ez idő szerint számbavehető tevékenység.

Ezen tevékenység fokozódását előmozditotta még az a körülmény is, hogy — a mit mi magyarok soha nem hittünk volna — józan népünk izgatások és mulasztások folytán az agrár-szocziálizmus karjaiba vetette magát s itt-ott erőhatalommal kellett a népet a jó utra téríteni. Ez aztán oly lökést adott nemcsak a szunyadó társadalomnak, de az államhatalomnak is, hogy kettőzött erővel fogtak hozzá e fontos érdekkör: a falusi szövetkezetek fejlesztéséhez s a magyar törvényhozás a viszonyok nyomása alatt számtalan könnyités és pénzbeli segélylyel az 1894. május hónap 23-án létrejött Központ helyett, mely egyébként hivatását derekasan töltötte be s csupán a folyton fokozódó hiteligényeket nem lett volna képes kielégiteni, éppen ugy, mint előbb a Pestmegyei Hitelszövetkezet, — egy uj Országos Központi Hitelszövetkezetet alapitott még pedig az 1898. évi XXIII. t.-cz. alapján oly módon, hogy ennek hivatásává vált a gazdasági és ipari hitelszövetkezetek ügyének előmozditása és hiteligényeik kielégitése.

Bár kezdetben elhibázottnak látszott a már létező mellett egy külön és uj központ felállitása,*) mégis azt a hibát, a mit a törvényhozás elkövetett, kijavitották a régi központ vezetői azzal, hogy az 1899. évi február 4-én kötött szerződéssel beolvasztották a hazai szövetkezetek központi hitelintézete kötelékébe tartozó szövetkezeteket, az uj és az 1898. évi deczember 4-én megalakult Országos Központi Hitelszövetkezetbe s ez azután amannak szövetkezeteit a tényleges állapot alapján kötelékébe átvevén és kölcsöneit visszafizetvén, a régi központ felszámolt.

Az Országos Központi Hitelszövetkezet müködésének megkezdésével, vagyis az 1899. évvel a harmadik időszak állott be mezőgazdasági hitelszövetkezeteink fejlődésében; most tehát ujból és harmadszor, még pedig ujult erővel indult meg a tevékenység első sorban uj szövetkezetek alakitására, a régiek átalakitására, aztán a mezőgazdasági értékesitő szövetkezetek (gabonaraktárak és pinczeszövetkezetek) előkészitésére és bevezetésére is.

Ennek a harmadik időszaknak elejéről: 1899-től 1901. év végéig óriási fejlődésről számolhatunk be, mely nemcsak nálunk, hanem az egész világon ritkitja párját ugy a megalakitott szövetkezetek számát, mint azok forgalmát s központi támogatását tekintve. E három évi tevékenységről és fejlődésről beszámolunk a következő grafikai kimutatással:

*) L. e tárgyban a főrendiházban tartott beszédemet a II. Rész I. f.

		Év	Érték	
Alaptőke	Alapitványi üzletrész	1899	3158000 kor.	
		1900	3200000 „	
		1901	4182000 „	
	Rendes tagsági üzletrész	1899	432000 kor.	
		1900	605600 „	
		1901	754800 „	
Folyószámla betét		1899	4105867 kor.	
		1900	5634665 „	
		1901	10263229 „	
Leszámitolt váltó		1899	12778000 kor.	41580 db
		1900	39166163 „	134304 „
		1901	50963160 „	174235 „
Visszleszámitolt váltó		1899	6269984 kor.	16679 „
		1900	32477010 „	95065 „
		1901	37918597 „	117657 „
Leszámitolt kötvény		1899	2066952 kor.	7749 „
		1900	6783824 „	22294 „
		1901	5960016 „	21167 „
Szövetkezetek tartozása		1899	11910002 kor.	
		1900	26282926 „	
		1901	35594000 „	

Szövetkezetek	száma	1899	712	
		1900	964	
		1901	1287	
	tagjainak száma	1899	141623	
		1900	193605	
		1901	253702	
	üzletrészeinek száma	1899	278346	14789077 korona ért.
		1900	383576	19976277 „ „
		1901	529064	25803105 „ „

Az 1902. év október végéig alakult 181 szövetkezet 16.014 taggal; kik összesen 38.990 darab üzletrészt jegyeztek, melyeknek értéke 1,890.365 koronára rug és igy a terjeszkedés még mindig nagy arányu. Különben a helyzet képe ez: Van 1468 szövetkezet; a szövetkezeti tagok az összes vidéki szövetkezeteknél az 1902. évi augusztus hó végéig kerek számban 28 millió korona értékü üzletrészeket jegyeztek. Ebből tényleg befizettek 11 és fél millió koronát s ezenkivül 1,250.000 korona tartalékalapot gyüjtöttek. E szerint a szövetkezetek összes saját vagyona 12 és háromnegyed millió korona.

Ebből a pénzből a szövetkezetek körülbelül $^{3}/_{4}$ milliót betétképen a özpontban helyeztek el s igy az ő rendelkezésükre 12 millió maradt. Az Országos Központi Hitelszövetkezet a szövetkezeteknek nem kevesebb mint 40 millió koronát bocsát rendelkezésükre, s igy, ha a szövetkezetek saját 12 milliójához hozzászámitjuk még azt a 10 milliót meghaladó betétet, a mi a Központnál van helyezve, az Országos Központ védnöksége alatt álló szövetkezetek összesen 62 millió koronával dolgoznak, a mi oly összeg, a melyre 4 évvel ezelőtt alig mert még valaki gondolni.

Hogy ezek a számok — melyek azt lehet mondani, csupán másfél évtized eredményei — Magyarország gazdasági életében nem megvetendő jelentőséggel birnak, az sok magyarázatra alig szorul s egy uj, egészségesebb átalakulás előhirnökei gyanánt jelentkeznek. Az egyedekben ki fog fejlődni a takarékossági hajlam és a gazdálkodás okszerü viteléhez szükséges értelem, el fog tünni lassanként a vidéki uzsorások azon számtalan neme is, mely ma a falusi népet békóban tartja.

De ez még mind nem elég, mert igaza van Pólyának, midőn azt mondja, hogy a szövetkezetek müködését csak attól a percztől fogva lehet valóban üdvöseknek és áldásthozóknak tartani, midőn többé nem pusztán az uzsora kiirtására szoritkoznak, hanem fejlesztik a tagok gazdasági értelmét, megismertetik őket a valódi hitelszükséglettel és csak azt elégitik ki. Ettől a pillanattól fogva teremtenek csak valódi jólétet.

Ez a czélhozjutás is csak idő kérdése. Lelkiismeretes vezetés mellett egy bizonyos idő alatt minden szövetkezet, minden tag eljuthat a föntebb vázolt tudathoz, mint ezt régibb szövetkezeteknél már tapasztaljuk, hol a felesleges tőkék közös szerzemények, közös akcziókra fordittatnak.

Mint minden kezdetleges dolgoknál, ugy a nagyon fiatal magyarországi hitelszövetkezeteknél is van még sok hiány, különösen a szervezeti részben.

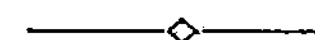
Igy a többi közt tekintettel arra, hogy az 1287, illetve most már kerek számban 1500 szövetkezetnek ellenőrzése, felügyelete rendkivül sok munkával jár és különösen helyi ismereteket tételez fel, a jelenleg fenálló Központ ezen teendők elvégzésére hovatovább képtelenné válik. Elkerülhetetlen lesz tehát az igazgatás deczentrálizácziója s ezzel kapcsolatban *vidéki központi* pénztárak felállitása is. Van ugyan már jelenleg is néhány szövetség, illetve 9 képviselőség, mint a nyitrai, somogyi, a felső-tiszai, a hegyvidéki, a miskolczi, szatmári, temesvári, torontáli és a zágrábi, melyek a Központ megbizásából s helyette ellenőrzést és felügyeletet gyakorolnak a körükbe tartozó hitelszövetkezetek felett, de ezek ma még nem rendelkeznek azzal a szükséges befolyással, mely okvetlen rájuk lesz ruházandó, ha a szövetkezeti téren nemcsak a mennyiség, de a minőség tekintetében is kellő eredményeket elérni akarjuk.

Egy-egy vidéki központból ugy az anyagi, mint erkölcsi téren való fejlődést jobban elő lehet mozditani, mert ellenőrzés, felügyelet és tanácsadás közvetlenül eszközölhető s ezen szempont fontossággal bir már csak azért is, mert minden szövetkezetnél más és más bajok és szükségletek lépnek fel s elbirálásuk is a helyi viszonyok szerint más és más szempontok szerint ejtendő meg.

Ily vidéki központok egyébként más külföldi államokban régebben létesültek és beváltak s igy nekünk Magyarországon szintén ezek alkotása és kifejlesztése képezi legközelebbi feladatunkat.

MÁSODIK RÉSZ

BESZÉDEK

Mint minden kezdetleges dolgoknál, ugy a nagyon fiatal magyarországi hitelszövetkezeteknél is van még sok hiány, különösen a szervezeti részben.

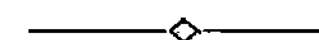
Igy a többi közt tekintettel arra, hogy az 1287, illetve most már kerek számban 1500 szövetkezetnek ellenőrzése, felügyelete rendkivül sok munkával jár és különösen helyi ismereteket tételez fel, a jelenleg fenálló Központ ezen teendők elvégzésére hovatovább képtelenné válik. Elkerülhetetlen lesz tehát az igazgatás deczentrálizácziója s ezzel kapcsolatban *vidéki központi* pénztárak felállitása is. Van ugyan már jelenleg is néhány szövetség, illetve 9 képviselőség, mint a nyitrai, somogyi, a felső-tiszai, a hegyvidéki, a miskolczi, szatmári, temesvári, torontáli és a zágrábi, melyek a Központ megbizásából s helyette ellenőrzést és felügyeletet gyakorolnak a körükbe tartozó hitelszövetkezetek felett, de ezek ma még nem rendelkeznek azzal a szükséges befolyással, mely okvetlen rájuk lesz ruházandó, ha a szövetkezeti téren nemcsak a mennyiség, de a minőség tekintetében is kellő eredményeket elérni akarjuk.

Egy-egy vidéki központból ugy az anyagi, mint erkölcsi téren való fejlődést jobban elő lehet mozditani, mert ellenőrzés, felügyelet és tanácsadás közvetlenül eszközölhető s ezen szempont fontossággal bir már csak azért is, mert minden szövetkezetnél más és más bajok és szükségletek lépnek fel s elbirálásuk is a helyi viszonyok szerint más és más szempontok szerint ejtendő meg.

Ily vidéki központok egyébként más külföldi államokban régebben létesültek és beváltak s igy nekünk Magyarországon szintén ezek alkotása és kifejlesztése képezi legközelebbi feladatunkat.

MÁSODIK RÉSZ

BESZÉDEK

I. FEJEZET.

A szövetkezeti törvényjavaslatról.*)

A gazdasági és ipari szövetkezetekről szóló törvényjavaslat méltó érdeklődést keltett országszerte s a képviselőházban a felette folyt vita is arról tett tanuságot, hogy az oly társadalmi kérdéssel van szoros kapcsolatban, mely a legkomolyabb megfontolást igényli.

Ez a körülmény indit engem is arra, hogy ez alkalommal e gyülekezetben felszólaljak, a hová a fiui kegyelet kedves és szomoru emlékei füznek, s mielőtt magára a törvényjavaslatra rátérnék, részemről is felelevenitsem azon okokat, melyek a javaslatnak benyujtását elodázhatatlanná tették.

Európában már jó ideje ijesztget a szocziálizmus réme, mely tulajdonképpen nem egyéb, mint a tulnyomó számban levő vagyontalan állampolgároknak a tőke és más vagyoni elem ellen való öntudatos szövetkezése azon czélból, hogy maguknak jobblétet szerezzenek. Az emberi gyarlóságon alapuló egyik kinövése ennek az anarchizmus, mely ezen czél elérésénél az eszközökben már egy cseppet sem válogatós. Mig a szocziálizmus a társadalmat ujra szervezni akarja, hogy az egyed csak is a társadalomban és csak is általa egészen és szabadon érvényesülhessen, addig az anarchizmus az egyedet a társadalom fölé helyezi és ezzel minden társadalmi szervezetet lehetetlenné tesz. A szocziálizmus mindenkinek egyenjoguságát óhajtja, az anarchizmus az egyedet ellentétbe helyezi az egyeddel, az egy bellum omnium contra omnes.

A szocziálizmus magában véve bir némi jogosultsággal, mert nem lehet az embereknek megtiltani, hogy helyzetüknek javitását

*) Ezt a beszédet 1898. évi junius 8-án a főrendiházban tartottam a Gazdasági és ipari szövetkezetekről szóló törvényjavaslat tárgyalása alkalmával. Megjelent a Gazdasági Lapok 1898. évi 25. számában.

megengedhető eszközökkel elérni ne törekedjenek, de kinövései már veszélyesek ugy az egyesre, mint az államra és ellene védekezni kell, mintha egy ragályos betegséggel állanánk szemben. Az imminens veszély mindig a baj fel nem ismerésében rejlik; rá kell tehát mutatnunk, tanulmányoznunk és orvosolnunk. Ezen kérdés elől, méltóságos förendek, mely mint egy járványos betegség általános és nemzetközivé válik, nem szabad kitérnünk, vele foglalkoznunk kell és akkor mint a járvány enyhébb, gyengébb és kevésbé vészthozó lesz.

Szerencsésnek mondható az az állam, mely az ilyen szélső tanok érvényesülését idejekorán és helyes eszközökkel elodázza s a létező bajokat hosszabb időre orvosolja. Ilyennek mondható első sorban Anglia s talán közel állanak hozzá Franczia- és Németország.

Nagyon szeretjük alkotmányos életünket és szabadságunkat az angolokéval összehasonlitani, pedig távol állunk tőle, mert Angliának mindig voltak és vannak oly államférfiai ugy a kormányon belül, mint kivül, kik az államot nem egy párt vagy társaság tulajdonául tekintik, hanem mint egy az egész nemzettestet magába foglaló szervezetet, mely a különböző nép- és pártelemeket magába egyesiteni, mindenből erőt meriteni és mindenkinek erejét egyaránt magába egyesiteni törekszik.

Maga Liebknecht is elismeri azt, hogy Anglia az egyedüli kulturállam, mely a szocziálizmustól nem félhet. Ő azt irja ugyanis a „Cosmopolis" czimü folyóirat 1898. évi januári számában: „Doch wie immer die Zukunft sich gestalten möge — auf Zukunftsmalerei und Propheterei lasse ich mich nicht ein — England ist in diesem Augenblick, und ist schon seit Jahrzehnten das einzige Culturland, das von der Krankheit der Socialistenfurcht verschont geblieben ist, und das sich auch von der Kinderei des Zukunftsstaats Fragenspiel frei gehalten hat."

Mi ebben a kérdésben is a kezdet elején vagyunk, daczára annak, hogy a külföld példái biztos irányt jelöltek ki előttünk ugy a társadalmi baj aránya s veszélyei, mint annak orvoslási módja tekintetében. Egyeseket kivéve sem a társadalom, sem az állam nem találta helyén levőnek ezen kérdéssel komolyan foglalkozni és a kellő preventiv intézkedésekről is gondoskodni.

Előbbrevalónak tartotta a kormány és törvényhozás oly törekvésekben kimeriteni erejét, mint a milyenek saját politikai fölényünk és Ausztriával való kapcsolatunknál fogva nagyhatalmi állásunk

érvényesitgetése, mit magam részéről is helyeslek, de sajnos, a nélkül tettük, hogy belső fejlődésünkre evvel párhuzamban és ehhez arányitva kellő gondot forditottunk volna s gazdasági beléletünket egészségesebb alapokra igyekeztünk volna fektetni. Ugyanilyen az ország fővárosának: Budapestnek, különben igen helyes, de tulságos fejlesztése (Igaz! jobbfelől.), miközben a vidék és igy a kisebb emberek iránti kötelességéről teljesen megfeledkezett s állami és nemzeti létünk alapját: a mezőgazdaságot elhanyagolta. Mert, kérdem, mi tartja fenn a nagyvárosokat emberöltőkön keresztül? Mi regenerálja a nagyvárosok lakosságát?

A falukról beözönlő romlatlan őserő. A mezőgazdasággal foglalkozók elhanyagolásával tehát első sorban a városokat károsítjuk.

De a jelszó mindig az volt, hogy boldog földmivelő állam vagyunk, a szocziális tanok a magyar földmivesre befolyást nem gyakorolnak, mert a külföldi szocziálisták iparosok s ezen ürügy alatt a nagy ipar és kereskedelem s ennek köréhez tartozó intézmények előnybe részesitett gyermekei lettek a kormánynak, mig a földmivelő munkások nemcsak teljesen saját erejükre hagyattak, hanem exponálva lettek az ipar és kereskedelem illegitim törekvéseivel szemben.

Szándékosan használtam az illegitim kifejezést, mert a törvényes kivánalmak tekintetében az ipar, kereskedelem és mezőgazdaság egyenkint és együtt hasonló elbánásban részesitendők és egyenlő mértékü támogatásra szorulnak. Nem lehet ezek közül egyet sem a másik rovására elhanyagolni, vagy tulságos előnyben részesiteni, ha nem akarjuk az egészséges közgazdasági fejlődés egyensulyát megzavarni. (Helyeslés.)

A kamatuzsora ugyis tönkre tette már a hetvenes évek folyamán a középbirtokosok nagyobb, a kisbirtokosok jó részét. Ennek jogilag, de nem tényleg történt beszüntetése után pedig kifejlődött a termény s kereskedelmi uzsora, mely a kisbirtokosoknak még ép bőrrel maradt részét juttatta a tönk szélére. (Igaz! jobbfelől.) S mind ez megtörtént a nélkül, hogy az illetékes körök alkalmazásba vették volna ideje korán azon eszközöket, melyekkel a tulajdonképpeni nemzetfentartó elem talpraállását és megmentését elősegitették volna.

Az életfentartás ösztöne annál nagyobb, minél inkább magára van hagyatva valaki s igy történt, hogy az elszegényedett kisbirtokos egyrészt a kivándorlás kétes utjára tévedt, másrészt politikai

jogait minden gondolkodás nélkül a szerint gyakorolta, a mint jobban ráliczitáltak lelkére.

A kivándorlás, a népnek majdnem három évtizeden keresztül az állam politikai czéljaira lett kihasználása és a lelketlen uzsora által keletkezett szegénység nyomában oly laza erkölcsök támadtak, melyek önként maguk után vonták a válságot és a szocziálizmus legczélszerübb tanainak befészkelődését éppen oda, hol a nemzet achillessarka van: a mezőgazdaságba, ugy hogy ma már őszintén be kell ismernünk, hogy az a nézet, mely eddig fennállott, hogy Magyarország mezőgazdaságilag boldog ország, többé fenn nem tartható, mert az agrár-szocziálizmus szemünk láttára növekszik a nélkül, hogy tovább terjedésének áthághatlan gátat vethetnénk s melyet máskép nem lehet elháritani, mintha egyelőre önként lemondunk a nagyipar és kereskedelem egyoldalu, folytonos és oly mérvü fejlesztéséről a mezőgazdasági érdekek hátrányára, mely belső konszolidácziónknak és rendeltetésünknek mint agrár-állam meg nem felel és minden erőnket belső bajaink elenyésztetésére forditjuk.

A mi belső értékünk már nem áll arányban a magyar állam mesterségesen feltüntetett általános jólétével, fejlődésünk tulrohamos volt s a gyenge alapok nem birják meg az aránylag tulterhelt épületet. Hiába hiresztéljük nagyságunkat és boldogságunkat, abból csak gazdasági ellenségeink meritenek erőt s azt ellenünk minden téren ki is használják. (Igaz! Ugyvan! jobbfelől.)

El fogunk bukni, ha idejekorán a helyes utra nem térünk.

Az általános elégedetlenség tanujaképen immár nálunk is fellépett szocziálizmust kettőzött erővel kell oly irányra terelnünk, hogy veszélyes jellegét elveszitse. A testet gyötrő láz szenvedéseit kár nélkül eltürhetjük mindaddig, mig testünk ellentálló képességgel bir, és a meddig a testi erő a betegséggel arányban áll. Az államtesteket veszélyeztető bajokra is ugyanezt lehet alkalmazni s itt a főszempontot arra kell forditani, hogy a baj idülttévé ne váljék s szélesebb körben, nagyobb arányban ki ne fejlődjék.

A törvényhozás, közönség, társadalom és a tisztességes sajtónak kötelessége ezen kérdéssel folyton és tényleg foglalkozni, mert nem az elnyomással és erőszakkal, hanem az elővigyázattal, előrelátással és első sorban öntudatos és erélyes közgazdasági politikával fogunk rajta uralkodhatni. Különösen fontos ez azon vidékekre, a hová a baj még nem érkezett. A megelőző, preventiv

intézkedéseket ott kell legelőbb alkalmazni, hogy a baj hatását elveszitse. (Igaz! Ugyvan! jobbfelől.)

Minden rossznak megvan azonban a maga jó oldala s a mit az előrelátás elmulasztott, maga a rohamos tünetekkel jelentkezett betegség idézte elő a rendszerváltozást abban az értelemben, hogy ma már nemcsak a közvélemény s a társadalom jelesebbjei foglalkoznak komolyan a kérdéssel, de az illetékes tényezők sem térnek ki többé bizonyos gazdasági reformok elől s midőn a felismert bajok egyik orvoslásaképpen a kormány beterjesztette az előttünk levő törvényjavaslatot, azt csak örömmel és megnyugvással lehet üdvözölnünk!

A szövetkezés ereje nagy s hatásai bámulatosak. Elég Anglia, Német- és Francziaország példáira hivatkoznom, a hol a szövetkezés eszméje rég gyökeret vert, sőt ott az egészséges gazdasági fejlődés egyik föltételét képezi. Nálunk az eszmének kicsiny körben való megkedveltetése csak egyes fáradhatlan, önzetlen munkásoknak köszönhető, a mit annál nagyobb érdemül kell felróni, mert a felülről való támogatás nem volt valami tulságos s sajnos, a közvélemény is inkább ellene fordult. Most, midőn a szövetkezeti eszmét a viszonyok kényszer-nyomása alatt a kormány megvalósitani törekszik, már taposott ösvényt talál, melyen egy kis jóakarattal, még több méltányossággal és nagylelküséggel azoknak munkásságában vehet előkelő részt magának, azoknak fegyverbarátságát hivatja fel a jó ügy érdekében, kik e téren uttörők voltak!

A szövetkezés ereje szülte nálunk az u. n. szocziálizmust, mely ha minden vidéken más-más elfajulásban jelentkezett is — mert másképp lépett fel Szabolcsban, a Bodrogközön, az Alföldön — de mindenütt egy forrásból fakadt: az elégületlenségből, melyet helyenkint a rossz közigazgatás, de mindenütt az uzsora különböző fajtája szült. Mindamellett még sem nevezhető ez szocziálizmusnak, mert mint anarchizmus, azaz mint szövetkezés a rosszra jelentkezett.

Ennek a rosszra való szövetkezésnek egyedüli orvossága: a szövetkezés a jóra, szövetkezés a megnagyobbodott életigények, terhek lehető enyhitésére s olcsóbb kielégitésére, de az állam, a társadalom jobbjainak, az értelmiségnek együttes közremüködésével. S midőn ennek szükségességét most már senki sem vonhatja kétségbe s annak előmozditása elől többé az állam hatalma sem térhet ki, a jövőbeni feladat csak a körül forog, hogy mily uton és módon lehet a kellő eredményeket legczélszerübben biztositani.

Íme előttünk van a javaslat, mely a kormány intenczióit tartalmazza s a létező agrár és a kisipari bajok szanálását czélozza.

Midőn ismételten örömömet kell kifejeznem a törvényjavaslat benyujtása felett, el nem mulaszthatom, hogy annak hiányairól alkotott nézetemet röviden elő ne adjam. (Halljuk! Halljuk!)

A kormány azon eljárása, melylyel a javaslatban a már létező s legnagyobb részben realis szövetkezetekkel szemben elbánik, csak nyugtalanságot, ugyszólván félelmet kelthet azokban s többi közt bennünk is, kik a jelenleg fennálló szövetkezetek megalakitása és felvirágoztatása körül fáradoztunk.

Mintegy napirendre tér egy pár száz hitelszövetkezet felett s s ez által az eddig kifejtett magántevékenységet, melynek a hitelszövetkezetek egyik legszebb nyilvánulását képezik nemcsak ignorálja, de még meg is bünteti azon intézkedéssel, hogy csak az esetben részesittetnek állami kedvezményekben, ha a központi szövetkezetbe bizonyos időn belől belépnek. Szervez a kormány olyan központot, melyben a jelenlegi szövetkezeteknek be kell kérezkedniök.

Méltányos és jogosnak tartom, hogy a központ szervezésénél az uttörőknek a megérdemelt szerep jusson!

Legyen a segitésben első az állam, ez kötelessége, de gyámkodását ne terjessze ki oly mértékben s alakban, hogy a magántevékenységet megbénitsa. Azokat a tényezőket, melyeknek elfajulása tette éppen szükségessé a felmerült bajok radikális orvoslását, végleg ki kell küszöbölni oly intézmények köréből, melyek ezt meg nem türik, mert különben akkor a segedelem bizonyos idő mulva nem enyhiteni, de kétszeres erővel fogja ujra előidézni azon okokat, melyeket ma elenyésztetni gondolunk.

Mit vétett az a 400 szövetkezet, mely Pest vármegye kezdeményezésére és gróf Károlyi Sándor vezetésével alakult és sikerrel müködik, hogy a központ szervezetébe be nem folyhat s a kormány és az alapitók fognak határozni jövendő sorsa felett?

A törvényjavaslat indokolása hangsulyozza, hogy a javaslat az *öntevékenység* fejlesztését czélozza s a közvetett állami befolyás azt akadályozni nem fogja; miért van mégis, hogy azt a bizonyos tevékenységet a kormány már az első lépésnél: a központ megalakitásánál és szervezésénél teljesen figyelmen kivül hagyja.

S akkor, midőn a jelenlegi szövetkezetek a központba való belépésüket a legrövidebb idő alatt elhatározhatják, mi oka van a kormánynak arra, hogy ezeket az alakitásból kizárja s az alapszabályok megalkotásánál mellőzze?

Ez méltóságos főrendek! az öntevékenység első arczulcsapása, az államnak mint hitelezőnek s az alapitó tagoknak, mint humánus részvényeseknek előtérbe tolása az ügy nagy hátrányára, s a sokszor hangoztatott öntevénységnek már csirájában való megbénitására.

Mi segitséget óhajtottunk az államtól s nem tulságos gyámkodást. Ezt a saját részemről is kifogásolom s ujból hangsulyozom, hogy a jelenleg fennálló szövetkezeteknek a központ megalakitása és az alapszabályok megalkotásánál tényleges szerepet óhajtok a szövetkezeti eszme és ez ügy sikere érdekében!

Méltóságos főrendek! bevégzem beszédemet, ugyis hosszura nyult. (Halljuk! Halljuk!)

Ha valahol, ugy nálunk áll a politikai életben az, hogy: „peccatur et extra et intra muros Iliacos“. A kormány és követőinek fő törekvése volt eddig az ellenzéki pártok lehetetlenné tétele, az ellenzék pedig még akkor is támadni szokta a kormányt, ha esetleg jót akar tenni.

Ettől a rossz szokástól eltérőleg némi javulást észleltünk jelen törvényjavaslat tárgyalásánál, a képviselőházban kölcsönös tárgyilagosságot tapasztalhattunk és én ezt jó jelnek tartom, mely a szövetkezeti eszmének diadalát jelenti Magyarországon, és azért nem habozom kijelenteni, hogy a törvényjavaslatot az általános tárgyalás alapjául elfogadom, és azt, ha előadott aggályaim el lesznek oszlatva, részleteiben is elfogadom és megszavazom. (Helyeslés és éljenzés.)

II. FEJEZET.

Miért terjednek nehezen a szövetkezetek?*)

Midőn az Országos Központi Hitelszövetkezet kötelékébe tartozó hitelszövetkezetek második kongresszusát van szerencsém elnöki minőségemben megnyitni, a szép számban megjelent tagokat tisztelettel és szivélyesen üdvözlöm.

Mielőtt a tárgysorozatba felvett kérdésekre áttérnék, legyen szabad nekem egy pár, a szövetkezeteket érdeklő általános reflexiót tennem.

Magyarországon a hitelszövetkezetek terjedését nagyon vegyes érzelmekkel kisérem. Egyrészt őszinte abbeli örömöm, hogy a szövetkezetek szépen szaporodnak, különösen egyes vidékeken, a hol a szövetkezeteknek lelkes buzgó apostolai vannak; de másrészt kénytelen vagyok konstatálni, hogy mióta a szövetkezetek állami kezelésbe mentek át — és itt hangsulyozom, nem ezen okból, mert én az Országos Hitelszövetkezeti Központ vezető férfiainak müködése iránt a legnagyobb elismeréssel és rokonszenvvel viseltetem, én csak az időszakot akarom vele jelezni — azóta a *szövetkezeti szellem,* abban a nemes értelemben véve, a mint azt mi, a kik itt összegyültünk, a szövetkezetet fölfogjuk, nem terjed. Ennek oka pedig tisztelt uraim az, hogy azóta, mióta a szövetkezetek szalonképesek lettek, vagyis mióta felülről is jó szemmel nézik a szövetkezeteket, *olyanok is foglalkoznak szövetkezetekkel,* a kiket a szövetkezeti eszme nem hatott át.

Vannak ismét olyanok, a kik a szövetkezeteket azzal gyengitik, hogy az erőket szétforgácsolják és széthuzzák.

*) Ezzel a beszéddel nyitottam meg az Országos Központi Hitelszövetkezet második kongresszusát Budapesten, 1901. évi április 19-én. A beszéd egész terjedelmében megjelent a *Hazánk* 1901. évi április 21-iki számában; azután az Országos Központi Hitelszövetkezeti Értesitő 1901. évi május elseji számában és végül külön füzetben.

Ezen jelenség engem mélyen elszomorit és azon hitemet, hogy Magyarországot az egészséges szövetkezeti eszme és szellem fogja megmenteni, nagyon a messze távolba tolja ki!

Feltünő jelenség az, hogy mikor a törvényhozás meghozta az 1898. évi XXIII. törvényczikket, mely az annak alapján alakult hitelszövetkezeteket bizonyos kedvezményekben részesiti, oly országban, mint Magyarország, a hol számszerint is oly kevesen vagyunk, a hol a szövetkezeti eszme csak a legnagyobb ellenállások, nehézségek és akadályok után tudott magának utat törni, a már létező vagy alakuló hitelszövetkezetek közül sokan nem léptek be az Országos Központ kötelékébe, hanem *különálló csoportokat képeznek* és igy azt a régi, ismételten fel-feltünedező jelenséget mutatják, mely Magyarország ezredéves történetét jellemzi, hogy a magyar nemzet egy nemes czélt együttes erővel, vállvetve sohasem tudott és ugy látszik, sohasem fog tudni keresztülvinni, mert számos ellensége, melyből a közélet minden terén neki minden időben bőven kijutott, ezt meg nem engedi és ő inkább hallgat a csábitóra, mintsem hogy a józan esze után indulva, a saját boldogulásának egyedüli utját követné!

Kötelességemnek tartottam erre egyenesen rámutatni, mert nekünk a sebeket nem szabad betapasztanunk, mert bár ekkor a baj látszólag szünik, de belsőleg kezd rombolni, hanem nekünk a bajt fel kell tárnunk és ha szükséges és lehet, a kést alkalmaznunk.

Kérdem már most, mi az ok arra nézve, hogy a már létező vagy alakuló hitelszövetkezetek nem léptek be mind az Országos Központba, hisz ezzel annak tekintélyét, sulyát és fejlődését csak emelték volna és ezzel csak elkerülték volna azokat a veszélyeket, melyeket a szétszaggatottság, az erők szétforgácsolása magával hoz.

A történelem tanusitja azt, hogy az a nép, az a nemzet, az az állam, az a birodalom, a mely egy eszméért vagy egy czélért közösen egyesült erővel nem tudott lelkesülni, előbb-utóbb elpusztult.

A ki a szövetkezetek történetét és fejlődését az egész müvelt világon figyelemmel kiséri, az tudja és érzi, hogy mily elmaradottak vagyunk mi e tekintetben. A ki a külföldön létező e fajta intézményeket ismeri, az mindig jobban rájön, hogy a gazdasági felvirágzás, megujhodás és átalakulás, a szövetkezeti intézmények,

azoknak szerves kapcsolata és minél szélesebb körben való terjesztése által fog megtörténni!

Egy példát fogok fölhozni, a mely állitásom igazságát bizonyitani fogja és melynek valódiságáról kiki könnyen meggyőződhetik.

Dánország évtizedekkel ezelőtt a tönk szélén állott nemcsak *anyagilag*, hanem, a mi azzal természetszerüleg együtt jár, *erkölcsileg* is. A nép teljesen elszokott a munkától, az Isten háza helyett a korcsmákat látogatta és többnyire abból élt, hogy a tengerparton leste, mit hoz a szerencse. Ha a bősz elemek egy-egy hajóroncsot löktek a partra, azt halászgatták ki.

Ezen nagy romlottság közepette első sorban a lelkészek ébredtek fel, összeálltak és azt mondták, ez nem mehet tovább igy, a népet *nevelni* kell erkölcsre és munkára. A tanitókkal szövetkezve, megkezdték a nevelést: egy elrontott nép regenerácziójának egyedüli módját. Évtizedek lassu, de következetes munkája ujjánevelte a népet, megtanitotta, hogy nagy dolgokat csak is együttes erővel, egymással szövetkezve lehet véghezvinni. Szövetkezeteket kezdtek csinálni és ma már Dánország, mely a mult század elején Európának legszegényebb országa volt, most Anglia mellett aránylag Európának leggazdagabb országa. Népessége, mely 1865-ben 2 és fél millió volt, 1880-ban 1 millióra szállt alá, ma ismét a 2 és fél milliót elérte. 1899-ben vajért 133.280,000 márkát, szalonnáért és sonkáért 54.000,000 márkát, tojásért 18.724,000 márkát vett be. A vajért bevett összegből Anglia maga 110 millió márkát fizetett.

Hasonlót mondhatnék Finn- s Irországokról, meg Szibériáról is, de előadásom kerete nem engedi meg, hogy ezen rendkivül hálás thémát tovább szőjjem; türelmüket sem akarom tovább igénybe venni, mert példákkal bizonyithatnám be, miként állitották a multban és miként állitják helyre a jelenben az emlitett országok első sorban tönkre jutott mezőgazdaságukat szövetkezeti intézmények segélyével; miként mentek és miként mennek a *külterjes* gazdaságból a *belterjesbe* át, miként iparositják a mezőgazdaságot és miként hozzák az ipart a mezőgazdasággal szervi kapcsolatba!

Azok nem érnek rá, mint mi, hogy szócsöveikkel világba kürtöljék, hogy a merkantilisták az agráriusokkal hajba kaptak, hogy a gazdák, midőn jogos érdekeik védelmére kelnek, a hazai ipart és kereskedelmet akarják tönkre tenni; ott nem értek rá és nem érnek rá azt hangoztatni, ha az egyes érdekcsoportok közt mes-

terségesen szitott, tehát csak látszólagos ellentéteket el akarják simitani s hogy ezen törekvés nem őszinte, az ilyen csak nálunk lehetséges, a hol az emberek mindenre ráérnek, csak arra nem, a mi kötelessége minden embernek, kivétel nélkül: *a komoly munkára.*

Azt mondtam a bevezetésben, hogy a szövetkezeti szellem nem terjed nálunk, azt, sajnos, van alkalmam bőven tapasztalni nekem, a ki a szövetkezetek alakitásával, azok szemmel tartásával és felügyeletével el vagyok foglalva. A Károlyi-féle szövetkezetek, mert kevés számban voltak, a népet nevelték; Magyarország Raiffeisenapója azt a három elvet, a mely a Raiffeisen-féle szövetkezeteket oly nagygyá tette, hogy ma, midőn Németországban körülbelül 10,000 ilyen szövetkezet létezik, azok közül egy sem pusztult el — szigoruan alkalmazta.

Melyik három elv az? *A korlátolt terület,* hogy az egyes emberek egymást megismerjék, az *ingyen-szolgálat,* hogy az emberek egymást becsülni tanulják, és az *eloszthatatlan tartalék,* hogy az önzetlen czél el legyen ismerve.

Ma, midőn a szövetkezetek gomba módra szaporodnak, nem lehet már azt az atyai gondoskodást velük szemben gyakorolni, mint azelőtt. A merev központi kezelés azt kizárja. Ezért a deczentralizálást, melyet én is mindig hangoztattam, sokáig kikerülni nem lehet, ha nem akarjuk az egész intézményt veszélyeztetni. Ez ugyis a kongresszusnak*) külön tárgya, erre tehát nem akarok bővebben kiterjeszkedni, csupán annyit akarok megjegyezni, hogy a deczentrálizácziót csakis az *ellenőrzésre és a felügyeletre* terjeszteném ki eleinte.

Ezt a németországi Verbandok mintájára tenném ugyan, de a Verbands-Kasse-k nélkül. A pénzügyi központok kreálása egy későbbi stádium legyen. Ez is okvetlen be fog következni, de addig is adjunk a vidéki takarékpénztáraknak módot és időt, hogy a maguk kezdeményezésével keresztülvihessék azon reformokat, a melyek már égetően szükségesek.

Az, hogy a vidéki takarékpénztárak reformokra szorulnak, kétséget nem szenved és a saját jól felfogott érdekükben a kezdeményezés az ő kebelükből, az ő körükből kell, hogy jöjjön,

*) Az Országos Központi Hitelszövetkezetnek az 1901. évi április hó 19-én tartott második évi kongresszusa a Vidéki Központok felállitása tárgyában, az ellenkező nézetek daczára, a fenti értelemben határozott.

mert mindig végzetes következménynyel jár, ha valamely intézmény vezetői az idők intelmét a kellő pillanatban meg nem értik, vagy nem akarják megérteni és azért elmulasztják a változott viszonyokból a kellő következtetést levonni.

Azt látjuk ugyanis, hogy a vidéki takarékpénztárak legnagyobb része — tisztelet a kivételnek — még ma is csak az osztalék progressziv emelésén dolgozik és ez az oka annak a sok válságnak, a mely rövid időközökben a magyarországi takarékpénztárakat végveszélylyel fogja fenyegetni. Hisz most is tulajdonképen mindenki beismeri a takarékpénztárak reformjának égető szükségét, a mi a sajtóban minduntalan hangoztatva is van, de mintha minket csak hipnotizálni akarnának, komoly lépés ez irányban nem történik; pedig a vidéki takarékpénztárak nagy része is oka annak, hogy a középbirtokos és a kisbirtokos elpusztult.

Az illetékes körök elmulasztották annak idején mezőgazdasági hitelügyünket a takarékpénztárak törvényhozási szabályozásával rendezni. Hisz a hitelszövetkezetek kétségkivül a vidéki takarékpénztáraknak nagy konkurrencziát fognak csinálni, de kölcsönös jóakarattal meg lehet azt a határvonalat vonni, hogy egymásnak ne ártsanak, sőt a különböző hiteligények kielégitése szempontjából és az egészséges egyleti élet követelményei szerint, a takarékpénztárak fentartása és fenmaradása életszükséglet, csak reformálni kell, mert ily állapotban ezek már nem maradhatnak.

Bele kell vinni a takarékpénztárakba azt az *etikai momentumot*, mely a szövetkezetek legnagyobb ereje: az emberbaráti szeretetet és akkor egymás mellett meg fognak férni, egymást jóltevően ki fogják egésziteni. Most az ellentét nagy. Mig a szövetkezetek főkép morális és humánus intézmény, addig a vidéki takarékpénztárak — ismétlem, tisztelet a kivételnek — nyerészkedési vállalatok és a mint azt a legutóbbi bukás*) is mutatja, nemhogy a nyomort enyhitenék, hanem inkább sok nyomornak lesznek előidézőjévé.

Ezért végtelen szomoruan és lesujtóan hatott rám, midőn a jelenlegi parlamentünk diszére nem váló összeférhetetlenségi vajudás alkalmából akadtak olyan hangok is, a melyek egy kalap alá akarják hozni a *nyerészkedésre* alakult vállalatokat és *részvénytársaságokat* a tisztán emberbaráti *szövetkezetekkel.* Ugy látszik, nem akarják azok türni, hogy Magyarországon legyenek törvényhozók, kik önzetlenül, ideális czélok után is törjenek.

*) Czélzás a kisczelli takarékpénztár bukására, mit az ellenőrzés és felügyelet teljes hiánya okozott.

Ezen második jelenség, mert az első jelenséget fent vázoltam, óva int minket: a tiszta és hamisitatlan szövetkezeti szellem bajnokait arra, hogy a veszély óráiban ne csüggedjünk, ne veszitsük el bátorságunkat, hanem haladjunk továbbra is előre, a kitüzött czél felé és ha másutt is sikerült a szövetkezeti eszmével az éltető levegőt behozni a romlott viszonyokba, miért ne sikerüljön ez Magyarországon?

Természetesen a szövetkezeti munkához nem az a szalmatüz szükséges, mely minket rendszerint nagy tettekhez tud lángra gyujtani, de e helyett csendes, komoly, kitartó lelkesedés és önmegtagadó kötelesség kell, melyet a köz javára értékesitsünk. Azt követeljük a szövetkezeti munkástól: vállalkozzék ezen nehéz feladatra, de minden kilátás nélkül arra, hogy rögtön eredményt is érjen el és tegye ki magát annak, hogy a legtöbb esetben hála helyett rut *hálátlansággal* fizetnek neki vissza, sőt legtöbbször még kinevetik és kigunyolják.

Ilyen munkásokra van szükségünk s ily csendes lelkesedés nélkül nem érünk el semmit.

Mit is akarunk mi!?

Lassan, következetesen a társadalom egész strukturáját és ezzel tartalmát: a nézeteket, a gondolkozást megváltoztatni s ezzel csak *lassan* haladhatunk előre. Valóságos szerencse különben ez, mert ha gyorsan menne az átalakulás, az emberiség folytonos hullámzásnak volna kitéve és nem tudna egy irányban nyugodtan haladni.

Erősitsen meg minket tehát az a gondolat, hogy következetes, csendes és egyenletes munkával nehéz pályánkon eredményt fogunk elérni; jutalmazzon meg bennünket az a jóleső tudat, hogy embertársainkkal szemben kötelességünket szerény erőnkhöz képest teljesitettük!

Ezzel a reménynyel, ezzel a lélekemelő tudattal, ezzel a vigaszszal nyitom meg az Országos Központi Hitelszövetkezet második évi kongresszusát.

III. FEJEZET.

Jó szövetkezetek.*)

Mielőtt a napirendre áttérnénk, a szövetkezeti ügyet érdeklő egy-két észrevételt akarnék tenni, annál is inkább, mivel különösen a fogyasztási szövetkezet, az ugynevezett *magyar bolt lényegéről* és *czéljáról* — ugy látom — még azok között is nagy tévedés uralkodik, a kik hivatva volnának a szövetkezeti eszmét terjeszteni és magyarázni, — értem a *lelkészeket, tanitókat*, a *birtokosokat* és *gazdatiszteket*. Különösen az utóbbiaknál egészen téves fogalmak vannak forgalomban.

A fogyasztási szövetkezeteknek nem az a czéljuk, hogy részvényeseiket vagyis üzletrészeseikeit *olcsóbb* portékával lássák el, hanem az, hogy jobb minőségü, hamisitatlan, egészséges portékát adjanak. Az *olcsóság* csakis akkor jöhet már — mert hiszen a szövetkezeteknek is fenn kell magukat tartaniok — ha a szövetkezetek tagjai szaporodnak, ha a szövetkezeti tagok minél többet rendelnek, mert csak *azt lehet olcsón adni*, a miből *sokat rendelünk*.

Ez olyan világos, hogy ez bővebb magyarázatra nem szorul! Az az ellenvetés tehát, hogy egyes szatócsok olcsóbb árut adnak, a szövetkezetet ne bántsa. A szövetkezet is meg fogja azt tenni, ha módjában lesz. Hiszen már magában az az eredmény, hogy a *szatócs olcsóbban adja* áruját, a szövetkezeteknek érdeme, mert a konkurrenczia által a szatócsot arra kényszeritették.

Nem áll tehát az a vád, hogy mi a fogyasztási szövetkezetek által a *falusi szatócsokat tönkre akarjuk tenni*. Meg fognak ezek ezután is élni, ha a tisztesség korlátain belül megmaradnak; mi csak a *visszaéléseket* akarjuk elháritani és a kiskereskedőket *emberségesebb, szolidabb* és *reálisabb* kezelésre szoritani.

*) Ezt a beszédet a Bodrogközi Gazdák Fogyasztási és Értékesitő Szövetkezetének Perbenyiken 1901. évi május 5-én tartott ülésén mondottam el s megjelent a *Hazánk* 1901. évi május 10-diki számában.

A fogyasztási szövetkezeteknek az az értelmük, hogy ott, a hol az egyes ereje elégtelen, a társulás, a szövetkezés által nagyobb erőt fejthessünk ki; egymáson tehát összetartással segitsünk. Én a szövetkezetek által az *önsegély eszméjét* akarom a községekbe behozni és bár vannak már, hála Istennek! számos kivételes egyének, kik engemet és az általam propagált eszmét átérezték és megértették, mégis tiltakozom azon felfogás ellen, melylyel a bodrogközi lelkészek, tanitók, birtokosok és gazdatisztek *egy része* bir, midőn azt mondják: *van a grófnak pénze*, ha tehát ő egy fogyasztási szövetkezetet akar fölállitani, állitsa fel saját pénzével és — ha az neki örömet szerez — majd belépünk és az ott élvezendő előnyöket addig élvezzük, mig nekünk tetszik

Ez a felfogás nagy tévedésen alapszik.

A gróf nem azért csinálja a fogyasztási szövetkezeteket, mert nem tud a pénzével mit csinálni; ő a pénz értékét nagyon is tudja méltányolni, de ő az általános pénztelenséggel szemben tudja, hogy kezdő intézményeket Magyarországon, a hol a társadalmi tevékenység nagyon hiányos, mindig *áldozatkészséggel lehet csak fentartani*, másképpen a legrövidebb idő alatt tönkre mennek, annyira hozzá szoktak az emberek — mert arra lettek nevelve — hogy ne a maguk erejére támaszkodjanak, hanem mindent mástól várjanak: vagy az államtól vagy az egyesektől.

A szövetkezet önállóságra neveli tagjait.

Kérdem már most, nem látják-e be mindazon községbeli lakosok, a kiknél *hitelszövetkezet van*, hogy a hitelszövetkezet hasznos?

Én azt hiszem, ha *ma azt, a ki a hitelszövetkezetek* vagy a mint a köznép nevezi, *magyar bankok* ellen akarna a mi vidékünkön izgatni: vagy mint bolondot kinevetnék vagy egyszerüen elnadrágolnák.

A fogyasztási szövetkezetekkel nem állunk igy. Azoknak tulajdonképpeni hivatása még nem ment át a köztudatba.

Jóizüen mosolygok magamban akkor is, ha oly nézeteket hallok, hogy a gróf magának állitotta a fogyasztási boltot. Én jó Istenem! ha azt a pénzt, a mi a fogyasztási szövetkezetekbe kamat nélkül elveszett, azt az időt, azt a sok gondot és bosszuságot, melyet az embereknek nemcsak rosszasága, de ostobasága is okoz, *mind pénzben fejezném ki:* akkor *óriási deficzittel* zárnám le a *mérlegemet*. De van egy másik oldala is a dolognak: s ez az ugynevezett *erkölcsi* oldal.

Ha látom, hogy a nagy akadályokkal, küzködéssel — a félreértések és rosszakarat daczára is — elérem czélomat és vannak, a kik engem megértenek és tudják, hogy az emberiség javáért teszem ezt, nem az egyesért, hanem ezért a közös fogalomért: „*emberiség*". Ezen látszólagos kis eredmény ellensúlyozza a pénzbeli deficzitet, a sok bosszuságot és a sok kellemetlenséget, mert van *erkölcsi jutalom* benne s ez azon *öntudat*, hogy az ember *embertársaival szemben kötelességét teljesitette.*

Hacsak minden ember egy tizedrészét teljesitené annak, a mi az ő kötelessége, nem állanánk oly rosszul Magyarországon, mint állunk *anyagilag* és *erkölcsileg*. És azért téves, helytelen, erkölcstelen és embertelen némely birtokos vagy annak gazdatisztje — akad sajnos olyan lelkész és tanitó is — a ki azt mondja: *nem érdemes a néppel foglalkozni, mert az hálátlan* és azért csak nem leszek — ilyen hangokat is hallottam — „*boltos*".

Igen is, a köznép hálátlan, de hálátlan az ur is — és mióta a világ fennáll, az embereknek legelterjedtebb rossz tulajdonsága a hálátlanság. Az állatok sokkal hálásabbak az emberekkel szemben mint az emberek. Azért ragaszkodik ur és paraszt egyaránt legszivesebben hüséges kutyájához. De azért, mert vannak hálátlanok, azért ne *tegyünk semmit embertársainkért?*

Hisz itt is ugyanaz áll, a mit a fogyasztási szövetkezetek mérlegéről mondottam. Hacsak *1 ember* mutat is hálát, az minket megjutalmaz *100 ember* hálátlanságáért.

A mi pedig azt a felfogást illeti, hogy némelyek szégyenlik, hogy boltosok, azok elfelejtik azt, hogy a *munka* tett egyeseket és nemzeteket nagygyá, — a munka bármely foglalkozásban, ha az illető azt érti, csak tiszteletet érdemel; a *munka mindig nemesit.*

De ezen téves felfogásnak is megvannak a maga okai. Ez faji tulajdonságainkban leli magyarázatát. A magyar ember *ázsiai eredetét* két *fő sajátságban* árulja el. — 1. *Nem szeret dolgozni.* 2. *Nem szeret gondolkozni.* Ezt látjuk mi az egész vonalon. Az, a ki mind a kettőt teszi: *kivétel*; az már generácziókon keresztül arra volt nevelve. Innen van az, hogy mi mindent kerülünk, a mi egy kis kényelmetlenséggel, kötelességgel jár — és innen van az, hogy mi mindent elfogadunk és azután indulunk, a mit nagyapáinktól és apáinktól hallottunk.

Mindig azt hallom mondani: ha *30 évig jó volt ez*, jó lesz az most is; de el ne felejtsük, hogy a világ halad; a mi 30 év előtt jó volt, az most már nem jó. Ha valaki 30 év előtt gyorsvonattal ment volna erre, az elájult volna, nem birta volna ki a szédítő sebességet, most meg már neki a gyorsvonat sem elég gyors.

A XX. század, mert abban vagyunk bent — ezt nekünk a tudósok sem tudják eldisputálni — megváltoztatott sokat és ma már, a ki nem dolgozik, legyen az ur vagy szegény, elpusztul.

A *szövetkezés* az a tevékenységi kör, hol mindenki egyaránt *kiveheti a maga részét* a munkából. Azért van az ugy szervezve, hogy abból csak azt zárjuk ki, a ki nem oda való, vagy a ki az eszmének ellensége.

A letünt XIX. század jellege volt „*mindent csak magának*", hogy mindenki mindent csak magáért tegyen, ezzel szemben áll a XX-ik század jelszava: „*mindnyájan egyért, egy mindnyájáért.*"

Ezeket szükségesnek tartottam elmondani, hogy tudják és ismerjék gondolkodásomat és hogy megtudják azt is, hogy nekem nem a *sok*, de a *jó* szövetkezet a fődolog. Azt a szövetkezetet, mely nem dolgozik szövetkezeti szellemben, elejtem, csak az igazi jó szövetkezetet, melyért *fáradni* és *áldozni* érdemes, fogom ezentul megtartani.

IV. FEJEZET.

A fogyasztási szövetkezetek föltételei.*)

A fogyasztási szövetkezetek terjedésének két nagy *akadálya* van. Az egyik a közönségnek *tájékozatlansága* és saját jól felfogott érdeke ellen való állás foglalása, a másik azoknak erős *ellenállása*, kik a fogyasztási szövetkezetek által érintve vannak.

A kiskereskedők, a szatócsok, a korcsmárosok igen nagy számot képviselnek, majdnem minden községben, a hol politikai befolyással is birnak; az eddig divott politikai rendszer erre nevelte őket. Ezek határozottan a legnagyobb ellenségei a fogyasztási szövetkezeteknek. Nincs az az eszköz, a melyet a fogyasztási szövetkezetek ellen fel ne használnának.

Segitségükre van a sajtónak egy hatalmas töredéke, a mely mohón kap azon, hogyha egy fogyasztási szövetkezetről valami rosszat irhat. A jót nem szivesen közlik.

Törvényhozási alkotásaink, különösen az adóügy terén sem kedveznek a szövetkezeteknek. Ez a tünet, mely hova-tovább a szükséges haladást nem tartóztathatja fel, a társadalom nagy érdekeivel ellenkezik. A jogosultnak látszó ellenvetés, mely az e téren már mutatkozó javulásnak utját állja, rendesen e kérdésben összpontosul: mi történjék a sok szatócscsal, ügynökkel, korcsmárossal, kik a szövetkezeteknek nagyobb arányban való fellendülésénél okvetlenül kenyerüket vesztik?

Erre csak egy felelet van, melyet a Nyugat államai már megadtak: váljanak ők a társadalom hasznosabb tagjaivá, töltsék be az őket megillető helyet, a hol a köznek *nem ártani*, de *szolgálni* fognak.

*) Ezt a beszédemet a *Hangya* fogyasztási és értékesitő szövetkezet 1901. évi május hó 29-én tartott kongresszusán mondottam el. Kiadta külön füzetben az emlitett szövetkezet.

Hát a vasutak és a villamos erő behozatala által is az emberek egy része kenyerét vesztette. De hisz a kérdésben lévő személyek saját jól felfogott érdekében is szükséges, az egyes foglalkozásokba a helyes egyensulyt behozni. Egészségesnek nevezhető-e közgazdasági szempontból az az állapot, hogy egyes, alig egy pár száz lelket számláló községben 4—5 szatócsbolt és majdnem ugyanannyi korcsmáros van?

Ez a felvidéken általános jelenség.

Többször kifejezést adtam annak, legutóbb kassai*) előadásomban is, hogy a társadalom egészséges strukturájára egy egészséges középosztály fentartása életkérdés. De ennek a középosztálynak nem szabad belsőleg rothadtnak lenni; legyen egészséges és életképes. A mai számos, kétes existencziák a szövetkezetek terjedésével szerényebb, de biztos kereseti forráshoz fognak jutni, nem fognak oly nehéz gondok közt bizonytalan életet folytatni. A produktiv munkának minél szélesebb körben való érvényesülése lesz a szövetkezetnek egyik fő érdeme és eredménye.

Két dolognak kell azoknak gondolat- és kedélyvilágában *megtestesülni*, a kikre a nép utalva van.

Az első az, hogy *a munka nem szégyen*, az mindig nemesit, akár magunkért, akár családunkért, akár másokért fáradunk; tehát a fogyasztási szövetkezettel foglalkozni, ugyszólván *boltosnak* lenni: nem szégyen.

A második az, hogy *minden embernek kötelessége*, akár gazdag legyen, akár szegény, *a maga tehetsége szerint hozzájárulni* ahhoz a munkához, mely a *köz javáért* folyik.

Egy nagy lépéssel előbbre volnánk a népjólét terén, ha minden nagyobb birtokos, cselédjei, alkalmazottjai és gazdasági munkásai részére egy fogyasztási szövetkezetet állitana föl, különösen a várostól, faluktól messze fekvő helyeken. Hogy ez mily áldás a népre, azt tapasztalatból mondhatom, arról ki-ki személyesen meggyőződhetik, ha fáradságot venne magának ez intézményeket megtekinteni.

Az *ellenállást*, az akadályt csak ugy küzdhetjük le, ha ellenségeinket meggyőzzük arról, hogy mi nem akarjuk őket tönkre tenni, csak *a magunk jogával élünk*, a szövetkezeti forma törvényhozásilag meg van engedve, nem lehet tehát megtiltani, hogy

*) L. Középosztály és társadalmi egyesülés czimü értekezésemet. I. R. X. f.

ki-ki a boldogulását a másokkal való társulás utján keresse, föltéve, hogy mások jogait azzal nem sérti. De mindig a liberálizmust szeretjük hangoztatni s én azt hiszem, hogy a „szabad verseny", a „szabad forgalom" liberális intézmények, de éppen a szabad verseny egyes esetekben egyeseknek kényelmetlen és ekkor a liberális felfogást korlátozni szeretnék!

Meg kell tehát győznünk ellenfeleinket, hogy mi csak *egészséges versenyt* akarunk, mi az egész vonalon a *tisztesség* korlátain belül akarunk maradni. Ha azokat élénken sujtjuk, a kik nem tisztességes uton járnak, akkor is erkölcsi kötelességünket teljesitettük.

De mi csak ugy győzhetjük meg ellenségeinket, csak ugy tudunk prosperálni, ha *erősek* vagyunk, azért kell arra sulyt fektetnünk, a hol a közönségben az érzék és a kedv megvan, a hol a talaj kellőleg elő van készitve, a hol a közszükség ezt kivánja és a hol kilátás van arra, hogy a dolog, ha lassan is; de következetesen menni fog, mert semmi sem kompromittálja ugy a szövetkezeti eszmét, semmi sem kedvteleniti el az eszmétől és a jó ügytől az embereket, mint egy *nem sikerült alkotás;* az ingadozó, gyáva lelkeket semmi sem teszi még ingadozóbbá, a háttérben leskelődő ellenséget pedig még kárörvendőbbé, mint *egy bukott szövetkezet!*

Azért erősen hangsulyozom, az unalomig fogom hangoztatni, hogy nem a *sok,* de a *jó* szövetkezet a fődolog. Ezt pedig nem érhetjük el, ha a szövetkezeteket *gyárilag* készitjük, mert az, a ki szövetkezeteket gyárt, az azzal hasonlitható össze, a ki egymásután hozza világra a gyermekeket, de születésük után többé velük nem törődik, s igy azok elsatnyulnak, elpusztulnak vagy elzüllenek.

Miután a fogyasztási szövetkezeteknek nemcsak alakitásával, hanem azok felügyeletével és ellenőrzésével is foglalkozom, saját tapasztalataimból, a gyakorlati életből meritett adatokat leszek bátor előadni és azzal csak hasznos szolgálatot vélek tenni mindazoknak, a kiket megóvni akarok attól, hogy a maguk kárán tanuljanak.

A fogyasztási szövetkezet életében a következőkre figyeljünk:

1. Csak ott alakitsunk szövetkezetet, a hol legalább *egy* intelligens ember van, a ki a dolog iránt érdeklődik, azt szivvel-lélekkel istápolni kész. Ha nincs olyan ember, ne alakitsunk, mert ott a fogyasztási szövetkezet nem tarthatja fenn magát.

2. Csak akkor alakitsunk, illetve léptessünk életbe fogyasztási szövetkezetet, ha a község lélekszámának, a helyi viszonyoknak megfelelő üzletrészek nemcsak jegyezve, hanem tényleg be is vannak fizetve, hogy az első berendezés, az első árubeszerzés fedezhető legyen. Miután a forgalom nem indulhat meg rögtön — ez a dolog természetében fekszik — de a nép is bizalmatlan, próbálni is szeret, legalább öt boltot próbál meg, mielőtt a fogyasztásiba megy, tehát az első időben különösen szükséges a pénz. Ezen tőke nélkül a fogyasztási szövetkezetnek élete, különösen eleinte, csak nyomoruságos tengődés és ennek következtében vele csak bosszuság és kellemetlenség van.

3. Egy központhoz okvetlen kell csatlakozni, mert az önálló szövetkezet a sok akadályt, ellenséget és kellemetlenséget nem képes, bármint legyen szerezve, legyőzni, ha magában áll. A központ nemcsak az árut szolgáltatja, hanem az erkölcsi támaszt is adja, mely a fogyasztási szövetkezet éltető elemében, az ellenőrzésben nyilvánul, mely minél hathatósabb, annál erősebb lesz a szövetkezet, minél lazább, annál előbb következik be a bukás. Én tehát minden önálló szövetkezetet csak arra inthetek, hogy csatlakozzon a „Hangyá"-hoz, mert oda könnyebb azokat az erőket konczentrálni, melyeket vidéken nem kapunk.

4. Hogy a szegényebb nép is könnyebben hozzáférhessen, én határozottan a kisebb üzletrészek mellett vagyok. Én azt a nézetet nem támogatom és osztom, hogy nagyobb üzletrészeket kell megállapitani, mert a ki többet akar fizetni, az ugyanazon összeget eléri, ha több kisebb üzletrészt jegyez, mintha egy nagyobb üzletrészt jegyezne. A kisebbnek, szegényebbnek lehetetlenné teszszük a csatlakozást, ha nagy üzletrészt alkalmazunk, mert Adam Riese szerint mindegy, hogy én egy darab 40 koronás részvényt jegyzek-e, vagy pedig négy darab tiz koronás részvényt; a ki tehát nagyobb üzletrészt óhajt, jegyezzen többet!

5. Olcsó bolthelyiségről kell gondoskodni és lelkiismeretes, pontos ügybuzgó kezelőről, a kinek minden esetben bármely értékben óvadékot kell letennie. Tapasztalatból mondhatom, hogy egész tudatlan, de szorgalmas, lelkiismeretes és paszionátus emberből, ha belegyakorolja magát, jobb boltos lesz, mint az ugynevezett kereskedőből, mert ez mint szakértő mindent jobban tud, mint az őt ellenőrizni hivatott igazgatósági vagy felügyelő bizottsági tag és a mellett a szaktudás örve alatt igen hamar kész az egész világot becsapni, s most, hogy a szövetkezetek gyermekéveiket élik, igen sok kétes existenczia jön a szövetkezetekhez. Annál jobban kell megbecsülnünk és védelmeznünk azt, a ki mint szövetkezeti

ember beválik, de ez nem menthet fel minket attól, hogy a legnagyobb óvatosságot ne gyakoroljuk ez irányban.

6. Egy fogyasztási szövetkezetnek létfeltétele és egyedüli módja, hogy virágozzék az, ha hitelt nem nyujt, hanem az embereket arra szoritja, hogy az árut készpénzben való fizetéssel vegyék és csak üzletrészes tagoknak adjon el árut. Evvel azokat, a kik nem akarnak belépni, a belépésre sarkalja, miből az alaptőke és a forgalmi tőke növekedése önmagától jön, de még azon előnyt is nyujtja, hogy kevesebb adóval lesz megróva. Nálunk az elsőt, hogy t. i. csak készpénzért adnak és hitelbe nem, következetességgel és szigorral keresztül lehet vinni, daczára annak, hogy a nép évtizedeken keresztül a korcsmárosok és szatócsok által arra volt nevelve, hogy hitelbe vásároljon, mert ez az eladósodás, az anyagi és erkölcsi romlás előidézésének legkönnyebb módja.

Az azonban, hogy a fogyasztási szövetkezetek csak tagoknak áruljanak, éppen oly fontos elv, melyet szigoruan kellene keresztül vinni, de ez kezdetben nem volt kellőleg hangsulyozva, nem ment még át a közérzületbe és azért ezt a legkevesebb helyen lehet keresztül vinni, pedig ez felel meg az egészséges szövetkezeti szellemnek és avval lehet a konkurrens kereskedőknek a szövetkezet ellen emelt kifogásait a legjobban gyengiteni, ha kimutatjuk, hogy a szövetkezet csakis tagjainak érdekét látja szem előtt, a nem szövetkezeti tagokat nem érinti.

Ez az elv nevel együvé tartozandóságra, az összetartásra, a takarékosságra és az erők egyesülésére. A szövetkezet, mint azt már több izben mondottam, nem azért alakul, hogy tagjait olcsó, majdnem ingyen portékával lássa el, hanem azért, hogy egészséges, hamisitatlan portékát adjon tisztességes áron. Az a sokat feszegetett „olcsóság" csak akkor jöhet tekintetbe, ha a tagok felszaporodása folytán a jövedelem oly mérvet ölt, hogy annak egy bizonyos hányadát az árak következetes és észszerü leszállitására lehet forditani. Eltekintve attól, hogy „olcsó husnak hig a leve", a fogyasztási szövetkezetnél nagyobb szigort alkalmazunk, mint a kereskedőnél. Örülünk, ha kifogást tehetünk, ez vérünkben van, a magyar mindig egymást marja.

7. Nagy óvatossággal és körültekintéssel kell mindazokat az üzletköröket kezelni, a melyeknél a pénzügyi hatóságokkal van dolgunk, mert azok — tisztelet a kivételnek — nagyrészt felbujtatva a szatócsok, valamint más láthatatlan ellenségek által, örö-

müket lelik abban, hogyha a fogyasztási szövetkezetnek kellemetlenséget okozhatnak. Azért az oly üzletkörökre való kiterjedés, mint huskimérés, italmérés, trafik stb. csak ott s oly mértékben volna alkalmazandó és semmi esetre sem a kezdet elején, a hol arra való kezelő van és a hol az igazgatósági és felügyelő bizottsági tagok érdeklődnek az ügyek iránt és az ellenőrzésben hathatósan részt vesznek.

8. Nagy óvatossággal kell lenni az áruk megrendelésénél, nagy gonddal és körültekintéssel kell kipuhatolni a helyi szükségletet és fölösleges árut meg nem szabad rendelni. Sok felesleges árunak nem szabad a boltban vagy raktáron lenni, mert az romlik és a fogyasztási szövetkezetnek nem lehet rendeltetése, de csak kárára van, ha sok tőke kamatozatlanul hever. Azért legegészségesebbek azok a szövetkezetek, a hol a korlátolt számu, de közszükséget képező czikkek lesznek tartva, a mint az a nyugati államok majdnem mindegyikében kivétel nélkül divik. Az a sokféle áru, mely egy szatócsbolt tartalmát magában foglalja, a mi sajátos viszonyainkban leli magyarázatát. Ezt másutt meg sem kisérelik, hogy igy alakitsanak fogyasztási szövetkezetet; ez a tipus azért volt szükséges nálunk, mert legtöbb községben egy és ugyanazon személy a regále-bérlő, korcsmáros, boltos, pénzkölcsönző, jogtanácsos, ügynök, egyszóval minden s igy előidézője a nép anyagi és erkölcsi romlásának melyet mi éppen a fogyasztási szövetkezetek felállitásával az erkölcsi és anyagi elzüllés karjaiból ki akartunk ragadni.

9. De a megrendeléseknél, különösen a tömegesebb megrendeléseknél a források megválasztása is egyike a legnehezebb dolgoknak. Először jó árut adnak hitelbe és csak akkor, ha a szövetkezet nem fizet, küldenek silányabb portékát, ha ezért panaszt emelnek, fizetésre szólitják fel a szövetkezetet és igy hamar dilemmába kerül a bolt. Ezért van szükség egy erkölcsi és anyagi központra, mely az egyes szövetkezeteket a bukástól megóvja, az áruközvetitést elvállalja. De a szövetkezetek csak azzal erősithetik a központot, ha ahhoz minél számosabban csatlakoznak és igy közvetve a megrendelést megkönnyitik, tökéletesitik és olcsóbbá teszik.

10. A fogyasztási szövetkezet egy nagy veszedelme, mondhatnám ragályos betegsége: az utazó ügynökök sáskajárása. Ezeket az utazó ügynököket nemcsak a haszon kecsegteti, nemcsak portékájukat akarják, a mint e köznyelven mondják, a boltra rásózni,

hanem egyenesen azzal a célzattal jönnek, hogy a szövetkezetet megrontsák; nem csoda tehát, hogy az a szövetkezet, a mely igy a körmeit megégette, ugy fél az utazó ügynököktől, mint a tüztől. Egy központnak létezése, mely az áruközvetités kellemetlenségeit magára vette, az utazó ügynökök becsapásait is feleslegessé teszi.

11. Mint már előadásom elején felhoztam, egy ugynevezett szakértő üzletvezető is megrontójává válhatik a szövetkezetnek. Ha a megrendeléseket oktalanul csinálja, tulsokat rendel, a szövetkezetet válság elé hozhatja; ha pedig nem idejében, nem eleget és nem a szükségeseket rendeli, a tagokat és a vevőket elkedvetleniti. Az üzletvezetők szoktak rendszerint a központnak legnagyobb ellenségei lenni; némelykor a kereskedőkkel, szatócsokkal és utazó ügynökökkel összejátszanak, sápot kötnek ki maguknak a szövetkezet megrontására. —

Ezek volnának csak ugy futólag odavetve azok a főbb mozzanatok, a melyek egy fogyasztási szövetkezet alakitásánál, annak további életében feljegyzésre méltók. Ezek mind tapasztalati tények és azért szolgáljanak okulásul azoknak, a kik fogyasztási szövetkezetet alakitani akarnak.

De találkozhatnak hallgatóim közül olyanok is, kik azt kérdezhetnék tőlem, hogyha én magam részéről egy központnak szükségét hangsulyozom, miért nem csatlakozom én magam is a Hangyához mint központhoz, mert igy tulajdonképpen vizet prédikálok és bort iszom.

Erre is meg fogok felelni, csak legyenek egy kis türelemmel. Az ember természetében rejlik, fő sajátságai közé tartozik, hogy mindig a maga kárán okul, hisz már a közmondás is azt mondja: A maga kárán tanul a magyar.

Mikor a perbenyiki fogyasztási szövetkezetet megalakitottuk, a Hangya kötelékében egészen jól éreztük magunkat és habár lassan, de fokozatosan fejlődtünk. A közelünkben lévő községek felbuzdulva a perbenyiki fogyasztási szövetkezet példáján és eredményén, nem hagytak nekünk békét addig, mig fiókokat nem állitottunk fel. A perbenyiki fogyasztási szövetkezetből lett a bodrogközi gazdák fogyasztási és értékesitő szövetkezete, jelenleg hat fiókkal. Mi tagja maradtunk ugyan a Hangyának, de áruinkat a távolság miatt más forrásoktól, nagy- és kiskereskedőktől szereztük be, ugynevezett szakértő üzletvezetőnk tanácsára és unszolására.

Mi volt a következés? Az, hogy mig a fiókok igen jól érezték

magukat, nem volt semmi bajuk, addig mi, a *központ* a legnagyobb kellemetlenségeket éltük át, egy szóval: mindazon gyermekbetegségeken mentünk keresztül, melyeket ezelőtt főbb vonásaikban ismertettem és melyeken minden központ keresztül megy.

Már vagy 200 különböző jó akaró czéggel való érintkezés sem volt kellemes és a bodrogközi gazdák fogyasztási szövetkezete a legrövidebb idő alatt válságba jött, melyből csak nagy kitartás, komoly akarat, megfeszitett munka, áldozatkészség és a szakértőnek elmozditása árán tudtunk megszabadulni.

Most ismét a Hangya a mi központunk és mi vagyunk fiókjainknak *központja*. Evvel már a *vidéki központnak* egyik fejlődésben lévő alakulását képezzük, mely később a vidéki központok hálózatának létesitéséhez tapasztalatával, keserveivel és örömeivel az uttörő szerepet lesz hivatva vinni.

Mi nem pártolunk el soha a Hangyá-tól, mint a hogy nem is volna szép, ha a tanitvány elpártolna a mesterétől, csak az önállóság felé gravitáltunk. Ez is egy átkunk, *mindig önállóságra törekszünk, de ugy látszik, soha se tudjuk elérni,* repülni próbálunk mint az a madár, mely még repülni nem tud. Felemelkedik, de visszaesik a fészkébe. Igy jártunk mi, visszaestünk a Hangyá-hoz.

A Hangya szerényen kezdte életpályáját, de mindig jobban-jobban erősödött. Most már minden téren konstatálható a haladás és a javulás. Ha hiányok és panaszok voltak, vannak és lesznek is, azt csak a kezdet nehézségeinek és a részvét hiányának s a sok rosszakaratnak kell betudni, mely lépteit kisérte és még mindig kiséri.

Minél jobban tudatára fognak jönni az egyesek és szövetkezetek annak, hogy csakis egy egészséges, *erős központ* mellett virágozhatnak maguk az egyes szövetkezetek is, minél jobban és őszintébben fognak csatlakozni a Hangyá-hoz, minél elnézőbbek lesznek a központ nehéz természetü és szövevényes alkotása iránt, minél szilárdabb lesz a központ és az egyes szövetkezetek közti bizalmas viszony: annál közelebb jövünk ahhoz az időhöz, a melyben e két legnagyobb akadályt, a melyet bevezetésemben emlitettem: *az emberek részvétlenségét, tudatlanságát és közönyét* egyrészt, *ellenségeink áskálódásait* másrészt le fogjuk győzhetni.

Ezen reményben, ezen vigaszszal zárom be előadásomat. Köszönöm szives türelmüket, magamat és a Hangyá-t pedig további szives figyelmükbe és jó indulatukba ajánlom.

V. FEJEZET.

Széll Kálmán miniszterelnöki programmjához.*)

A költségvetés tárgyalása mindenkor fontos mozzanata állami életünknek. De kétszeresen az ma, midőn a kornak folyton és mondhatni rohamosan jelentkező s többé alig elodázható követelményei annyira előtérbe léptek, hogy azok kielégitésére immár nemzetünk legjobbjai vállvetett erővel egyesülnek.

Mielőtt magához a költségvetéshez szólanék, meg fogja engedni a nagyméltóságu miniszterelnök ur, hogy a bemutatás alkalmával kifejtett programmjához egy pár reflexiót füzzek.

Mint a midőn egy nagy szárazság után, a melyet még a különböző viharok is fokoztak, a föld rendkivül szomjas és a csendes éltető nyári esőt óhajtja, igy voltunk mi, kik a különböző oldalról fékevesztett szenvedélyek moraja után végre az áldásthozó béke gyümölcseit élvezni kezdtük. Ilyen jótékony termékenyitő esőnek a hatásával volt mi reánk nézve a miniszterelnök urnak kifejtett programmja, de különösen az a része, mely a mezőgazdaság, ipar és kereskedelmi ügyekre vonatkozott.

Magyar miniszterelnök ajkairól még ily megnyugtató szózat nem hangzott el és alapos a reményünk, hogy ha nem is egyszerre és rögtön, de minden, a mi abban foglalva van, idővel teljesedésbe fog menni.

Oly kijelentések ezek, méltóságos főrendek, melyek minden hazafi kebelében csak a megnyugvás érzését kelthetik fel s midőn azokból beszédem fonalán szóról-szóra idézni fogok, azon okból teszem, hogy az a szempont, melyből én az állami költségvetéshez hozzászólni nem akarok, a legilletékesebb programmnyilatkozat által, melyet bátran lehet a magyar gazdasági politika vezérfonalának nevezni, mintegy erősebb jogosultságot nyerjen.

*) Ezt a beszédet a főrendiházban 1899. évi április 24-én mondtam el. Megjelent a Gazdasági Lapokban és külön füzetben is.

Most olyan időket élünk, a melyekben, mint Tacitus mondja: „rara temporum felicitate, ubi sentire quae velis et quae sentias dicere licet" és igy egyes kérdéseknél tovább fogok a méltóságos főrendek kegyes engedelmével időzni és nézeteimet tárgyilagosan, de őszintén sine ira et studio kifejteni.

A miniszterelnök ur beszédéből két dolog ragadta meg különösen figyelmemet.

Az egyik az, hogy a kormány a gazdaosztály minden tagozatának érdekeit lehetőleg éber szemmel és gondos figyelemmel fogja kisérni, de *első sorban* azokét, a kik legkevésbé tudják magukat a viszonyok sulya ellen védeni: hazánk földmivelő népének érdekeit, mint gerinczét a nemzettestnek. A másik pedig az, hogy ő ezen feladatokat csak akkor fogja sikeresen eszközölni, ha a társadalom is segiteni fogja.

Ez a felfogás egészen uj, ez mutatja az átmenetet a régi rendszerről az uj rendszerre. Mig ugyanis a régi rendszer inkább az anyagiságnak volt szolgálatában és bár készséggel elismerem, hogy a magyar állam konszolidácziójához jelentékenyen hozzájárult, de inkább *külsőleg* tette nagygyá, hatalmassá és tényezővé a nagyhatalmak együttjátszásában, — addig ez a most haladó korszak az eszményiségnek rendszere, mert nemzeti ideálokat lesz hivatva megvalósitani és inkább a nemzet *belső* életének fejlődésével fog foglalkozni: a nemzettest ugynevezett gerinczével, *a földmivelő néppel.* Azzal, mint azt más alkalomkor is mondottam, de különösen itt e Házban sokszor mások is emlitették, *nem foglalkoztak az előbbi kormányok oly mértékben, a mint azt ez az osztály megérdemli.*

Ha az elmult harmincz éven keresztül végignézzük az egyes tárczák költségvetéseit, azt fogjuk találni, hogy mindenre volt pénzünk, csak arra nem, a minek hiányát most érezzük, mert nem vettük figyelembe, hogy hazánk első sorban földmivelő ország, s hogy az ország gazdasági erejének emelése és fejlesztése nélkül egészséges politika nem képzelhető. Egyenesen a közjólét kérdése az, hogy Magyarország földmivelésügye hogyan áll. S ha ma a falusi életnek és a mezei gazdálkodásnak nincs már meg az a becse, a mi volt azelőtt, ha a katonai szolgálatból kimenekült fiatalember nem akar többet falujába visszatérni s magasabbra vágyik, ennek csak az az oka, hogy vele nem foglalkoztak és hogy otthonát nem igyekeztek kellemessé tenni.

Ma ugyanis minden körülmény: törvények, intézmények, szokások összejátszanak, hogy a vidék elnéptelenedése nagyobb mérveket öltsön.

A természetben való osztály az örökségek eldarabolását elősegiti és sajnosan tapasztaljuk, hogy egy apa, a ki a régi időben telkén még jólétnek örvendett, gyermekeit már nem tudja együtt tartani és felnevelni.

Ennek első sorban oka, hogy a közterhek növekednek, különösen a rugalmasan tágitható pótadó, mely némely helyütt ijesztő magas; az élet ára lemegy vagy mesterségesen hullámzik, a gépek behozatala a keresetet apasztja, a sok olcsó és rossz portéka a háziipart és a téli foglalkozást teljesen háttérbe szoritja, a rossz közigazgatás folytán a nép lelketlen uzsorások kezeibe kerül, igazságot a legritkább esetben lát és kap, a népiskolákban nem tanulja meg azt, mire az életben szüksége van, hanem legtöbbször feleslegés teherrel megy neki az életnek; a telekkönyvek rendezetlen állapota vagyonkáját kétségessé teszi s mindezen bajok tetejébe az ő gyámolitására hivatott közigazgatási közegekben nem találja meg sem tanácsadóját, sem jóakaróját, csak büntetőjét. Nem csoda tehát, ha kivándorol vagy más világrészbe vagy a városokba özönlik; mert oda őt a jobb megélhetés, gyermekeinek jobb nevelése és egyéb remény csábitja; a legtöbb azonban tönkre megy, vagy pedig a tulhajtott agrár-szoczializmus karjaiba veti magát.

Ezeken a dolgokon csak ugy lehet segiteni, ha, mint a miniszterelnök ur helyesen mondja: a nép első tanácsadóját abban a birtokosban találja, a ki a körében él. *Meg kell nálunk is jönnie azon időnek, a mint az már más országokban megjött, hogy a nagyobb birtokosok be fogják tölteni azt a szerepet, a melyre nagyobb vagyonuk, összeköttetéseik és müveltségüknél fogva hivatva vannak s a kis emberek ügyeit felkarolván, azok bajaival jobban fognak törődni.* A hol a vezető osztály és a föld verejtékével dolgozó egyének szövetsége létesül, ott a boldogulásnak, a jobb jövőnek utja nyitva van, ott kilátás van arra, hogy a létező bajok enyhülni fognak s a szocziáldemokraczia szélsőségeinek soha sem lesz tere.

De az előbb azt mondottam, hogy ez az uj irány az eszményiség iránya. Igenis ez ugy van: *a falusi jólét emelése végett csak egy bizonyos idealizmussal lehet eredményt elérni. Nemcsak azért kell azt tennünk, hogy bizonyos bajoktól megszabaduljunk, hogy magunkat kényelmetlenségeknek ne tegyük ki, hanem hogy szivünk benső sugallatának, jobb érzésünknek engedjünk.* Már ezért is szakit ez az uj rendszer, ez az uj kor a régivel, mert az állami mindenhatóság elve, a mindent maga körébe vonni akarás, a mindent magának tulajdonitás elve helyett a magán tevékenység elvét tolja előtérbe. E tekintetben legfényesebb példa — mely már sokaknak irigységét idézte fel — Anglia, a hol az állam csak a legnagyobb szükség esetén és csak a legkisebb mértékben avatkozik bele a magán tevékenységbe. Innen van az, hogy nemcsak az angol erkölcsök és szokások, hanem az intézmények is elütők másoktól. Ott még a parlamentek korrumpáló hatása, az az általános dekadenczia, a mely a kontinens parlamenteiben fellépett, nem mutatkozik.

De a miniszterelnök ur a szövetkezeti eszmék ápolását és terjesztését is felvette programmjába s ez minden szövetkezeti embert őszinte örömmel tölt el. A paraszt megélhetését, hitel és egyéb igényeinek olcsó kielégitését a szövetkezet segiti elő és könnyiti meg; lelkében a felelősség érzetét felkelti, az együvé tartozás eszméjét fejleszti. De magával a szövetkezettel nem fogják tudni őket megvédeni, gondolni kell arra is, hogy a tüzhelyét megvédjük és hogy őt a röghöz kössük. Ezzel foglalkozni kell, mig nem késő. A telepités és a parczellázás ügye is fontos, de tartsuk meg előbb azt, a mi van; ez a törvényhozónak legelső feladata.

A szövetkezetek különböző fajtái között mindenesetre legfontosabb a hitelszövetkezet, de az értékesitő szövetkezetek, bár ezek csak már mint későbbi alakulás formái jelentkeznek, éppen oly fontossággal birnak; ezeket össze lehetne kötni takarék-magtárakkal vagy u. n. raktárakkal, melyek szövetkezeti alapon létesülnek ugyan, de az állam segitségével és felügyelete alatt állanak. Itt azon kéréssel fordulok a nagyméltóságu kereskedelmi miniszter urhoz, hogy a szövetkezeti magtárak létesitését, nagyban való felkarolását tegye lehetővé. Meg vagyok róla győződve, hogy mivel ő át van hatva ezen intézmény üdvös voltáról, meg fogja találni azon módokat, melyek szerint annak — más országokban divó minták után, de a mi hazai viszonyainkhoz mérten — egészséges testet lehet adni.

Miután azonban már a kereskedelmi budgetnél vagyok, engedje meg ő Nagyméltósága, hogy a magam részéről is rátérjek a

munkás mozgalmakra, melyeket ő beszédében felemlitett s engedje meg, hogy erre vonatkozólag egy pár reflexiót tegyek.

A kereskedelmi miniszter ő Nagyméltósága azt mondja, hogy a munkás mozgalmakból ki kell ragadni azokat a dolgokat, a melyek valódi természetes szükségek és a melyek gyakorlatilag megoldhatók; ilyenek a humanitárius egészségügyi követelmények, ilyenek a munkaközvetités, a szakképzés, a békéltetés és ilyen a baleset elleni biztositás.

Ha a szocziális kérdést, mely a jelenkornak nagy problémája, megoldani akarjuk, akkor keresni kell a módokat, hogy miként lehet a függetlenséget és jólétet a munkás osztályra nézve megközeliteni és mennyire lehet a javaknak egyenlőtlenségét kiegyenliteni. De akkor a munkásoknak maguknak is kell hozzájárulniok és pedig egymást segitve, a különböző foglalkozások szerint összeállva, hogy egymást megösmerni, megbecsülni és megvédeni tanulják.

Ugy látszik, hogy *most Európának összes törvényhozói azon fáradnak, hogy azt a czéhrendszert, melyet annak idején olyan könnyen feloszlani engedtek, részben visszaállitsák.* De ez ne legyen kötelező és zárt alakulás, a mint azt Németországban és Ausztriában is kontemplálják, mert ez czélhoz nem fog vezetni. A törekvések és akaratok egyesülése legyen szabad, mert ha az állam ezekre ráteszi a kezét, akkor könnyen szolgasággá fajulnak a gyámkodás következtében.

E tekintetben Anglia a legkövetendőbb példát tárja elénk.

Bocsánatot kérek méltóságos főrendek, hogy én minduntalan Anglia példájára hivatkozom. Bevallom gyengémet, hogy én az angol nevelést, iskolai rendszert és társadalmi intézményeket követendőknek tartom. Tudom, hogy a népeknek különböző jellemtulajdonságuk van, azért komolyan kell őket tanulmányozni és instituczióikat is. Az angol erélyes, kitartó, nagy gyakorlati érzékkel bir, vérmérséklete olyan nehéz, mint a klimája, a magyar pedig éppen az ellenkezője ennek, hozzá az angol keveset beszél, de sokat tesz, mig mi többet beszélünk s — majd később rátérek — egy idő óta még többet irunk.

Az u. n. Trade's Union, a Munkások Szövetségének intézménye példája annak, mit képes Anglia társadalmában egy java munkás csoport eszközölni! Az a régi czéhrendszer gyermeke. Bámulatra méltók ezek a nagy társaságok, néhány százezer tagot számlálnak, budgetjük milliókba kerül és vezetik azokat csupán egyszerü, szerény munkások, kiknek oly tekintélyük van és kiknek ügy engedelmeskednek, mintha koronás fők volnának. A közvélemény ugy tekinti őket, mint az angol társadalom alapvető intézményeit és mikor a közelmultban a munkaadók Uniója kisérletet tett ezen intézmény ellen harczot inditani, a konzervativ elemek felébredtek és megvédték azt ugy, hogy hozzájuk nem lehetett férni.

A tapasztalat mutatja, hogy választani kell a korporativ, a testületi rendszer között, mely a gazdasági törekvéseknek szabad teret enged és arra szoritkozik, hogy a szerződő felek erejét egyenlősiti — és az állami szocziálizmus között, mely közigazgatási uton intézkedik, hogy a munka feltételeit saját hatalmi körében megállapitsa.

Viszont meg kell engedni, hogy a Trade's Union sem fejlődtek volna ki azzá, a mivé lettek az angolok ügyes politikája és az u. n. szocziális tekintélyek támogatása nélkül, mert az intelligens elemnek összeköttetésben kell lenni a nép alsó osztályával, mert a társadalomban az egyes tagozatok egymásra vannak utalva.

Csak röviden érinteni akarom, mily befolyással volt ez érintkezés által egy nagy urakból és irókból álló kis társaság Disraeli, a későbbi Lord Beaconsfield idejében, midőn végre sikerült a konzervativeknek a szövetkezetek szabadságát, a Trade's Union elismerését és a munkások érdekében uj védtörvény behozatalát kivivni. Az angol konzervativek megmutatták akkor a munkás osztálynak, hogy ő nekik van leginkább szükségük egy erős és független tekintélyre; bebizonyitották, hogy ezen tekintély képes a közönséges érdekektől menten az egyesek önérdekének és a kiváltságosok egoizmusának győzedelmesen ellentállani.

De hagyjuk el Angliát s felvéve a kereskedelmi miniszter ur ő Nagyméltósága beszédjére tett reflexióim kapcsán elejtett fonalat, a mi e részben az egészségügyi viszonyokat illeti, a czivilizáczió szégyenfoltját képezi az, ha a munkásokat gyárakban összezsufolva találjuk s különösen oly foglalkozásoknál, melyek egészségüket különben is veszélyeztetik s az ott foglalkozó generácziót a katonai szolgálatra alkalmatlanná teszik. Törvénynek kell megvédeni ugy a zsenge koru egyéneket, mint a gyengébb nemet attól, hogy a nem nekik való munka által fejlődésükben kárt ne szenvedjenek. Vannak bizonyos orvoslási módok, a melyek által könnyebbséget lehet szerezni nagyobb áldozatok nélkül, ilyenek a kellő munka-

beosztás, a pihenő órák, a vasárnapi munkaszünet, az egészségtelen lakások és műhelyek bezárása.

Az alkoholizmus elleni óvszerek szintén az állam feladatai közé tartoznak éppen ugy, mint az u. n. ponyvairodalomnak, mely a munkásnak lelkét öli, ellensulyozása jó olvasmányokkal.

A különböző szövetkezeteknek állami támogatása is ide tartozik, különösen a fogyasztási szövetkezetek létesitése és a gondoskodás arról, hogy azok fiskális érdekből ne adóztassanak meg tulságosan, mert nem lehet állami elv: a jó intézményeket adóval lehetetlenné tenni.

Egyike a legfontosabb kérdéseknek a munkaközvetités és e tekintetben Németország példát ad nekünk, miként kell a csaló közvetitőkkel elbánni és azoknak mesterkedéseit ellensulyozni.

A baleset elleni és az aggkorra való biztositás imminens állami feladatot képez, bár azt is lehetne szövetkezeti uton czélszerüen és az élet követelményeihez mérten megoldani; kivánatosnak látszanék itt, mintegy dokumentálására annak, hogy a földmivelés, ipar és kereskedelem egymásra vannak utalva, ha a baleset elleni biztositásnál a mezőgazdasági munkások is részesülnének ebben a jótéteményben.

Ha ezek a kérdések alaposan átgondolva s előkészitve lesznek, akkor valóban a méregfogak ki lennének huzva és kevesebb jogczim maradna a szocziálistáknak, a kik ügyesen felhasználják mindezeket a munkásoknál az elégedetlenség szitására — ugy hogy nem lehet csodálkozni, hogy ha mint a beteg, a ki már különféle orvoslási módot megkisérlett s nem gyógyul meg, akkor az első jött-ment kuruzslónak karjaiba veti magát.

Egyébiránt *a szocziálista vezetők nagy ügyessége, el kell ismerni, abban áll, hogy programmjukba felveszik a munkás osztály jogainak törvényes revindikáczióját.* A legtöbb helyen és országban a jó és becsületes munkások, kik a szocziálisztikus tanokat nem osztják, mégis szocziálistáknak mondják magukat, mert az alatt azt akarják dokumentálni, hogy ők is részesei azon munkás reformoknak, melyeket ők igazságosaknak tartanak.

A mi az elevátorok ügyét illeti, reméljük, hogy a szép szavakat nem sokára tettek is követni fogják. A kereskedelmi miniszter ur ő Nagyméltósága azt ajánlja, hogy tárházak létesüljenek lehetőleg a gazdák és a szolid kereskedőkkel együtt; a gazdák rá fognak állani, félő azonban, hogy a kereskedők nem állanak rá,

mert minden ilyesnemü kedvezményt ugy tekintenek, mintha az ellenük és érdekeik ellen irányulna.

Mióta hazánkban kedvezőbb szellő fuj és az agrár-érdekek kedvezőbb elintézésben és elbánásban részesülnek, minduntalan felhangzik a panasz, hogy a kereskedelmi érdekeket háttérbe szoritják, sőt legutóbb oly hangok is hallatszottak, mintha a különböző visszaélések üldözése folytán a kereskedelmet meg akarnák fosztani attól a nimbusától, a melyet eddigelé viselt, sőt hogy a kereskedés a megvetett foglalkozások közé fog soroztatni. Ez, azt hiszem, nem áll; quod uni justum, alteri aequum; a kesergésnek csak az az oka, hogy eddigelé ők voltak a dédelgetett kedvenczek, most azonban a világ folyása nagyot változott, a maximum vagy mint a meteorologiában mondják, a nagy depresszió az agrár-érdekeket tolja előre.

A kereskedelemügyi miniszter ur ő Nagyméltósága az utadó reformját is emlitette, illetőleg nem helyesli azon gazdálkodást, mely a megyéknél divik, hogy a viczinális vasutak létesitése végett az utadóalapot terhelik meg és meritik ki. Ismerek megyéket, a hol nincsenek viczinális vasutak, de azért az utadóalap ki van meritve, sőt talán deficzitben is van; s még se méltóztassanak azért gondolni, hogy az utak rendben vannak.

Áttérek, méltóságos főrendek! a földmivelésügyi tárczával kapcsolatos ügyekre. Tagadhatatlan, hogy a földmivelésügyi miniszter ur ő Nagyméltósága a legsulyosabb időkben, akkor, midőn gondolatot és akcziót békóba szoritottak, érvényesiteni tudta azokat az érdekeket, a melyek tárczája körébe tartoznak; s hogy ezen irányban még eredményesebben fog müködhetni, reményt táplálhatunk azon nagyobbszabásu agrárpolitikai programmból, a melyet a miniszterelnök ur ő Nagyméltósága is kifejtett.

Tagadhatatlan azonban, méltóságos főrendek, hogy ő a nagy feladatokat, melyeket megvalósitani törekszik, könnyebben megoldhatja, mint elődei, mert budgetjében több áll rendelkezésére, mint amazoknak; amazokat még a régi irány tartotta lekötve s a köztudatban csak most jutott érvényre annak szükségessége, hogy hazánk földmivelő jellegét fejleszteni és élénkiteni kell.

Agrárszocziálizmus és ennek következtében szocziálpolitikai alkotások, értékesitő és egyéb szövetkezetek, gabona és másféle uzsora üldözése, munkások érdekében szükséges törvények élénkitik eddigelé egyhangu és sovány munkakörét.

A szövetkezeteknek minden téren való fejlesztése, különböző létesitményeknek szövetkezeti alapon való eszközlése mutatja, hogy a miniszter helyes érzékkel az előbbi évek mulasztásait akarja helyrepótolni. A mi pedig különösen örvendetes jelenség, az azon körülmény, hogy ő előbbeni merev álláspontjából, mely más alkalomkor mindig előtérbe lépett, az állami kezdeményezés szükségének szempontjából mindjobban enged és a magyar társadalom összetartó nagy erejére és hatalmára apellál!

Meg lehet győződve, hogy a gazdaközönség és a társadalom őt istápolni és segélyezni fogja, de elvárja tőle, hogy ott, a hol a társadalom egészséges alapon indulva kezdeményez, törekvéseit őszintén és lelkesedéssel honorálni fogja!

Áttérve a részletekre, igen fontos kérdés a mezőgazdákra nézve a biztositás ügye. Egy foglalkozás sincs ugy kitéve a különféle esélyeknek és károknak. Egy vigyázatlanul eldobott gyufa a gazda egész vagyonát elhamvaszthatja; a kis vagyonon keresztülvonuló jeges felhő egész évi termését teheti tönkre, sőt ha szőlőről van szó, a következő évekét is; betegség, vész állatjait, melyek sokszor vagyonának legjelentősebb részét képezik, elragadhatják.

A tüz- és jégbiztositáson kivül az állatok biztositása az, mely a legtöbb figyelmet érdemli és itt is a szövetkezeti ut a legjobb, mert a kis helyi társaságok fognak legjobban prosperálni. A résztvevők ismerik és ellenőrizhetik egymást, Franczia-, Német-, Olaszországban, Belgium és Svájczban mindez megvan. Ehhez azonban az állam hathatós támogatására van szükség.

Azt az akcziót, a mely a rutének érdekében megindult, ki kell terjeszteni a legjobban sujtott északkeleti megyékre is.*)

A munkás- és cselédbiztositás ügyével a kormánynak foglalkoznia kell;**) az ez irányban létesitett alkotások a jogos panaszok elnémitását fogják magok után vonni, mert ha az eddigelé legjobban elhanyagolt osztály látni fogja, hogy a bajaival komolyan foglalkoznak, nem fognak olyan könnyen különböző izgatásoknak és csábitásoknak felülni.

A borhamisitás terén meginditott erélyes akczió a legnagyobb hálára kötelezte le a reális borkereskedőket és termelőket s az ez irányban történt megtámadtatások ellen a gazdaközönség minden-

*) Ez azóta megtörtént.

**) L. 1900. évi XVI. és 1902. évi XIV. törvényczikkeket.

koron azonositani fogja magát a miniszter intenczióival és őt, ha kell, meg is fogja védeni.

A mi a különböző, részben már benyujtott, részben kilátásba helyezett törvényjavaslatokat illeti, azok azt tanusitják, hogy a miniszter kötelességtudó, munkás és jóakaró s hogy öntudatos, komoly közgazdasági egységes konczepczióju politikát akar inaugurálni.

A mi a miniszter intézkedéseit illeti, azokon a vidékeken, a melyeken a szocziálizmus felütötte a fejét, a hol tehát a munkás kérdés különös orvosságot és gondozást igényel, tökéletesen egyet értek a miniszterrel az irányban, hogy *nekünk az agitátorokkal versenyre kell kelnünk a népnek jóra való kapaczitácziójában, okosan felhasználva a nép józan gondolkozását és fogékonyságát.* De itt már a miniszter egymagában czélt nem fog elérni, itt a társadalom önzetlen és lelkes támogatására van szüksége; itt a miniszterelnökkel tartok, a ki azt mondta, hogy a nép első tanácsadóját abban a birtokosban találja, a ki közötte él, mert nem elég az, hogy a miniszter az egyes községeknek népkönyvtárakat küld, azokat a könyveket meg kell kedveltetni, kell a népet szoktatni, hogy olvasson és arra csak az birhatja, a ki vele jóban és rosszban osztozik. A könyveket gondosan ki kell választani a nép gondolatköréhez, felfogásához és értelmi fokához mérten; az értelmiség tudvalevőleg nem mindenütt egyforma, azért könyvtárakat egy sablon szerint nem lehet szétküldözgetni, mert akkor ezen könyvek rendeltetésüknek megfelelni nem fognak. A ki a népet ismeri, az tudja, hogy a nép mit szeret olvasni s csak azt kedvelik, a mi szájuk ize szerint van irva. Fas est ab hoste doceri, szabad az ellenségtől tanulni s e tekintetben is tanulhatnak a szocziálisztikus ujságoktól.

A népies irodalom fejlesztése ennek folytán egyik főfeladat, az erre való embereket külön ki kell válogatni; *a népnek jól irni, valóságos müvészet.*

A gazdasági egyleteknek szerepéről is szeretnék egyetmást a nagyméltóságu főrendek és a miniszter ur figyelmébe ajánlani. A megyei gazdasági egyesületek nagy része, sajnos, nem áll hivatásának magaslatán, midőn a gazdasági élet követelményeit, különösen a birtokos osztály különböző tagozatának és ezek közül a földmivelő népnek érdekeit nem tartja kellőleg szem előtt, pedig azok volnának első sorban hivatva, hogy a földmivelő népnek

gazdasági tanácsadói legyenek. Azután azt a szerepet kellene betölteniök, hogy a gazdáknak közvetités utján könnyen és biztosan megszerezzék azt, a mit az egyes meg nem szerezhet; a gazdasági egyleteknek a földmivelésügyi miniszter oly organumának, oly erőátviteli részének kellene lenniök, melyek által odafent mindig ébren tartatnának oly módon, hogy mi hol szükséges s hol kell segiteni.

A gazdasági egyesületek egyik eminens feladatát képezhetné a különböző szövetkezeteknek megyeszerte való terjesztése is. Szomoru, hogy ezen feladatot csak igen kevés gazdasági egyesület értette meg; ott azonban, a hol megértették, alapját vetették meg a jövő boldogulásnak. Vannak gazdasági egyletek, különösen a Dunántul, a melyek gazdasági térén nagy eredményeket érnek el; de én az olyan gazdasági egyesületeket, melyek sem gazdasági, sem társadalmi, sem szocziálpolitikai téren nem birnak eredményt felmutatni, kötelességeik és hivatásuk jobb teljesitésére hivnám fel, mert ezek csak arra alkalmasak, hogy a tekintélynek, melynek korszaka ugy is mindig jobban lejár, ugy felfelé, mint lefelé való kisebbitésére szolgálnak.

A mezőgazdasági érdekképviselet kérdése igen kényes. Ha a kereskedelmi és iparkamarák példájára szerveznénk, kétséges, vajjon czélt érünk-e, hiszen a kereskedelmi miniszter is panaszkodott, hogy a kereskedelmi és iparkamarák nem felelnek meg rendeltetésüknek.

A franczia szindikátusok példája igen vonzó.*)

Mindezekből az a következtetés vonható le, hogy az agrár kérdés most dominál, az elől kitérni nem lehet és ujra hangsulyozni kell, hogy *a mezőgazdaságot csak ugy lehet fejleszteni, ha azt az iparral és kereskedelemmel karöltve tesszük; mert minden gazdasági ág szerves kapcsolatban van az őstermeléssel* s ezt a szerves kapcsolatot az ország gazdasági tényezői között nem theoriák állitják fel, hanem az élet maga s egy államnak gazdasági függetlensége csak ugy érhető el és a gazdasági terjeszkedés az államháztartás mindig fokozódó pénzbeli szükségleteivel szemben csak ugy elégithető ki, ha ezen elvek szigoruan szem előtt tartatnak.

De ha már a kis ember, a föld népének érdekével és bajaival

*) Lásd ezt bővebben a Gazdakörökről tartott beszédemben. II. R. VI. f.

foglalkozunk, lehetetlen az igazságügyi kormányzattal is nem foglalkozni, mert annak a keretén belül is vannak orvoslási módok, melyek ha kellő időben, a kellő formában alkalmazva lesznek, az előbb vázolt sötét képet némileg enyhiteni fogják. A telekkönyvek nagyon sok kivánni valót hagynak hátra, a tulajdonjogot hiven nem tüntetik fel; ez, eltekintve attól, hogy a birtoknak szabad forgalmát akadályozza, a legprimitivebb ügyletek megkötését, mint adásvétel, csere átiratását lehetetlenné teszi, a felveendő kölcsönök realizálását megakadályozza és igy a birtokot értékében csökkenti, de legtöbbször annak teljes elkallódását eredményezi.

A telekkönyvi betétek szerkesztése különösen az oly vidékeken volna soron kivül is behozandó, hol az agrárszocziálizmus a talajt már némikép aláaknázta, mert nem szabad elfelejtenünk, hogy ez a szocziálizmus általános elégedetlenségből fakadt, melyet más okokon kivül a telekkönyvi állapotok rendezetlen volta is előidézett.

A második dolog, a mit az igazságügy terén az előbb emlitett irányban tenni lehetne és a mit szintén már röviden érintettem, a *tüzhely védelme,* mert minden eszközt meg kell ragadnunk, hogy a falusi népet a röghöz kössük, családját oda erősitsük.

De a mi minden kérdés közül a legégetőbb és annak mielőbb való teljesitése legjobban kivánkozik: az *közigazgatásunk reformálása.* Ez a kérdés éppen oly szoros összefüggésben van a többi orvoslási módok czélszerü és eredményes alkalmazásával, mint a hogy a közjólét kérdése összefügg az ország földmivelési ügyével. *A köztudatba átment szálló ige az, hogy közigazgatásunk — tisztelet a kivételnek — tarthatatlan s éppen ugy nőtte ki magát az idők folyamán mostoha gyermekké, mint az ország földmivelési ügye, csakhogy mig ez a jobb jövő reményében néma megadással türte sorsát, addig amabból vásott gyermek lett s tartok tőle, hogy megjavitásán mentől tovább késünk, annál nagyobb gondot fog okozni!*

Tudom én, hogy ez egyike a legnehezebb feladatoknak, nemcsak az azzal kapcsolatos kérdések sokasága, de a dolog természete és a vidékek különbözősége miatt és azon sulyositó körülménynél fogva, hogy mi tulajdonképpen a részletekben már államositottunk, mielőtt az egész közigazgatást, vagy a közigazgatást egészben államivá tettük volna.

De azért minél előbb hozzá kell fogni ahhoz, hogy addig is,

mig a végleges rendezés, melyet elhamarkodni nem szabad, bekövetkezik, a törvény, jog és igazság az alsóbb fokokban is és azok minden terén való biztositása érvényesüljön.

Ma ez igen sok helyen nincs biztositva. Vegyük szemügyre az egyes fokokat s térjünk be, ha ugyan a rossz közlekedési utak miatt bejuthatunk, a községbe. A mely országban a községek adminisztrácziójára a kellő gond van forditva, ott a felsőbb közigazgatást biztos alapokra lehet helyezni, melyen tovább lehet épiteni és az államszervezet gépezete nincs kitéve folytonos fennakadásnak. A község nálunk önkormányzati jogokkal felruházott és egyuttal legalsó fokon állami funkcziót végző testület. Hét miniszterium kebelében született törvények és rendeleteknek végrehajtása hatáskörébe van utalva. Mindezen feladatok teljesitése nagyfoku értelmiséget tételez fel és sajnos, hogy ez okból hazánknak különösen északkeleti s erdélyi kisközségeiben nem képesek a törvény által előirt tulzott várakozásnak megfelelni.

Hány községünk van olyan, a melyben nemhogy magasabb képzettségü egyén, lelkész, vagy tanitó laknék, hanem egy irniolvasni tudó ember sem találkozik. Egy ilyen község birájától hogyan kivánhatjuk a sok törvény, még több miniszteri rendelet, vármegyei határozat, főszolgabirói intézkedés végrehajtását? Hogyan képes az ily egyénekből alakitott képviselőtestület a költségvetést és zárszámadást tárgyalni, uti, helyi, rendészeti ügyeit intézni? Ut aliquid fecisse videatur, a nagyobb időközben megjelent körjegyző mindezeket hamarjában elintézi, természetesen a statisztikai adatokat is hasból összeállitja, azután aláiratja és mint hiteles okmányt beterjeszti, mert ezt a vármegye igy parancsolja. A kisközségek autonóm jogát tehát a körjegyző egymaga gyakorolja, nem is emlitve azt, hogy sok helyen az adószedésnél mily önkényes és szabálytalan eljárás megy végbe az adózók rovására.

A jegyző egyébként a közigazgatásnak omnibusz lova, ki ugy a községi, mint az állami közigazgatással járó rengeteg teendőket végrehajtani köteles, magától értetődik, hogy ez a két, ugyszólva, ellentétes szerep, a legtöbbször ellenkezésbe hozza a saját községével, mely őt fizeti. Különben a jegyző személyes és vagyonjogi felelősség terhe alatt közigazgatási, igazságügyi, közoktatási, közlekedési, kereskedelmi, ipari és mezőgazdasági ügyekben, továbbá adó, katonai, gyámhatósági, községi ügyekben számol be a zöld asztalnál, elméleti szempontból gyártott mindazon rendeletek gyakorlati alkalmazásának jó eredményével, melyet az alispán, főszolgabiró, pénzügyigazgató, tanfelügyelő, főszámvevő stb. együtt a miniszterig reá tolnak. A jegyzőt, a ki tulajdonképpen a népnek jogi tanácsadója és pennája, az állami adminisztráczió nem csak a megyei közigazgatástól, hanem a községektől is teljesen elvonta. A mi annál szomorubb, mert a mint később bátor leszek kifejteni, hogy a mai közigazgatás sulypontja nem a *lényegen*, hanem a *formán* nyugszik.

De a járási szolgabirói hivatal is sok kivánnivalót hagy hátra. Munkakörüknek megfelelő erőkkel nem rendelkeznek és a megélhetést biztositó fizetéssel sincsenek ellátva, ezért mindig kevesebb a jelentkező erre a különben igen szép pályára. Én, méltóságos főrendek, bámulom ezeket a hivatalnokokat, hogy a mai korban, a melyben ugyszólván senki sincs a sorsával megelégedve, azok a hivatalnokok még ugy, ahogy teljesitik a kötelességüket.

A főszolgabirónak többet kellene ambulálni és az által sok irodai munkát is lehetne megtakaritani. Ha járása lakosai között többet forogna, a községek adminisztráczióját, a pénzkezelést, a nép életét, azok jogos igényeit és panaszait jobban megfigyelné s nyomban kielégitené, illetőleg orvosolná is, tekintélye növekednék, (Helyeslés balfelől) s a nép bizalma lassankint visszatérne. Ma két év alatt sem fordulhat meg járásában, ha hivatalának irásbeli és nyilvántartási teendőit elhanyagolni nem akarja, a miért fegyelmit kapna. Miután az ambulancziát fenhatósága nem követeli, inkább hivatalában ül vagy nem ül s ha rendben vannak a nagyszámu nyilvántartások, naplók és segédnaplók, jó főszolgabirónak hirébe jut és dicséretben is részesül. Igaz, hogy ez alatt járásában szervezhetnek bármely titkos társaságot, előkészithetik a munkás sztrájkot és a kóbor czigányok kirabolhatják a községeket.

Az alispán, ha a törvény által reá bizott teendők irodai intézését a főjegyzővel megosztja, elegendő idővel rendelkeznék a szolgabirói és községi alkalmazottak ellenőrzésére; én tudok alispánokat, kik azt nem teszik.

A mi a közigazgatási bizottság müködését illeti, 16 éves tapasztalatom nem a legjobb világitásba helyezi ezen különben ügyesen kigondolt intézményt. Egy pár száz ügydarabot intéz el ezen igen széles hatáskörrel felruházott testület, egy pár óra alatt és egyes esetek kivételével azon szakreferens véleménye dönt, kinek intéz-

kedése ellen valamely fél talán éppen jogorvoslattal élt. A közigazgatási bizottságnak csak közérdekü dolgokkal kellene foglalkozni, a magán ügyeket kisebb szakbizottságokban kellene tárgyalni, a mint ez pl. a fegyelmi, az erdészeti felebbviteli és az árvaszékről felebbezett ügyeknél történik.

Szólanom kell még a közigazgatás tulajdonképeni fő bajáról, a mely ha nem lesz még a reform behozatala előtt orvosolva, elsülyedhetünk a bürokratizmus dágványában. Vidéki közigazgatásunknak legnagyobb baja a halomszámra kiadott miniszteri rendelet és mi idézi ezt elő? A törvények nem következetes és a mi viszonyainknak meg nem felelő intézkedései. Mert hogyan készülnek nálunk a törvények?

Egy tisztviselő, a kiben az alkotás tehetségét a felebbvalók feltalálni vélik, meg lesz bizva a javaslat elkészitésével. Az illető, ha már hasonló törvényünk volt, azt elővezi, hozzá olvassa a külföldi törvényeket és azok forrásmunkáit, a magyarázó rendeleteket és saját boldogitó eszméit hozzátéve, megszövegezi a javaslatot, ez azután a retortákon, az u. n. simitásokon áthaladva kerül a képviselők elé, ott meg lesz vitatva, szakértők nagy beszédeket tartanak — többnyire politikai szempontból — de azt senki meg nem kérdezi, meghallgattátok-e azok véleményét, a kik hivatva lesznek azt végrehajtani?

Alig tudok esetet, hogy valamely a közigazgatás hatáskörébe utalt törvény szerkesztése alkalmából az esetleg összehivott enquetre egy alispán, főszolgabiró, vagy községi jegyző meghiva volt volna.*) Ennek azután az a következménye, hogy a törvény végrehajtása nagy nehézségekbe ütközik, mert vannak igen jó törvényeink, de nincs, a ki azokat végrehajtsa, ha pedig mégis végrehajtják, nincs a ki ellenőrizze, vagy pedig czélt téveszt és akkor rendeletekkel kell azt pótolni!

Ezeknek szerkesztésénél sem azt a helyes rendszert követik, hogy ha már egy tárgyban kiadatott egy rendelet, a következő által az teljesen hatályon kivül helyeztetnék s az uj rendeletbe a másikból meghagyott rész is felvétetnék, hanem azt követik, hogy részben hatályon kivül helyezik, részben helyben hagyják s az uj rendeletben csak hivatkozás történik az intézvény számára. Igy gyakran megtörténik, hogy egy kérdésben vissza kell menni

*) A belügyminiszter a közigazgatás egyszerüsitéséről szóló javaslatnál a gyakorlati férfiak véleményét kikérte.

évekre, ha az illető tisztviselő helyesen akar intézkedni. De ahhoz sok idő, sok tudás és nagy lelkiismeretesség kell. Ezt egy oly rosszul dotált tisztviselőtől nem lehet követelni.

Maholnap közigazgatási tisztviselő is alig fog akadni, ki a rendeletek halmazának utvesztőjéből okosan ki tudjon eviczkélni és egy, következményeiben kiszámithatlan állapot, a jogbizonytalanság fog a közigazgatásban beállani. Ez a következménye annak, ha olyanok gyártják a törvényeket és rendeleteket, a kik falusi birót vagy képviselőtestületet életükben nem láttak, a népet nem ismerik és ugyanazon mértéket alkalmazzák egy felső-zempléni u. n. krajnyai községre, pl. Priszlopra, mint Makóra vagy egy czivilizált vasmegyei községre.

És ha már részletesen szóltam a község, járás és a központ tisztviselőiről, nem hagyhatom emlités nélkül a főispánt sem. A főispán régibb időben a vármegyéknek oly dignitáriusa volt, ki azoknak diszt és tekintélyt kölcsönzött, ma azonban magasabb rangu kormányhivatalnok s az elmult korszaknak oly eszköze, mely a közéletben s a köztudatban legtöbb helyen csak kellemetlen emléket hagyott hátra. *A főispáni befolyás mindenüvé elért, nála csak a pártszempont volt a döntő, ugy hogy a megyei élet nem volt többé a független elemek gyülhelye, hanem a berendelt és függő elemek csoportosulása, pedig nem szabad elfelejtenünk, hogy a régi időben alkotmányos életünk gyönge volt a megye*, az tartotta fel hazánkat évszázadok és évtizedek közepette az önálló nemzetek sorában, mert az ekkép elszigetelt állami élet gyökeréhez önkény éppen oly kevéssé férhetett, mint hóditási szándék. S ha vannak is egyes megyék, én is ismerek olyanokat, hol ezen becsületben megőszült rendszer mai napig sem járt kárral, sőt az adminisztráczió jó s azzal kapcsolatban a fentebb vázolt viszonyok nem kaptak lábra, az csak azt bizonyitja, hogy *nincs az a rossz rendszer, melyet lelkiismeretes és jó kezek türhetővé nem képesek tenni s viszont nincs az a jó rendszer, melyet rossz kezelés ne tudjon lejáratni!*

S talán emlitenem sem szükséges, hogy az adminisztráczió tarthatatlanságához jelentékenyen hozzájárul azon körülmény, hogy mig más kormányzati kiadások a fokozatosan jelentkező kivánalmakhoz képest évről-évre szaporittatnak, addig a belügyi kormányzat javitására anyagi áldozatot alig hoztunk.

A jelszó mindig az volt, hisz ugyis nemsokára jön az államo-

sitás. Az elv, ugy tudom, el van fogadva, csak a módozatokra nézve nem vagyunk még tisztában. A belügyminiszteriumban három javaslat fekszik, mindegyike az illető miniszter egyéniségének bélyegét viseli magán; itt is azonban leghelyesebb lesz a miniszterelnök ur által kifejtett álláspontra helyezkedni, hogy t. i. az adminisztráczió kérdéseit az államositás elvére épitve ugy kell megoldani, hogy az önkormányzatot a maga valódiságában, a maga egységes életlüktetésében ne sebezzük meg.

Ezen idő azonban, félek, még nagyon távol van s én nem hiszem, hogy addig is ne álljon elő a szüksége annak: rendkivüli intézkedésekkel javitani és orvosolni ott, a hol proklamált jog, törvény és igazság a végrehajtásban minden fokon nincs biztositva!

Végül engedjék meg nekem a magas főrendek, mivel hogy hazánk felett most ismét határozottan Deák Ferencz szelleme lebeg, a haza bölcsének egy igen szép mondatát a nagyméltóságu Ház emlékébe visszaidézzem.

„A bizalom az emberi kebelnek legszebb és leggyengédebb virága, igazság és nyilt szivüség hozzák azt létre, szeretet és türelem táplálják, de csak az idő fejtheti ki fakadó bimbóját; s a ki annak kifejlődését hatalmas kézzel erőltetni akarja, feldulja a fakadó virágot, a gyönge palánta kemény illetést nem türhet és hervadni fog, pedig ha egyszer elhervadt, nincs emberi hatalom, mely ismét föléleszsze.“

A költségvetést elfogadom és a miniszterelnöknek és társainak bizalmat szavazok. (Éljenzés.)

VI. FEJEZET.

A gazdakörök és azok szocziális feladatai.*)

Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület nagyérdemü elnöke: gróf *Dessewffy* Aurél a tegnapi közgyülési megnyitójában utalt azon sajnálatos jelenségre, hogy nekünk tulajdonképpen nincsen gazdasági érdekképviseletünk. Ő ezen érdekképviseletet az O. M. G. E., a vidéki gazddasági egyesületek és az alakitandó gazdakörök szerves kapcsolata utján vélné legczélszerübben elérhetőnek. Legyen szabad nekem ezen kérdéshez egy pár megjegyzést füznöm.

A gazdaérdekek *képviseletét* és különösen *a kisgazdák jólétének előmozditását* senki sem közvetithetné jobban, mint a vidéki gazdasági egyletek, mert ezek a tagokkal való közvetlen érintkezés folytán, azoknak apró ügyes bajairól közvetlen tudomást szerezhetnek, ha ezt komolyan akarják. De megvallom őszintén, ez az érintkezés a gazdasági egyleteknek — sajnos — inkább merev bürokratikus összeállitása és állapota miatt, eddig nem nagy eredményre vezetett. A gazdasági egyletek müködése inkább akadémikus jellegü lévén, a tagok *gazdasági*, tehát *anyagi* érdekeit nem istápolják kellőképpen, bajaikat nem ismerik s igy segitséget nem is tudnak adni, az ethikai, a morális szempontot pedig — sajnos — egész figyelmen kivül hagyják legtöbben.

A tapasztalat azt mutatja, hogy az *érdekképviselet* csak akkor *hathatós*, ha egy oly központja van, a honnan az erősebb sugarak a vidéki góczpontokba hatolhatnak, ezek ismét sugarakat bocsátanak, ugy hogy mintegy erős pókháló szövi össze az egészet és járja át az egyes tagokat felülről lefelé. Ezt az érdekképviseletet könnyen lehetne létesiteni, mert a megfelelő központ az O. M. G. E. s a vidéki felhasználható góczpontok: a megyei gazdasági egyesü-

*) Elmondottam a Gazdasági Egyesületek Országos Szövetségének 1901 évi deczember 16-án tartott ülésén. Megjelent a „Hazánk“ 1901. évi deczember 17-diki számában.

letek szintén léteznek, itten csak kapcsolatról kellene gondoskodni az O. M. G. E. és az illető megyei gazdasági egyletek és az egyes *községek* között, a kiknek tagjai érdekében volna az egész létesitendő, mert hisz az összeköttetéssel biró hatalmasabb ugy is segithet magán, s itt a védtelenül álló *apró* birtokosokról kell gondoskodnunk.

Ezen összeköttetést a *gazdakörök* utján lehetne létesiteni; mert a gazdakörökben, ha azok jól irányittatnak, előbb-utóbb oly szellemi, erkölcsi és anyagi hálózat létesülhetne, melynek szivkamrája volna az O. M. G. E. és annak minden lüktetését a gazdasági egyletek közvetitésével a községekben is megéreznék. Ha ez létesülne és a kellő módon vagyis lassan, de fokozatosan terjedne, akkor a falusi jólét előmozditását kellő szellemi irányitás mellett, ott hathatósan fejleszteni képesek volnánk; mert valljuk meg az igazat, a tapasztalat is bizonyitja, hogy igenis *lehet* egyes helyeken a falusi jólétet emelni, a hol a filantropikus müködés az illető résztvevőknek anyagi és erkölcsi érdekeit is figyelembe veszi, hitel és fogyasztási szövetkezetek által; az egyik a másikat kiegésziteni van hivatva.

De a tapasztalat azt is bizonyitja, hogy ez csak is a *legnagyobb erőmegfeszitéssel*, a legnagyobb *önmegtagadással*, a legnagyobb *türelemmel* és csak *anyagi áldozattal* lehetséges, mert helyesen mondja Ohnet*) egyik regényében: „Ismerem az emberiséget és nem számitok bölcsességére. Azt hiszem, hogy ahhoz, miszerint szokott kerékvágásából kizökkentsük, évszázadokra lesz szükség, és hogy mind az *a jó*, a mit vele tenni fognak, akarata *ellenére* fog történni és hogy halálosan fogja azokat gyülölni, a kik ezt vele megcselekszik. De ez nem ok arra, hogy azt meg ne próbáljuk."

Az ilyen törekvések, ha elszigetelten állanak, sohasem oly hathatósak, mert nem általánosithatók és mert az elszigetelt törekvés az irigységet, legtöbbször pedig csak a gyülöletet fokozza azok iránt, a kik az emberiség igazáért küzdenek. Hogy ilyen mozgalom általános, nagyobb erőt fejthessen itt ki, hogy ez által *erős gazdavélemény* kifejlődhessék, a mely folyton erősödve idővel a törvényhozás, de a társadalom hozzájárulását és közremüködését is képes lesz kieszközölni, ez csak akkor lehetséges, ha szervezkedünk.

*) *Ohnet G.* „Brasseur d'affaires".

Nem szükséges messze mennünk, ha körülnézünk, ennek valóságát bebizonyitva látjuk példával. Éppen 10 évvel ezelőtt, midőn a kereszténység a Karácsonyt ünnepelni készült, akkor jelent meg Németországban egy nem nagyon ismert gazdasági szaklapban eddig nem ismert bérlőnek: *Rupprechtnek* egy felhivása, melyben gazdatársait állhatos, szilárd és erős szervezkedésre hivta fel. A szózatot Németországban megértették; mert a társadalmi öntudat ott mindig nagy volt és mert ha valamely érdek veszélyeztetve látszott, a németek mindig összetartottak és nem huztak ugy széjjel, mint mi, kik *különösen gazdasági kérdésekben* nem tudunk attól az átkunktól megszabadulni, mely előbb-utóbb gazdasági bukásunkat fogja előidézni, hogy széjjel huzunk.

Azt tagadni nem lehet, hogy az, a mi ezen felhivás kapcsán ma már Németországban tényleg létesült, a csodával határos. Azóta nemcsak a gazdasági szervezkedés történt meg, de ma a német ugynevezett agráriusok mind Németországban, mind pedig az egész kontinensen a gazdasági ügyeknek nemcsak uj lökést adtak és *ha nem is találták el mindig a helyeset*, tagadhatatlan, hogy a nemzeti gazdaságtan és a közgazdaság irányát megváltoztatni fogják, ha nem is mindenben a *mi* előnyünkre. De ez a politikai szövetség és politikai szervezkedés, a gazdasági érdekeknek szerves, egyöntetü felkarolásával gazdasági és filantropikus s igy egyuttal mint társadalmi és szocziális összekapcsolás is létesülhet merev politikai vonatkozások nélkül.

A franczia szindikátusokban megtaláljuk ezt, a mely typus különösen azért fontos, mert tényleg a falusi jólétet emeli és egy hatalmas ellensulyozóját képezi azon mindig növekedő propagandának, melylyel a szocziáldemokraták a saját czéljaikra a parasztságot megnyerni igyekeznek. Ezen szindikátusokban találjuk meg a helyes és követendő példát, mert azzal ma már számolnunk kell, hogy a szocziáldemokraták hálójukat mindig jobban kivetik a parasztságra. Ezt mutatják a szocziálistáknak Németországban, Ausztriában, Belgiumban és Francziaországban tartott kongreszszusai, ahol külön *agrár-programmot* állitottak fel és az a körülmény, hogy az agrárkérdés különösen a német szocziáldemokráczia képviselői által tudományos alapon vitatkozás tárgyáva van téve, már évek óta figyelemreméltó és fontos jelenség. Ha tehát a franczia szindikátus példája után akarnánk indulni, ha nem is egészen a lényegben, de a formában mindenesetre egy szindikátusi szerve-

zetre kellene törekednünk és esetleg azt törvényhozási uton is igyekeznünk megvalósitani.

Ha ez meglenne, akkor egyrészt megvolna a gazdasági érdekképviselet, ha nem is teljesen megoldva, de a megoldáshoz közelebb hozva, másrészt pedig az összekötő kapocs az O. M. G. E. s a vidéki egyletek és a gazdakörök közt keresztülvive. Ezen szervezettel elérnők azt, hogy mindazon, a falusi jólét emelésére irányuló törekvéseinket, melyeket a társadalmunkban rejlő nagy *közöny* és ennélfogva nagy *gyengeség* miatt eddig nem tudtuk létrehozni, hathatósabban kiterjeszthetnők; még pedig szövetkezetek, és erre sulyt fektetek, *egészséges alapon* álló szövetkezetek megteremtésével, mert nem szabad szem elől téveszteni, hogy Magyarországon a szövetkezetek azért nem terjednek, és ha terjednek is, azért nem olyan jók mindenütt — tisztelet a kivételnek — mint másutt, mert nincs meg a szövetkezetek közt a kellő kapocs, a szolidaritás, a szellemi erő, az egyetértés, a lelkesedés, mely egyedül képes egy eszmét áldásthozóvá és termékenynyé tenni.

A szövetkezeti szellem nem terjedhet, ha a szövetkezeti ügynek nem neveljük az embereket. Ha nincs összeköttetés, ha nincs egy közös kötelék, egy erős öntudat, egy közös czél, a mely a szövetkezeti embereket összefüzi, ha nincs hely és alkalom adva, hogy a szövetkezeti emberek egymás tapasztalatain okulva az intézményt fejleszthetnék, javithatnák, tökéletesebbé tehetnék, és vele az eszmét szélesebb köröknek közkincsévé tehetnék: akkor a szövetkezeti szellem nem terjedhet, vagyis a szövetkezetek mi nálunk Magyarországon csak egyes kisebb vagy nagyobb foltokban, ugyszólván szigetekbe izolálva élnek. Hozzá járul az, hogy a különböző tipusok szövetkezeteink gyér száma mellett oly konkurrencziát létesitenek, melyek az *ellentéteket* a gazdák között csak *nevelni*, nem pedig azokat *enyhiteni* hivatvák. Meg kell jegyeznem, hogy ezen tipusok más országokban is megvannak, de ez nem ok, hogy mi az egységre ne törekedjünk; mert Magyarországon a szeparatisztikus tendencziák mindig a széthuzást eredményezték, soha az egyesülést és a szövetkezeti eszmék előbb-utóbb a sok ellenséges áramlattal szemben csak gyengülni fognak.

A szövetkezetnek fő erősségét kell, hogy képezze az *egyöntetü gondolkozás*; minél egyöntetübb valamely intézmény, annál harmonikusabb, annál erősebb. Concordia res parvae crescunt, discordia maximae dilabuntur. A szövetkezetnek fő ereje abban

legyen, hogy *különbségeket* tagok közt ne ismerjen és ezzel is dokumentálja, hogy a szövetkezeti eszmének eminenter szocziális és igy következésképpen morális oldala is van. Más alkalommal már mondtam, hogy a szövetkezet hivatása *tanitani és nevelni.* Ezt a czélt hathatósabban lehetne elérni, ha a gazdakörök létesitése által az O. M. G. E.-nek, mint egy kész gazdasági czentrumnak meg volna adva az összekötő kapocs a gazdasági egyesületek utján. Ezzel önálló sulylyal biró gazdavéleményt lehetne alkotni, mely lemenne a legalsóbb fokig, mely annak idején gazdasági ügyek irányitását is maga után vonná.

Én ennek a szervezetnek, ennek az intézménynek szellemi oldalát ugy szeretném organizálva látni, mint a franczia szindikátusi tervezet, mely politikával nem foglalkoznék, mert csak igy gondolnám, hogy *áldásosan* müködhetne. Igy a pártszenvedélyek veszedelmeitől megmenthetnők és a *reális* élet *helyes*, morális felfogására szoktathatnók a gazdákat, a mi mindenesetre hasznosabb, egészségesebb és eredményesebb foglalkozás volna, már a közvagyonosodás tekintetéből is, mint az áldatlan politizálás, mely egyéb hatalmunkon kivül álló körülmények szerencsétlen összejátszásával, a mi gazdasági dekadencziánkat és nyomorunkat, melyet ma már eltagadni nem lehet, idézte elő.

Első sorban arra kellene tehát a gazdakörök segitségével a mi népünket tanitani, hogy jobban gazdálkodjanak, hogy jobban müveljék meg a földjüket, hogy jobban takarékoskodjanak, hogy a mindig növekvő luxussal felhagyjanak és ezen jó tanácsokat, melyeket mi a népnek fogunk adni, megszivlelhetné a középosztály is, de megszivlelhetnénk mi is, kik a felsőbb osztályhoz tartozunk, mert mi sokkal nagyobb luxussal élünk Magyarországon, kezdve a felsőbb osztályoktól le az utolsó parasztig, mint azt Magyarország jelenlegi közgazdasági, vagyonossági általános állapota és helyzete megengedné!

Megtanithatnók a gazdakörök által a népet, hogy a könnyelmü *adósságcsinálás* ölt meg bennünket, alulról kezdve fölfelé. Tessék a birtok csere statisztikáját és a jelzáloggal megterhelt birtokstatisztikát tanulmányozni és igazat fognak nekem adni. Mert ha áll is az, hogy a jelzálogteher a vagyoni emelkedés és a jólétnek némi előjelét képezi, ha tulságokba megy, az mindig csak az anyagi hanyatlást, a könnyelmüséget és a pusztulást jelenti.

A hitelszövetkezeteknek az a czéljuk, hogy olcsóbb hitelt

nyujtsanak tagjaiknak, de hogy egyuttal az embereket a könnyelmü adósságcsinálástól is megmentsék. Ez volna a fogyasztási szövetkezeteknek is a céljuk, melyek éppen azt akarják kikerülni, a mivel a legtöbb paraszternber tönkrement mi nálunk, mert mindent hitelbe vásárolt. Azért csak az a fogyasztási szövetkezet felel meg rendeltetésének, mely a hitelezést kizárja és a *készpénzzel való fizetést* a kegyetlenségig való *következetességgel keresztülviszi.*

Ha már a fogyasztási szövetkezeteknél vagyunk, helyén valónak tartom az iránt is nyilatkozni, a mi a választások idején egyes zemplénmegyei lapokat foglalkoztatta. Az a hir járt szerte, hogy a választás alkalmából én a fogyasztási szövetkezetekre vonatkozólag azt az igéretet tettem volna, hogy én a fogyasztási szövetkezetekkel felhagyok és teljesen leszerelek. Ezen vidéki hirek átszivárogtak a Budapesten megjelenő *Kereskedők Lapjába,* mely annak idején nekem is egy ily példánynyal, melyben ez a hir foglaltatik, kedveskedett. Tudván azt, hogy választások idejében a legképtelenebb hirek terjesztése képezi a fő czélt és mert egyes helyi lapok a személyemet és önzetlen közgazdasági tevékenységemet folytonosan kritika tárgyává teszik és mert igazat adok Ruszkinnak*) és Ohnetnak, ezekkel a dolgokkal és hiresztelésekkel nem törődtem, de időm sem volt rá, különben is megtiszteltetésnek veszem, ha hirlapilag támadnak, mert tiszta lelkiismeretem és embertársaim iránt teljesitett kötelességtudatom ezt a luxust nekem megengedi!

Ezt az ügyet tehát nem is hoztam volna fel és hagytam volna a közvéleményt e felett napirendre térni, ha jó embereimnek és azoknak, kik törekvéseimet nyiltan vagy titokban méltányolják, nem tartoztam volna azzal, hogy őket e kérdésről felvilágositsam. Én ezt a nyilatkozatot nem tettem, nem tehettem, erre nem is voltam felkérve, mert ez ellenkeznék egész tevékenységemmel és gondolkozásommal. Csak arra tettem nyilatkozatot, hogy mi a czélom a fogyasztási szövetkezetekkel: meg akartam az utat mutatni, milyen módon lehet az összetartás által, a mások jogainak csorbitása nélkül, saját jobb boldogulásunkat elérni.

A szabad társulás éppen ugy, mint a szabad kereskedelem liberális intézmény és igy a tiszta szabadelvüséggel nem ellen-

*) „Sohasem foglalkoztak — mondja ez az iró — a felső osztályok annyit a nép érdekével, mint napjainkban és mégis sohasem voltak ők annyira gyülölve az alsóbb rétegek által, mint most."

kezik. Ha tehát én valahol szövetkezetet állitok, a hol annak szüksége fenforog és a hol azt kivánja a lakosok nagy zöme, egy közóhajt teljesitek; viszont ha én ott, a hol a közszükség ezt nem teszi indokolttá, a fogyasztási szövetkezetet beszüntetem: *csak következetes maradok azon elvemhez, melyet mindenkor hangoztattam, hogy nekem nem a sok, de a jó szövetkezet a fő dolog.* Mert szövetkezeteket gyártani, különösen kényszer vagy rábeszélés utján, nem felel meg a szövetkezeti eszmének és ellenkezik a szövetkezeti gondolattal, mely a szabad társulás, az önrendelkezés alapján, mint egy erős oszlopon nyugszik. Én tehát, ha szövetkezeteket esetleg beszüntetek, az csak annak a jele, hogy ott a szövetkezet nem felelt meg rendeltetésének és mi csak a szövetkezeti eszmét komprommittáljuk, ha meg nem felelő vagy rossz szövetkezeteket hiuságból vagy csökönyösségből fentartunk.

Két ilyen szövetkezetet beszüntettem, de ez már a választás előtt volt elhatározva; az egyiket azért, mert ott a szövetkezetnek két lelkes bajnokát a halál kiragadta körünkből. Ez *Bodrogszerdahely,* a hol báró *Vécsey* Sándor és *Szervitzky* Ödön elhaltak, a hol tehát már nem volt, ki a szövetkezetet szellemileg és anyagilag támogassa. A másik egy kis szövetkezet *Szinyéren,* a hol a forgalom csekély volt, a hol szintén nem felelt már meg rendeltetésének. A fogyasztási szövetkezetre vonatkozó elveimet tavaly a *Hangya* kongreszusán előadtam.**) Ott azt mondtam, hogy csak ott állitsunk fogyasztási szövetkezetet, a hol legalább *egy lelkes ember* található; a ki a szövetkezetet áldásossá képes tenni és a hol azt a lakosok lehető egytértelmüséggel kivánják; mert a szövetkezeti eszmével ellenkezik a kényszer, éppen ugy, mint másnak a megrontásán dolgozni. A szövetkezet a szabad konkurrencziát létesiti és esetleg azokat, a kik hasonló irányban kereskedést üznek, szolidabb üzemre, emberségesebb eljárásra már a konkurrencziánál fogva kényszeriti s igy van ez, hogy sehol, a hol egy jó szövetkezet müködik, azok a szatócsok, kik olcsó és jó portékát árulnak, nem mennek tönkre.

Megnyugtathatom tehát barátaimat, hogy én a fogyasztási szövetkezetekkel nem fogok felhagyni, azokat kitartással és buzgósággal fogom ott, a hol a közérdek és a közóhaj kivánja, fejleszteni, s ott, a hol annak szükségét látom és minden előnyét, azon

**) L. a fogyasztási szövetkezetek föltételeiről mondott beszédemet II. R. IV. f.

leszek, hogy a rosszul indult vagy a rendeltetésének meg nem felelő szövetkezet minél elöbb megszünjön, de olyan helyen ne is létesüljön, hogy azzal a jobb szövetkezeteknek és azok hirnevének ne ártsanak.

A tapasztalat lévén a legjobb mester, ezen tapasztalatomat, melyet ez ideig is szereztem, a jó ügy érdekében és a hasongondolkozásuak előnyére értékesiteni fogom, tapasztalataimat tehát ezentul is rendelkezésükre bocsájtom.

Egy kezdő intézmény mindig nehézségekkel küzd, idő kell hozzá, hogy az fejlődjék és tőkéletesedjék. Ha az eszme jó és életképes, azt ugy sem lehet megakadályozni, mert az utat tör magának és akadályokat nem ismer. Minél jobb, egészségesebb szövetkezetekre fogunk törekedni, annál jobb szolgálatot fogunk tenni az ügynek és annál több hivet fogunk az eszmének toborzani.

Háboruban a győzelmi esélyeket mindig a vezetők kitartása és bizalma szokta befolyásolni. Annak vesztett ügye van, a ki önbizalmát elvesztette és én is elmondhatom, hogy ezen hadjáratból, melyet ellenem részint a körülmények, részint az emberek inditottak, hogy a költő szavát idézzem, elmondhatom: Megfogyva bár, de törve nem, élnek és élni fognak a bodrogközi szövetkezetek.

Bocsánatot kérek, hogy egy kissé eltértem a tárgyamtól, de tartozom magamnak, az ügynek és barátaimnak ezen nyilatkozatommal.

Visszatérve a gazdakörök kérdésére, csak egy eszmét akartam felvetni és ezen szervezet létesitésének ötletével nem akartam a már létező szervezeteknek müködését akár kritika tárgyává tenni, akár azokat megbénitani, mert azt szeretném, ha mindazokat az intézményeket, melyek egy czélt vannak hivatva szolgálni, az együttmüködésre, a közös munkára egyesiteni tudnám. Ha az O. M. G. E., A Magyar Mezőgazdák Szövetkezete, a Gazdaszövetség, a Hangya, a gazdasági egyletek és a majdan létesitendő és szaporitandó gazdakörök együttesen fognak munkálkodni, ha ezen törekvéseinkhez meg tudjuk nyerni az Országos Központi Hitelszövetkezetet és mindazon egyleteket, a melyek a szövetkezeti eszme szolgálatba állanak, akkor el fogjuk érni azt, hogy egy erős gazdasági szervezetünk lesz, mely egy gazda-közvéleményt fog képviselni, melynek sulya lesz a parlamentben, de a mire még inkább

szükség volna, akkor nagyobb társadalmi munkát is fejthetnénk ki népünk és a középosztály érdekében.

De ahhoz szükséges, a mit mindig hangoztattam, hogy azoknak kötelességük első sorban ezen kérdésekkel foglalkozni, a kik vagyonuknál, müveltségüknél, összeköttetéseiknél fogva hivatva vannak arra, hogy társadalmi uton az ellentéteket, melyeket az élet teremt, eloszlassák.

Értem az erre hivatott faktorok között a nagy- és középbirtokosokat és azok alkalmazottjait, kikre „Apparent rari nantes in gurgite vasto" is számitok, de mint eddig is, főkép számitok azokra, kik hivatva vannak arra, hogy a népnek első tanácsadói legyenek, értem a papokat és tanitókat, kik a szövetkezeti eszmének megtestesitői.

Ha mindenki csak egy kis részét teljesiti ebbeli kötelességének, akkor meg vagyok győződve, hogy oly áldásos munkát fogunk végezni, mely Magyarországot gazdaggá, nagygyá és boldoggá fogja tenni és akkor a szövetkezeti eszme ellenségeinek méltánylásával is fogunk találkozni.

VII. FEJEZET.

Kivándorlás és telepités.*)

Engedjék meg, méltóságos főrendek! hogy a költségvetés tárgyalása alkalmából egy fontos kérdésre kiterjeszkedjem s a méltóságos főrendek türelmét rövid ideig igénybe vegyem.

Az általam felvetendő kérdés aktuális nemcsak azért, mert a képviselőház tanácskozásai során felhozatott, de mert beilleszkedik azon egyöntetü, czéltudatos és következetes szocziális politikai programmba, melyet a földmivelési miniszter maga elé tüzött és a mely a legutóbb tartott *telepitési* szaktanácskozmányból kifolyólag is oly eszméket vetett felszinre, mely eszmékkel foglalkozni nemcsak érdemes, de kötelesség még azon házban is, a melynek hivatását és életrevalóságát az ily kérdések megvitatására, sajnos, a legutóbbi időkben sokan kétségbe vonni szeretnék.

Ezen kérdések közül, nézetem szerint, legfontosabb azon társadalmi jelenség, mely kisebb-nagyobb mértékben az egész országban, de különösen egyes vidékeken oly arányokat kezd ölteni, hogy az ebből már idáig keletkezett s a jövőben még keletkezhető bajok orvoslása, szerény véleményem szerint, a legsürgősebb állami feladatok közé tartozik. Ezen jelenség, méltóságos főrendek! *a kivándorlás,***) melynek következményei itt-ott már nagyon sulyosan nehezednek nemcsak a társadalomra átalános erkölcsi és gazdasági tekintetben, de az államra is, mint egészre ugy a honvédelem, mint egyéb állami érdekek szempontjából. Az ez idei sorozás ezt sajnosan igazolta.

A kivándorlás kérdésében, méltóságos főrendek! a legujabb időkig, ha nem is uralkodott teljes sötétség, de leplezetlenül el

*) Főrendiházi beszéd, melyet 1900. évi április 23-án tartottam az 1900. évi költségvetés tárgyalása alkalmából.

**) Azóta benyujtotta a kormány a kivándorlás- és bevándorlásról szóló javaslatokat.

lehet mondani, hogy nem foglalkoztunk azzal oly behatóan, mint azt ezen jelenség megérdemelte volna. Bizonytalan, sőt hamis statisztikai adatok félrevezették az intéző köröket, azokat tájékozatlanságban hagyták és tétlenségre kárhoztatták, vagy pedig magát a kérdést oly jelentéktelenné tették, hogy nem látszott érdemesnek azzal közelebbről s nem különösen az állam szempontjából törődni. És ez leginkább onnan magyarázható, mert az volt az uralkodó nézet — a mi közéletünkben egy-egy jelszót felkapnak és az tartja magát sokáig, azzal nyugtatjuk meg keleti lelkiismeretünket — az volt a kiadott jelszó, hogy az amerikai kivándorlásnak megvan a maga anyagi haszna, a mennyiben sok pénz jön onnan be s ennek folytán főleg a Felvidéken a nép adósságait törleszti, elvesztett telkét visszavásárolja, sőt uj földvásárlásokat is eszközöl.

Ebben sok igaz van, de minden kérdést, méltóságos főrendek, a maga összeségében kell bonczkés alá venni, minden jelenségnek jó és rossz oldalait egyszerre kell mérlegelni s csak a kettőnek egymással való szembeállításánál lehet a helyes és valódi következtetésre jutni, tudniillik, hogy egy ily jelenségnél állami és társadalmi szempontból a haszon vagy a kár nagyobb-e?

Voltak is, kik az amerikai kivándorlással nálunk tudományosan foglalkoztak, mint Thirring, Milhofer és Kőrösi. Igen nagy elismerés illeti meg Hegedüs Loránt országgyülési képviselő urat, ki a kivándorlás kérdésével a fenti hazai kutfők, de különösen saját közvetlen tapasztalatai alapján, melyeket részint Amerikában, részint itthon szerzett, oly tudományosan s oly szeretettel foglalkozik, hogy az általa taposott ösvényen egész bátorsággal lehet és kell is tovább haladni. A „Budapesti Szemle" mult évi számaiban megjelent közleményeit mindenkinek melegen ajánlom figyelmébe, a ki e kérdés iránt érdeklődik.

Én első sorban a magam megyéjének, de különösen járásomnak viszonyait veszem tekintetbe és mint minden ügy, mely azon községeket érdekli, a hol lakom, figyelmem tárgyát képezi, igy természetesen az amerikai kivándorlással, annak okaival, következményeivel s orvoslási módjaival már régebben foglalkozom s éppen ezért volt rám nézve Hegedüs Loránt ur tanulmánya oly nagy fontossággal, mert abból sokban megtaláltam a magyarázatot, melynek megfejtéséhez a kulcs hiányzott, sokban saját felfogásom helyességét s az egész kérdésről táplált nézeteim megerősitését.

Mindenben azonban nem osztozom Hegedüs Loránt ur nézetében, mert minden ilyen jelenségnek okai a helyi viszonyok szerint különbözők s igy a következtetés is más. Tökéletesen egyetértek vele abban — és itt van a kérdésnek a sulypontja — hogy az a pénz, a mit az Amerikába vándoroltak az országba küldenek, csekély azzal a munkaerő veszteséggel szemben, a melyet az által szenvedünk, hogy a java munkaerő kimegy.

Mi nálunk Zemplénben, de különösen ujabb idő óta a Bodrogközön a férfiak közül a java munkásnép, a kaszás s az, a ki aratni szokott, megy ki, ugy hogy maholnap nagy munkáshiány lesz; de kimegy azon kivül minden koru és nemü egyén már s oly mértékben, a mi nemsokára egy depopulaczióval fog felérni. Az, a ki visszajön, vagy már munkaképtelen vagy elzüllött, vagy pedig oly eszmékkel van telitve, melyek nem igen üdvösek, tehát mi semmiféle rekompenzácziót nem kapunk.

Éles megfigyelésre vall és a tényeknek megfelel Hegedüs Loránt azon következtetése, hogy Magyarországon a kivándorlók számának emelkedése vagy csökkenése leginkább attól függ, hogy Amerikában milyen állapotok vannak, vagyis Magyarország egészen ártatlan a kivándorlással szemben, az itteni viszonyok nagyon csekély befolyással vannak a hullámzásra. Ezt nálunk Zemplénben is szomoruan tapasztaljuk, mert mig például az amerikai-spanyol háboru idejében a kivándorlás igen csekély volt, a háboru elmultával, midőn az üzleti élet tul a tengeren ismét virágzott, már erősebben indult meg, a legutóbbi elnökválasztás idejében igen erős volt, éppen ugy, mint most, a midőn, ugy látszik, Amerikában igen sok emberre van szükség, mert valóságos láz fogta el népünket s napról-napra tizével-huszával mennek az egyes községekből s nem a szegény, de a vagyonosabb s nem az amphibialis egyének is, mint Széchényi Imre gróf mondta.

S itt akarok tulajdonképpen arra rátérni, hogy Hegedüsnek azon állitása, melyet ő thesisül állitott fel, tudniillik, hogy a kivándorlás ott a legnagyobb, a hol sok a kötött birtok, mint tétel nem applikálható a Bodrogközön, mert mi nálunk például nem a munkahiány vagy a föld hiánya miatt mennek ki, hanem mert formális láz, a gyorsan gazdagodni akarás fogta el őket, a mit elősegitenek az ügynökök, kik az egész országot behálózták már. De nagy mértékben az is elősegiti, hogy az Amerikába kivándorlott egyén itthon maradt rokonát, sógorát, ismerősét hivja, vele folytonos irásbeli összeköttetésben van, sőt levelökben mindjárt a hajójegyet is megküldik.

A Bodrogköz lakója a szabályozás előtti időben nomád életet élt, mert a természettől el volt szigetelve, misztikus felfogásu is volt; most a kultura terjedése, a közlekedési eszközök tökéletesbedése folytán megnyilt előtte a világ, — bár a boldogult Sennyey Pál báró röpke szálló igéjének, bölcs maradványát: az „ázsiai állapotokat“, még ott is megtaláljuk — elfogja az utazási vágy, az ismeretlen világ büvös erővel vonzza őt, neki az Amerikába utazás egészen csekély dolog, sőt eleinte őszszel sokan elmentek s aratáskor ismét visszajöttek.

Megengedem, hogy sok helyen a nagy birtok s egyéb viszonyok, melyeknek taglalásába nem akarok bocsátkozni, okai a kivándorlásnak s annak hangoztatása agitáczionális eszköznek lehet igen alkalmas; fel is használják minduntalan, hanem komoly, higgadt és tárgyilagos embereknek, kik a baj okait, ha nem is tudják megszüntetni, de legalább azok enyhitésén, orvoslásán fáradoznak, a kérdést nem erről az oldaláról kell felfogniok és bolygatniok.

Tullőnék a czélon, méltóságos főrendek! ha a kivándorlásnak számtalan okait, miket vagy magam is közvetlen észleltem, vagy tanulmányozásaim közepette itt-ott olvastam s melyeket még átalánositani is igen nehéz feladat, felsorolnám és taglalgatnám. Ezt mellőzöm s szorosan csak egyes főbb orvoslási módokra fogok rámutatni s egyes intézkedéseket fogok kérni, melyek okvetlenül szükségesek arra, hogy a kivándorlási kérdés oly mederbe tereltessék, mikép immár az ország közvéleményében is visszatükröződő veszedelmes s illetve kóros jellegét legalább némi részben elveszitse.

Azt látjuk és tapasztaljuk, hogy a kivándorlást tisztán államrendőri intézkedésekkel meggátolni nem lehet, sőt ezen intézkedések szigoru keresztülvitelének még azon hátrányai is megvannak, hogy a nép titokban, kerülő utakon vándorol ki a mindenütt résen lévő lelketlen ügynökök segélyével, Amerikában lévő nagyon kevés konzulátusainkat is kerüli s mint üldözött vad kész prédájává válik uj otthonában az ott már rendszeresen szervezett pánszláv ligának és az ottani honositó közegeknek; s az erősebb állami támogatás hiányában vagy munka nélkül, vagy aránylag nehéz s olcsó munkára kárhoztatva bolyong Amerika földjén s igen sok azok száma, kik utolsó garasuktól is kifosztva és elerőtlenedve térnek vissza hozzánk, még jobban növelve elégedetleneink számát.

Hitem és nézetem szerint tehát népünknek Amerikába való kivándorlását nemcsak hogy nem kell — a törvényeinkben említett eseteken kivül — szigoru rendőri intézkedésekkel gátolgatni, sőt inkább oda kell hatni, hogy kivándorlóink irányitva legyenek; mennél jobb helyre kell őket vezérelni, mint azt Európa több állama tette, mi pedig nem tettünk semmit; e czélból a konzuli kart szaporitani s a kivándorlásnak jobban lekötni kell, az ügynökök pedig legyenek kötelesek minden kivándorlót bejelenteni. A svájcziak még a kikötőig is elkisértetik a kivándorlókat, kiket bizony fel kell nekünk is világositanunk, rájok felügyelnünk és őket irányitanunk, s mindezen felül, ha már nincs módunkban őket visszatartani, minden erőnkkel oda kell hatnunk, hogy ők kint is érezzék, hogy ennek a földnek a szülöttjei s hogy e hazához tartoznak, mert ha nem teszünk semmit, azon szomoru tapasztalatra ébredhetünk, hogy nemcsak honfitársaink ezreit veszitjük el, de sőt azok legelkeseredettebb ellenségeinkké fognak válni a pánszláv agitácziók következtében.

De nálunk, méltóságos főrendek! a kivándorlással együtt a *bevándorlás* is nagyon figyelemre méltó jelenség s nem mulaszthatom el hangsulyozni, hogy különösen a felvidéken végbemenő bevándorlást minden rendelkezésre álló eszközzel akadályozni kell, mert e bevándorlások honfitársainkra ugy erkölcsi, mint anyagi szempontból rendkivül károsak. Ebben a tekintetben vegyünk példát az Egyesült Államoktól — hogy én is egy jelszóval éljek — a világ legdemokratikusabb államától, mely ugy törvényhozási, mint társadalmi uton a legmesszebb menő akczióra áll készen s különösen a mi honosainkkal szemben, hogy a bevándorlást megnehezitse. Nemrég olvastam a „Zeitschrift für soc. Wissenschaft“ czimü füzetben, hogy a közel jövőben tartandó kongresszuson Washingtonban nehány régibb javaslat, melyek a már létező bevándorlási törvények szigoritására vonatkoznak, ismét tárgyalás alá kerül, tudvalevőleg az északamerikai köztársaság a szellemileg és testileg beteg emberek bevándorlását megtiltotta. Ezen rendelkezés ugy látszik, csak papiroson maradt, mert ezentul az ujonnan érkezőket e tekintetben szigoruan meg fogják vizsgálni, további szigoritások lesznek, hogy a kik irni, olvasni nem tudnak, azokat visszaküldik, ez a hires Lodge szenátor javaslata; ugy látszik, az eddig behozott szigoritásokkal az amerikaiak nem voltak megelégedve. Azt irja továbbá az a közlemény, hogy a német bevándorlók száma, kiket pedig az amerikaiak szeretnek, megkevesbedett, mig a kevésbé értékes, különösen szláv nemzetiségü munkásoknak bevándorlása, mit vissza akarnának tartani, évről-évre szaporodik. Ezek a mi tótjainkra és magyarjainkra vonatkoznak, a kiket ott egy kalap alá vesznek s ez szomoru!

De midőn igy a kivándorlás könnyitését s a bevándorlás nehezitését a szükséges eszközökkel kell, hogy előmozditsuk, ugyanakkor kötelességünk oda is törekedni, hogy idegenbe vágyó honfiainkat magunkhoz, a haza földjéhez lánczoljuk s megélhetésüket — mert hiszen e körül forog a kérdés — biztositsuk. A kivándorlók nagy része földmivelő; némelyik utolsó darab földjét is pénzzé teszi, hogy az igéret földjére juthasson, mert — mint már fentebb érintém — azzá tette népünk előtt Amerikát egyrészt a lelketlen ügynökök serege, másrészt a sok magán tudósitás, mely jólétről, nagy munkabérről s korlátlan szabadságról regél, s a hazánkban mostohább viszonyok közt lévő gazdáink tömege, köztük telkes gazdák, nem ritkán gyermekestől vak hittel mennek neki a messzeségnek; az a nép, méltóságos főrendek! mely ezelőtt csak néhány évtizeddel is faluja határán túl alig tette lábát, más községbe.

Nagyon szomoru világot vet ez, méltóságos főrendek! hazánk gazdasági állapotára s oly fontos momentumként emelkedik ki közéletünk számtalan jelenségei közül, hogy e felett ma már nem lehet csupán statisztikai adatok szerzése által átsiklani; együtt kell ezt is megoldani — még pedig megfelelő nagyobb állami áldozat mellett — azon kérdéssel, mely napjainkban a telepitési szaktanácskozmánynak adott létet s melynek minden tekintetben magas szinvonala legerősebb tanubizonysága annak, hogy mezőgazdasági viszonyaink sok kivánni valót hagynak hátra s az ebből már idáig is származott nagy betegségeket mielőbb meg kell gyógyitani.

Én ezt a kérdést azért vetettem fel s azért intek a veszélytől, mert meg vagyok győződve arról, hogy az a földmivelési miniszter, a kinek bátorsága volt a telepitési enquête-et összehivni, itt is meg fogja találni a módokat és a helyes utat arra nézve, hogy ezen dolgot, mely a magyarságot végpusztulással fenyegeti, nyélbe üsse, s arról is meg vagyok győződve, hogy ebben őt — az érdekek szétválaszthatatlanságánál fogva — az összminiszterium is támogatni fogja.

A telepitési szakértekezlet alkalmából oly magas szinvonalon álló beszédek hangzottak el, oly nagy volt az érdeklődés és a

lelkesedés, a tanácskozás maga oly tárgyilagos, higgadt mederben folyt, hogy — midőn a gyorsirói feljegyzéseket figyelemmel s benső örömmel tanulmányoztam — hirtelen nem is hittem, hogy egy magyarországi tanácskozmányról olvasok; mert sem pártpolitika, sem felekezeti, sem egyéb jelszavak nem rontották el az összhangot, csupán egy részről volt egy kis olyan izleltető, a mire a latin azt szokta mondani, hogy „nimia nocent".

A telepitést magát s az azzal összefüggő kérdéseket csak röviden akarom érinteni. Itt a legnagyobb óvatosság és körültekintés szükséges, a telepités ne legyen ajándék, adomány, de legyen segitség és a telepes folytonos ellenőrzés, felügyelet s gondozás alatt legyen. *Ez a fődolog minden olyan intézménynél, a melyet a nép érdekében teszünk.*

Midőn két év előtt itt e házban a hitelszövetkezeti törvényjavaslatot tárgyaltuk, azt az aggodalmamat fejeztem ki, hogy a hitelszövetkezeti törvény nem lesz elegendő és hogy a socziálpolitikai reformok egész sorozatának kellene bekövetkeznie. Azóta, örömmel kell konstatálnom, hogy sok történt ezen a téren, fokozatosan haladunk, a társadalom is megmozdult, bár nagyon nehezen. Pedig éppen a középosztálynak, melyről most oly sok szó esik, e téren volna alkalma ismét a vezetést átvenni, ha a „Nobile officiumra" rászánná magát.

Ha már az Országos Központi Hitelszövetkezetnél vagyok, legyen szabad egy pár rövid észrevételt tennem, tulajdonképpen ismételnem azt, a mit már máskor is mondottam, de a mit nem lehet eléggé ismételni. Az országos központ nagy tevékenységet fejtett ki, mert a statisztikai kimutatás szerint alakitott uj szövetkezetet, körülbelül 400-at, átvett a régitől 300-at s igy összesen 700-nál több szövetkezet van kötelékében.*) Ez 3/4-ed év alatt igen szép szám; s ha én ezen haladásnak örülök is, nem tudom elfojtani azt az aggodalmamat sem, hogy ezzel a czentrálisztikus, bureaucratikus rendszerrel, mely megöléssel fenyeget minden intézményt, a melynek éltető eleme a szabad mozgás — nem fogunk sokra menni; hangsulyoznom kell különösen azt is, hogy nem az a fő, hogy sok, de hogy jó szövetkezeteket alakitsunk, mert a jó szövetkezet maga-magát ellenőrzi, mig a roszat nem lehet ellenőrizni s különösen a központból nem, mert nincs még most ahhoz elég emberünk.

*) T. i. 1899. év végén.

Ha valahol, ugy a szövetkezeti eszménél lényeges a lassu, de biztos fejlődés, a rohamos fejlődés egészségtelen. Miután a szövetkezeteknek éltető eleme a megbizhatóság s ezt csak a legszigorubb ellenőrzés adhatja meg, mennél több vidéki központot, illetőleg köteléket kell alakitani, ugy, mint az Németországban van, mely eredménynyel és sikerrel jár; itt a merev államhatalmi elvtől el kell térni, mert különben az egész intézményt veszélyeztetni fogjuk.

A központból a vidéki szövetkezeteket, különösen ha egyszer elszaporodtak, ellenőrizni teljes lehetetlenség, pedig a szövetkezeteket folyton gondozni, figyelemmel kisérni, tanácscsal ellátni, segiteni kell s ez irányban pedig csak akkor lehet áttekintést szerezni, ha mennél több vidéki kötelék lesz.

De azt mondtam, hogy a szövetkezetnél fő a szabadság, a be- és kilépésnél az akarat s ne a kényszer játsza a főszerepet; a hitelszövetkezetnél ez még azért is oly értékes, különösen mi ránk nézve, mert az sem politikai, sem felekezeti, sem egyéb kényszert nem ismer, azért nem vagyok én barátja azon szövetkezeteknek, melyeket hivatalos személyek alakitanak, bár lehetnek itt is kivételek, a hol egy-egy főszolgabiró vagy jegyző alakithat, de ez szokássá ne váljék.

A hitelszövetkezeti intézmény bevált; helyes volt, hogy azt törvényileg szabályoztuk, de ha annak áldásait ki akarjuk terjeszteni s hatásait mennél nagyobb körökben éreztetni, akkor az államnak kell majd nagyobb áldozatot hoznia, nem mondom, hogy most, de el fog az ideje jönni, midőn az erre szánt összeg nem lesz elegendő, ha csak ismét foltozást, férczmunkát nem akarunk végezni. Akkor már meg lesznek az erők is, a kik a szövetkezeti eszmét nem csak önzetlenül, de tudással és szakértelemmel s szeretettel fogják szolgálni, a mi még most nincs, mert elmondhatjuk a latin költővel: apparent rari nantes in gurgite vasto.

Nem fejezhetem be beszédemet a nélkül, hogy abbeli örömömnek ne adjak kifejezést, hogy végre kilátás van arra nézve is, hogy a telekkönyvi intézménynek nagy hiányai, bajai, melyek nálunk a vidéken sok kellemetlenségnek az okozói, fokozatosan, bár lassan, de biztosan, öntudatosan és rendszerrel gyógyitva lesznek. (Helyeslés.) Az igazságügyi miniszternek a képviselőházban hangoztatott tartalmas beszéde legalább erre enged következtetni.

Különben bizalommal viseltetem a kormány iránt, a költségvetést megszavazom. (Élénk helyeslés.)

VIII. FEJEZET.

A közsegélyre szoruló gyermekek gondozásáról.*)

A közsegélyre szoruló hét éven felüli gyermekek gondozásáról szóló törvényjavaslat tárgyalása alkalmából legyen szabad nekem egy pár általános észrevételt tennem. (Halljuk! Halljuk!)

Előre bocsátom, hogy ugy én, mint — meg vagyok róla győződve — a méltóságos főrendek, szintén örömmel és megnyugvással üdvözlik ezt a törvényjavaslatot. Nem is ezért szólalok fel, hanem azért, hogy kifejezést adjak annak az örömömnek és megnyugvásomnak, hogy a nagyméltóságu kormány végre a helyes szocziálpolitika terére lép, szocziális reformokat inicziál, szóval azt az irányt követi, a mely irány felől a Nyugat államai, de a mi minket legjobban fog érdekelni, a velünk gazdasági közösségben élő Ausztria sem térhetett ki.

Tudja mindenki, a ki e kérdésekkel foglalkozik, hogy Ausztriában a szocziális politikai reformok következetes sorozata van behozva és végre is hajtva. Éppen egy nemével a megszégyenülésnek nézem azt, hogy odaát Ausztriában külön szocziálpolitikai bizottság van, mely a parlamentben külön ezeket a kérdéseket inicziálja, birálja, az ilyenek kezdeményezésére van hivatva, a mely catexochen ilyen dolgokkal foglalkozik.**)

Mi nálunk ezzel a bizottsággal szemben, a mely Ausztriában van, csak egy összeférhetlenségi bizottság müködik. Pedig azt hiszem, hogy ez a két ügy ellentétes. Az egyik közbéke *helyreállitásán* dolgozik, a másik, ugy láttam, a társadalmi béke *megbontásán* legalább igyekezett dolgozni.

Midőn tavaly Párisban a social-oeconomiai palotában jártam, — palais d'economie sociale — felhalmozva láttam ott mindama törekvések jeleit, a mely törekvéseket humanus emberek, a sziv

*) Ezt a rövid, de azt hiszem, találó beszédet a közsegélyre szoruló hét éven felüli gyermekek gondozásáról szóló törvényjavaslat tárgyalása alkalmával a főrendiházban 1901. évi julius 5-én mondottam el.

**) Most már nekünk is van ily szocziálpolitikai bizottságunk, „munkásügyi bizottság" név alatt alakult ez őszön.

emberei, részint már megvalósitottak, részint csak megvalósitani próbáltak. Ott rendkivül nagy halmazait találtam a szellemi kincseknek, de azok pénzértékben nem voltak kifejezhetők, mert azok az emberi lélek, az emberi sziv kincsei voltak.

Ott azokat a törekvéseket láttam grafice is kimutatva, a melyek a *munkás osztály* emelését és az elhagyottak gondozását tüzték ki czélul. Egy franczia emberrel jártam ott körül és az illető azt kérdezte tőlem:

Hát Magyarország hol van?

Kerestem és meg is találtam Magyarországot.

Leszek bátor a katalogusból pár dolgot czitálni: A 103. classisban: Associations coopératives de production ou de crédit. Bureau de Statisque de la ville Budapest. A részvénytársaságok graphikai táblázata. 2853. Klösz photographiái pénzügyi, kereskedelmi és ipari épületekről. 2854. A Mihók-féle magyar Compass (1889—1899.) évfolyamai. 2855. Société anonyme Hongroise de Commerce, a magyar kereskedelmi részvénytársaság leirása.

Classe 105. Securité des ateliers, mühelyek biztossága. 2858. Magyar robbanó anyaggyár részvénytársaság. Zurány. 2857. Dynamite Nobel, Société anonyme. Pozsony.

Classe 107. Sociétés coopératives de consommation. Fogyasztási szövetkezetek. 2866. Institut de Crédit Foncier de Hongrie Magyar Földhitelintézet, Budapest.

Classe 108. Institutions pour le développement intellectuel et moral des ouvriers; munkások szellemi tápláléka. 2867. Békésy Alexandre, inspecteur général du Travail au ministère royal hongrois du Commerce Budapest: Collections des aliments consommés par les ouvriers, tehát, hogy a munkások mily ételeket esznek.

Ezeket az adatokat találtam ott.

Én a franciának az ő kérdésére *nem felelhettem semmit*, vagyis felelhettem volna valamit: elgondoltam magamban, hogy vannak bizonyos instituczióink, van *uj országházunk*, van itt sok m nden egyéb, de ezeket, méltóságos főrendek, csak gondoltam és nem mondtam.

Annál nagyobb örömmel és megnyugvással üdvözlöm a javaslatot, melylyel a kormány az elhagyatottakról kiván gondoskodni. Én ezt mint egy uj korszaknak, a jog, törvény és igazság korszakának nemcsak phrasisát — mert hisz jelszavakkal eléggé áltattak eddigelé — de mint a jog, törvény és igazság e jelszavainak *beváltását* örömmel és köszönettel üdvözlöm (Helyeslés.)

IX. FEJEZET.

Gróf Széchenyi István emlékezete.*)

Ma, az általános haladás korszakában, midőn a természet ölében elrejtett erők felszinre hozva, az emberiség szolgálatára állanak, önkénytelenül előtérbe lép azon igazság, hogy világrészünk bármely pontjához vagy nemzetiségéhez tartozó egyénekben rejlő, de tétlenül szunnyadó erő csak akkor válik az illető ország vagy nemzetiség, sőt a világ egyetemének is közkincsévé, ha ezen erő kifejtve tényleges érvényesitését megtalálja.

Azok a férfiak, a kik hivatásszerüleg nemzetükben a szunnyadó erőket uj életre, fokozottabb tevékenységre élesztik, nemcsak szükebbkörü hazájuknak, de az emberiség egyetemének is háláját érdemlik ki.

Mi már előnyeit élvezzük a nagy elődjeink üdvös müködése által megteremtett és közéletünk minden terén élénken nyilvánuló uj állapotoknak s igy hálás érzülettel áldjuk a gondviselést, hogy ama nehéz időkben nemzetünknek oly férfiakat adott, kik erejök tudatában és fenkölt szellemük lelkesültségével, csüggedést nem ismerő kitartással képesek voltak honfitársaikat nagyobb tevékenységre és együttes müködésre ébreszteni s megelőzni azon veszélyt, mely a mintegy álomba merült magyar fajt egyediségének, sőt létjogosultságának elvesztésével is fenyegette!

S ha jelen századunk lezajlott eseményeit és különösen hazai történetünk közelmultját elfogulatlanul szemléljük, el kell ismernünk, hogy azon mozgalomban, mely anyagi érdekeink és szellemi kifejlődésünk körében az egész nemzetre átalakitó hatást, megujitó

*) Ezt az emlékbeszédet, mint a Bodrogközi Tiszaszabályozó Társulat elnöke és a Tiszavölgyi Központi Bizottság tagja a Tiszavölgyi Társulat közgyülésén Budapesten, 1891. deczember 20-án mondottam el. Megjelent a Budapesti Szemle 1892. évfolyama a 69. kötet 182. számában és külön füzetben is közzétettem.

befolyást gyakorolva megindult — a vezérlő szerep *Széchenyi* István gróf óriásként kimagasló alakját és tettre ösztönző hatalmas szellemét illeti meg.

Alkotásai, melyek nagy nevéhez szorosan füződnek s melyek egyenkint és összesen következetes törekvéseinek maradandó emlékét képezik, a nemzeti élet teljes átalakulására ugy az anyagi, mint a szellemi munkálkodás körében, döntő befolyást gyakoroltak.

A Magyar Tudományos Akadémia alapitása, kaszinók, lóversenyek létesitése, a lánczhid épitése, vasuti hálózat tervezete, a Tiszaszabályozás kezdeményezése, a Dunagőzhajózás létrehozása, a közlekedési eszközök tökéletesbitése, a Vaskapu kérdése, a Nemzeti Szinház felállitása, irodalmi müködése és igy tovább, mindannyi Széchenyi István gróf által részben meginditott, részben hathatós közremüködésével kifejlődött mozgalom eredménydus következményei voltak.

Vajjon mindezen alkotások a maguk tervszerü egymásutánjában s az egy határozott czélt valló törekvésben nem mutatják-e, hogy a hazáját és nemzetét forrón szerető Széchenyi minden tevékenysége oda irányult, hogy nemzetét faji sajátságának megtartásával, sőt annak éles kidomboritásával nagygyá és boldoggá tegye?

S vajjon azok nem alkotják-e azon összefüzött és egymásba nyuló lánczszemeket, melyek ugy együttvéve, mint külön-külön a tétlenül veszteglő nemzet ébresztésére szolgáltak?

S vajjon nem képezték-e azok csiráit a külföld által is kellően méltányolt azon haladásnak, melyet hazánk az utolsó hét évtized alatt, erejét majdnem felülmuló lázas tevékenységgel, elért? —

Bizonyára igen!

Sulyos megpróbáltatásokon keresztül ment nemzetünk, már rég eljutott Széchenyi István gróf érdemeinek elismeréséhez, az ujabb nemzedék pedig minden alkalmat megragad hálájának nyilvánitására, a többi közt ennek kegyeletes kifejezést is adott akkor, midőn a fővárosban két legkedvesebb alkotása: az Akadémia és a Lánczhid közelében, a méltán „legnagyobb magyar"-nak nevezett Széchenyinek az utókor buzditására szobrot emelt!

S ha én megtisztelő megbizatásomban eljárva, itt a Tiszavölgyi Társulat nagygyülésén, Széchenyi születése századik évfordulójának alkalmából, róla határtalan tisztelettel megemlékezem, élénken érzem, hogy a Tiszaszabályozás nagy müvének kezdeményezője

iránt táplált hálás érzelmeink soha, de legalább mindaddig szünni nem fognak, mig e dus kalászokat termő, zöld pázsitokban gazdag és Széchenyi István látnoki szeme szerint kies kertté alakulandó völgy területein, magyar sziv dobogni s magyar szó hangzani fog.

Hazafiui kegyeletből származó mai megemlékezésünk keretébe be nem illeszthető s gyenge erőmet felülmuló feladat volna, ha történeti sorrendben akarnék kiterjeszkedni Széchenyi István gróf korszakot alkotó egyéni tevékenységének csak azon mozzanataira is, melyek átalakitó befolyásukat társadalmi és szellemi életünk minden ágában s anyagi érdekeink tág mezején egyaránt éreztették. S ma már általánosan üdvösnek elismert fáradhatatlan ténykedésével összefüggésben nem is ecsetelhetem azon lelki gyötrelmeket, melyeket neki átélni és átérezni kellett akkor, midőn mérsékletre intő tanácsait nem követte senki, sőt sokan hazafiságát is kétségbe vonták.

Mindezeket már eddig is, bár különböző felfogással, megirták ugy kortársai, mint a mai nemzedék s nem kétlem, még kimeritőbben fogja ezt tenni a részrehajlatlan történelem.

És mégis nem hagyhatom felemlités nélkül, hogy azon időszakban, melyben Széchenyi István gróf eszméiért harczolt, a hazai tevékenységnek abban az ébredő korában a haza boldogulását óhajtó s azért önzetlenül küzdő hazafiaknál — ugy elmaradottságunk okára, mint a további teendőkre nézve — két egymástól lényegesen eltérő felfogás uralkodott.

Ugyanis mig Széchenyi István azt állitotta, hogy bajaink és elmaradottságunk okát nem egyedül állami függetlenségünk hiányában, de nagyobbrészt önmagunkban kell keresnünk, még pedig a folytonos és kitartó szellemi s anyagi munkálkodásra nehezen hajló s államjogi átalakulásokért nem igen rajongó keleti természetünkben és éppen azért tettre kelve anyagi eszközeink öregbitésével karöltve, szellemi haladásunkat is fokozva kell a nemzet emelkedését előidéznünk: addig az ellenzéknek bajaink és elmaradottságunk egyedüli forrásának állami függetlenségünk hiányát és kiaknáztatásunkat tartották s azért állami függetlenségünk visszaszerzésére irányitott politikai ténykedésen kivül minden más működést időelőttinek, eredménytelennek és czélhoz nem vezetőnek nyilvánitották.

Ki ne tudná azt, tisztelt nagygyülés, hogy csakis a minden feszélytől ment, szabad és független önelhatározás lehet leghatha-

tósabb tényezője ugy az egyéni, mint a nemzeti boldogulásnak s alapja a czéltudatos haladásnak. De ne felejtsük el azt sem, a mit éppen Széchenyi István mondott, hogy a legszebb szándék és a legjobb akarat is parlagon hever ott, hol a kivitelhez nincs meg az anyagi erő.

Nem lehet, de nem is szabad, hacsak hálátlanok lenni nem akarunk, az egyik vagy másik irány képviselőitől az önzetlen hazafiság elismerését megvonnunk, mert mindannyian tudjuk, hogy mindkét irány követőire nézve a kitüzött és hőn óhajtott czél: a haza boldogulása volt, melyet legjobb és legnemesebb meggyőződésük szerint elérni kivántak, ha más-más eszközöket és eltérő utakat választottak is.

De ma, midőn a letünt lélekemelő korszak éles küzdelmeinek heve közelebbről nem érint, az azóta elért eredmények felett nyugodtan elmélkedhetünk s igy a Tiszaszabályozás fontossága és a már eddig elért eredményei felett is higgadtan itélhetünk.

Engedje meg a tisztelt nagygyülés, hogy röviden felemlitsem, mit tett ő a Tiszaszabályozás érdekében akkor, midőn e czélból vándorbotot véve kezébe, bejárta a Tisza által érintett vidékeket, hogy személyes megjelenésével és ékesszólásának egész erejével megnyerje a felvetett és mélyen anyagi érdekeink körébe vágó eszmének az érdekelt vidék közönségét.

Ez irányban kifejtett lázas tevékenységéről csak akkor alkothatunk magunknak tiszta képet, ha figyelemmel kisérjük azon korszakból reánk maradt s részint ő tőle magától, részint másoktól eredő iratokat, leveleket, naplókat és feljegyzéseket — 1846-tól, hivatalba lépésétől, 1848-ig terjedőleg — melyek mind arról tesznek tanuságot, hogy őt a kormány emberei minden áron maguknak megnyerni igyekeztek, mert belátták, hogy a nagy Széchenyinek munkássága és sikerült vállalatai a kormánynak csak előnyére válhatnak.

Hosszu belső harcz után engedett csak Széchenyi a meghivásnak és lépett be a magyar kir. helytartó tanácsba, hol egy külön osztályt, az Országos Közlekedésügyi Osztályt állitották fel számára. Tette pedig azt azon tudatban, hogy a kormány erélyes támogatását nem nélkülözheti, ha az ország anyagi erejének kifejtésében nagyobbszabásu mozgalmat akar meginditani s mert mély belátásánál fogva tisztába jött magával az iránt, hogy nagyobb keretü terveinek megteremtésére az eszközöket csak a

kormány által neki felajánlott állásból kaphatja meg, már pedig e nagy vállalathoz sok pénz kell, mely nélkül — szavait idézve — a legmagasztosabb is parlagul hever!

Hivatalba lépve, kedvencz eszméjét: a Tiszavölgy rendezésének kérdését karolta fel. Az anyagi ügyek közül a Tiszavölgy rendezését ő első sorba helyezte nemcsak a nagy eredmények tudatában, hanem, mert azt a magyar faj fentartása és fenmaradásának egyik lényeges feltételéül tekintette a jövőre nézve.

Tiszai utjában közelebbről érintkezve fajának sajátos alakjaival, különösen a köznép eredeti és józan fölfogásával ismerkedett meg és jött tudatára annak, hogy a magyar tán mégsem az a lassu halálnak indult hanyatló faj, milyennek ő eleinte gondolta, de látta, hogy abban még sok egészséges életerő van, mely felébresztve és ápolva, nagy dolgokat képes mivelni, ha lelkesedés vezérli.

És látjuk is, hogy Széchenyi akkor még népszerüsége tetőpontján, egész tiszai utjában az igazi lelkesedés azon fokával találkozott, melylyel a magyar nagy emberei irányában nem szokott fukarkodni. Eszméi elhintve fogékony keblekre, hálás talajra találtak, őt nagy vállalatában felfogni és érteni kezdték s semmi sem állt utjában annak, hogy nagyszerü kezdeményezését siker is koronázza. Egymásután alakultak meg a vidéki társulatok s ott is, a hol ellenzésre talált, egyéniségének varázsa, hazafias szándékának tisztasága az ellenszenveket legyőzte.

Ha *Eszmetöredékeit, különösen a Tiszavölgy rendezését illetőleg* vagy *Véleményes jelentését a Tiszaszabályozási ügy fejlődéséről* figyelemre méltatjuk, azt találjuk, hogy e nagy vállalat megindításánál gondossága minden oly körülményre kiterjedt, minden oly kérdést felölelt, mely az ügy előmozditására befolyással lehetett és hogy a közremüködéshez az összes tényezőket bevonta az akczióba, mert tudta, hogy csak a vállvetve való együttmüködés és támogatás biztosithatja kezdeményezésének sikerét.

Az ezen iratokban foglalt elvek és eszmék nagyobbára azok, melyekkel ma is részben mint már valósitottakkal, részben még mint megvalósitandókkal foglalkozunk és ha ő köztünk megjelenne, megelégedéssel láthatná, hogy az általa megkezdett ösvényen haladva, az utókor befejezni igyekszik azt a nagy müvet, melynek megindításában neki legnagyobb része volt.

Csak egyben nem követtük és itt kárát is valljuk, a mennyiben a szabályozás egységével szorosan összefüggő elvét, hogy a pénzügyek kezelése, a megterheltetés az egész Tiszavölgyén *egy alapon* és szabályok szerint történjék, figyelmen kivül hagytuk.

Mi volt az ő eszmemenete a Tiszaszabályozás kérdésében?

A nagy központi társulat alakitásában ő alapját akarta megvetni minden későbbi társulati alakulásoknak az országban s tapasztalatilag kimutatni, hogy a nemzeti élet minden fázisában csak a társadalmi ut az, melyen az érdekek józan egyesülése és a közös munkálkodás áldásthozóvá válhatik!

Mindig igaz marad az — mondja ő — hogy a nemzeti felvirágozás nagy munkáját soha s sehol nem állitá ki fejedelmek és kormányok korukat meghaladó szelleme, hanem a nemzet közértelmi kifejlésének és érdekegyesülésének hangyamunkája; s azért is nem a divatszerü eszmének való hódolat, de benső, kellőleg indokolt meggyőződés mondatja ki velem ázon elvet, melyet szem elől téveszteni sohasem kellene: miszerint minden nagyobbszerü vállalatok életbeléptetése — hol az egyesek munkássága a közczélokat nem veszélyeztetik — a közállományi hatalom törvényes felügyelete és szükség esetére fentartott beavatkozása mellett, leghelyesebben *az érdekeltek kezeibe* van letéve.

Azért is a szabályozási vállalkozásoknak sikerük csak ugy lehet, ha nem *helyi* érdekü, hanem *országos* szempontból történik a kiindulás. A részenkinti szabályozási munkálatoknak, a foltozgatásnak, mint mondá, nem barátja, hanem gyökeres intézkedés, tettek kellenek itt, miket csak szoros együttartás, alapos meggyőződés eredményezhet. Előtte a Tiszaszabályozás országos szempont már csak azért is, hogy a magyar vér, mely leginkább a Tiszavölgyén üté fel sátorát és a magyar elem, melynek az alkotmányos szabadság szeretete vérébe ment át, anyagilag gyarapittassék; vizszabályozást pedig csak ugy hajthatni végre, ha az anyagi tekintetben hasznos.

De mi volt a kiindulási pont, melyből ő eszméjét vette és később megvalósitani igyekezett? —

A Tisza siksága, fajunk e bölcsője, mely a legsajátosabb magyar népet táplálja, ez a gazdag talaj az árvizek állandó tanyája. E szomoru állapotok helyére rendezett viszonyokat, a mocsarak ártalmas kigőzölgése helyett egészséges levegőt teremteni, legmagyarabb népünket a magasabb jólét fokára emelve, szellemileg is erőssé tenni: ezt tartotta a legáldásthozóbb kezdeményezésnek.

Az ő magasröptü lelkében a Tisza és mellékfolyóinak szabá-

lyozása, az átvágások és töltések létesitésével csak az első lépcsőt képezte a Tiszavölgy közgazdasági rendezésének nagy épületéhez, ellenben a csatornázás és az öntözés — a bősz elemekkel való sikeres megküzdés után — vagyis az áldásthozó vizhasznositás intézménye volt álmainak képe, melyekben a Tisza nagy sikságát, a magyar Alföldet, mint egy rendezett kis kertet, mint egy vagyonos nép boldog tanyáját látta.

És hogy az ország anyagi érdekeinek előmozditásán kivül mit óhajtott még Széchenyi e müvével elérni, azt a debreczeni nagygyülésben 1846. évben mondott jelentőségteljes szavaiból világosan látjuk.

Én a Tiszaszabályozást — mondá — nemcsak kiszámithatlan anyagi eredményeiért inditom meg, de ezt egy józanabb magyar politika tengelyének tekintem, ki akartam emelni az ellenzéket olcsó dicsőségü meddő állásából, legyen valahára alkotó és szervező elem az országban. Ennyi szellemi erő ne veszszen el a rideg tagadásban. —

Bámulattal kell adóznunk, tisztelt nagygyülés! Széchenyi István éles és a messze jövőbe látó szellemének, a ki egész életén keresztül szóval, irásban és tettel arra ösztönzötte nemzetét, hogy törekvéseinek irányadójául azon módokat tekintse s azon utakat válaszsza, melyek anyagi és szellemi megizmosodásnak előidézői lehetnek.

Éppen azért, különösen mi tiszai érdekeltek, kik egyik alkotásának hasznos eredményeit jó részben ma már élvezzük, csak a legnagyobb hálával és elismeréssel lehetünk iránta. Ezt pedig leginkább és legméltóbban az által fogjuk bebizonyithatni, ha nemcsak a magyar faj zöme által lakott Tiszavölgy, emberileg lehető megmentésének érdekében vállvetve közremüködünk és a még leküzdendő nehézségek ellen bátran harczolva, feladatunk tökéletes befejezéséig lankadatlanul munkálkodunk, hanem főleg, ha szemelőtt tartva bölcs tanait, magasztos példáját, a közügyek minden más terén is, fajunk sajátos egyéniségének hü megőrzése és jó irányban való fejlesztése által, nemzetünk szellemi szinvonalát és anyagi izmosodást erőnktől telhetőleg, a végsőig való kitartással elősegiteni igyekezünk.

Ez lesz a legméltóbb elismerése a legnagyobb magyar: Széchenyi István gróf mindenha áldott emlékének!

X. FEJEZET.

Visszapillantás

a Bodrogközi Tiszaszabályozó Társulat 15 évi működésére.*)

A folyó 1901. évben mult tizenöt éve, hogy a társulati elnök tisztét, az érdekeltségnek mindenkor osztatlanul tanusitott bizalma folytán viselni szerencsém van! Az első percztől fogva, midőn megválasztottak, csupán az lebegett szemeim előtt, hogy e bizalomnak a szó legszorosabb értelmében megfeleljek, s ezt az által gondoltam és törekedtem elérni, hogy Bodrogközt, melyet társulatunk teljesen magában foglal, ugy gazdasági, mint más egyéb tekintetben is boldognak, megelégedettnek lássam és ösmerjem.

Akkor, midőn elfoglaltam a társulat elnöki székét és hivatalos szemlét tartottam Bodrogközünk felett s elmélkedtem a látottakon és tapasztaltakon, *nemcsak a szivem szorult el, de aggodalom is vett rajtam erőt*, hogy — bár erős feltevésem és hitem, de gyenge erőm tudatában — képes leszek-e a magam elé tüzött feladatok teljesitésére?

Türhetetlen rossz gazdasági állapotok, az ezek nyomában önként hatványozódó óriási ártérhátralékok, elégtelen védképesség s az akkor még mindig gyakran jelentkező tengernyi belvizek, élő tanui voltak mindama nagy áldozatok alig észrevehető hatásának, mit 1886-ig hoztunk a végből, hogy magunkat az elemek egyik hatalmasától: a viztől megvédjük. A rossz gazdasági viszonyok nyomában felburjánzott e szigeten minden, a mi azzal karöltve jár: szegénység, betegség, tespedtség, kétkedés a mult sikertelenségei folytán — a jelen és jövő iránt is — bizonytalanság minden téren s ennek hü kisérője: a kapkodás. Mondhatom — mert hüen emlékezem vissza ez időkre — hogy első benyomásaim után

*) Ezt a történeti vázlatot a társulat 1901. évi október 21-én tartott közgyülésen terjesztettem elő, mint a társulat elnöke.

visszariadtam a rám váró s magamra vállalt feladat nagyságától s eleve hangsulyoztam, hogy csak ugy leszek hajlandó az elnöki tisztet viselni, ha ebben engem az érdekeltség, intenczióim szerint szintén hiven és együttesen támogatni hajlandó. És nem panaszkodom, hogy az érdekeltség — eltekintve egyes kisérletektől, melyek az összhangot nem zavarhatták meg — nem támogatott volna engem minden komoly alkalommal, nem állithatom, hogy a Bodrogközi társulat minden tagja nem nyujtott volna nekem szabad kezet, hogy legjobb belátásom szerint cselekedjem; nem t. közgyülés, sőt sokszor jól eső érzéssel tapasztaltam és fogadtam azon méltányló elösmerésüket, melyben nem egyszer — nemcsak közgyüléseken, de magán köreikben is — részesitettek. S mondhatom, hogy ez az általános, jó akaratu támogatás adott nekem mindenkor erőt, hogy a Bodrogköz felvirágzásán fáradjak.

S most, midőn innen a társulati elnöki székből visszapillantok azon 15 évre, mely idő alatt szigetünk nem ugyan egyetlen varázsszóra, de szakadatlan és pihenést soha nem ösmerő gond és tevékenység folytán, a régihez nem is hasonlitható uj és előnyös alakot nyert, őszinte öröm fog el, mert látom, látnom kell még szerénységem mellett is, mely engem mindig csak a kitartó munkára ösztönzött, hogy nem küzdöttem hiába, hogy másfél évtized fáradtságos munkája meghozta a várt gyümölcsöket.

Ki állithatná t. közgyülés, hogy a lefolyt 15 év a nyugalom korszaka volt, ki állithatná, hogy nem küzdöttünk soha nem szünő kitartással azon, hogy Bodrogközön a gazdálkodás mindenkire nézve hasznot hozó legyen s ki tagadhatná, hogy ma szigetünk egy uj világ képét tárja elénk, hogy a mocsarak helyét virágzó rétek, kalászt rengető táblák s más egyéb, hasznos növényeket termő területek váltották fel és mindezt nemcsak a mindenható természet jóságának, de emberi kéz, emberi lélek munkájának is köszönhetjük.

Okulás és okszerü, fokozatosan tervezett s véghezvitt orvoslások szakadatlan lánczolata a lefolyt 15 évi időszak s midőn annak a végére jutottunk, nem mellőzhetjük el, hogy arra vissza ne pillantsunk, nem csak azért, hogy müködésünkről mintegy beszámoljunk, hanem azért is, hogy ugy közgazdasági, mint társadalmi szempontokból jobban mérlegelhessük a hatást, melyet a társulat s annak vezető elemei a Bodrogközre általánosságban és részletekben gyakoroltak.

Küzdelmeink főképen oda irányultak, hogy megbirkózzunk kül- és belvizeinkkel s hogy e mellett pénzügyileg konszolidált helyzetben legyünk. Mindjárt elnököskődésem elején egy idáig soha nem észlelt nagy árviz lepte meg 1888. évben társulatunkat. Ez az egész Tiszavölgyére olyan epochális vizmennyiség volt, hogy a Tiszavölgye megrémült, a fő felügyeletet gyakorló kormány, vagyis az akkori miniszter: boldog emlékü *Baross* Gábor pedig kimondotta, megparancsolta, hogy a töltéseket egy méterrel fel kell emelni ezen árviz szine felett. Ezen rendeletnek mindenki igyekezett vakon megfelelni; milliókra menő uj megterheltetéssel az összes tiszavölgyi társulatok hangya módjára erősitették védmüveiket, hogy egy hasonló árvizzel szemben biztositottnak érezzék magukat. Felettünk, alattunk és mellettünk mindenütt folytak a munkálatok, csak mi nem mozdultunk meg, mert nem volt hozzá módunk, nem volt meg bennünk az a vakmerő bátorság, a mit csak a félelem idézhet elő, hogy a Bodrogközi társulatot pénzügyileg a soha ki nem heverhető bukás szélére sodorjuk. S hogy ezt nem tettük, bátorságot adott az a körülmény, hogy reánk nézve az 1888-iki árviz nem járt katasztrófával; küzdöttünk ellene sok helyt a kétségbeesésig, igy a nagyobb bajt kikerültük, s feltettük magunkban, hogy inkább kitesszük magunkat még egy ilyen küzdelemnek, de a társulatnak pénzügyileg való tönkretételéhez hozzá nem járulunk. Elkövettünk tehát mindent, hogy a rendelet végrehajtását elhalasszuk jobb, kedvezőbb időkre.

E közben azonban erőnkhöz képest elkövettünk mindent, hogy legveszélyesebbnek s leggyengébbeknek tapasztalt töltéseink rendes karba hozassanak; s az idő, a következmény nekünk adott igazat; a halasztásból ránk nemcsak hogy baj nem származott, de el nem vitatható haszon. Midőn azután elérkezett azon időpont, hogy továbbra nemcsak hogy nem szabad halasztani, de sőt a társulatra nézve előnyös dolog, ha az épitkezést végrehajtjuk, magam ragadtam meg az alkalmat s a magyar földhitelintézetnél *az 1899. XXX. t.-cz. alapján egy oly előnyös konverziót vittem keresztül, hogy az évi teher egy fillérrel sem lett több s 1,400.000 korona összeggel rendelkeztünk, hogy abból nemcsak töltésemelési és erősitési, de egyéb legszükségesebb kiadásainkat is nagyobb gond nélkül fedezhettük.*

Megbirkóztunk e közben a csapi, csermelyi parterőditésekkel, elejét véve az itteni mederelfajulásokból származhatott veszedel-

meknek. Az árvédekezés könnyebb és sikeresebb vezetése és intézése s az adminisztráczió jobb mederbe terelése czéljából áthelyeztük a társulati székhelyt Király-Helmeczre, létesitettük a telefonhálózatot, beléptünk alkalmazottjaink s családjaiknak a humanitás követelte gyámolitása czéljából a közös nyugdijintézetbe, sok utánjárás és sürgetés folytán kieszközöltük az államvasutak hozzájárulását védtöltéseink fentartási költségeihez, s a viszonyok könnyebb és biztosabb mérlegelhetése szempontjából berendeztünk Bodrogközön egy 14 állomásból álló *csapadékmérő* hálózatot.

Ezen s hasonló kisebb számos létesitmények mellett sem általánosságban, sem a részletekben nem vesztettük el szemeink elől soha azon fonalat, a melyen való következetes haladás hozhatta csupán létre a ma fennálló viszonyokat s melyek tőlünk áldozatot is követeltek. Tudomással bir ugyanis a t. érdekeltség mindezekről, mert hiszen 15 évi működésünk, azon intézkedés folytán, hogy minden összejövetelünkről, minden akcziónkról nyomtatott s a legszélesebb körben terjesztett füzetek tanuskodnak, *nyitott könyv mindenki előtt,* s hogy én még 1883. évben, midőn a társulat érdekeit csak mint központi bizottsági tag képviseltem, de azóta is folyton-folyvást szót emeltem és harczoltam azon, felettünk eszközölt szabályozások ellen, melyekről tudtam, hogy ránk nézve csak veszedelmet hozhatnak. Aggodalmam bevált, mert évek óta nyilvánvalóvá lett, hogy a Latorcza és Bodrog folyók mentén tapasztalható vizviszonyok ránk nézve az utóbbi időkben türhetetlen s az orvoslást okvetlenül megkivántató helyzetet teremtettek; saját hibánkon kivül áldozatot kellett hoznunk s a Latorczavidék egy részét, a többi érdekeltek megterhelésével, hacsak ideiglenesen is, fel kellett mentenünk az ártéri terhek fizetése alól. Természetesen mindent elkövettünk, hogy itt a viszonyok javuljanak s utánjárásunk eredménye az, hogy ma a kormány a Latorcza- és Bodrogmeder rendezésére kettőzött gondot fordit s még azt is kimondotta, hogy mindaddig, mig a vizviszonyok nem javulnak, az Ondava-Tapoly folyókon ujabb szabályozási munkálatokat nem fog engedélyezni.

Mindezen, a Latorcza és Bodrog folyók mentén jelentkező kedvezőtlen viszonyok daczára védképességünk 1888. év óta semmi legkisebb csorbát sem szenvedett s Bodrogköz mezőgazdaságát ez oldalról nem is fenyegette ez idáig semmi veszély. A mi hiba, hiány volt mégis e téren, azt nem a kül-, de a belvizek okozták.

A legszebb reményeket, százezreket tett évenkint tönkre egy-egy belvizes esztendő s az a körülmény, hogy a zsilipek a folyók magas vizállásai folytán a benlévő vizeket nem voltak képesek idejekorán levezetni. A természetes fejlődés törvénye maga alkalmat s a tudomány utat és módot mutatott nekünk, hogy miképen szabaduljunk meg a belvizek által okozott kalamitásoktól s működésünknek mintegy folytatólagos, fokozatos lánczszemeiként elhatároztuk három szivattyu-telepnek kiépitését s a belvizlevezető csatornák fejlesztését ugyannyira, hogy ma alig van vidék, melynek jogos igényei e tekintetben kielégitve nem volnának, vagy a legközelebbi jövőben kielégitésre nem találnának, s mindezt tettük *szintén a nélkül, hogy e miatt az évi kivetési összeg növekedett volna; mert soha sem tévesztettem el t. közgyülés szemeim elől, hogy sikeres működésünk leghathatósabb feltétele pénzügyeink rendezettsége s ezt csupán a szigoruan keresztülvitt takarékosság és folytonos éber körültekintéssel párosult hajlithatatlan akarat által lehet elérni.* Mig más társulatoknál a holdankénti hozzájárulás legmagasabb kulcsa a *4 koronát is meghaladja, nálunk* a legmagasabb hozzájárulási kulcs az alsó vidéken 3 korona 20 fillér.

Ez a szempont vezérelt engem és buzgó munkatársaimat, s első sorban az alelnököt és az egész választmányt mindenkor nemcsak az épitkezéseknél, de az adminisztráczió szervezésénél is. Itt is arra fektettük a sulyt, hogy a legnagyobb rend és pontosság mellett szintén teherkönnyebbitést érjünk el s ezt az által tettük lehetővé, hogy a régebben szervezve volt igazgatói és igazgató-segédi állásokat beszüntettük s a müszaki és pénzügyeket egy kalap alá vevén, az igazgató és főmérnöki állásokat egy személyben egyesitettük.

E pontnál, midőn buzgó munkatársaimat felemlitem, kötelességemnek tartom még egy férfiunak t. i. *Révy* Géza Victor igazgató főmérnöknek érdemeit méltányolni, ki két évtizedre terjedő munkálkodásáért anyagilag különös jutalmazásban nem részesült*) önzetlen, egészségét soha nem kimélő phisikai és kiváló szellemi — lankadatlan és határt nem ösmert — fáradozásaiért, holott nemcsak a gyakorlati eredmények elérésében, hanem mindennemü tevékenységemben lelkes, alkalmazottjaink közt egyedüli, kizárólagos fegyvertársam és osztályosom volt s ebből folyólag nem

*) Az idei közgyülésben neki szerény 20,000 koronát szavaztunk meg jutalom és elismerés fejében.

csak körünkben, de felsőbb helyen: a magas minisztériumnál is mint kiváló és hasznavehető egyéniség osztatlan méltánylásban részesült.

Ezen kitérés után rátérve további müködésünkre, bejelentem, hogy legutóbb tetemes épitési költségeinket likvidáltuk s ez alapon az ideiglenes adómentesség további öt évre meghosszabbittatott.

A kisajátitott területek rendezése, valamint a kataszteri állapotok javitása is eminens feladataink közé van sorozva és itt nem szabad elfelejtenünk, hogy sok mulasztást kellett pótolni s a nagy rendetlenségből csak fokozatosan lehet rendet csinálni!

Egy szóval, a mi hiány és szükség ugy műszaki, mint pénzügyi téren mutatkozott, s a mi általánosságban éppen ugy, mint érdekcsoportok szerint is nyilvánvalóvá lett, hogy abból a bodrogközi érdekeltségnek csupán előnye származhatik, nem mulasztottunk el soha egy alkalmat sem, hogy azt orvosolni ne igyekezzünk.

Ha egyes vidékek látszólag el is voltak hanyagolva, az csak azért volt, mert mi átgondolt, *következetesen és fokozatosan keresztül viendő programm szerint dolgoztunk, s nem ötletszerüleg, nem a népszerüség hajhászása, hanem a minden jogos igény egymás után való kielégitésének formulája szerint.*

Minden panaszt mindig szivesen meghallgattunk s a felett érdeme szerint itéltünk, soha semmit el nem takargattunk.

A ki képes elvitatni, hogy aránylag csekély anyagi áldozattal együttvéve nem óriási müveket létesitettünk, a ki képes tagadni, hogy mai gazdasági viszonyaink nemcsak a multhoz képest, de a maguk nemében is nem kielégitők s nem ok és tervszerü igyekezet eredményei: az czáfolja meg, ha van elég bátorsága s ha van bizonyitéka arra nézve, hogy Bodrogközön létezik valamelyes társulati függő kérdés, mely komolyabb figyelembe vételre tarthatna igényt.

Midőn *15 évi példás együttműködésünk nagy eredményeit a t.* közgyülés előtt felsoroltam s felelevenitettem, engedjék meg, hogy megemlékezzem ez alkalommal s együttesen is azon nehány elhunyt tagtársunkról, kik nehéz munkánkban buzgó részesek s részben vezetőink voltak. Elvesztettük ezen 15 év alatt Báró *Sennyey* Pált, Br. *Sennyey* Lajost, *Diószeghy* Jánost, *Kossuth* Pált, *Ulrich* Vilmost, *Geőcze* Miklóst, *Pilissy* Ferdinándot, Br. *Vécsey* Sándort, *Szekerák* Kálmánt és *Szerviczky* Ödönt. Megemlékeztünk ugyan mindegyikről külön-külön is, de azért helyén valónak láttam, hogy emléküket ujból, habár csak igy futólag is, felelevenitsük.

Még egy nagy személyi veszteségünkről azonban nem számoltam be a t. érdekeltségnek. Ez év nyarán vesztettünk el ugyanis egy miniszteri tisztviselőt, *Bertalan* Lajos osztálytanácsost, kit különösen fájlalnunk kell, mert a minisztérium müszaki karának ő volt az a legrégibb tagja, kit még azon időből ismertünk, midőn a tokaji folyammérnöki hivatal feje volt s ki, mióta a központban működött, nem volt a társulatnak oly bonyodalmas, vagy nehezebb ügye, melyben ne igyekezett volna mindig javunkra dolgozni; humánus, körültekintő s békéshajlamu egyén volt, ki mindig az ellentétek kiegyenlitésére törekedett; elhunyta valóságos veszteség nemcsak reánk, de az egész Tiszavölgyére nézve. Inditványozom, hogy emlékét jegyzőkönyvileg megörökitsük.

Ezek után megköszönve eddigi szives bizalmukat, kérem a t. közgyülést, hogy az igazgató-főmérnöki jelentés tárgyalása után az elnökségnek és a választmányi tagoknak, valamint a számvizsgáló bizottsági tagoknak és a központi képviselőknek ujbóli megválasztását megejteni sziveskedjék.

XI. FEJEZET.

Báró Sennyey Pál emlékezete.*)

Mivel január hava óta**) közgyülésünk nem volt, elnöki tisztem egy végtelen szomoru kötelességét csak most róhatom le, midőn a hazafiui fájdalom őszinte érzetével, hazánk egyik nagy s a nemzet osztatlan tiszteletében állott fiának, vármegyei életünk vezénylő és a bősz elemekkel folytatott küzdelmeink egyik kimagasló alakjának: br. Sennyey Pál országbirónak, a Bodrogközi Tiszaszabályozó Társulat egykori tevékeny elnökének és választmányi tagjának f. év január 3-án történt elhunytát a t. közgyülésnek mély fájdalommal bejelentem.

A részvét, melyet e kitünő férfiu halála előidézett, a vármegyében és országszerte általános volt; mert mindenki érezte a veszteséget, melyet a haza szenvedett és mert a boldogult egyike volt azon ritka férfiaknak, kire az egész nemzet büszkén tekintett!

És ha a váratlan csapás által mélyen sujtott család mérhetetlen fájdalmát enyhitette is azon lélekemelő tudat, hogy fájdalmában az egész ország osztozik, a sajgó sziv sebét a Gondviselés segélyével mégis csak az idő lesz képes behegeszteni.

De ha kimondhatatlanul fájó és pótolhatatlan ürt hagy maga után a csapás, a mely a családot a legerősebb támaszától, a hitvest a hőn szeretett férjtől, a gyermekeket a legjobb atyától fosztotta meg; és ha nagy a veszteség, a mely a közügyek minden terén hazájának hasznos szolgálatokat tett hü fia elhunyta által az ország egyetemét érte: e nagy férfiu elvesztése nem kevésbbé lesujtó és elszomoritó reánk, a Bodrogközi Tiszaszabályozási Társulatra, a melynek keletkezésétől fogva egész haláláig nemcsak

*) Ezt a beszédet a Bodrogközi Tiszaszabályozó Társulat 1888. évi augusztus 11-én tartott közgyülésén tartottam. Megjelent külön füzetben S.-A.-Ujhelyen 1888.

**) T. i. 1888-ban.

több izben elnöke és választmányi tagja, de annak ügyeit erős kézzel intéző vezére, ékes szavaival s példájával tettekre és kitartásra buzditó *szelleme*, a teendők elhirtelenkedésétől éppen ugy, mint a nehéz viszonyok között önként bekövetkező csüggedéstől és kétségbeeséstől mindenkor óvni tudó őre volt a boldogult!

Merész és erőmet felülmuló vállalkozás lenne, ha gyenge szavaimmal ecsetelni akarnám azon elévülhetetlen érdemeket, melyeket a boldogult mint államférfiu az által szerzett magának, hogy egy szomoru és kinos átmeneti időszakban, midőn a hazánk felé tornyosult vészes s nemzeti létünket alapjaiban is fenyegetett viszonyok bekövetkeztek, évtizedeken át igaz s önzetlen hazafiságának tudatában s magas szinvonalon álló ismereteinek egész erejével fáradhatatlanul küzdött, hogy nemzeti egyediségünk el ne tapodtassék, állami létünk s önnálló állami életre jogositott és képesitett igényeink figyelmen kivül ne hagyassanak, avagy végkép meg ne semmisüljenek!

Ezen érdemeit s államférfiui tevékenységét ugy a törvényhozás termeiben, mint üdvös ténykedése számtalan más szinhelyén, nálamnál hivatottabbak eléggé kiemelték s nem kétlem a részrehajlatlan történet irója is majdan kellőleg méltányolni fogja!

Nekem szomoru bár, de kedves kötelesség jutott osztályrészül, ha Önök előtt, kik hosszabb időn át voltak tanui a dicsőült által e társulat keretében kifejtett üdvös müködésnek mint én s kiknek igy, nem kétlem, még eleven emlékében áll a nemes, minden szép és jóért lelkesülni tudó, mindenkinek tiszteletet parancsoló alak, s a kik igy számtalanszor hallgatták a boldogultnak az ismeretek bősége, az élettapasztalat higgadtsága, az érvek gazdagsága és az ékesszólás büvölő ereje által mindig feltünő felszólalásait: ha igy önök előtt, tisztelt uraim! vázolni akarom azon főbb mozzanatokat, melyek a boldogultnak az egész Tiszavölgy, de kiválóan társulatunk érdekében kifejtett eredménydus müködésére vonatkoznak!

Anyagi érdekeink és szellemi kifejlődésünk érdekében keletkezett minden mozgalom körében ott találtuk br. *Sennyey* Pált, a ki gróf Széchenyi István nyomdokaiba lépve, az élők sorából immár jobbára elköltözött fenkölt szellemü néhány társával — s azok közül különösen nemzetgazdasági érdekeink nagy kárára korán elhunyt gróf Lónyay Menyhérttel — együtt felismerte azt, hogy a Tiszavölgy rendezésének kérdése az ország egyetemének,

de különösen a magyar faj fenmaradásának és emelkedésének egyik lényeges feltétele! S látjuk azt, hogy a hazafiakra sulyosodott nehéz idők tartama alatt is a nagyemlékü Sennyey Pál e kérdést mindig ébren tartani és alkalmas módon előtérbe tolni tudta és hatalmas befolyásával és fáradságot nem ismerő lázas tevékenységgel a különböző s a magyar aspirácziókkal nem rokonszenvező kormányoknál is ki tudta vivni azt, hogy az államhatalom ez ügyet érdekkörébe nemcsak felvette, de azt hathatós támogatására is méltatta.

Báró Sennyey Pál volt az, ki a Tisza szabályozásának vármegyénként és társulatonként külön szaggatott kezelését végzetesnek találta s a kezelés egyöntetüségét és egy központból való intézését sürgette s tántorithatatlan elvtársaival karöltve elősegitette, hogy az ily értelemben törvényerőre emeltessék.

Nagyrészben neki köszönhető, hogy a szabályozó társulatok az osztrák nemzeti banktól az 1858/59. években a 15 milliós kölcsönt megkapták, mi által a társulatok nagy részének, de különösen társulatunk védő müveinek nagyobbmérvü kiépitése lehetségessé vált. Ő volt az, ki a Bodrogközi Tiszaszabályozó Társulatot, mielőtt a föntebbi kölcsönből részesülhetett volna, veszedelmes helyzetében a sürgős munkálatok létesitésére *magán pénztárából* nagyobb összegekkel kisegitette. Ő volt az, ki a szervezetlenségben sinylődő társulatok számára a rendes adminisztráczió behozatalát a kormánynál szorgalmazta s társulatunknál létre is hozta. Ő szervezte a Tiszavölgy összes társulatai között társulatunknál, mint elsőnél, a szilárd elvi alapokon nyugvó teherviselést s készittette az első rendes ártéri telekkönyvet. Ő volt továbbá az, a ki a társulatoknak állami előleget nyujtó 1879: XXXIV., a társulatoknak állami kölcsönöket adó 1880: XX., a rendkivüli gazdasági költségek beszámitását, a 15 évi adómentességnek meghosszabitását czélzó s ezekből folyólag maximális megterheltetés eseteit megalapitó 1881: XLII., a társulatok szervezetére vonatkozó 1884: XIV. s végre a vizjogról szóló 1885: XXIII. törvények létrehozását sürgette s azok alkotásába lényegesen befolyt. Ő volt végre az, kinek erélyes elnöki vezetése alatt a bodrogközi társulat töltései jelen méretekben befejezést találtak s a belcsatornázás hálózata elkészült.

Számtalan más üdvös és eléggé nem méltányolható ténykedését sorolhatnám fel, t. közgyülés, de időm kimértségénél fogva csak

annak felemlitésére szoritkozom még, hogy br. Sennyey Pál volt az, kinek lakása mindenkor nyitva állott a Bodrogközt érintő közügyek megbeszélésére, ugy azok számára is, kik hozzá tanácsért, mint azok számára, kik hozzá kéréssel fordultak, de különösen tárt ajtót találtak azok, a kik szabályozási ügyben fáradoztak, a kiknek vagy annak eredményei iránt aggodalmaik voltak, vagy a kik az abból keletkezett sérelmek orvoslását keresték s ritkán távoztak ezek tőle felvilágositás, vagy megnyugtató elintézés nélkül.

Hogy egy ily tag halála a társulat keretében pótolhatatlan ürt hagy maga után s a lehető legsulyosabb veszteséget képezi, nem kétlem, velem együtt fájón érzik önök is; miért is tisztelettel inditványozom, hogy rójjuk le a nagy halott iránti hálánk és kegyeletünk adóját tehetségünk gyengeségéhez mérten az által, hogy először: a boldogult emlékét jegyzőkönyvünkben méltóan megörökitsük; másodszor: a nagy csapástól sujtott özvegyéhez részvétiratot intézzünk; harmadszor: a boldogult arczképét a társulat hivatalos helyisége számára megszerezzük.*)

---

*) A közgyülés ezt az emlékbeszédet — mint a jegyzőkönyvben foglaltatik, — mély meghatottsággal hallgatta végig s a közérzületet kifejező elnöki inditványokat egyhangulag elfogadta és határozattá emelte.

XII. FEJEZET.

Emlékbeszéd báró Sennyey Lajos felett.*)

Fájó szivvel és igaz kegyelettel teljesitem elnöki tisztemből folyó azon szomoru kötelességemet, hogy a t. közgyülésnek *Kis 'Sennyei Sennyey Lajos báró urnak*, társulatunk kezdettől fogva választmányi tagjának és 1866. évtől hat éven át érdemdus elnökének f. é.**) január hó 21-én történt elhunytát bejelentem.

Midőn ezt teszem, engedjék meg egyuttal, hogy a köztisztelet és osztatlan szeretetben részesült, minden izében magyar főur emlékezetének nehány — a legőszintébb érzettől áthatott — szót szenteljek s mindannyiunk mély bánatának az igaz fájdalom hangján kifejezést adjak.

Mert kegyeletteljes megemlékezésünk, melyet mi a bodrogközi Tiszaszabályozó társulat egyeteme, a hazafiui érdemekben gazdag, jótékonyságáról, lovagias természetéről és leereszkedő barátságáról széles körben ismert férfiu iránt ma nyilvánitunk, nem szünteti ugyan meg a mélyen sujtott család mérhetetlen fájdalmát, de enyhitheti ezt ama tudat, hogy a megboldogult családja iránt minden oldalról nyilvánult közrészvét osztályrészesei vagyunk mi is s mint ilyenek, midőn az ő, mint egyik jelesünk emlékének áldozunk s működését röviden felsoroljuk, vigaszt kerestünk a multban ott és akkor, midőn ő még a tett mezején dicsteljesen szerepelt.

Igy látjuk őt az 1848—49. évi függetlenségi harczunkban igaz ügyünk egyik hős bajnoka gyanánt küzdeni, őszinte hazaszeretettől áthatva mindaddig, mig a gyászos leveretés be nem következett! S midőn a szomoru napok a haza hű fiait bujdosásra

*) Ezt a beszédet, mint a Bodrogközi Tiszaszabályozó Társulat elnöke e tisztségben való elődöm felett, a társulat közgyülésén 1894. évi április 10-én tartottam.

**) T. i. 1894. évi.

kényszeritették, midőn a magyarság földön tiporva, meghuzódni volt kénytelen, látjuk őt mindazoknak menhelyet nyujtani, kikkel csak rokonszenvezni is bün volt s kiket rejtegetni egyértelmünck kellett venni a biztos halállal és üldöztetéssel.

Az 1860. év végén vármegyénk alakuló és tisztválasztó gyülésén látjuk tevékeny részt venni s az 1861-ik országgyülésen, mint a bodrogközi (k.-helmeczi) kerület képviselőjét, a határozati párt tagjai közt találjuk. Páratlan népszerüsége mindenesetre biztositotta volna neki, hogy a későbbi országgyülésekre is egyhangulag a kerület képviselőjévé megválasztassék, de ő ezen időtől fogva teljes visszavonultságban élt a politikai küzdelmektől s müködését szorosan a vidék érdekeinek és saját gazdaságának fejlesztésére forditotta.

Igy, mint társulatunknak nagyérdemü elnöke 1866-tól 1872-ig hatásos tevékenységét észleljük védmüveink erősitése és a belcsatornázás létesitése érdekében. Nagyon is tudta, mily óriási pusztulás és hosszabb tartamu nyomor jár a gátszakadások nyomában, melyek majd évenkint ismétlődtek s igy fáradságot nem ismerő kitartással, egészségének feláldozásával néha heteken keresztül is künn tartózkodott a töltéseken a szabad ég alatt, mert ezen időben sem őrház, sem más menhelyünk nem volt, a hová a bősz elemekkel folytatott küzdelem idejében megvonulhatott volna.

Ott látjuk őt nemes és fenkölt gondolkodásával, az emberszeretet által táplált tetterejével az elsők közt, mint buzditja munkára a csüggedő és kétségbeeső népet, mint jutalmazza azokat, kik vele együtt meg nem hátrálva a veszélylyel szembeszállnak. Jóságával párosul erélye, körültekintő müködése és fáradhatlan tevékenysége ismételten elháritotta a Bodrogköz vidékéről a mindig sulyos és beláthatlan anyagi károkkal járó vizi katasztrófát.

Mint a vidék nagybirtokosa, az azelőtt bérben kezelt birtokait, mint szenvedélyes gazda saját kezébe vette, az ujabb kor igényeinek megfelelőleg rendezte és szerelte fel s azokat sok viszontagság és számos elemi csapás közepette családja javára öregbitve, példájával egyuttal a vidék földmivelőit jobb gazdasági erők használására oktatva buzditotta s megmutatta, hogy férfias, akadályt nem ösmerő kitartás, vas akarat és ernyedetlen szorgalom által nemcsak az elemekkel való harczban lehet győztesként kikerülni, de az értéktelen földből is lehet az utódok részére kincses bányát hátrahagyni.

Mint kitünő állattenyésztő elérte azt, hogy magyar faju gulyája az ország minden részéből keresetté vált, mert sikerült neki azt e nemben a legjelesebbnek elismert anyaggá fejleszteni.

Mint humánus és jótékony főurat mindenütt ott találjuk, a hol segiteni kellett s e vidéknek csapások által sujtott egyesei és községei tanuságot tehetnek arról, hogy Sennyey Lajos báró áldozatkészségével mindenkor ott volt, a hol a valódi nyomor és szükség azt megkivánta.

Ezen szük keretben is, melyben a megboldogult emlékét méltányolni igyekeztem, kidomborodik hazafias egyénisége, mely mindenesetre példaként szolgálhat, akár honfiui erényeit tekintjük, akár tevékenységét, melyet társulatunk és vidékünk érdekében kifejtett s igy azt hiszem a közgyülés közös óhajával találkozom akkor, midőn a legfájóbb érzelemmel azon inditványt terjesztem elő, hogy a megdicsőült irányában hálánk és kegyeletünk adóját az által róvjuk le:

1. hogy a boldogult emlékét jegyzőkönyvileg megörökitsük,
2. a nagy csapás által sujtott özvegye és családjához részvétátiratot intézünk,
3. a boldogult elnök arczképét a társulat hivatalos helyisége számára annak idején s alkalom adtán megszerezzük.*)

---

*) A közgyülés ezeket az inditványokat elfogadta.

XIII. FEJEZET.

Megemlékezés Ullrich Vilmosról.*)

Mindnyájunk által egyformán átérzett kegyeletet kell lerónom egy oly férfiu emléke iránt, ki a társulat választmányának nemcsak legrégibb tagja, de valóban disze volt. *Ullrich* Vilmosról akarok tisztelt választmány! röviden megemlékezni, ki hogy nincs köztünk, mindnyájan sok ideig meg fogjuk érezni.

Nem méltatom őt, mint gazdát, ki családunkat szaktudományának erejével s páratlan hüségével egy emberöltőn át hiven szolgálta, hiszen ezt én érzem át legjobban; hogy a magánéletben ugy családja, mint embertársai iránt mindenkor a legjobb indulat vezérelte, tudják és érzik ezt mindazok, kik vele érintkeztek.

Emberben az alapos tájékozottsággal párosult kötelességtudás nem ritka dolog, de ő benne ez erény oly páratlanul jutott kifejezésre, hogy a mely téren müködését kifejtette, ott mindig a legelsők között találtuk őt.

Ilyen volt ő a tiszaszabályozási ügyekben is. Már ifju korában tagjává válván társulatunk választmányának s részt vevén elejétől kezdve a szabályozási ügyek előmozditását czélzó mindennemü mozgalomban, oly ismeretköre volt, különösen a Bodrogköz szabályozási ügyeiben, hogy az ő közremüködése nélkül fontosabb dolgokat elintézni nem is lehetett. Mióta társulatunk fennáll, nem volt ideiglenes vagy állandó bizottság, melynek legtevékenyebb tagja nem ő lett volna.

A társulat pénzügyeinek is ő volt legkiválóbb őre minden időkben s csak oly létesitmények végrehajtásának volt barátja, melyek az azok költségeivel arányban álló hasznot biztositják; ily

---

*) Ezt a nekrológot a Bodrogközi Tiszaszabályozó Társulat igazgató választmányának 1897. évi junius 1-én tartott ülésében mondottam el; megjelent a társulat jegyzőkönyvében és külön füzetben, S.-A.-Ujhely 1897.

esetekben pedig — s ez volt legkiválóbb tulajdonsága — kellő érvekkel ragyogó szavát hallatni soha el nem mulasztotta.

S mindez azon példás kötelességérzet kifolyása volt, mely őt utolsó napjaiban is munkára késztette, hisz a t. választmány tagjai közt is ketten, velem együtt tanui voltak annak, midőn halála előtt két héttel, leroncsolt testtel, de a nála megszokott lelki erővel folyó évi*) február hó 18-án a társulati számadásokat vizsgálta s ennek befejezése előtt tőlem már előbb megkapott szabadságát igénybe venni nem akarta; holott már ekkor érezte s kifejezés is adott annak, hogy ez neki a társulatnál utolsó funkcziója.

S ő elköltözött közülünk t. választmány s azt hiszem, mindnyájan érezzük, hogy nem mindennapi embert veszitettünk el benne; legnehezebb munkáinkban legkitartóbb társunkat, a társulatnak — bizony gyakran felmerült bajaiban — leghivebb barátját fájlaljuk az elhunytban s hosszu ideig valóban üresnek fogjuk találni azt a helyet, mit ő közöttünk elfoglalt!

Temetésén impozáns módon nyilvánult a közrészvét minden oldalról s a társulat, néhány választmányi tag, számos birtokos s az összes alkalmazottak megjelenése s a saját körében nevezetes férfiu emlékéhez méltó koszoruknak a ravatalra lett helyezése s a halálesetről szóló külön értesités kiadása által is — megtette azt, a mit akkor tennie kellett.

Az idő vasfoga azonban — különösen egy ujabb nemzedék előtt — az ő emlékezetét is meg fogja halványitani, de mi, tisztelt választmány, kötelességünknek tartjuk azt ellensulyozni s fejezzük ki jegyzőkönyvileg legbensőbb kegyeletünket elhunyt tagtársunknak emléke iránt s tudassuk egyidejüleg a gyászoló családdal mély részvétünket.**)

---

*) 1897. év.

**) A választmány mély megilletődéssel vett tudomást Ullrich Vilmos volt tagtárs elhunytáról, hervadhatatlan érdemei elismeréseül és kegyelete jeléül emlékét jegyzőkönyvileg megörökiteni, erről, mélyen érzett részvétének kifejezése mellett, a gyászoló családot értesittetni s az elnök által mondott megemlékezést kinyomatni s az érdekeltségnek megküldetni határozta.

XIV. FEJEZET.

Emlékbeszéd*)

Báró Vécsey Sándor felett.

Pallida mors aequo pulsat
pede pauperum tabernas
regumque turres.
Horatius L. I. od. 14.

Nem kérd, nem vár az idő — mondja az iró — sebes rohanással haladván felettünk.

Ez jut eszünkbe mindannyiszor, a mikor valakit kedveseink s barátaink közül az idő vas foga elpusztit. S bár tudjuk, hogy enyészet és elmulás a sorsa mindennek a világon, mindazáltal ezen tudat nyomában fakadó fájdalom hatványozódik, ha az enyészet, emberi számitás szerint váratlanul s oly valakit ér, kivel lelkünk különösen összeforrva volt s kihez szivünk egész melegével ragaszkodtunk. Ez a tudat, t. közgyülés, nemcsak a szük családi vagy baráti körben, de nagyobb, az érzelmektől teljesen távol álló társaságokban is nyilvánul, ha az elhunyt ott is oly helyet tudott betölteni, melynek hiánya ürt és fájós nyomokat hagy hátra; mert társulatunkat is, t. közgyülés, választmányi tagjának s egyik nagybirtokosának báró *Vécsey* Sándor ő Excellentiájának elhunytával nagy és váratlan veszteség érte.

Julius hó 20-án**) még itt volt köztünk s rövid időre rá a fájdalomtól megtörten állottunk koporsója mellett, mely őt tőlünk örökre elfedte.

Társulatunknak nem volt ugyan évtizedeken át tagja, de müködése azon nehány év alatt, melyet körünkben töltött, meggyőzött

---

*) Ezt az emlékbeszédet a Bodrogközi Tiszaszabályozó társulat 1899. évi október hó 25-iki közgyülésén mondottam el. Megjelent külön füzetben S.-A.-Ujhely 1899.

**) 1899-ben.

bennünket arról, hogy a társulatra nézve az ő elhunyta nagy veszteség; érdeklődése a társulati ügyek iránt oly páratlan volt, hogy egyetlenegy ülésről sem maradt el; a társulattal szemben pedig minden gondolkozás nélkül és mindig áldozatkészséget tanusitott; általánosan ösmert széles tudása és látóköre, valamint gyors tájékozódása által tanácskozásainkban nagy hasznunkra volt, a legnagyobb buzgalommal igyekezett a társulati ügyeket, mindenkor az igazságot és méltányosságot tartva szem előtt, előmozditani.

Itt telepedett le közöttünk, hogy egy életen át szerzett lelki kincseit a társulat és Bodrogköz más érdekkörei javára is értékesitse s hogy ezt ily hirtelen és váratlanul nélkülöznünk kell: ebben rejlik a mi legnagyobb veszteségünk!

Oly bőven volt megáldva, t. közgyülés, elhunyt tagtársunk jó tulajdonságokkal, a mi az életben kevésnek adatik meg. Pályáját mint közkatona kezdte meg Zemplén vármegye központjában s kevéssel később, mint főispán hagyta itt megyénket; egy ideig az ország birói karának is diszes tagja volt, utóbb intendási tanácsos s mielőtt közénk jött volna állandó megtelepedésre, a legmagyarabb főherczeg, József kir. herczeg mellett volt annak kedvelt főudvarmestere.

Megfutott pályája is sok oldalu képzettségéről tesz tanuságot; nem volt az a kérdés, a mi őt nem érdekelte volna és mindenhez hozzá tudott szólani, mert értelmes, tiszta felfogásu és a mellett jóindulatu, nemesen gondolkodó, áldott jószivü ember volt.

Zenei téren, mi, kik ismertük, tudjuk, hogy mily kiváló tehetség volt; úgy kezelte a zongorát, mint kevesen; különösen átirt dalai voltak páratlanok, mert minden zenedarabot ő maga állitott össze magának a legszebb akkordokban; rossz szeme daczára szép irása volt s a kottát ugy tudta leirni, mintha nyomtatva lett volna; a magyar zenének sajátos harmóniáját, milyet csak magyar ember képes méltányolni és megérteni, senki sem tudta nálánál jobban interpretálni; ezt Zichy Géza t. barátom is megerősitettc, ki mindjárt halála után igen szépen emlékezett meg róla.*)

A milyen képzett volt, olyan volt munkabirása is minden téren s ebben a tekintetben tudása szivóssággal párosult; magára

*) Lásd a „Budapesti Hirlap“ 1899. évi aug. 4-iki számában gróf Zichy Gézának „Báró Vécsey Sándor“ czimü czikkét.

nem adott semmit s ha kellett, még nélkülözni is tudott; szerénysége, tapintata és gyöngédsége határtalan volt. Ezek a tulajdonságok tették őt egyuttal a legkellemesebb vendéggé, a ki sohasem volt alkalmatlan ott, a hol gyakorta megfordult. Ha huzamosabb ideig tartózkodott is valahol, ő a házi rendet soha sem zavarta meg; őt nem kellett sem mulattatni, sem szórakoztatni, mert egész otthonosan sétával vagy olvasással szórakoztatta önönmagát. S az a tulajdonsága, hogy alkalmatlan nem akart s nem tudott lenni, okozta hirtelen halálát is, mert inkább eltitkolta és semmibe sem vette nagy baját, semhogy az ápolással környezetének és hozzátartozóinak alkalmatlanságot szerezzen; kinos betegsége daczára ép elmével és férfias erővel halála esetére még intézkedéseket is tett; végrendeletében pedig minden jó ismerősének emléktárgyakat hagyott, külön-külön irásban megjelölve pontosan kinek-kinek mit szánt. S ily nagy lelki erejét az a mély vallásosság is szülte, mely benne lakozott s ő példányképül szolgálhat a tekintetben, hogy ha a néptől megkivánjuk a vallásosságot, mi müveltek menjünk jó példával előre.

Báró Vécsey minden izében nagy ur volt, a zajtalan áldozatkészség és nemes szivüség példányképe; mindig ugy adott, hogy azt észrevenni nem lehetett s adományával nem kérkedett soha. Ha anyagilag nem tehette, tanácsával segitett bárkin, a ki hozzá fordult; a kivel csak dolga akadt — pedig ritka halandónak volt annyi jó embere — mindenkit lekötelezett előzékeny modora és szolgálatkészségével, mind a mellett őszinte, egyenes és szókimondó volt, sőt ha kellett, kimélet nélkül is megmondta véleményét, de azért az illem határát soha sem lépte tul.

Nemes tulajdonait az tetézte, hogy feltétlen megbizható és jó barát volt s ez képezze t. közgyülés az én mentségemet is, midőn e tagtársunknak emlékét felelevenitettem s ezzel kapcsolatban oly dolgokra is kiterjeszkedtem, melyek társulatunk müködéséhez szorosan nem tartoznak, s felidéztem az elhunyt életéből oly mozzanatokat is, melyek voltaképpen csak szükebb körének kedves emlékei közé sorozhatók; de annyian ösmertük és szerettük őt közöttünk is, hogy a támadt veszteség nem napról-napra mulékony fájdalmat és érzelmeket kelt bensőnkben, hanem kegyeletünk adóját az elhunyttal szemben bárhol és bárki előtt, csak emlékének felidézésével róhatjuk le, s nem feledkezhetünk meg azon nemes tulajdonairól sem, melyek őt mint embert és barátot oly általá-

nosan kedveltté tették és mely nélkül hamar feledésbe menne, mert helyesen mondja a római költő: „Vixere fortes ante Agamemnona multi: Sed omnes illacrimabiles urgentur, ignotique longa nocte, carent quia vate sacro.“ — (Sok nagy ember élt Agamemnon előtt, de mind könnyezetlenül eltemetve, az örök éjen át ismeretlenül feledésbe mentek, mert nem volt ihletett lantos, a ki őket megénekelte volna. Horatius L. IV. od. IX.)

XV. FEJEZET.

Emlékbeszéd

Szerviczky Ödön felett.*)

„L'homme reçoit ses motifs d'action
plus des tombes que des berceaux.“
Maurice Barrès.

Ismét egy szomoru kötelesség nehezedik reám, midőn be kell jelentenem, hogy Szerviczky Ödön, a társulatnak 26 év óta volt választmányi tagja, váratlanul elhunyt. Mély megdöbbenéssel vettük halála hirét s megrendülve állottunk ravatala és sirja felett, hogy kegyeletünk utolsó adóját néma fájdalommal róvjuk le azon férfiu és barát iránt, ki csak kevés napokkal előtte erejének tudatában, kedélyvilágának gazdag kincses házával még velünk együtt örvendett, s koránál fogva is mindenre sokkal inkább gondoltunk volna, mint arra, hogy ő is elköltözzék ez árnyékvilágból ama ismeretlen tájakra, honnan az elnyugodott vándor ide többé vissza nem jöhet.

E váratlanul bekövetkezett szomoru eset folytán keletkezett fájdalom — mert az elhunytban oly férfiut tiszteltünk és szerettünk, ki nagy és sok helyütt pótolhatatlan hézagokat hagyott hátra — még ma is élénk sulylyal nehezedik lelkünkre s ez szolgáljon t. közgyülés nekem mentségemül, ha, midőn elhunyt tagtársunk- és barátunkról e helyen megemlékezem, oly hurokat is fogok érinteni, melyek nemcsak az érdemnek száraz felsorolását tüntetik fel, de a szelidebb emberi érzelmek világába is engednek némi bepillantást; mert az elhunyt oly osztályosunk volt minden téren és körben, oly tulajdonságokkal birt mint egyén, hogy ezek elhagyásával hiányos volna a kép, a melyben őt az utókor előtt bemutatni nemcsak kedves, de szoros kötelességem.

*) Tartottam a Bodrogközi Tiszaszabályozó Társulat 1901. évi február 26-án tartott közgyülésén. Megjelent külön füzetben S.-A.-Ujhelyen 1901-ben.

Tagtársunk elhunyta négy kört sujtott érzékenyen: a társulatot, közéletünket, a barátokat és a vigasztalhatatlan családot. Az, hogy melyikre nehezedik legnagyobb sulylyal a veszteség, kétséget nem szenved, mert a család és igazi barát fájdalma — ha enyhül is az idővel — de emberi számitás szerint örökké tart, mig a társulati s közélet terén uj erők támadnak s természetszerüleg pótolják ki az ürt, mely egy-egy kedves halottunk után sorainkban támad, csakhogy az emlékezetet általánosságban itt egyedül a rideg történet tartja fenn, melyhez a nemesebb, a szelidebb érzésnek alig van köze.

Én nem vagyok képes t. közgyülés elhunyt tagtársunkkal szemben csupán a társulatunknál kifejtett tevékenységének rideg elsorolására szoritkozni, mert vétenék az önzetlen kegyelet érzése ellen, melylyel az elhunytnak emléke; a köteles részvét ellen, melylyel az elhunytnak családja s igaz barátai iránt kell, hogy viseltessem; s a lánczszemekből álló történet teljessége és hüsége ellen, ha társulatunkon bár kivül eső magán erényét s egyéb köztevékenységét is legalább futólag emlités tárgyává nem tenném.

Mert t. uraim! most, hogy ő már nincs többé, most érezzük csak igazán, hogy nem mindennapi embert veszitének el benne. Több, mint két évtizedre terjedő tevékenység füződik az ő nevéhez, megyei közéletünkben éppen ugy, mint későbbi szükebb otthonában: a mi Bodrogközünkben. Nem is tudnám, de nem is szükséges az urak előtt teljes részletességgel ecsetelni, hogy ki volt *Szerviczky* Ödön? Elég tanuságot találunk erre minden téren, hol ő müködött; csak lapozgatni kell a vármegye levéltárában, a Tiszaszabályozó társulat iratai és jegyzőkönyveiben, a megyei gazdasági egyesület irományaiban és mindazon lapokban, a hol több, mint két évtizedre terjedő közgazdasági tevékenységéről van szó.

A közérdeket szolgáló minden intézmény, minden testület, a legnagyobb tisztelettel emlékszik meg róla, mint vezető lelkéről vagy hasznos munkatársáról.

A hol közügyről volt szó, a hol a tett mezejére kellett lépni, mindenütt ott találkozunk nevével, nem vonta ki magát soha semmi alól, de itt is inkább tettel járt elől és jó példával, mint szóbeszéddel; csak akkor szólalt fel, ha annak szükségét látta; szilárd jelleme, férfias nyiltszivüsége, rendithetlen bátorsága, páratlan igazságszeretete és méltányossági érzete pedig felszólalásainak mindig sulyt kölcsönöztek barát és ellenfélnél egyaránt.

A ki őt közelebbről ösmerte és a ki előtt ő feltárta nemes tulajdonainak gazdag tárházát, az elmondhatja, hogy nálánál megbizhatóbb, hivebb barát nem létezett, a ki az igazságot mindenkinek leplezetlenül megmondta, de a mellett az illetőnek érdekében, a hol tehette, mindig eljárt; élénk temperamentumát ugy megszoktuk, hogy szinte hihetetlennek látszott előttünk, hogy az a férfiu, a ki mindenütt, a hol szükség volt rá, közöttünk volt, telve nemes ambiczióval és tetterővel, megszünt lenni.

S én fogom t. uraim legjobban érezni az ő vesztét, mert önzetlen és sokszor hálátlan tevékenységemben, a hol sok láthatatlan rosszakarattal találkozom, a mit különben természetesnek találok, mert a ki exponált helyzetben az emberiség igazáért küzd, az öntudatlanul és akaratlanul sok érdeket kénytelen lábbal tiporni, — az ily tevékenységnél és ennél a nehéz munkánál nélkülözhetetlen: az érdektől ment megbizható jó barát, a ki a megboldogult rám nézve volt.

Gyengéd férj, szerető apa, jószivü rokon volt ő, s ugy ezen, mint előbb emlitett jó tulajdonságai annyira össze voltak forrva egyéniségével, s egész énjének oly előkelő és eredeti zománczot kölcsönöztek, hogy ő róla, mint a köztevékenység férfiáról, nem is beszélhetnék a magán ember kellő jellemzése nélkül.

S ha már mi, kik őt ezen tulajdonságainál fogva becsültük, tiszteltük és szerettük, megdöbbenve állottunk a rideg koporsó előtt, mily szivszaggató fájdalmat érezhettek azok, a kikhez ő a vér kötelékénél fogva legközelebb állott és a kiknek ő nemcsak támogatója és vezetője, hanem éltető eleme volt? — A ki boldog emlékü barátunk családi életét ismerte, az tudta és érezte, hogy miként a nap sugarai mindenfelé életet és jótékony meleget árasztanak, azonképen ő szivének minden lüktetésével övéi javára is munkálni soha meg nem szünt s azokat a legnemesebb érzelmek boldogitó melegével valósággal s folyton-folyvást elárasztotta, hogy ugy mondjam, elkényeztette. S az ily veszteség t. uraim! megmérhetetlen s ezen tudat hatványozza bennünk a hatást is, melyet tagtársunk elhunyta felett érezünk s mely miatt nem térhettünk felette napirendre a nélkül, hogy meg ne emlékezzünk magán egyéni erényeiről is s nem folytathatjuk napi foglalatosságainkat mindaddig, mig azt a soha el nem enyészhető

fájdalmat, melyben a gyászoló család még elevenen vergődik, nem közönséges, de legmélyebb részvétünk egy igaz gyöngyével, mely szemünkben egy elfojtott könny alakjában hamisitatlanul ragyog, legalább némileg ne enyhitsük.

Mi nekünk, kik az élet viharában nap-nap mellett részt veszünk, hamarább megedződik szivünk a legnagyobb veszteség sulya alatt is, s ha nem is feledjük el kedveseinket, de előbb enyhül a fájdalom, mint azoknál, kik a természet rendje szerint mindenüket elvesztették. Ily veszteségbe való megnyugvást ne kivánjunk a gyászoló családtól, de igyekezzünk enyhitést és írt nyujtani a kétségbe esett szivek felé, hogy az idő folytán is szelidülhessen a fájdalom, melynek látása és tudata éppen oly megrenditő ma, mint volt tegnap még csak maga az eset, mely azt előidézte.

Mert ha vannak is sebek, melyeket a gondviselés segitségével csak az idő képes, ha nem is teljesen behegeszteni, de gyógyitgatni, könnyitheti mégis e nagy veszteség feletti fájdalmat úgy a családnál, mint azoknál, a kiket a veszteség szintén sulyosan ért, azon jól eső tudat is, hogy azok fájdalmában mások is osztoznak. A ki az általános részvétet látta, mely halálának hirére és temetésénél nyilvánult, emelkedett lélekkel s szive megkönnyebbülésével fogja érezni és érteni, hogy nem egy közönséges ember földi maradványai felett zárult be a sir!

Áldott legyen emléke!

TARTALOM.

XI. FEJEZET.

Gazdálkodjunk észszerübben.

MÁSODIK RÉSZ.

Beszédek.